

Prof. dr Zorica Kuburić

# **VERSKJE ZAJEDNICE U SRBIJI I VERSKA DISTANCA**

CEIR  
Novi Sad 2010.

## **VERSKJE ZAJEDNICE U SRBIJI I VERSKA DISTANCA**

*Autor:*

prof. dr Zorica Kuburić

*Recenzenti:*

prof. dr Đuro Šušnjić

prof. dr Dragoljub Đorđević

prof. dr Milan Vukomanović

*Lektura:*

Grozda Pejčić

*Korektura:*

Snežana Palačković

*Korice:*

mr Marija Kuburić-Borović

*Izdaje:*

CEIR – Centar za empirijska istraživanja religije, Novi Sad

[www.ceir.co.rs](http://www.ceir.co.rs)

*Za izdavača:*

mr Veljko Dubljević

*Štampa:*

Čigoja štampa

Tiraž: 500 primeraka

**ISBN 978-86-84111-17-5**

*Štampanje ove knjige finansiralo je:*

**Ministarsvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije.**

Spremljeno u okviru projekta Socijalno-ekonomske i kulturne karakteristike i potencijali Vojvodine kao činilac regionalnog povezivanja i integracije u Evropu (149013D).

# SADRŽAJ

<b>Uvod</b> .....	35
<b>Religijski pluralizam u Srbiji</b> .....	13
Popis stanovništva u Srbiji .....	15
Pravni status verskih zajednica u Srbiji.....	19
Verska tolerancija u Srbiji .....	23
<b>Tradicionalne crkve i verske zajednice u Srbiji</b> .....	33
<b>Srpska pravoslavna crkva</b> .....	35
O pravoslavlju su pisali .....	36
Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo .....	39
Verovanja, obredi i praznici.....	41
Pravoslavna religioznost u Srbiji u XX veku (primer Dvoranske parohije) .....	53
Dvoranska parohija od 2000. do 2010. . . . .	66
Verski život u Kruševcu od 2000. do 2010. . . . .	70
Pravoslavno arhijerejsko namesništvo u Kruševcu .....	72
Verska nastava u Kruševcu kako je vidi sveštenik i veroučitelj Dragić Ilić.....	74
Pravoslavlje i društvene promene .....	80
<b>Katolička crkva u Srbiji</b> .....	85
Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo.....	86
Međunarodna biskupska konferencija .....	90
Verovanje, obredi i praznici.....	96
<b>Tradicionalne protestantske crkve</b> .....	104
<b>Slovačka evangelička crkva a.v. u Srbiji</b> .....	104
<b>Evangelička hrišćanska crkva a.v. u Srbiji</b> .....	107
<b>Reformatska hrišćanska crkva u Srbiji</b> .....	109
<b>Jevrejska zajednica</b> .....	113
Istorijske slike.....	114
Verovanje, obredi, praznici.....	117
<b>Islamska zajednica</b> .....	125
Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo.....	126
Verovanje, obredi, praznici.....	138

<b>Konfesionalne zajednice</b> .....	143
<b>Hrišćanska adventistička crkva</b> .....	145
<b>Unija reformnog pokreta adventista sedmog dana</b> ....	167
<b>Evangelička metodistička crkva</b> .....	172
<b>Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana u Srbiji</b> ....	176
<b>Evandeoska crkva u Srbiji</b> .....	182
<b>Crkva Hristove ljubavi u Srbiji</b> .....	184
<b>Hristova duhovna crkva</b> .....	186
<b>Hrišćanska baptistička crkva</b> .....	189
<b>Hrišćanska nazarenska verska zajednica u Srbiji</b> .....	189
<b>Crkva Božja u Srbiji</b> .....	200
<b>Protestantska hrišćanska zajednica u Srbiji</b> .....	203
<b>Hristova crkva braće u Republici Srbiji</b> .....	207
<b>Slobodna crkva Beograd</b> .....	210
<b>Jehovini svedoci – hrišćanska verska zajednica</b> .....	211
<b>Zavetna crkva Sion</b> .....	217
<b>Protestantska evandeoska crkva „Duhovni centar“</b> .....	220
<b>Slika religijski drugog</b> .....	259
Slika religijski drugog iz perspektive pravoslavlja.....	287
Slika religijski drugog iz perspektive katolicizma .....	287
Slika religijski drugog iz perspektive protestantizma.....	287
Slika religijski drugog iz perspektive judaizma .....	287
Slika religijski drugog iz perspektive islama .....	287
<b>Verska distanca u Vojvodini</b> .....	259
Kakvo mesto religijski drugom daju građani Vojvodine.....	266
Kakvo mesto religijski drugom daju vernici .....	266
<b>Socijalna distanca u jugozapadnoj Srbiji</b> .....	283
Međureligijski dijalog i tolerancija .....	287
Izgradnja međusobnog poverenja .....	287
<b>Zaključak</b> .....	297
<b>Literatura</b> .....	305

# Uvod

Rad na prvom delu ove knjige otpočela sam 26. novembra 2002. godine, kada sam od izdavača<sup>1</sup> iz Sjedinjenih Američkih Država dobila poziv da za *Enciklopediju religijskih praksi* napišem poglavlje o religijskoj praksi u tadašnjoj Jugoslaviji; tekst sam završila 17. marta 2004. godine. Period između ova dva datuma ispunjen je brojnim nedoumicama i promenama, koje su mi otežavale završavanje teksta. Sem samoga teksta, napisala sam preko trideset pisma u kojima sam odgovarala na brojna pitanja izdavača, urednika, prevodioca – od onih koja su nama sasvim jasna i koja ne dovodimo u pitanje, do onih na koja nisam umela da odgovorim. Bilo je i odgovora koji su u trenutku pisanja bili istiniti, ali su potonji događaji učinili da oni prestanu da važe. Pišući često sam pokušavala da izbegnem da se do kraja precizno odredim; međutim, pošto je forma pisanja bila jedinstvena za sve saradnike, morala sam da se ipak opredeljujem, i to za one istine koje su mi se činile najbliže realnosti, budući da sam sociolog empirijske orijentacije. Tako sam postajala sve svesnija da su empirijski podaci nalik savremenoj tehnologiji: podložni su zastarevanju već onoga trenutka kada se obelodane.

Pošto je tema moga rada prvobitno bila Religijska praksa u Jugoslaviji, prvo sam se susrela s imenom države o kojoj pišem. Ime ne samo da se promenilo u toku pisanja već se ono, po nekoj pravilnosti, jednako često menjalo i u prošlosti. Ime države, kao i njene granice, bitni su zbog sadržaja pisanja: na kojoj teritoriji su

---

<sup>1</sup> Zorica Kuburic (2006). Religion in Serbia and Montenegro, in: *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices*, Vol. III, Ed. Thomas Riggs. Thomson Gal. SAD. pp 307–312. ISBN 0-7876-6614-9 (vol. 3).

prisutne koje verske zajednice, u kom broju su zastupljene i kako su se razvijale; sa kakvim kulturnim uticajima i problemima su se susretali sami vernici, kakva im je religijska praksa. Uz to, popis stanovništva je kasnio, nije urađen za celu teritoriju državne zajednice, pa ni rezultati nisu mogli biti potpuni. Bila sam u dilemi da li da pišem i o Kosovu i Metohiji, da li da broj vernika islamske verispovesti računam zajedno sa pripadnicima sa Kosova i Metohije ili bez njih. Kako god uradila, rezultati nisu bili pouzdani. U svom tekstu predložila sam, zato, dve kolone cifara: one sa popisa i po proceni, ali i one sa pominjanjem Kosova i Metohije i bez toga. Međutim, pisanje o formalnoj i stvarnoj istini zahtevalo je više prostora nego što je predviđeno, te sam bila zamoljena da se opredelim za jednu „istinu“. Konačno, pitanje je koliko je istina o sebi ista onda kada sebe predstavljamo drugima i kada govorimo među nama?

I u odgovorima na druga brojna pitanja iz oblasti religijske prakse – koja se odnose na običaje u okviru verskih obreda, na probleme oblačenja, ishrane, stavova prema abortusu, homoseksualizmu, toleranciji prema drugim verskim zajednicama i doprinosu kulturi zajedništva iz oblasti religijske komunikacije, jer se razlikuju od mesta do mesta u Srbiji, takođe sam se opredeljivala za preovlađujuću istinu.

Budući da sam tekst o religijskoj praksi u Srbiji i Crnoj Gori pripremala na engleskom jeziku, odlučila sam da ga, za konferenciju u Novom Sadu „Susreti kultura“,<sup>2</sup> prilagodim i prikažem u formi koja dozvoljava upitanost nad problemom koji obrađujemo. A sam problem odnosio se na religijsku praksu koja ima tradiciju na našim prostorima, tradiciju koja se sačuvala i transformisala pod uticajem različitih političkih struja i uticaja moći, kako izvan religije tako i unutar nje same.

Od konferencije „Susreti kultura“ prošle su četiri godine ispunjene novim promenama, iskustvima i saznanjima. Tekst koji je bio početni motiv za dalji rad na ovoj knjizi štampan je negde u Americi, a ja nisam imala predstavu ni kako knjiga izgleda, ni na kojoj se stranici tekst nalazi, da bih mogla da ga uvrstim u bibliografiju. Tek za vreme studijskog boravka u SAD, na projektu *Vera i*

---

<sup>2</sup> Zorica Kuburić (2006). Crkve i verske zajednice u Srbiji i Crnoj Gori, u: Ljiljana Subotić, urednik, *Susret kultura: zbornik radova / IV međunarodni interdisciplinarni simpozijum*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 2006, 341–352.

*zajednica: dijalog*, u biblioteci u Filadelfiji videla sam *Enciklopediju religijskih praksi*.

Budući da je reč o verskim zajednicama i verskoj distanci, o čemu pišem na empirijskim osnovama, prvo želim da ukratko prikažem svoje učešće u projektu *Vera i zajednica: dijalog*.<sup>3</sup> Sećanja počinju od izazova da se upoznamo prvo mi, 24 učesnika sa prostora bivše nam zajedničke države Jugoslavije, da se, svi različiti, intenzivno družimo i učimo kako jedni od drugih, tako i od svih onih s kojima smo se susretali: predstavnicima države, verskih zajednica, nevladinih organizacija i udruženja koja su nam bila predstavljena tokom tri nedelje boravka u Vašingtonu i Filadelfiji. Organizator projekta bio je IREX, a koordinator Olja Hočevan Van Wely, rođena u Sarajevu, dok su nam sve vreme prevodile pripadnice pravoslavne, katoličke, islamske veroispovesti, poreklom iz bivše Jugoslavije. Verovatno je ideja projekta bila da nas izmesti iz našeg konfliktnog konteksta i pouči toleranciji.

Učenje je bilo intenzivno, prijatno i iskustveno. Najveći utisak na mene je ostavila prva poseta – poseta Nacionalnoj katedrali, u kojoj sve vere imaju pravo da održavaju svoje službe (moram da napomenem da ovo nije bila moja prva poseta Americi). Rečeno nam je da je katedrala izgrađena i da se održava zahvaljujući isključivo privatnim donacijama, što znači da ne dobija nikakva sredstva ni od državnih vlasti niti od bilo koje nacionalne crkve. Osnovna misija joj je da bude nacionalno mesto za molitvu svih ljudi (*National House of Prayer*).

O tom duhu zajedništva i dijaloga između različitih vera imala sam priliku da se uverim i izvan programa organizatora. Naime, subota 11. oktobar 2008. bila nam je slobodna. Nekoliko nas krenulo je u Njujork. Posetili smo zgradu Ujedinjenih nacija, a potom smo samostalno istraživali grad. Jedan dan u Njujorku je suviše kratak period – od svih mogućnosti, izabrala sam da posetim jugoslovensku SDA crkvu (Yugoslavian SDA church, Astoria). Posle bogoslužjenja bila sam pozvana na zajednički ručak, koji su vernici doneli da međusobno podele. Vernici poreklom iz različitih krajeva bivše Jugoslavije govorili su maternjim jezikom i priprema-

---

<sup>3</sup> Sponsored by the Bureau of Educational and Cultural Affairs of the US Department of State, and administered by IREX, the International Research & Exchanges Board.

li hranu na način naučen u kulturi iz koje su došli. Taj svet u malome, crkva kao druga porodica, omogućavala je da žive paralelno na dva nivoa: jednom nacionalnom i lokalnom, a drugom internacionalnom i univerzalnom.

Druga verska zajednica čijem sam bogoslužjenju tog dana prisustvovala, a koja takođe nije bila u programu projekta *Vera i zajednica: dijalog*, bila je „Kuća vere“ (*Faith house*, Manhattan). Bilo je to potpuno novo iskustvo: susret s ljudima koji su bili različitog nacionalnog i verskog porekla, koji su Boga nazivali različitim imenima, a ipak mu se molili zajedno, u isto vreme, u istoj prostoriji, na istom jeziku. Tu versku zajednicu vodili su, podjednako, predstavnici judaizma, islama i hrišćanstva (a kasnije sam zahvaljujući sajtu saznala da ima i budista i ateista). Osnivač je Samir Selimović,<sup>4</sup> poreklom iz naših krajeva i iz verski mešovitog braka. Tog dana govorio je o blagoslovima ateizma – tek to bilo je pravo iznenađenje i paradoks. Nedavno sam dobila i knjigu koju je Samir Selimović objavio, i videla da je to predavanje objavljeno kao jedno poglavlje u njoj. Na bogoslužjenju, uz aktivno učestvovanje prisutnih u razgovoru i molitvi, u prijatnoj atmosferi, imala sam priliku da čujem životne priče mnogih od njih, i iskustva koja su imali s Bogom. I u ovoj grupi vernika svetskih religija prisustvovala sam zajedničkom ručku u drugoj prostoriji, namenjenoj za druženje, i oni su međusobno podelili hranu koju su doneli. U toj grupi razgovarala sam sa mr Julijanom Kojić, koja je u Beogradu završila pravoslavnu teologiju a u Njujorku radi kao teolog i propovednik sa vernicima iz različitih denominacija. Moj vodič kroz Njujork tog dana, i osoba koja me je dovela do „Kuće vere“, bio je naš poznati genetičar dr Milorad Kojić, koji radi i živi u Njujorku.

I da je dan trajao duže, prihvatila bih poziv jedne devojke koja nas je, čuvši da govorimo srpski, pozvala da uveče dođemo u Srpsku pravoslavnu crkvu na horsko pevanje. Imala sam utisak da mi se čitav život smestio u jedan dan. Toliko neverovatnih, posebnih, nemogućih susreta. Budući da smo imali zakazan zajednički povratak u Filadelfiju, i dogovor da se nađemo na stanici, žurila sam da se priključim grupi mladih koji su posle zgrade Ujedinjenih nacija, gde smo bili svi zajedno, otišli svojim putem.

---

<sup>4</sup> Samir Selimovic (2009). *It's really all about God: reflections of a Muslim atheist/Jewish Christian*, USA: Jossey-Bass, A Wiley Imprint.



Sutradan sam u Filadelfiji, sasvim slučajno, dok sam šetala gradom, naišla na veliku grupu ljudi na ulici, kako se veseli. Na raskrsnicama su bile postavljene bine, odjekivala je muzika. Bilo je i kamera i policije, ali i parola na kojima su bili ispisani biblijski stihovi. Radoznalo sam se raspitivala o čemu je reč. Jedan stariji gospodin rekao mi je: „Oni kažu da ćemo svi mi otići u pakao.“ Tada mi je postalo jasno šta se događa. Pitala sam i jednog demonstranta kojoj crkvi pripadaju. Budući da sam sa sobom uvek nosila kameru i sve snimala, snimila sam i taj razgovor, i vešto izbegnut odgovor da mi kaže kojoj verskoj zajednici pripada. Demonstranti su se pozivali na Bibliju i na to da su hrišćani. Bilo je to u nedelju, 12. oktobra 2008. godine.

U toj čudesnoj zemlji kontrasta, radovala sam se i što smo posetili amiše; oni su nas oduševili svojom posebnosti. Potpuno odvojeni od sveta a ukorenjeni u tradiciji koja ih čini povezanim s prirodom i radom, stvorili su jednu oazu prošlosti koja u isto vreme ukazuje na moguću budućnost, naročito u vremenima krize. Njihove farme su čitavo bogatstvo u kome se neguju porodične vrednosti zasnovane na hrišćanskom moralu. Amiši su veoma vredni ljudi, cenjeni i izvan svoje zajednice, a među njima nema nezaposlenih. Njihova imanja vrede čitavo bogatstvo. Kuće su porodične, velike, i svaka je ujedno i crkva u kojoj se povremeno, kad red dođe na tu kuću, održavaju bogoslužjenja. Amiši nemaju crkvu u koju idu svi, njihove kuće su u isto vreme i njihove crkve, znači da svaka porodica biva domaćin svim vernicima. Nemaju ni sveštenike, oni su sveštenici među sobom. Ušli smo u kuću u kojoj žive amiši, bili smo u njihovoj prodavnici i na pijaci.

Program naših poseta bio je zaista kreat. Nepravda je izdvojiti samo neke, ali je nemoguće opisati sve. Posetili smo brojne organizacije koje se bave međureligijskim dijalogom, ali i posebne centre kao što je Islamski centar, Rimokatolička škola i univerzitet (Georgetown University). Posebno je zadovoljstvo bilo razgledati Kongresnu biblioteku, a za nas je bila otvorena i izložba svih mogućih Biblija, čak i srednjovekovnih, rukom pisanih primeraka. Sve je bilo prekrasno, ali najsnažnije sam poželela da u Americi ostanem prilikom posete biblioteci u Filadelfiji, u koju sam otišla sama, u slobodno vreme. Ulazak je slobodan, sve je otvoreno, možete prosto da uđete s ulice a da vas niko ne pita ni ko ste niti odakle ste, možete da uzmete knjigu koju hoćete, sednete i da čitate.

Knjiga koju pišem govori o verskim zajednicama u Srbiji, a uvod koji pišem zapravo je i uvod u razumevanje verskog života u Srbiji. Ovu knjigu pišem posle poglavlja o verskim zajednicama u Srbiji koje je objavljeno u Americi, i posle boravka i svih poseta verskim zajednicama koje smo imali u okviru programa projekta *Vera i zajednica: dijalog*. Nesumnjivo je sve to izvršilo uticaj na mene, prvenstveno u smislu sagledavanja problema kojim se bavim. Ne može čovek da ostane ravnodušan kada čuje zvuke možda najvećih orgulja na svetu – koje se nalaze u Filadelfiji, i to u robnoj kući u centru grada. Odlazila sam tamo u podne da slušam zvuke orgulja, instrumenta koji se najčešće nalazi u crkvama i verskim zajednicama, i pitala se šta je sve ovde (tj. u Americi) crkva!

Poslednja poseta bila je Muzeju holokausta u Vašingtonu – od ideje zajedništva u službi Bogu do ideje istrebljenja izabranih žrtava, jedne poremećene zamisli koja je u istoriji čovečanstva ostavila krvav trag. I deca dolaze u ovaj muzej na čas istorije, i roditelji ih dovode. Danima mi je, potom, pred očima lebdela gomila kose i starih cipela u vagonima smrti. Ova iskustva bila su za mene posve nova. (Po povratku u Srbiju, o holokaustu sam nastavila da učim na seminaru o holokaustu koji je JO Novi Sad organizovala od 19. do 22. januara 2009. Projekat je pomogao Centar „Simon Vizental“ iz Jerusalima, čiji je direktor, dr Efraim Zurof, postao počasni građanin Novog Sada. Bio je to prvi seminar na Balkanu kome je prisustvovalo preko 300 profesora istorije i sociologije iz cele Srbije.)

Moj opšti utisak – posle svih poseta i vremena koje je proteklo od tada – jeste da religioznost građana u Americi i sloboda izražavanja verskog pripadanja nisu plod slučaja već svakodnevnih i organizovanih napora od samog početka osnivanja države. Činjenica da skoro polovina američkog stanovništva veruje u Boga i istovremeno pripada nekoj verskoj zajednici, ukazuje na stabilnu i pozitivnu društvenu klimu po pitanju vere, za razliku od drugih modela, koji dominiraju u Evropi, kao što su „verovanje bez pripadanja“ (Davie, 2005: 24), ili „pripadanje bez verovanja“, što je kontekst postkomunističkih društava.

Svakako da za sociološka istraživanja najbolje rezultate omogućavaju upravo društvena uređenja u kojima ne postoji disbalans između „verovanja i pripadanja“, što znači da versko deklarisanje nema posledice po društveni i ekonomski status pojedinca. Što se tiče sociologa religije Malkom Hamilton (2003: 12) piše: „Današnji so-

ciolozi religije često su privrženi nekom obliku vere, mada ostali ostaju na ateističkom ili agnostičkom stanovištu. No, obično se smatra da lična ubeđenja, ma kakva ona bila, ne utiču na njihov sociološki rad. Njihova osnovna namera, kao sociologa religije, ostaje ista – da produbljuju razumevanje uloge religije u društvu, da istražuju njen značaj u ljudskoj istoriji i uticaj na nju, da proniknu u suštinu njene raznovrsnosti i da identifikuju društvene snage i uticaje koji je oblikuju.“

Dakle, kao sociolog religije, ovu knjigu pišem o nama i verskoj praksi kod nas i za nas. Takođe je važno da naglasim da je ova knjiga nastavak knjige *Vera i sloboda. Verske zajednice u Jugoslaviji* (Kuburić, 1999), u kojoj sam najavila i obećala drugu knjigu – o crkvama i verskim zajednicama u Srbiji.

Metodologija koju sam koristila u ovoj knjizi ima empirijski karakter. Prvi deo knjige bavi se verskim pluralizmom u Srbiji. Potom se dotičem pitanja pravnog regulisanja odnosa crkva–država i procesa registracije kojim su crkve i verske zajednice upisane u Registar koji vodi Ministarstvo vera Republike Srbije. Podaci popisa stanovništva, različita istraživanja i podaci iz Ministarstva vera omogućavaju nam da utvrdimo broj verskih zajednica, kao i broj njihovih pripadnika.

Kako se verske zajednice predstavljaju javnosti slika je koju daju o sebi. To samopredstavljanje danas je evidentno na sajtovima skoro svih verskih zajednica. Ono je kratko, informativno, savremeno i lako dostupno. U želji da podatke osvežim novim informacijama, posetila sam sve dostupne sajtove i u knjizi navela njihove adrese. Smatram da je najbliže istini upravo ono što svako sam kaže o sebi i svojoj religiji. Pogled spolja predstavlja drugo viđenje, koje ima i svoje prednosti i svoje nedostatke, ali je i ono neophodno upravo zato što postoji idealna slika o sebi ali i empirijska.

Redosled pisanja o verskim zajednicama načinjen je prema redosledu upisa u Registar crkava i verskih zajednica, koji se vodi u Ministarstvu vera Republike Srbije. Najviše pažnje posvetila sam prvoupisanoj, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, od tradicionalnih crkava, i prvoupisanoj konfesionalnoj zajednici. Predstavljanje crkava i verskih zajednica biće informativno i kratko, onako kako su one same sebe predstavile Ministarstvu vera, posebno preko internet sajtova, koji su za sve tradicionalne crkve i verske zajednice dati na sajtu Ministarstva vera Republike Srbije.

Istraživanja verske distance rađena su na projektima koje je finansiralo Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, posebno mislim na projekat br. 1815 – *Sociološki aspekti multikulturalnosti i regionalizacije i njihov uticaj na razvoj AP Vojvodine i Republike Srbije*, kojim smo započeli ovo istraživanje. Takođe navodim deo istraživanja Kotor Networka, Oslo, gde smo istraživali Sliku o religijskoj drugom. Prikazala sam i istraživanje etničkih odnosa u južozapadnoj Srbiji (Prijeplje, Priboj, Sjenica i Novi Pazar), koje je bilo jedna od aktivnosti u okviru projekta *Poboljšanje dobre vladavine i razvoj civilnog društva u Jugozapadnoj Srbiji*, podržanog od MATRA programa Ministarstva inostranih poslova vlade Holandije.

Na kraju uvodnog dela želim da kažem da sam, po završetku pisanja ove knjige, poglavlja o verskim zajednicama poslala svojim prijateljima, poznavateljima različitih, ovde navedenih crkava i verskih zajednica, zamolivši ih da pročitaju i daju sugestije za eventualne izmene. Njihova imena su: Branko Bjelajac, Tomislav Žigmanov, Petar Petrović, Nikola Knežević, Nenad Marković, Zdravko Vokić, Đorđe Bosanac, Nemanja Milinović, Rifat Namlidži, Danijela Grujić, Vlatko Moravek, Mirjana Stepanović, Isidora i Srđan Milovanović. Svima njima dugujem iskrenu zahvalnost na brzim odgovorima i korisnim sugestijama.

Ministarstvu vera Republike Srbije želim da iskažem posebnu zahvalnost na otvorenosti i spremnosti da u svakom trenutku pomognu svima nama koji se bavimo sociologijom religije, pa i meni u ovom projektu pisanja knjige o verskim zajednicama u Srbiji. Svoju zahvalnost upućujem i Ministarstvu za nauku i tehnološki razvoj, koje je finansiralo izdavanje ove knjige. Moja zahvalnost upućena je recenzentima koji su svojim potpisima, iza kojih stoje godine naučnog i profesorskog rada, dali legitimitet ovoj knjizi.

# Religijski pluralizam u Srbiji

Srbija danas, kao i Državna zajednica Srbije i Crne Gore, kao i prethodne Jugoslavije, višenacionalna je i višekonfesionalna država. Tromeđa katolicizma, pravoslavlja i islama na ovom malom prostoru obogaćena je i prisustvom judaizma, kao i protestantizma; on od samog svog početka ovde nailazi na vernike koji svojim životom i radom unose novu kulturu i doprinose „bogatstvu razlika“ ili „prokletstvu malih razlika“.

Na severu zemlje pravoslavlje se susreće s katolicizmom u istom odnosu u kome se na jugu pravoslavlje susreće s islamom. Srpska pravoslavna crkva imala je, a i danas ima, jak uticaj na identitet srpskog naroda. Islam je bio religija srpskih neprijatelja i stranaca koji su, u srednjem veku, porobili srpski narod, a on je čuvajući svoju veru čuvao svoj identitet. Oni koji su tokom istorije napustili pravoslavlje i prešli u islam smatrani su izdajicama.

Na teritoriji prethodne Jugoslavije, prema podacima iz publikacije *Verske zajednice u Jugoslaviji* (Ceranić, 1970), bilo je više od 30 konfesionalnih zajednica. Obrađene su one koje su najviše po broju vernika i po broju profesionalnih kadrova i crkvenih institucija. Obuhvaćene su: Srpska pravoslavna crkva, Katolička crkva, Islamska zajednica, Makedonska pravoslavna crkva, Evangelička crkva, Reformatska hrišćanska crkva, Baptistička crkva, Hrišćanska adventistička crkva, Metodistička crkva, Jevrejska verska zajednica, Hristova pentekostalna crkva i Hrišćanska nazarenska zajednica.

Posle raspada prethodne Jugoslavije, administrativno su se podelile i mnoge protestantske crkve. Tomislav Branković (1996) piše o protestantskim verskim zajednicama u Srbiji i daje osnovne podatke o sledećim verskim zajednicama: Slovačko-evangelička crkva; Hrišćanska reformatska crkva (kalvini); Hrišćanska adventistička crkva; Hrišćanska baptistička crkva; Hristova pentekostna crkva; Jehovini svedoci; Evangeličko-metodistička crkva; Hrišćanska nazarenska zajednica i Hristova crkva braće.

Bivši ministar vera Dragan Dragojlović (1996) u izlaganju na plenarnom zasedanju Međunarodne konferencije o religiji, u Kijevu, izneo je neke činjenice iz religijske sfere, s naglaskom na određenje nacionalne i verske pripadnosti. Tadašnja Jugoslavija, sastavljena od Srbije i Crne Gore, pored Srpske pravoslavne crkve, Islamske zajednice (među kojima su Albanci, a manji broj pripadnika ove verske zajednice sačinjavaju muslimani slovenskog porekla) i Katoličke crkve (deo mađarske nacionalne manjine i Hrvati, uz manji broj pripadnika drugih nacionalnih manjina), ima još oko 50 registrovanih verskih zajednica, od kojih većina okuplja uglavnom mali broj vernika. Neke od njih najčešće okupljaju pojedine nacionalne manjine, recimo Evangelička crkva Slovake, Reformatska crkva deo mađarske nacionalne manjine, a Vikarijat Rumunske pravoslavne crkve Rumune koji žive u Banatu.

Druge manje verske zajednice okupljaju najčešće stanovništvo različitog nacionalnog porekla, i one uglavnom imaju relativno mali broj pripadnika. Najznačajnije od njih su Hrišćanska adventistička crkva, Hrišćanska baptistička crkva, Hristova pentekostna crkva, Duhovna crkva, Hristova evandeoska crkva, Hare krišna, Jevrejska zajednica, itd. Prava zagantovana ustavima Srbije i Jugoslavije državni organi striktno poštuju. Kad je o registrovanim verskim zajednicama reč, najviše žalbi građana upućeno je na delovanje Jehovinih svedoka, koji su zapaženi po upornosti i napadnim načinima pridobijanja novih vernika, primećuje tadašnji ministar vera Dragan Dragojlović (Dragojlović, 1996).

Dragan Novaković (2003), zamenik ministra vera, u knjizi *Verske zajednice na razmeđu vekova* daje detaljan i više istorijski prikaz Srpske pravoslavne crkve, Katoličke crkve i Islamske verske zajednice. U knjizi se predstavlja i analizira odnos između država i verskih zajednica na prostorima koji su tokom najvećeg dela dvadesetog veka pripadali Jugoslaviji. U uvodnom delu kaže: „Područje

centralnog Balkana predstavlja jedinstveno mesto u Evropi na koje se susreću zapadna, u osnovi hrišćanska, i istočna civilizacija nastala pod dominantnim uticajem islama prispelog na te prostore s osmanskim osvajačem. Preko te teritorije prelazi i linija razdvajanja katoličanstva i pravoslavlja, kao dva najveća pravca u hrišćanstvu, podeljena 1054. godine“ (Novaković, 2003: 8).

### **Popis stanovništva u Srbiji i moguće klasifikacije veroispovesti**

Prema proceni, u Državnoj zajednici Srbije i Crne Gore žive je oko 10,6 miliona stanovnika; od toga je 75% hrišćana (pravoslavlje 68%; rimokatolicizam 5%; protestantizam 2%), oko 20% muslimana i 5% ostalih. Procenti izračunati bez teritorije Kosova i Metohije bitno su drugačiji: 90% je hrišćana (83% pravoslavnih, 5% rimokatolika i 2% protestanata); 5% muslimana i 5% ostalih. Dakle, na severu zemlje dominira hrišćansko stanovništvo, dok je na jugu znatno prisutan islam. Vojvodina je, prema popisu, 2001. godine imala 58% pripadnika pravoslavne veroispovesti, 23% katoličke, 4% protestantske.

Kako se državne granice menjaju, tako se i statistički podaci menjaju. Ali, dešava se to ne samo u vezi s pomeranjem granica već i usled manjinskog verskog pripadanja ili višestrukog izbora verskog identiteta onih koji pripadaju verski meštovitim porodicama (češće se bira identitet većinskog naroda). Podaci iz istraživanja koje je na uzorku od 1.556 ispitanika radio Gallup Europe, 2006. godine, u okviru projekta *Balkan Monitor*, daju još jednu sliku veroispovesti u Srbiji. Gledajući samo podatke vezane za versku pripadnost majke ispitanika, možemo pretpostaviti da u Srbiji ima 66,5% pripadnika pravoslavne veroispovesti, 15,8% islamske veroispovesti, 10,2% rimokatoličke. Tradicionalnih protestanata ima 1,7%, dok protestantskih zajednica poput adventista, baptista, ima 1,1%; najmanje je Jevreja 0,1%. Za 0,5% ispitanika njihove majke su nešto drugo od navedenog, dok 3,9% ne zna, a 0,2% ispitanika odbilo je da kaže koje je veroispovesti njihova majka.

I druga istraživanja rađena u okviru projekata koje finansira Ministarstvo za nauku Republike Srbije, dopunjuju naša saznanja o verskoj pripadnosti stanovnika Srbije; u tim istraživanjima pitanje verske pripadnosti bilo je samo jedna od karakteristika uzorka.

Sem toga, ne treba smetnuti s uma da pripadnost nekoj veroispovesti nije u isto vreme i religioznost. Stav vernika prema vlastitoj religiji i njenim učenjima možemo posmatrati slojevito, po kategorijama, isto kao i dimenzionalno – u stepenu prihvaćenosti pojedinih učenja i verske prakse. O tome je bilo više značajnih istraživanja u Srbiji, i objavljeno je u drugim radovima.

Međutim, kada je popis stanovnika u pitanju, kategorije izjašnjavanja su znatno razuđenije i ukazuju na to kako su se građani opredeljivali bez ponuđenih odgovora. Pri obradi rezultata ovi podaci su kasnije, naravno, sistematizovani u kategorije. Ali, prema sirovim podacima popisa, religijsko pripadanje prema samoidentifikaciji raslojava se u 68 različitih kategorija i verskih grupa. Posle obrade podataka, podaci koje je objavio Republički zavod za statistiku Srbije (2002: 11), prema najdetaljnijoj klasifikaciji pojavljuju se sledeće veroispovesti:

#### ISLAMSKA

Pripadnik islamske zajednice

Pripadnik zajednice islamskih derviških redova Alije u SRJ (zidra)

#### JUDAISTIČKA (Mojsijeva, Jevrejska)

#### KATOLIČKA

Rimokatolička crkva

Katolička crkva istočnog obreda (grkokatolička-unijatska)

Starokatolička crkva

Hrvatska katolička crkva – starokatolik

Slobodna katolička crkva

#### PRAVOSLAVNA

Srpska pravoslavna crkva

Makedonska pravoslavna crkva

Rumunska pravoslavna crkva

Ruska pravoslavna crkva

#### PROTESTANTSKA

Slovačko-evangelička crkva augzburške veroispovesti

Evangelička crkva

Evangelička hrišćanska crkva augzburške veroispovesti

Hrišćanska reformatska crkva – kalvini



Hrišćanska adventistička crkva  
Hrišćanska zajednica „Zlatna stopa“  
Hrišćanska baptistička crkva  
Hristova pentekostna crkva  
Evangeličko-metodistička crkva  
Hrišćanska nazarenska zajednica – nazareni  
Verska zajednica Jehovini svedoci  
Hristova crkva braće  
Unija reformskog pokreta adventista sedmog dana  
Reformski pokret adventista sedmog dana  
Crkva evanđeoskih hrišćana  
Hristova duhovna crkva „Nogoprani“  
Hristova duhovna crkva „Malokršteni“  
Hristova duhovna crkva Jevanđelijske braće  
Hristova duhovna crkva  
Hristova crkva  
Crkva Isus Hrist – Božija crkva svetih  
Crkva Božija sedmog dana  
Crkva Božija  
Slobodna crkva Božija  
Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana – mormoni  
Hristova crkva betanija  
Nezavisna baptistička crkva  
Pripadnik verske zajednice Mali hrišćani  
Verska zajednica trinaest Jehovinih sinova (Hristove crkve živoga boga)  
Nova apostolska crkva  
Gospodnja crkva (novi Jerusolim)  
Verska zajednica Filadelfija  
Nova duhovna crkva  
Naduvari (nadhari)  
Crkva Božija gospe Vajt  
Crkva spiritista  
Verska zajednica vojske Isusa Hrista  
Apostolska crkva Isusa Hrista  
Crkva Božija – reč Božija  
Verska zajednica novi salimski duh  
Verska zajednica Hristovi učenici  
Ostale protestantske

## SLEDBENICI PROORIJENTALNIH KULTOVA

Hare Krišna  
 Guru Maharaj jia  
 Ananga Marga  
 Eshanakar  
 Bhagwan Shree Raineesha  
 „Hram naroda“  
 Sajentologija  
 Hindu vaišnavska zajednica  
 Pripadnik verske zajednice ezoterijski univerzitet  
 Ostali proorijentalni kultovi

PRIPADNIK VEROISPOVESTI KOJA NIJE NAVEDENA  
 VERNIK JE, ALI NE PRIPADA NIJEDNOJ VEROISPOVESTI  
 NIJE SE IZJASNIO PREMA ČL. 43 USTAVA SRJ  
 NIJE VERNIK  
 NEPOZNATO

Najveći broj stanovnika pripada pravoslavnoj veroispovesti (6.371.584), potom katoličkoj (410.976) i islamskoj (239.658), a na četvrtom mestu su oni koji se nisu izjasnili prema čl. 43 Ustava SRJ i njih je 197.031. Nepoznato je za još 137.291 kojoj veri pripadaju. Protestanata je 80.837. „Nije vernik“ kazalo je 40.068 građana.

Ovo je spisak koji svedoči o verskom pluralizmu u Srbiji. Kad je o broju pripadnika reč, podaci su promenjivi, iz godine u godinu, a nisu ni sasvim pouzdani i tačni, čak su i greške nepredvidive, ali su to najbolji a ujedno i zvanični i lako dostupni izvori na koje se svi pozivamo. Ako uporedimo podatke o verskoj pripadnosti iz državnih i verskih izvora, možemo primetiti da se brojke ne poklapaju. Da li se pripadnici manjinskih verskih zajednica nerado izjašnjavaju o svojoj verskoj pripadnosti ili su popisivači nerado upisivali manjinske vere? Možda je povezivanje vere i nacije, što je u Srbiji čest slučaj, dovelo do automatskog upisivanja veroispovesti na osnovu nacionalnosti. Možda se mogućnost verskog opredeljenja onih koji potiču iz verski mešoviti porodica odvijala u korist većinske grupe! Ne znajući prave razloge zašto je do svega ovoga moglo doći, možemo zapaziti da se, na primer, oko 26% Jevreja prilikom popisa izjasnilo da pripadaju judaističkoj veri. Istu pojavu možemo zapaziti kod izjašnjavanja Roma, kojih ima znatno više nego što zvanične statistike govore (Đorđević, 2003).

Međutim, pojavila se još jedna greška, kada je u pitanju Reformni pokret adventista sedmog dana;<sup>5</sup> tu se, prema podacima popisa, pojavio znatno veći broj onih koji su se izjasnili kao njeni pripadnici nego što to njihove unutrašnje statistike govore. Ova pojava karakteristična je za one verske zajednice koje primaju samo odrasle članove, i koji su aktivni pripadnici neke lokalne zajednice. Dakle, pojavljuje se kategorija formalnog pripadanja, aktivnih vernika, kao i kategorija prijatelja neke verske zajednice.

## **Pravni status verskih zajednica u Srbiji**

Status religije u prethodnoj Jugoslaviji regulisan je, pravno, ustavima (1946, 1963. i 1974) koji su usvojili načelo odvojenosti crkve od države. Religiozno uverenje tretirano je kao privatna stvar svakog pojedinca. Ustav SR Jugoslavije, proglašen 27. aprila 1992. godine, nije doneo suštinske izmene u pogledu ustavnog položaja verskih zajednica u odnosu na ustave prethodne Jugoslavije. U članu 18 istaknuto je da je crkva odvojena od države i da su crkve ravnopravne i slobodne u vršenju verskih poslova i verskih obreda. Sloboda verovanja prebačena je u odeljak Ustava o slobodama, pravima i dužnostima čoveka i građanina. Član 43, tako, jamči slobodu verovanja, javnog ili privatnog ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Ta sloboda podrazumeva da niko nije dužan da se izjašnjava o svom verskom uverenju.

---

<sup>5</sup> Pripadnika Reformskog pokreta adventista sedmog dana ima, prema popisu, ukupno 15.249, od toga 15.066 u Vojvodini. U želji da proverim neke podatke, Republičkom zavodu za statistiku uputila sam pismo u kome sam navela sumnju da je broj vernika tako veliki kada je u pitanju Reformni pokret adventista sedmog dana. Odgovor sam dobila od Mirjane Popović koja je napisala: „Proverom popisnog materijala smo utvrdili da najviše pripadnika ovog pokreta ima u Bačkoj Topoli u naselju Stara Moravica 2.711, Kovačici (Debeljača) 2.286, Malom Idošu (Fehetić) 1.949, Pančevu naselju 1.429, Bačkoj Topoli (Pacir) 1.199, Subotici naselju 1.099, Novom Sadu naselju 1.073. U 7 naselja ih je između 108 i 527 (Rumenka, Zrenjanin, Bačka Topola, Novi Itebej u Žitištu, Mali Idoš, Sombor, Subotica), a u ostalim ispod 100, odnosno mahom ispod 20 pripadnika.“

Slične odredbe sadrži i Ustav Republike Srbije, usvojen 28. septembra 1990. godine. U članu 41 precizirano je da se jamči sloboda veroispovesti, koja obuhvata slobodu verovanja i ispovedanja vere i vršenja verskih obreda. Verske zajednice odvojene su od države i slobodne u vršenju verskih poslova. Država može, ali nema obavezu, da materijalno pomaže verske zajednice (Verske zajednice u Republici Srbiji, 1997).

Novi ustav Republike Srbije, donet 2006. godine, takođe jamči slobodu veroispovesti, odnosno jednakosti svih građana – slobodu misli, savesti i veroispovesti; član 43 glasi: „Jamči se sloboda misli, savesti, uverenja i veroispovesti, pravo da se ostane pri svom uverenju ili veroispovesti ili da se oni promene prema sopstvenom izboru. Niko nije dužan da se izjašnjava o svojim verskim i drugim uverenjima. Svako je slobodan da ispoljava svoju veru ili ubeđenje veroispovedanja, obavljanjem verskih obreda, pohađanjem verske službe ili nastave, pojedinačno ili u zajednici s drugima, kao i da privatno ili javno iznese svoja verska uverenja. Sloboda ispoljavanja vere ili uverenja može se ograničiti zakonom samo ako je to neophodno u demokratskom društvu, radi zaštite života i zdravlja ljudi, morala demokratskog društva, sloboda i prava građana zajemčenih Ustavom, javne bezbednosti i javnog reda, ili radi sprečavanja izazivanja ili podsticanja verske, nacionalne ili rasne mržnje. Roditelji i zakonski starijaci imaju pravo da svojoj deci obezbede versko i moralno obrazovanje u skladu sa svojim uverenjima.“

Godina 2006. značajna je i po tome što je donet Zakon o crkvama i verskim zajednicama, kao i Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica. Milan Radulović (2006: 62) kaže: „Srpski zakon o crkvama i verskim zajednicama vraća stečena prava tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama, a konfesionalnim zajednicama iz čl. 16 otvara mogućnost da steknu ista ta prava. Svakome nudi široku slobodu izbora u određivanju svog pravnog položaja u društvu. Svima garantuje jednakost pred zakonom.“

Vladika bački Irinej (Bulović) daje objašnjenje zašto je potrebno praviti razliku između pojmova *crkva* i *verska zajednica*. Na međunarodnoj konferenciji *Verske zajednice, mediji i demokratija*, u Novom Sadu, svoje izlaganje otpočeo je rečima: „Nećete mi zameriti što ću uvek govoriti o *crkvama* i o *verskim zajednicama*, jer

to nije potpuno isto. Ovo terminološko razlikovanje ne znači nipo-  
daštavanje verskih zajednica, ali u svom sopstvenom samo-  
određenju i samorazumevanju Crkva nije verska zajednica, ili nije  
samo verska zajednica, dok, opet, istorijske verske zajednice, ovde  
vekovima prisutne, imaju lepe odnose sa Crkvom, ali nikako ne bi  
prihvatile da se na njih primeni naziv *Crkva*“ (Bulović, 2004: 169).

Na sajtu Ministarstva vera Republike Srbije<sup>6</sup> ovi dokumenti  
dati su u celini (*Službeni glasnik RS*, br. 36/2006). Na osnovu čla-  
na 83, tačka 3 Ustava Republike Srbije, donet je Ukaz o proglašenju  
Zakona o crkvama i verskim zajednicama, koji je potpisao pred-  
sednik Republike Boris Tadić, 27. aprila 2006.

Prema *Službenom glasniku RS*, br. 64/2006, na osnovu  
člana 21, stav 4 Zakona o crkvama i verskim zajednicama (*Službeni  
glasnik RS*, br. 36/06), ministar vera Milan Radulović doneo je  
*Pravilnik o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih  
zajednica*.

Član 1 Pravilnika o sadržini i načinu vođenja Registra crkava  
i verskih zajednica kaže da se ovim pravilnikom bliže uređuje postu-  
pak registracije crkava i verskih zajednica i propisuje se sadržina i  
način vođenja Registra crkava i verskih zajednica.

Član 2, tako, propisuje da se pod imenom Srpska pravo-  
slavna crkva u Registar upisuju Patrijaršija i sve eparhije Srpske  
pravoslavne crkve u Srbiji i u svetu. U saglasju sa Srpskom pravo-  
slavnom crkvom, u Registar se upisuje i odgovarajuća organi-  
zaciona jedinica Rumunske pravoslavne crkve u Banatu.

Član 3 govori da se pod imenom Katolička crkva u Srbiji  
(Rimokatolička i Grkokatolička) u Registar, a na osnovu prijave  
Biskupske konferencije, upisuju sve biskupije Rimokatoličke crkve  
koje su organizovane na teritoriji Srbije, i Apostolski egzarchat za  
grkokatolike. Takođe je regulisano (član 4) da se u Registar upisuju  
pod svojim tradicionalnim imenom, uz dodatak: „u Srbiji“. Član 5:  
pod imenom Islamska zajednica u Srbiji u Registar se upisuju  
legitimni, na osnovu unutrašnjih propisa obrazovani mešihati i  
muftijstva, kao i organizacione jedinice u njihovom sastavu koje  
prijave. Član 6: pod imenom Jevrejska zajednica u Srbiji u Registar

---

<sup>6</sup> Neposredno pre pripreme za štampu ove knjige, proverila sam zvanične  
sajtove i dodala nove informacije. Sajt Ministarstva vera Republike Srbije:  
<http://www.mv.gov.rs/cir/>, pristupljeno 25. 11. 2010. godine.

se upisuje Savez jevrejskih opština Srbije sa organizacionim jedinicama koje Savez prijavi.

Član 7: konfesionalne zajednice i druge verske organizacije iz člana 16 Zakona, i ostale verske organizacije (u daljem tekstu: verske organizacije) upisuju se u Registar pod imenima sa kojima se prijave, u skladu sa članom 9, stav 4, i članom 19 Zakona. Kad verske organizacije osnuju saveze i unije duhovnih i evanđeoskih crkava Srbije, i druga udruženja, članice saveza ili unije upisuju se u Registar pod istim uslovima kao i samostalne verske organizacije. Broj osnivača verske organizacije, predviđen članom 18, stav 2, tačka 1 Zakona, iznosi najmanje 100 punoletnih državljana koji imaju prebivalište u Republici Srbiji, ili isti broj stranih državljana sa stalnim boravkom na teritoriji Republike Srbije, i usklađivaće se sa Zakonom. Verske organizacije koje su osnivači socijalnih i humanitarnih organizacija, obrazovnih, kulturnih i izdavačkih ustanova, informativnih i misionarskih glasila, privrednih subjekata, kao i kulturnih i socijalnih udruženja ili nevladinih organizacija, pre podnošenja zahteva za upis u Registar, odnosno pre dobijanja rešenja o upisu u Registar, treba da nazive ustanova, organizacija i delatnosti usklade sa Zakonom (član 9, stav 4; član 33, stav 3, i član 43, stav 2 i 3 Zakona).

U Registar i u rešenje o registraciji verske organizacije upisuje se datum njene prve prijave, po ranije važećim zakonima i propisima. Verska organizacija može vršiti svoje delatnosti na osnovu legalizacije stečene prijavom po ranije važećim zakonima i propisima u ovoj oblasti, bez obaveze da se upiše u Registar, a pod uslovom da njena delatnost nije ograničena članom 3 Zakona. Verska organizacija koja nema prijavu i koja ne želi da se upiše u Registar uživa verske slobode na osnovu Ustava i međunarodnih konvencija o ljudskim pravima i slobodi veroispovedanja, u skladu sa članovima 1, 2 i 5 Zakona, osim ako je njeno delovanje u suprotnosti sa članom 3 Zakona.

Na kraju da još napomenem da su, prema članu 18, podaci upisani u Registar javni. Uvid u Registar i spise predmeta može se vršiti samo uz obavezno prisustvo lica ovlašćenog za vođenje Registra.

## Verska tolerancija u Srbiji

Član 81 Ustava Republike Srbije (2006) odnosi se na razvijanje duha tolerancije: „U oblasti obrazovanja, kulture i informisanja Srbija podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.“ Član 48 odnosi se na podsticanje uvažavanja razlika: „Merama u obrazovanju, kulturi i javnom obaveštavanju, Republika Srbija podstiče razumevanje, uvažavanje i poštovanje razlika koje postoje zbog posebnosti etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta njenih građana.“ Takođe je značajno navesti da član 49 govori o zabrani izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje.

U Srbiji, kao sekularnoj državi, zagantovana je verska sloboda, što podrazumeva slobodu bogoslužnja svim registrovanim verskim zajednicama, kao i suzbijanje diskriminacije u oblasti religije. Međutim, u periodu raspada komunističkog sistema nastupio je proces desekularizacije društva, čime je religija istaknuta u prvi plan interesovanja, a verske zajednice stavljene na ispit tolerancije.

Vlast u Srbiji jeste sekularna i crkva jeste odvojena od države. Srpska pravoslavna crkva – SPC, nacionalna je crkva, a vera je skoro izjednačena s nacijom. Crkva sebe vidi kao čuvara jezika i narodnog nasleđa, zato je odnos prema drugim religijama često imao odbrambeni karakter. Iako deluje paradoksalno, insistiranje na slobodi dovelo je do krajnje ortodoksije SPC, jer je ona, po svedecima, budući na rubnom području, gde se dodiruje sa rimokatoličkom i islamskom tradicijom, ostala konzervativnija od drugih pravoslavnih crkava, koje nisu imale takav izazov čuvanja identiteta. U pravoslavlju, kao uostalom i u drugim crkvama i verskim zajednicama, orijentacija ka crkvenom jedinstvu jača je od parcijalnih i individualnih interesa. Iako se poštuje sloboda ličnosti, nije poželjno da se vera menja, ni u dogmatskom smislu ni u smislu pripadnosti. Crkva sebe shvata kao produženje drevne crkve, od koje su se druge hrišćanske ispovesti odelile, te se, samim tim, jedinstvo među podeljenim hrišćanskim grupama može ostvariti ako se vrate vasiljenskom Predanju Crkve. Motiv očuvanja pravo-

verja bio je stalno žarište sukoba kako među različitim narodima tako i u istom narodu.

Potpisivanjem Ekumenske povelje 2001. (Strasbourg), za koju Tomislav Žigmanov kaže da je verovatno najznačajniji dokument u poslednjih nekoliko godina (Žigmanov, 2001), tradicionalne crkve i verske zajednice i u Srbiji sve češće se, mada ne bez otpora, i susreću i međusobno saraduju.

Radovan Bigović (2009: 123), pišući o ekumenizmu i razlozima zašto Pravoslavna crkva danas učestvuje, sa drugim hrišćanskim crkvama, u ekumenskom pokretu i dijalogu, kaže da je to zato što je njena priroda dijaloška, zato što je Bog ljubav u Ja–Ti odnosu. Ono što čoveka čini jedinstvenim bićem, ikonom Božjom, upravo je dijaloška i odnosna dimenzija, više nego intelektualna i etička karakteristika. Dakle, čovek je, kao biće odnosa, upućen na dijalog jer nije sam sebi dovoljan, pa tako i crkva: ako ne želi da se transformiše u sektu, mora da stupi u dijalog sa drugim crkvama.

Prisustvovala sam nekoliko ekumenskim bogoslužjenjima u Rimokatoličkoj nadbiskupiji u Beogradu. Bilo je i zajedničkih proslava Dana reformacije, kojima su se protestanti zbližavali u svojoj tradiciji. Uz to, svi predstavnici tradicionalnih crkava i verskih zajednica angažovani su u Verskoj komisiji koja deluje pri Ministarstvu vera, a zadužena je za pitanja verske nastave. Najnovije udruživanje tradicionalnih crkava, tj. njenih predstavnika organizovalo je Ministarstvo vera u vidu Međureligijskog saveta (17. juna 2010), o čemu će više reći biti u poglavlju o tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama.

Međutim, konfesionalne verske zajednice izuzete su od učestvovanja u ovim komisijama, jer su izuzete od prava da u obrazovnom sistemu Srbije drže versku nastavu. Možda oni to pravo ne bi mogli ni da ostvare zbog malog broja dece – no, ovde se postavlja pitanje, budući da se bavimo i verskom distancom, većine i manjine u Srbiji, kao i pitanje odnosa crkve i države. Takođe je značajno pitanje da li je verska nastava svojim multikonfesionalnim karakterom doprinela verskoj toleranciji ili, pak, distanciranju i raslojavanju društva.

Veronauka je pre deset godina (2001) vraćena u državni obrazovni sistem – prvo kao fakultativni, a zatim kao izborni predmet – za sedam tradicionalnih crkava i verskih zajednica (pravoslavni katihizis; islamska vjeronauka (ilmud-din); katolički vjero-



nauk; evangeličko-luteranski vjeronauk Slovačke evangeličke crkve a.v.; versko vaspitanje Reformatske hrišćanske crkve; hrišćanska etika Evangeličke hrišćanske crkve a.v. i veronauka – judaizam). (Kuburić, Zuković, 2010)

U knjizi *Udar na verske slobode: zbornik tekstova o položaju protestantskih višenacionalnih verskih manjina u Srbiji*, Dane Vidović piše: „Dakle, ovde imamo ceo niz nepravilnosti i obrnutih postupaka: veronauka, vojni sveštenici... uvode se pre Zakona o verskim zajednicama, a Zakon se donosi pre Ustava, iako je i jedno i drugo nekompatibilno sa postojećim ustavnim načelima“ (Vidović, 2001).

Milan Vukomanović postavlja pitanja: „Ako samo sedam verskih zajednica ima pravo da izvodi veronauku u javnoj školi, postavlja se pitanje kako se onda može govoriti da su verske zajednice jednake pred zakonom i Ustavom. Ako su one zaista jednake, zašto samo neke od njih mogu da ostvare ova prava? Da li je tu reč o diskriminaciji, pa i nepravdi nanesejoj nekim od njih i, uopšte, kako će njihov status biti regulisan u budućnosti?“ (Vukomanović, 2008: 107).

Zakon o pravnom položaju verskih zajednica donet je, posle brojnih prednacrtā, s namerom da se pronađe mera između privilegija i diskriminacije. Međutim, Milan Vukomanović (2008: 115) smatra da Zakon ipak sadrži neke diskriminatorne odredbe. One se prvo iščitavaju iz različitih prava koja pripadaju prvoj u odnosu na drugu grupu crkava i religijskih zajednica – osim prava na veronauku u državnim školama i to što se mogu automatski registrovati na osnovu svog pravnog kontinuiteta s prethodnim zakonima. Takođe je diskriminatoran zato što zabranjuje registraciju verskih organizacija čiji naziv sadrži čak i deo naziva neke druge organizacije koja je već upisana u registar, te da Zakon nije jasan ni kad je reč o tome da li neka verska organizacija koja se nije registrovala kod državnih organa ima pravni status.

Za potrebe ove knjige obavila sam veliki broj intervjuā sa predstavnicima skoro svih crkava i verskih zajednica, i to u periodu od deset godina. Prema odgovorima verskih vođa na pitanje o drugima, o ateističkom okruženju, o dominantnoj crkvi i sektama, stiče se utisak da za druge ne postoji naročito interesovanje – drugima se uvek ima šta zameriti: jednima se zamera zbog odvajanja, drugima zbog nedozvoljavanja slobode, jednima se zamera što ne

rade, a drugima što previše rade ili zbog pogrešnog načina rada, ili preterivanja, ili manipulacija.

Međusobni odnosi verskih zajednica opterećeni su polaganjem prava na različite vrednosti. Na pravo čuvara verske istine pozivaju se tradicionalne crkve, dok se nove vere oslanjaju na svoje religijsko iskustvo. Dve vrednosti religijskog identiteta – jedna koja se poziva na poreklo i druga koja se poziva na pozvanost od Boga; jedna na bogatstvo i dugo pamćenje, druga na intenzitet i čistotu ličnog odnosa sa božanskim bićem – zapravo su dve mogućnosti razvijanja verskog identiteta, koji se međusobno dopunjavaju, a ne isključuju. To što je neko imao sreću da se rodi kao pripadnik verske zajednice u kojoj želi da ostane podržavajući trajanje kolektivnog pamćenja, ne bi trebalo da onemogući početak formiranja nečijeg verskog identiteta koji nema od koga da se nasledi, ili osoba prosto želi da u svom životu nešto menja. Postojanje alternative, zapravo, samo je mogućnost koja dokazuje da sloboda kao univerzalna vrednost ljudskog života ipak postoji (Kuburić, 2002).

Sociolozi religije veoma predano zagovaraju versku toleranciju. Đuro Šušnjić (1997: 203) u knjizi *Dijalog i tolerancija* piše: „Ljudi su slobodni da žive svoj život na način koji izaberu, ali pod uslovom da njihov izbor ne ugrožava slobodu i prava drugih. Ako ugrožava, onda takvom izboru ne treba pružiti podršku, već ga suzbiti: teorijski i praktično. Niko ne može biti slobodan ako poriče pravo na slobodu nekom drugom. Najviši stepen slobode podrazumeva da su neke slobode uskraćene: na primer sloboda da se uništi sloboda! Svako može biti u pravu samo pod uslovom da ne zahteva da on jedini bude u pravu: svako može da govori šta misli, ali pod uslovom da ne misli da on jedini zna istinu. Samo tako možemo se nadati danu dobrih vesti.“

Knjigom *Religija* (1998) profesor Šušnjić još jednom unosi duh tolerancije u samo proučavanje religije – kao metodolog koji zna da se i religija i nauka zasnivaju na poverenju. Šušnjićevih 95 teza o odnosu religije i nauke u knjizi *Znati i verovati* unose mir na teorijskom planu. U poglavlju knjige *Religija*, pod naslovom „Verski dijalog i tolerancija: iskustvo razlike“ čitamo priču o nama na Balkanu: „Ovde vere, kulture i nacije ne žive samo jedna pored druge, nego često jedna protiv druge. U drugoj veri, kulturi i narodu ne vidi se mogućnost obogaćenja, nego opasnosti po vlastiti identitet... Ali pogrešno se misli da sve to ishodi iz vere – ne vidi se da su u

sukobu verske ideologije. Hrišćanstvo se izdelilo unutar sebe zbog ideoloških razlika a ne teoloških razloga. Sledi da netrpeljivost ne dolazi iz teologije nego ideologije: hrišćanska vera je iznad ideologije!“ (Šušnjić, 1998: 337).

Dragoljub Đorđević potpuno je posvećen sociologiji religije i negovanju duha tolerancije, što je pokazano već samim osnivanjem Jugoslovenskog udruženja za naučno istraživanje religije (JUNIR) i brojnim zbornicima koji su tematski pratili sociološku realnost na našim prostorima. Izdvajam knjigu *Muke sa svetim: izazovi sociologije religije*, koju je Đorđević priredio (2007) okupivši u njoj vodeće svetske sociologe.

Milan Vukomanović se, neumorno pišući i držeći predavanja, takođe zalaže za dijalog i razumevanje u međureligijskim odnosima. Izdvajam njegove knjige *Sveto i mnoštvo: izazovi religijskog pluralizma* (2001) i *Homo Viator: religija i novo doba*, a posebno poglavlje „Susreti između religija: iskustva i perspektive dijaloga“, u kome on daje pregled novih osnova za dijalog. Knjigom *Religija* Milan Vukomanović (2004) približava sve svetske religije na veoma lep, ilustrativan i koncizan način. Ne smemo pri ovome nabravanju zaboraviti ni Letnje škole s polaznicima koji su pripadnici različitih religija, kao i zbornike koji su objavljivani u okviru Beogradske otvorene škole, a priredio ih je Milan Vukomanović (2001; 2003).

Sociologija religije postala je, dakle, prepoznatljiva naučna disciplina koja u Srbiji doprinosi verskoj toleranciji. U burnom periodu društvenih previranja i transformacije od ateističkog u teističko društvo, sazrevala je i ideja o potrebi naučnih istraživanja fenomena religioznosti na nov način. Sociologija religije nije više marginalna disciplina kojoj pretila opasnost odumiranja, zajedno s predmetom istraživanja.

Međunarodni okrugli sto s temom *Sociologija religije i verska tolerancija*, koji je u organizaciji CEIR-a održan na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, okupio je vrsne sociologe religije, čiji su tekstovi objavljeni u časopisu *Religija i tolerancija* 2006. U ovom časopisu objavljeni su i, u nekoliko brojeva, izveštaji o incidentima koji su bili zabeleženi kao iskaz netolerancije. Bez komentara navode se konkretni slučajevi nasilja, negativnih poruka, reagovanja. S druge strane ističem tekstove koji prikazuju dobre primere verske tolerancije. Dakle, časopis *Religija i tolerancija* od

nultog broja, 2002, do početka 2010. prati povećano interesovanje za religiju. Prvi tekst u prvom broju napisao je Đuro Šušnjić pod naslovom: „Granice tolerancije“.

Centar za empirijska istraživanja religije (CEIR, Novi Sad), izdavač časopisa, nastao je na tradiciji JUNIR-a iz Niša i CIREL-a iz Beograda, koji su zadržali svoju najbolju praksu: organizovanje godišnjih konferencija i izdavanje zbornika, kao i edukaciju brojnih generacija mladih o svetskim religijama. CEIR, sa sedištem u Novom Sadu, iznikao je iz multikonfesionalne i tradicionalno tolerantne sredine. Specifična heterogenost stanovništva, koja se reflektuje i na nacionalnu i versku strukturu studenata u Novom Sadu, doprinela je verskoj toleranciji.

Srđan Barišić smatra da je jedan od izuzetnih primera pravih gestova na polju interreligijskog dijaloga, odluka šabačko—valjevskog episkopa Lavrentija da napiše predgovor za jednu pentekostalnu publikaciju,<sup>7</sup> čime je načinjen značajan korak u približavanju dve religijske zajednice (Barišić, 2005: 268).

Kao posrednici znanja o religijama, a na poprištu brojnih strahova i predrasuda na prostorima bogatim religijskim idejama, dakle, sociolozi religije doprinose međureligijskom dijalogu i objektivnom sagledavanju sociološke realnosti. Jedini problem koji ja vidim u odnosu između verskih zajednica i naučnog proučavanja istih jeste što se tu pojavljuju dve realnosti, jedna idealna a druga empirijska. Versko predstavljanje insistira na teorijskom i idealnom, dok naučno na iskustvenom i realnom.

Ovde želim da ukažem da postoje i drugi načini negovanja verske tolerancije. Religija i tolerancija na drugi je način bila iskazana recimo na koncertu duhovne muzike u Novom Sadu, na kome su učestvovali predstavnici tradicionalnih religija u Vojvodini. U duhu želje za međusobnim upoznavanjem i međusobnom razmenom kulturnog stvaralaštva, održan je i humanitarni koncert pod nazivom Verske zajednice dečjoj bolnici, SINAGOGA, 10. novembra 2005. Učesnici ovog događaja bili su, prema progamu: Jevrejska opština Novi Sad – Hor Hashira; Srpska pravoslavna crkva – Hor Sveti Georgije; Rimokatolička crkva – Dečji hor Kapistran; Islamska zajednica – Hor Sumaja; Slovačka evangelička crkva – Crkveni hor novosadske parohije Slovačke evangeličke crkve;

---

<sup>7</sup> *Danas*, 25. 5. 1998.

Reformatska hrišćanska crkva; Kamerni hor Kredarica i Hor sveti Stefan Dečanski.

U Beogradu je, u Kolarčevoj zadužbini (2006; 2008; 2010) nastupao Internacionalni<sup>8</sup> Merry gospel hor, koji čine pevači različitih crkava i verskih zajednica, a koji je pevao gospel i crnačku duhovnu muziku. Hor postoji više od deset godina zahvaljujući radu mr Marije Kuburić-Borović koja je završila Akademiju umetnosti u Novom Sadu i magistarske studije na Odseku za sociologiju u Beogradu, i bavi se duhovnom muzikom različitih verskih tradicija. Odlučila je da putem muzike zbližava ljude različitog porekla i verovanja. Tako je verska tolerancija zaista prisutna: od ustavnih odredaba preko kulturnog stvaralaštva do svakodnevnog zajedničkog života. Pažnja javnosti nije promakla. Osim komentara kako je Gospel oduševio Beograđane, Žarka Radoja (2006) objavila je tekst pod naslovom „Serbian Gospel“ u časopisu *CorD*, i istakla dobar prijem publike koja je uživala i aktivno učestvovala u programu.

Religijama Balkana posvećen je i CD ROM; tu je dat uporedni pregled balkanskih religija. Izdavač<sup>9</sup> kaže da je imao nameru da odabranim stručnim člancima i ravnopravnom zastupljenošću svih, bez favorizovanja ijedne veroispovesti, CD ROM *Religije Balkana* doprinese boljem upoznavanju sebe i drugih, pored kojih i sa kojima se živi. Cilj je bio da se na taj način doprinese razvijanju verske tolerancije, pri čemu je veoma značajan i podatak da se kao autori pojavljuju renomirani verski autoriteti iz svake od pojedinih veroispovesti. Obilje multimedijalnog materijala: slika, tekstova i video zapisa, sistematizovano je u sledeća poglavlja: kratak istorijat i osnovna verska načela, bogoslužjenje, glavne verske knjige, verski praznici, rođenje, versko punoletstvo, brak i bračni život, smrt i žalosni običaji i život posle smrti.

Slična zamisao ostvarena je na još jedan način – pokretanjem časopisa *Porodični razgovori*,<sup>10</sup> (2009) s namerom da doprinese međusobnom poznavanju. Rođen je u okviru projekta *Vera i zajednica: dijalog*. U časopisu je, između ostalog, štampan i veoma značajan tekst „Brak i porodica u judaizmu, islamu i hrišćanstvu“, gde se prikazuje obred venčanja u različitim verskim tra-

---

<sup>8</sup> [www.cordmagazine.com](http://www.cordmagazine.com) (July 2006. No 29. pp. 62. 63)

<sup>9</sup> Na koricama CD ROM-a data je sledeća adresa sajta: [www.kos.co.yu](http://www.kos.co.yu)

<sup>10</sup> [www.porodicnirazgovori.com](http://www.porodicnirazgovori.com)

dicijama, sa slikama iz realnog života. Osim toga, značajno je istaknuto pitanje verski mešovityh brakova. Da li se sklapanjem verski mešovityog braka testira ljubav ili tolerancija? U časopisu je objavljena dirljiva priča o ljubavi i braku Nikolausa, vojvođanskog Nemca, i Karoline, četvrte od pet sestara iz jevrejske porodice, koji su svoju ljubav morali da čuvaju i brane u vreme Drugog svetskog rata. „Jedna mala, velika priča, o ljubavi“ (Zobenica, 2009: 21) počinje ovim rečima: „Sve velike ljubavi su tužne, reče neko. Ova priča nije tužna, lepa je, istinita i jednostavna. O događajima u ovoj priči više nema direktnih svedoka, postoji samo zabeleška u knjizi u kojoj je opisana istorija jednog sela u Vojvodini (Milenko Beljanski, Kljajićevo, 1979).“

Ljubavna priča dogodila se između vojvođanskog Nemca Nikolausa i Karoline koja je bila jedna od pet sestara iz jedne jevrejske porodice. „Karolina i Nikolaus čuli su se telefonom, službeno, pa su se posle videli, privatno, i zaljubili, a ubrzo i venčali, naravno samo kod matičara jer su bili različitih vera. Karolina je bila jedina Jevrejka u nemačkom selu, ali nije zbog toga imala problema. Živeli su dobro, došla su deca: Nikola i Gertruda. Godine 1941. selo je pripalo Mađarskoj; više nisu živeli u Kraljevini Jugoslaviji, zvanični jezik je bio mađarski. Nikolaus je mađarski naučio za vreme školovanja u Subotici i počeo ga sa Karolinom u kući govoriti, kako bi i ona naučila. Rat je trajao; 1944. selo je pripalo Nemcima. Uhapsili su Karolinu – u selu su imali lak posao: ona je bila jedina koju je trebalo uhapsiti. I u susednim selima i gradu Somboru hapšeni su Jevreji, formiran je konvoj čiji je prvi sabirni logor bio u Bačalmašu, gradu u današnjoj Mađarskoj. Karolinina rodbina je, naravno, sva bila pohapšena: majka, sve sestre, zetovi, njihova deca; Karolinin otac je ‘imao sreće’, umro je pre ulaska Nemaca, i jedini iz porodice ima grob na jevrejskom groblju u Somboru. Konvoj sa Jevrejima krenuo je prema Bačalmašu, a u njemu je bio i jedan *prekobrajan*, Nikolaus. Te 1944. nije bilo mnogo dilema kuda se i zašto vode Jevreji (a i oni koji dobrovoljno krenu s njima). Nikolaus nije mogao pustiti Karolinu da ide sama, krenuo je sa njom. Muž i žena treba da su zajedno u dobru i u zlu; to zlo bilo je, međutim, tako veliko da je on mogao naći opravdanje da ne ide, mogao je da i ne pomisli da ide. Da li je to bila ljubav, dobrota, osećaj odgovornosti, čovečnosti, sve to zajedno?...“ (Zobenica, 2009: 21).

Dragan Novaković piše o verskim zajednicama na razmeđu vekova, a svoju knjigu završava rečima: „Nezavisno od uslova u kojima su delovale, sve verske zajednice pokazale su zadivljujuću otpornost i sposobnost da se iznova i stalno obnavljaju i, zajedno s narodom kome su pripadale, kreću prema ostvarenju zamišljenih ciljeva. Iskonska povezanost i međusobna uslovljenost naroda i određenih konfesija jasno ukazuje da na jugoslovenskim prostorima nije moguće pravilno razumeti složene društvene procese, ukoliko se ne uključi i objasni religiozni faktor, kao nezaobilazni sastojak nacionalnog bića i inspirator materijalnog i duhovnog aspekta kulture. Tragična iskustva Drugog svetskog rata i svih procesa koji su pratili raspad druge Jugoslavije predstavljaju opomenu istraživačima da u analizama ne zanemare religiozni faktor već da kroz postupak ukrštanja s društvenim i ekonomskim kretanjima, potraže objašnjenja problema koji su predmet njihovih interesovanja. Ista preporuka možda je važnija za političare, koji zbog nepoznavanja ili ignorisanja, ne pridaju potreban značaj religiji prilikom donošenja odluka od velike važnosti“ (Novaković, 2003: 275).

Srđan Vrcan (2001) svoju knjigu *Vjera u vrtlozima tranzicije* počinje tako što ukazuje da se uloga religije u nedavnim zbivanjima ne ocenjuje i ne vrednuje uzimajući u obzir samo divne postupke i plemenite reči nekih religijskih svetaca i religijskih virtuoza, ili samo retoriku crkvenih službeničkih proklamacija i deklaracija, nego i reči i dela institucija, vlada, stranaka, pokreta, organizacija, grupa, istaknutih ličnosti i drugih koji, identifikujući se sami kao vernici i kao pripadnici određene konfesije, svoja dela i svoje stavove tumače i opravdavaju religijskim terminima.

Dakle, predstavljajući religijska verovanja i religijsku praksu, u ovoj knjizi stavljam u poziciju dijaloga verska učenja u svom teorijskom i preporučenom, više idealnom obliku i realno ponašanje vernika. Svakako da ista učenja različiti vernici različito tumače, a i u praksi različito primenjuju. Čini mi se to sličnim vaspitnim postupcima roditelja koji svoje osećanje ljubavi prema svojoj deci iskazuju na različite načine pa čak i dijametralno suprotne. Ovde mislim na to kako neki roditelji umeju da budu nežni i pažljivi, popustljivi i manje direktivni, dok su drugi skloni da ljubav iskazuju disciplinom u kojoj je i šamar i oštar pogled i preka reč iskaz roditeljske ljubavi. Takođe se odnos roditelja prema svojoj deci razlikuje od odnosa prema tuđoj. Neki su suviše strogi i kritikuju svoju decu,

dok za tuđu ne osećaju odgovornost. Drugi tip roditeljstva je onaj u kome se ne vidi nedostatak kod svoje dece i u kome postoji sklonost kritikovanja tuđe dece. Često se osećanje krivice zbog vlastitih neuspeha prenese na nekog drugog pa tako i roditelji ponekad umeju da se okome na tuđu decu čak i kada su njihova deca kriva. Imala sam priliku da u svojoj praksi porodičnog terapeuta uočim muke roditeljstva. Tako se i verništvo raslojava u svom odnosu prema učenjima svoje religije i u ponašanju.

Kada je reč o verskoj toleranciji u obavezi sam da napomenem i drugi kraj ove dimenzije, a to je verska netolerancija. Iako nisam sklona da mislim i pišem o negativnim stranama života, jer smatram da je to otrov koji obeshrabruje, imam obavezu da kao empirijski istraživač ukažem i učinim ih vidljivim jer rane koje se pokrivaju teže zarastaju. O verskoj netoleranciji reći ću nešto navodeći primere iz prakse koji su zabeleženi kao incidenti. Svakako incidenti nisu uobičajena praksa. Dogodilo se nekome više kao izdaja vlastite vere, kao prelaženje granice trpeljivosti, kao pretakanje nezadovoljstva koje se u postupku nekog pojedinca prelilo u neverbalnu komunikaciju.

Objavljeni su tekstovi o incidentima u 2001, 2002. i 2003. godini, u časopisu *Religija i tolerancija*, u rubrikama: Antisemitizam, Problemi muslimana; Problemi katoličke crkve; Problemi malih protestantskih crkava; Problemi drugih malih verskih zajednica. Ovde navodim jedan incident. „Slučaj Tikvicki“ iz Zrenjanina, koji je dobio veliku medijsku pažnju, govori o svešteniku Hrišćanske adventističke crkve Josipu Tikvickom (39) koji je pretučen u utorak 15. aprila 2003. godine oko 23.30, ispred molitvenog doma. Kako su mediji preneli, nakon kamenovanja i razbijanja prozora na crkvi, nepoznata lica nanela su mu teške telesne povrede glave i grudnog koša tako da je u bolnici zadržan zbog potresa mozga, slomljene vilice, naprsnuća rebra i nekoliko podliva. Incidentu je prethodila serija napada na zgradu crkve, tokom kojih su razbijana stakla i uznemiravani vernici. Čini se da policija nije bila sklona da štiti pripadnike manjih verskih zajednica. Inače, adventistička crkva u Zrenjaninu datira iz XIX veka, kada je adventizam prihvaćen zahvaljujući dobroj saradnji sa drugim protestantskim crkvama. Kao paradoks, neposredne aktivnosti adventista u Zrenjaninu bile su u vidu predavanja, televizijskih emisija i humanitarnog rada ADRE, sve pod parolom „Pobeda ljubavi“.



# Tradicionalne crkve i verske zajednice u Srbiji

Na osnovu Zakona o crkvama i verskim zajednicama i Pravilnika o sadržini i načinu vođenja Registra crkava i verskih zajednica, priznat je pravni subjektivitet tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama (Srpska pravoslavna crkva; Rimokatolička crkva; Slovačka evangelička crkva a.v.; Reformatska hrišćanska crkva; Evangelička hrišćanska crkva a.v.; Jevrejska zajednica i Islamska zajednica) u Srbiji.

Značajno je pomenuti da na sajtu Ministarstva vera sve navedene crkve i verske zajednice imaju svoj prostor za predstavljanje, ili, bolje rečeno, postoje linkovi ka zvaničnim sajtovima svih tradicionalnih crkava i verskih zajednica.<sup>11</sup> Na njima je dato od pregleda istorijskog razvoja do najnovijih vesti i poziva verskih vođa u vezi sa zajedničkim akcijama za pomoć i obnovu svetinja. Tako, na primer, Rijaset Islamske zajednice Srbije na svom sajtu<sup>12</sup> prenosi vest preuzetu od Ministarstva vera da je 17. juna 2010. godine u Beogradu ustanovljen Međureligijski savet Ministarstva vera Republike Srbije, koji čine ministar vera Republike Srbije prof. dr Bogoljub Šijaković, episkop bački Srpske pravoslavne crkve prof. dr Irinej (Bulović), nadbiskup beogradski Rimokatoličke crkve u Srbiji Stanislav Hočevar, reis-ul-ulema Islamske zajednice Srbije Adem Zilkic i rabin Jevrejske zajednice u Srbiji Isak Asiel.

---

<sup>11</sup>[www.spc.rs](http://www.spc.rs); [www.kc.org.rs](http://www.kc.org.rs); [www.rijaset.rs](http://www.rijaset.rs); [www.islamskazajednica.org](http://www.islamskazajednica.org); [www.savezscg.org](http://www.savezscg.org); [www.lutheran.org.rs](http://www.lutheran.org.rs); [www.feketics.com](http://www.feketics.com); [www.ecavyu.com](http://www.ecavyu.com)

<sup>12</sup> <http://www.rijaset.rs>

Zajedničko delovanje tradicionalnih crkava i verskih zajednica u Srbiji nesumnjivo je i kad je o pitanjima verske nastave reč. Verska nastava uvedena je 2001. godine, a od 11. novembra 2004. godine Uredbom Vlade Republike Srbije o obrazovanju Komisije za versku nastavu u osnovnoj i srednjoj školi, propisano je da svaka od tradicionalnih crkava i verskih zajednica ima po jednog predstavnika u radu te komisije. Dakle, saradnja tradicionalnih crkava i verskih zajednica ima svoje desetogodišnje iskustvo upravo povodom verske nastave, a Zasedanje Komisije održano 25. avgusta 2010. godine značajno je po tome što je iznet zahtev da se za veroučitelje raspiše konkurs radi prijema u stalni radni odnos. Komisija sada radi u sledećem sastavu: episkop bački Irinej (Bulović) – Srpska pravoslavna crkva; monsinjor Andrija Kopilović – Rimokatolička crkva; episkop Ištvan Čete Semeši – Reformatska hrišćanska crkva; superintendent Arpad Dolinski – Evangelička hrišćanska crkva a.v.; reis-ul-ulema Adem ef. Zilkić – Islamska zajednica Srbije; rabin Isak Asiel – Jevrejska zajednica u Srbije; mr Želimir Popov, pomoćnik ministra prosvete; Bogoljub Lazarević, pomoćnik ministra prosvete. Sednici je prisustvovala i Ana Melek, po ovlašćenju člana Komisije episkopa Samuela Vrbovskog – Slovačka evangelička crkva.<sup>13</sup>

Redosled poglavlja koja slede prati<sup>14</sup> redosled upisa crkava i verskih zajednica u Registar crkava i verskih zajednica, iz kog sam preuzela zvanične podatke o nazivu verske institucije, adrese na kojoj se nalazi i ime zvaničnog predstavnika. Ličnim posetama svakoj od njih, zatim preko sajta Ministarstva vera i postojećih linkova, pristupila sam podacima za svaku versku zajednicu i ukratko ih prikazala, iz ugla samopredstavljanja, dodavši podatke iz dostupne literature. Ciljna grupa na koju mislim dok pišem, jesu pre svega moji studenti, a cilj pisanja jeste ponuditi objektivnu, realnu sliku svake od registrovanih crkava i verskih zajednica. Način pisanja je poput egzemplarne nastave, čije značenje je izvedeno prema latinskoj reči *exemplum*, što znači – *ograničenje na bitno*, odnosno *iz mnoštva izuzeto bitno* (Poljak, 1984).

---

<sup>13</sup>[http://www.mv.gov.rs/cir/index.php?option=com\\_content&task=view&id=280&Itemid=58](http://www.mv.gov.rs/cir/index.php?option=com_content&task=view&id=280&Itemid=58) (pristupljeno 25. 11. 2010).

<sup>14</sup> Izuzetak sam napravila kod Evangeličke hrišćanske crkve stavivši ih u kontekst luteranske tradicije i Reformnog pokreta adventista sedmog dana, stavivši ih u kontekst adventizma.

## Srpska pravoslavna crkva

Srpska pravoslavna crkva upisana je u Registar 5. oktobra 2006. godine. Prvo je upisano ime Patrijarha Pavla kao zvaničnog predstavnika Crkve. Na osnovu odluke Svetog arhijerejskog sinoda i sabora, od 25. januara 2010. godine, upisano je ime patrijarha Irineja, jer se u Registar upisuju sve izmene koje se odnose na zvanične predstavnike Crkve. Mesto ili sedište Crkve koje je u Registru navedeno jeste Patrijaršija srpska, Beograd, Kralja Petra 5. Potom je upisana Arhiepiskopija Beogradsko-Karlovačka, pa Mitropolija Zagrebačko-Ljubljanska, Ilica 7/II, a poslednja, 47. je Eparhija Povardarska, Bitola.

Što se tiče Eparhije Rumunske pravoslavne crkve Dakija Feliks, sa sedištem u Deti (Rumunija) i administrativnim sedištem u Vršcu, u Ministarstvu su mi rekli da se, prema dogovoru, oni vode u okviru Srpske pravoslavne crkve.

Srpski patrijarhat danas, prema Mizu (2001: 89) ima 8 miliona vernika u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Sloveniji, Rumuniji, Mađarskoj, Zapadnoj Evropi, SAD, Kanadi i Australiji.

U *Sociološkom rečniku* odrednicu o pravoslavlju napisao je sociolog religije Dragoljub Đorđević (2007). On, između ostalog, navodi razlike između pravoslavnih i katolika, što je otpočeto različitim učenjem o ishođenju Svetoga Duha (Filioque), potom da pravoslavlje odbacuje postojanje čistilišta i da se u pravoslavlju osporava i papski primat i njegova nepogrešivost (Đorđević, 2007: 436). Đorđević dalje navodi petnaest autokefalnih (samostalnih) pomesnih crkava i piše da, u organizacionom pogledu, pravoslavlje, kao i protestantizam, nema sveopšti centar upravljanja. Vaseljenskom,

carigradskom patrijarhu iskazuju uvažavanje i daju prvenstvo kao prvom među jednakima, ali ne i jurisdikciju nad ostalim crkvama. One su sve samostalne, episkopalno uređene, s patrijarhom ili arhiepiskopom na vrhu (Đorđević, 2007: 437).

Radomir Popović (1999) u knjizi *Pravoslavlje na raskršću vekova* prati istoriju svake od crkava, dajući i kratak osvrt na nacionalnu istoriju zemlje i naroda iz kog je navedena crkva ponikla. *Autokefalne crkve* su: Vaseljenska patrijaršija (Carigrad); Aleksandrijska patrijaršija; Antiohijska patrijaršija; Jerusalimska patrijaršija; Ruska pravoslavna crkva; Srpska pravoslavna crkva; Rumunska pravoslavna crkva; Bugarska pravoslavna crkva; Gruzijanska pravoslavna crkva. *Autonomne crkve* su: Kiparska pravoslavna crkva; Grčka pravoslavna crkva; Poljska pravoslavna crkva; Čehoslovačka pravoslavna crkva; Finska pravoslavna crkva; Sinajska arhiepiskopija; Američka pravoslavna crkva; Japanska pravoslavna crkva; Albanska pravoslavna crkva. *Dohalkidonske crkve* su: Koptska pravoslavna crkva; Etiopska pravoslavna crkva; Jermenska pravoslavna crkva; Sirijska pravoslavna crkva.

Budući da je u Čehoslovačkoj došlo do podele države, pitali smo se šta se dogodilo sa crkvom. Što se tiče Čehoslovačke pravoslavne crkve,<sup>15</sup> treba najpre reći da su oni autokefalnost dobili od Rusa, 1951. godine; to je 1998. godine potvrdio ekumenski patrijarhat iz Istambula (Konstantinopolja). Sedište Crkve je u Pragu, vodi je mitropolit Hristifor. Zvanični naziv je Pravoslavna crkva čeških zemalja i Slovačke. Po ustavu, oni su ostali ujedinjeni, s tim što ustav ipak prepoznaje da od 1993. godine postoje u dve zemlje. Vodeća ličnost u Slovačkoj je arhiepiskop Jan Presovski (prema imenu grada Presova). Nema ih više od 100.000.

## O pravoslavlju su pisali

O pravoslavlju je pisano iz ugla spoljašnjeg posmatrača kao i iz pozicije unutrašnjih poznavalaca. Trudila sam se da predstavim oba pogleda. Knjiga *Duh i život istočne crkve* (Benz, 1991) posvećena je, kao znak zahvalnosti, veoma cenjenim živim i upokojenim učiteljima Pravoslavnog teološkog instituta u Parizu. Autor je pokušao da svojim delom pomogne da se prevaziđu predrasude ljudi na Zapadu, o kojima kaže da ne poseduju dovoljno znanja o životu i učenju pravoslavlja, odnosno da je i to što znaju prekriveno predrasudama i nesuglasticama, što konfesionalne što političke naravi.

<sup>15</sup> [http://www.orthodox.sk/?page\\_id=119](http://www.orthodox.sk/?page_id=119) (pristupljeno 7. 12. 2010).

„Za našu epohu, naviknutu na vizualno prihvaćanje sveta, preporučuje se jedan drugačiji put, apel za oči, za poimanje svijeta u slikama. Ovaj i ovakav put za razumijevanje Istočnopravoslavne crkve tim je prihvatljiviji što u njoj ikona, kao slikovito prikazivanje svijeta svetoga, zauzima središnje mjesto“ (Benz, 1991: 9).

Moje polazište u proučavanju religije bilo je da je najvažnije kakvu sliku o Bogu ima čovek. Ernst Benz u proučavanju Crkve bitnim pitanjem smatra kakvu sliku o čoveku ima njena teologija. „Značenje koje ikona ima za pravoslavnu pobožnost i njeno teološko tumačenje otvara pristup najvažnijim točkama pravoslavne dogmatike. Ako je, dakle, pojam ikone središnji dogmatski pojam, on se ponavlja u svim aspektima teologije. Zato je misao slike već bitna za razumijevanje odnosa između Boga i čovjeka. Čovjek je stvoren na 'sliku božju', on u sebi nosi ikonu Boga. Ova je spoznaja za pravoslavnu teologiju i antropologiju toliko mjerodavna, svijest da je čovjeku u stvaranju utisnuta slika Božija toliko je prevladala, da se misao o prvom grijehu u oštrom zapadnjačkom poimanju nikada nije mogla ukorijeniti u pravoslavlju. Grijeh se ovdje pokazuje kao unakaženje, oštećenje, oboljenje, uprljanost Božije slike, ali on ne može oduzeti čovjeku onu prvotnu plemenitost koja mu je utisnuta preko slike Božje“ (Benz, 1991: 21).

Juraj Kolarić (1985: 5) piše knjigu *Pravoslavni*, koja se pojavila u izdanju Veritasa iz Zagreba. On svoju knjigu, u predgovoru, počinje rečima: „Balkan – bure baruta!“, a potom navodi da ova sažeta izreka istorijskim činjenicama oslanjajući se na Balkanske ratove, besmislena ubistva, atentate, opisujući rečima: „Ovdje kao da je svaki pucanj odjekivao jače, kao da je svaka eksplozija bila snažnija i kao da je ljudska krv uvijek tekla obilnije nego drugdje. Razlog za dodatne nevolje kao da proizlazi zbog prelaženja granice postavljene između Istoka i Zapada. Raskol između Rima i Carigrada 1054. god. ovu je granicu ne samo potvrdio već je i učvrstio.“ Međutim, piše Kolarić, prvi pokušaji *pravoslavlja* da prodre preko te granice tamo gde su vladari i stanovništvo bili „listom katolici“, datiraju još iz druge polovine 12. veka, a intenzivirani su dolaskom Turaka na Balkan.

Kolarić piše dalje (1985: 8): paralelno sa pravoslavizacijom došlo je i do islamizacije dotadašnjih katoličkih područja. Katoličko stanovništvo se, da bi olakšalo svoj položaj pod Turcima, u visokom procentu islamizovalo. „Bilo je i takvih koji su samo izvana vršili islamske običaje i vjerske obrede, dok su u duši i u anonimnosti obiteljskog ognjišta ostali i nadalje katolici.“ Ovo je primer pogleda religijski drugog u određenom vremenskom periodu. Knjiga *Pra-*

*voslavni* nudi svojim čitaocima najosnovnije podatke o pravoslavlju, sledeći želju Drugog vatikanskog sabora, koji u Dekretu o ekumenizmu naglašava da „valja upoznati duh rastavljene braće... proučavanje, kojim se valja baviti po istini i s dobrohotnošću“ (Kolarić, 1985: 9).

Jovan Majendorf (1998: 5) napisao je knjigu, a s francuskog ju je preveo jerej dr Radomir Popović, *Pravoslavna crkva juče i danas*. U predgovoru i prvoj rečenici piše: „Proučavanje jedinstva predstavlja jedan od najkarakterističnijih, ali isto tako i najpozitivnijih aspekata savremene hrišćanske istorije“, a potom: „Početkom ovog veka samo kao lična inicijativa nekoliko pionira, ekumenizam danas praktično zaokuplja sve crkve. Zato u svetlosti ovog veličanstvenog razvoja pokreta za jedinstvom, mi nastojimo da u ovoj knjizi izložimo istoriju, učenje i posebnu poruku Pravoslavne crkve.“

Roman Miz (2001) ima knjigu *Kršćanski istok: prošlost i sadašnjost*, u kojoj je slika data iz perspektive grkokatoličkog sveštenika. Poglavlje o Srpskoj pravoslavnoj crkvi otpočinje ovim rečima: „Prema Konstantinu Porfirogenetu, Srbi su primali kršćanstvo u dva navrata. Prvi puta za vladanja cara Konstanca II i njegovih nasljednika. U godinama 643–737. tu su kršćanstvo propovijedali rimski misionari, jer je područje na koje su Srbi došli u prvoj polovini VII st. bilo pod jurisdikcijom rimskog biskupa. Tada nije bilo značajnijeg uspeha, jer se Evandjelje propovijedalo na latinskom i grčkom jeziku. Drugi puta, za vrijeme vladanja cara Vasilija Makedonca, u Srbiju su došli misionari iz Bizantskog carstva. Ilirik i Srpska Crkva potpadali su tada pod Carigrad. Da bi zemlje otrgnuo od utjecaja Carigrada, papa Hadrijan II imenovao je sv. Metoda panonskim arhiepiskopom sa sjedištem u Sremskoj Mitrovici. Njegov nasljednik, papa Ivan VIII (827–882) savjetuje županu Mutimiru (850–891) neka se podvrgne jurisdikciji panonskog arhiepiskopa, kako su to učinili njegovi preci. Tako su se Srbi našli u vrtlogu dugih i upornih borbi između Rima i Carigrada“ (Miz, 2001: 78–79).

U *Enciklopediji pravoslavlja* (2002), koju najviše i koristim u daljem tekstu, najjasnije su prikazana sva bitna pitanja koja se odnose na Srpsku pravoslavnu crkvu – od njenog razvoja kroz istoriju do verovanja i religijske prakse. O Crkvi kao verskoj instituciji može se pisati u istorijskom sagledavanju. Međutim, istorija je duga i bogata detaljima, i teško je sagledati celinu pređenog puta, zato ovde iznosim samo neke, po mom mišljenju ključne tačke, kako u istorijskom tako i u dogmatskom pogledu, dovoljne za približavanje pravoslavlju.

## Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo

Srbi su hrišćanstvo primali pod uticajem Rima i Carigrada. Taj proces ubrzan je radom braće Ćirila i Metodija, i njihovih učenika, oni su u bogoslužnje uveli narodni jezik. U vreme crkvenog raskola (1054) preko srpskih zemalja prelazila je granica koja je delila sfere uticaja Rima i Carigrada. Tada su gotovo sve srpske zemlje potpale pod autokefalnu Ohridsku arhiepiskopiju. Godine 1219. osnovana je samostalna Srpska arhiepiskopija, koju su priznali vizantijski car i carigradski patrijarh. Sava, sin velikog župana Stefana Nemanje, bio je prvi arhiepiskop Crkve; on joj je dao čisto nacionalni karakter. Nova epoha obeležena je vremenom vladanja cara Dušana, kada je srpska autokefalna arhiepiskopija uzdignuta na rang patrijaršije, sa sedištem u Peći (1346). Posle dolaska Turaka Srpska pravoslavna crkva našla se u sastavu islamske države. „Razvojem događaja Pravoslavna crkva sve se više konstituisala kao jedinstvena politička organizacija srpskog jedinstva i otpora“ (Ceranić, 1970: 8).

Sociolog Dragan Novaković (2003) u knjizi *Verske zajednice na razmeđu vekova* daje detaljan prikaz odnosa države i religija, a kada je u pitanju Srpska pravoslavna crkva, predstavlja vreme od međunarodnog priznanja nezavisnosti Srbije, ostvarenog odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine, pa sve do 1920. godine kada su, uz saglasnost Vaseljske patrijaršije, eparhije u Makedoniji uključene u obnovljenu Srpsku patrijaršiju (Novaković, 2003: 257).

Iz novije istorije pomenuću samo da je 1920. godine, kada je, posle beogradskog proglašenja „duhovnog, moralnog i administrativnog jedinstva“ svih srpskih pravoslavnih crkvenih oblasti u novoj državi, u Sremskim Karlovcima na vrlo svečan način uspostavljena i proglašena Srpska patrijaršija. Smenjivale su se potom države, i nazivi država, i politička uređenja, pa i položaj religije u njima. Novo poglavlje za crkvenu istoriju počinje dolaskom komunističkih vlasti. Knjiga sa naslovom *Verske zajednice u FNRJ* na 678 stranica bavi se našom temom; pisana je 1953. godine, s pozicija državne vlasti, bez navođenja autora i izdavača.<sup>16</sup> U njoj je prikazana i Pravoslavna crkva i njen odnos prema državi. Međutim,

---

<sup>16</sup> Drugo izdanje, 1955, ima naslov *Verske zajednice u FNRJ*: štampano za potrebe Škole za unutrašnju upravu. U knjizi *Protestantizam u Srbiji* Branko Bjelajac (2010) u literaturi na str. 308 navodi da je izdavač knjige iz 1953. bio Institut za državnu bezbednost.

moram da primetim: 60% teksta knjige posvećeno je katoličkoj crkvi, a samo 10% stranica pravoslavnoj. O odnosu prema katoličkoj i pravoslavnoj crkvi kaže se: „Dok se katolicizam nepokolebljivo držao ideje o jedinstvenom vođstvu, i to iz Rima i sa papom kao vrhovnim poglavarom, pravoslavna crkva se postepeno cepala na razne autokefalne, tj. samostalne crkve... Katolička crkva se vremenom razvila do stepena svetske sile, koja je raspolagala sopstvenim državnim aparatom i vodila jednoobraznu i centralističku, nacionalnu i svetsku politiku. Pravoslavne crkve su se iskristalizovale u verske zajednice sa određenim nacionalnim karakterom... Odnos ma koje države prema katolicima u njenim granicama interesuje sav katolički svet, koji je kolosalno organizovan i koji sav kao celina reagira i brani sve katolike ma gde oni bili, ili se nalazili u teškom ili rđavom odnosu prema državi čiji su podanici. U pravoslavnom svetu nema te organizovane solidarnosti, pa čak ni osnovnog međusobnog poznavanja... Prema tome, problematika pred kojom stoji naša država u odnosu na Srpsku pravoslavnu crkvu nije toliko komplikovana i borba protiv njenog reakcionarnog delovanja mnogo je lakša nego protiv katoličke crkve“ (*Verske zajednice u FNRJ*, 1953: 405, 413).

Radmila Radić (2002) u knjizi *Država i verske zajednice* daje detaljan prikaz perioda od 1945. do 1970. godine. Od svih verskih zajednica najviše prostora je posvećeno Srpskoj pravoslavnoj crkvi (60%), zatim Katoličkoj crkvi (24%), islamskoj zajednici (6%), malim verskim zajednicama (2%) i najmanje Savezu jevrejskih opština (1%). Poglavlja su posvećena periodu u kome je Crkva imala probleme, kada su hapšeni sveštenici kojima je suđeno. Opisuje izbor patrijarha, udruženje sveštenika, budžet i državne dotacije, nacionalizaciju crkvene imovine, socijalno osiguranje i život crkve. Od podataka preneću izveštaj koji kaže da je u FNRJ 1953. godine bilo ukupno 11786 sveštenih lica od čega 7168 katoličkih, 2551 pravoslavnih, 1798 islamskih i 269 ostalih (Radić, 2002: 26).

U periodu od 1949. do 1954. godine u Jugoslaviji je 1933 crkava, manastira i drugih crkvenih objekata proglašeno kulturno-istorijskim spomenicima, a za njihovu restauraciju i održavanje izdato je iz saveznih i republičkih fondova 260 miliona dinara. Crkveni objekti proglašavani su istorijskim spomenicima. Od ukupnog broja hramova koji su proglašeni istorijskim spomenicima 1346 crkava i manastira bili su katolički, 453 pravoslavni i 115 muslimanski. Istorijskim spomenicima proglašeno je i devet grkokatoličkih hramova, osam reformatorskih i po jedan protestantski i



jevrejski hram. Kao i u prethodnoj knjizi i ovde primećujemo da se o SPC piše u odnosu na druge crkve i verske zajednice.

Prema Ceraniću (1970: 10) Srpska pravoslavna crkva je episkopalna crkva. Njena glavna administrativna podela je podela na eparhije – kako u crkveno-hijerarhijskom pogledu tako i u crkveno-samoupravnom pogledu. Na čelu svake eparhije stoji eparhijski arhijerej (episkop).

Arhijerejska namesništva su teritorijalne jedinice u eparhijama, koje episkopu služe za lakše administrativno upravljanje sveštenstvom. Na čelu namesništva nalazi se namesnik, koga postavlja episkop – obično protojerej. Parohije obuhvataju jedno ili više sela, a u gradu rejon. Paroh obavlja sve predviđene parohijske dužnosti; postavlja ga eparhijski arhijerej. Radi lakšeg rada paroha, svaka parohija ima svoj crkveni odbor, sastavljen od nekoliko religioznih građana (6–12 lica), čiji je član i paroh. Zadatak ovih odbora je da se staraju o materijalnom stanju crkve u njihovoj parohiji.

Kada je reč o organizacionom ustrojstvu, prema ustavu Srpske pravoslavne crkve, u Crkvi postoje sledeći hijerarhijski i samoupravni organi: Patrijarh, Sveti arhijerejski sabor, Sveti arhijerejski sinod, Veliki crkveni sud, Patrijaršijski savet, Patrijaršijski upravni odbor, Eparhijski arhijerej, Eparhijski crkveni sud, Eparhijski savet, Eparhijski upravni odbor, Arhijerejski namesnik, paroh, Crkvenoopštinski upravni odbor, nastojatelj, manastirsko bratstvo (Ceranić, 1970: 9).

Na čelu Srpske pravoslavne crkve (SPC), sa dostojanstvom patrijaršije, nalazi se patrijarh srpski kao njen vrhovni poglavar. Izbor patrijarha vrši se na zasedanju Svetog arhijerejskog sabora između aktivnih eparhijskih arhijereja SPC koji su eparhijom upravljali najmanje pet godina.

## **Verovanja, obredi i praznici**

Srpsko pravoslavlje, kao hrišćanska religija, u svojoj teologiji priznaje osnivača Crkve Isusa Hrista. Oce Crkve, učitelje, istaknute članove Crkve, njihov život i rad proučava patrologija (nauka o Svetim ocima). Period Svetih otaca u Crkvi neprekidno traje. Svako vreme u životu Crkve ima one koji se, po svome životu i spisima, mogu nazvati ocima Crkve. Epitet sveti poneli su, na Istoku, Vasilije Veliki, Grigorije Bogoslov, Jovan Zlatousti, Amfilohije Ikonijski, Atanasije Veliki Aleksandrijski, Jovan Damaskin (VIII v.), i drugi.

Na Prvom vaseljenskom saboru u Nikeji (325. godine) Sveti oci sažeto su utvrdili ispovedanje vere – *Simvol vere*. Prvih sedam članova doneti su na Prvom, a ostalih pet na Drugom vaseljenskom saboru, te se zbog mestâ održavanja sabora *Simvol vere* naziva i Nikeo-carigradski. Simvol vere, kao i spisak glavnih verskih knjiga, dat je na CD ROM-u *Religije Balkana* čiji je urednik bio Zoran Koš, a tekstove o pravoslavlju pisao prota stavrofor Srećko Radosavljević.

*Simvol vere:*

1. Verujem u jednoga Boga Oca, Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega vidljivog i nevidljivog;
2. I u jednoga Gospoda Isusa Hrista, Sina Božjega, Jedinorodnog, od Oca rođenog pre svih vekova; Svetlost od Svetlosti, Boga istinitog od Boga istinitog; rođenog, a ne stvorenog, jednosuštnog Ocu, kroz koga je sve postalo,
3. Koji je radi nas ljudi i radi našeg spasenja sišao s nebesa, i ovaplotio se od Duha Svetoga i Marije Djeve, i postao čovek,
4. I koji je raspet za nas u vreme Pontija Pilata, i stradao i bio pogreben;
5. I koji je vaskrsao u treći dan, po Pismu;
6. I koji se vazneo na nebesa i sedi sa desne strane Oca;
7. I koji će opet doći sa slavom, da sudi živima i mrtvima, njegovom carstvu neće biti kraja;
8. I u Duha Svetoga, Gospoda Životvornog, koji od Oca ishodi, koji se sa Ocem i Sinom zajedno poštuje i zajedno slavi, koji je govorio kroz proroke;
9. U jednu, svetu, sabornu i apostolsku Crkvu.
10. Ispovedam jedno krštenje za oprostjenje grehova,
11. Čekam vaskrsenje mrtvih,
12. I život budućeg veka. Amin!

Glavna verska knjiga u pravoslavlju je Biblija ili Sveto pismo. Crkvene bogoslužbene knjige su: *Tipik* – ustav – gde je izložen sistematski poredak i način vršenja crkvenih službi; *Trebnik* je bogoslužbena knjiga u kojoj su izloženi činovi svetih tajni (osim liturgije, odnosno svete evharistije) i raznih molitvoslovlja za potrebe jednog ili više vernika; *Dopolniteljni trebnik* je dopuna velikom trebniku, a sadrži čin osvećenja hrama; *Arhijerejski činovnik* je knjiga sa obredima koje vrši samo arhijerej; *Služabnik* je knjiga koja sadrži večernje, jutrenje i liturgije: Sv. Jovana Zlatousta, Vasilijevu i Predeosvećenih darova; *Časoslov* je knjiga namenjena čtecima i pojcima; sadrži nepromenljive delove svakodnevnog bogoslužnja (polunoćnica, jutrenje, časovi, izobraziteljna, večernje i pove-

čerje); *Minej mesečni*, a ima ih 12, knjiga je s pesmama i molitvama za svaki dan u mesecu, odnosno godini; *Minej opšti* sadrži zajedničke službe svetima po liku, činu kome pripadaju, kao i opšte posledovanije praznicima: Gospodnjim, Bogorodičnim, Časnom krstu, Jovanu Krstitelju i svetim ocima učesnicima sabora; *Praznični minej* sadrži službe za Gospodnje, Bogorodičine i veće svetiteljske praznike; *Triod – Posni i Cvetni*; *Posni triod* sadrži molitvoslovlja za dane u kojima se pripremamo za post, kao i za sam vaskršnji post; *Cvetni triod* sadrži službe za dane od Vaskrsa do nedelje Svih svetih; *Oktoih* je knjiga s pesmama za bogoslužjenje sedmičnih dana; *Irmologija* je knjiga u kojoj se nalaze irmosi raznih kanela; *Srbijak – bogoslužbena knjiga Srpske pravoslavne crkve sa službama i molitvama Srbima svetiteljima.*

#### *Šta je sveto u Srpskoj pravoslavnoj crkvi?*

Kao odgovor možemo navesti, pre svega, da je Sveta evharistija centralni element hrišćanskog bogoslužjenja; pričešćivanjem vernik postaje sveto mesto Božje. Svete tajne vidljive su sveštene radnje koje vernicima daju nevidljivu blagodat Duha Svetoga (krštenje, miropomazanje, ispovest, pričešće, brak, sveštenstvo i jeleosvećenje). U Crkvi postoji kult svetitelja i osvećivanja materije. Ustanovljenje kulta svetitelja i kanonizaciju Srpska pravoslavna crkva neguje od početka XIII veka do danas. Među prvima se kao sveti pominje, 1205, Sv. Simeon (Stefan Nemanja). Sveti arhijerejski sabor doneo je, 1962. godine, odluku da se kao priznati svetitelji u SPC poštuju i slave svetitelji prema Imeniku Srba svetitelja, ukupno 54 njih; od tada do danas kanonizovano ih je još nekoliko. Poštovanje svetitelja ispoljava se poštovanjem njihovih ikona ili poštovanjem njihovih moštiju, ili pisanim prikazima života pojedinih svetitelja radi upotrebe u liturgiji i ličnom ugledanju na njih. Vernici ikone drže u kućama, kao porodični oltar i simbol svoje verske pripadnosti.

Prema istraživanjima verske prakse u Rusiji (Bremer, 2009: 280), na uzorku od 1.600 ispitanika, 80% Rusa ima ikonu kod kuće, 53% se moli pred ikonom kod kuće. Od drugih indikatora religioznosti u ovom istraživanju navedeni su post i posećivanje liturgije. Rezultati pokazuju da 6% ispitanika posti uvek sredom i petkom, 14% ponekad, 80% nikad, dok samo 7% posećuje liturgiju nedeljom „po pravilu“ ili „često“. Moj zaključak je da pravoslavni vernici svoju religioznost najviše iskazuju putem poštovanja ikone.

Obredi tokom verskih praznika uvek slede neko verovanje. Često se, usled vekovne prakse, izgubi početna nit pa se tradicija

ponavlja uz nova tumačenja i značenja koja im vernici daju. Teološki gledano, u pravoslavlju mnoge teme još nisu pokrenute. Pitanje koje su mi postavili studenti dok smo gledali snimke obreda iz pravoslavne crkve bilo je: da li se pravoslavci mole svetitelju kao posredniku da molitve prenese Bogu? Da li to znači da je svetitelj živ pred Bogom već sad? Ako su umrli ionako već živi, kako će vaskrsnuti? Jedan student bio je jako iznenađen videvši kako vernici jedan za drugim ljube ikone u crkvi. Rekao je da u njegovoj crkvi nema ikona i pitao da li je to idolopoklonstvo. Kao odgovor ponuđen je tekst Teodora Studita pod naslovom: „Pismo Platonu, svome duhovnom ocu, o poštovanju ikona“, koji se može naći na sajtu [www.verujem.org](http://www.verujem.org). Jedna od metafora kojom se objašnjava da se ne klanja materiji ikone, već onome koga predstavlja, jeste lik u ogledalu. Druga metafora odnosi se na prsten na kome je lik carev, a brojni otisci u različitim materijama samo upućuju na lik koji ostaje u prstenu. Zaključak je da za pravoslavnog vernika postoji jedno jedino božansko poklonjenje Svetoj Trojici, i radi Nje su različita poklonjenja drugima. Pred ikonom je vernik zapravo, u svojoj skromnosti, zaklonjen pred veličinom Božjom.

U pravoslavnom hrišćanstvu, dakle, ikona je prisutna u skoro svakoj kući, posebno ikona porodičnog sveca. Ikona (grč. slika, obraz) je slika na drvetu, platnu ili kamenu sa likom Isusa Hrista, Bogorodice, drugih svetitelja, anđela ili nekih događaja vezanih za istoriju koja je zapisana u Svetom pismu ili je deo istorije Crkve. Stil slikanja je shematizovan: likovi na ikonama nose karakterističan izraz lica, ograničenog spektra izraženih osećanja, a držanje tela i pokret su umereni; osvetljeni su prirodnom svetlošću koja ne ostavlja senke. Ikona se osvećuje u crkvi, ali i sam čin njenoga slikanja jeste liturgijski čin pa se zato ikonopisci molitvom pripremaju za slikanje, i od njih se očekuje da žive posvećenim hrišćanskim životom. Ikona ima prvenstveno bogoslužbenu funkciju iako je proizvod umetnosti. Celivanje osvećenih ikona u crkvama i hrišćanskim domovima ne znači obožavanje materijalnih simbola; ono je upućeno liku koji je na ikoni, kome se i moli. Pravo da se izrađuju ikone, uprkos druge zapovesti iz Dekaloga, crkva pronalazi u činjenici Hristovog rođenja u svetu, čime sam Bog uzima ljudski lik i postaje čovek. Budući da je u hrišćanstvu Isus Hristos Bog koji je bio vidljiv svom narodu dok je bio na zemlji u ljudskoj prirodi – zato se i zove Bogočovek – slikanje njegovog lika postaje omogućeno. Ikona se ne smatra idolom već prozorom u Carstvo Božje, kroz koji i sami svetitelji bivaju prisutni u domu vernika. Narod je u staro vreme bio uglav-

nom nepismen, ikone su mu zamenjivale Sveto pismo. Gledajući serije od stotina fresaka na zidovima svojih hramova, vernici su učili o svojoj veri. Po ikoni se prepoznaju pravoslavne porodice jer svaka ima ikonu svoje krsne slave. Ikona se postavlja u najosvetljenijoj prostoriji, trepezariji ili dnevnoj sobi, i to uvek na istočnom zidu. Pored ikone krsne slave, poželjno je da u kući stoji ikona Hrista Spasitelja i ikona Majke Božje, a može i ikona nekog drugog svetitelja koji se u tom domu posebno poštuje. Na zidu na kome je ikona ne mogu stajati neke druge slike, gobleni, poster i sl. Ispred ikone se obavljaju obredi i molitve u kući. Pred ikonama se moli, klanja i pali sveća. Ispred ikone se prekrsti, a onda se ikona poljubi. Posedovanje Svetog pisma nije obavezno.

Brak, prema SPC, jedna je od sedam svetih tajni. Stvaranje porodice kroz brak jeste događaj koji utiče ne samo na život dveju ličnosti nego i na crkvu kao zajednicu vernih. U obredu venčanja mladenci se krunišu krunama kao znakom mučenika, što znači da su oni pozvani da prevaziđu ljudski egoizam i individualizam – životom u zajednici. Po svojoj prirodi brak je monogaman. Od bračnih drugova zahteva se vernost, uzajamno prihvatanje, i rađanje dece. Pravoslavna crkva odobrila je po „ikonomiji“, tj. po snišođenju božanskom prema ljudskim slabostima, razvod braka zbog preljube, te i novi brak. Ipak, obred drugog i trećeg braka ima pokajnički karakter. Iako Crkva hrabri jedinstvo kroz brak kao božansku zapovest, ona preporučuje i poseban put: monaški život i uzdržanje od braka. Sveštenik tako, zasniva bračni odnos, ali se ne može oženiti udovicom ili razvedenom, niti se može oženiti ponovo, dok se episkop bira među monasima.

Pravoslavno venčanje, kao obred, sve se češće obavlja u crkvi, da se i na taj način javno potvrdi ljubav dvoje ljudi. Sam obred počinje pitanjem da li mladenci slobodnom voljom stupaju u brak. Kada se dobije potvrđan odgovor, sveštenik posebnim ubrusom veže desnu ruku mladi i mladoženji. Od ovog momenta počinje vršenje svete tajne braka. Deo teksta iz *Velikog trebnika* izgleda ovako: „Bože sveti, koji si od praha zemnog stvorio čoveka, i od rebra njegovog saznao ženu, i dao mu pomoćnika prema njemu, jer je tako bilo ugodno tvome veličanstvu da čovek ne bude sam na zemlji, Ti sam i sada, Gospodaru, pruži ruku svoju iz svetog obitavališta tvog, i sjedini ovog slugu tvog (ime mladoženje) i ovu sluškinju tvoju (ime mlade), jer Ti sjedinjuješ ženu sa mužem; združi ih u jednodušnosti, venčaj ih u jedno telo, daruj im porod, uživanje u dobroj deci. Jer je Tvoja moć, i Tvoje carstvo i sila i slava...“ Potom sveštenik uzima vence, posebno ukrašene

kao krune, i stavlja ih mladencima na glavu izgovarajući tri puta da se venčava sluga i sluškinja Božja, izgovarajući njihova imena. Formula svete tajne braka glasi: „Gospode Bože naš, slavom i čašću venčaj ih!“ Blagosiljanje zajedničke čaše iz koje mladenci tri puta piju vino, obavlja se uz reči: „Bože, Ti ovu zajedničku čašu koju daješ onima što stupaju u bračnu zajednicu, blagoslovi blagoslovom duhovnim!“ Uz molitvu Svetoj Trojici da blagoslovi supružnike i da im podari dug život, dobar porod i izobilje svih dobara, sveštenik završava svetu tajnu braka.

Prema učenju Srpske pravoslavne crkve, stavovi o braku i predbračnim odnosima sasvim su jasni: očekuje se čednost pre braka. Abortus i kontracepcija smatraju se namernim lišavanjem života druge individue. U praksi, Crkva ne može da *zabrani* abortus niti da kazni one koji ga učine. Žena slobodu svoga bića najbolje ostvaruje upravo zaštitom detinjeg života, a spas može dobiti rađanjem dece. Stav Srpske pravoslavne crkve jeste da je homoseksualnost greh, a o braku između osoba istog pola i usvajanju dece u istopolnim brakovima nema ni govora. Onaj ko dozvoli da bude rob svoje strasti, nije slobodan, a sloboda ličnosti osnovno je opredeljenje koje se u teologiji Srpske pravoslavne crkve prepoznaje. Uloga žene tradicionalna je: nije joj dozvoljeno da bude sveštenik, iako može da studira teologiju; nije joj dopušteno da uđe u oltar niti da stupi na Svetu Goru.

Svi praznici karakteristični za hrišćanstvo slave se i u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, s tim što se datumi ne poklapaju jer se SPC pridržava starog kalendara. Iako se, prema crkvenom kalendaru, prvi septembar smatra početkom crkvene godine, centralno mesto godišnjeg liturgijskog ciklusa pravoslavnog bogoslužjenja predstavlja praznik Vaskrsenja Hristovog. Čak i praznici koji se proslavljaju prema utvrđenom datumu u kalendaru, svoj liturgijski oblik i nadahnuće dobijaju od pashalnog praznika. Po Vaskrsu dolazi pedeset dana pashalnog slavlja, sve do praznika Pedesetnice.

Uz vaskršnji ciklus bogoslužjenja, sa „sedmicama posle Duhova“, postoji i propisano bogoslužjenje Crkve za sve dane u godini, jer je svaki dan posvećen nekom svetitelju ili svetom događaju. Za svaki mesec postoji određena liturgijska knjiga sa službom za svaki dan toga meseca. Vrsta službe usklađena je sa značajem svetitelja ili događaja. Postoji dvanaest velikih praznika Crkve, koji se svuda slave; međutim, različite zajednice akcenat stavljaju na različite dane, već prema tome šta je za njih relevantno: svaka pomesna crkva ima jedan praznik koji je za nju posebno značajan.

Tipično za srpsko pravoslavlje jeste da svaka pravoslavna porodica ima i slavi krsnu slavu (od pravoslavaca, krsnu slavu slave i Crnogorci i Makedonci), koja je povezana sa danom određenog hrišćanskog svetitelja, jednom godišnje. Pored slavske ikone pali se kandilo (posuda koja visi o tri lanca ili pričvršćena na zid, a u nju se stavljaju žeravica i tamjan). U vreme pred slavu sveštenik osvećuje vodicu u domovima koji slave. Za svećenje vodice treba pripremiti: činiju sa vodom, buket bosiljka, manju sveću. Uz to se može pripremiti i kadionica sa žarom, tamjan i spisak ukućana za sveštenika (od ukućana se očekuje da budu prisutni), i sve se to postavi na sto gde je slavska ikona. Slavom rukovodi domaćin. Redosled kojim se slavska obeležja iznose je sledeći: prvo sveća, zatim kolač, pa žito, kadionica i na kraju čaša sa vinom koju domaćin puni i stavlja na sto. Nakon što se iznesu svi slavski elementi, postavlja se sto, a domaćin raspoređuje i smešta goste za sto. Na slavu se ide nepozvan, a i svaki namernik je na taj dan dobrodošao. Slavska sveća pali se neposredno pred lomljenje slavskog kolača, i gori čitav dan. Pre lomljenja kolač se obrne na naličje i prereže u obliku krsta, posle čega se rez u tri maha preliva crvenim vinom. Potom domaćin i sveštenik, ako je prisutan, okreću kolač sleva nadesno, uz pevanje crkvenih pesama, a zatim ga prelome na dva dela. Krsnu slavu održavaju direktni muški potomci. Kad se sin odvoji od oca u posebno domaćinstvo, dužan je da proslavlja krsno ime, dok otac i majka proslavljaju isti dan i dalje, u starom domu.

Česta praksa je i da vernici na dan slave rano ujutro odu u crkvu sa slavskim kolačom, pa se čin osvećenja obavi u crkvi, između jutrenja i liturgije. Običaj i način slavljenja krsne slave nije strogo utvrđen i u različitim krajevima može se naići na različite običaje. Svrha svetkovanja krsne slave jeste da se molitvama i pozitivnim mislima i delima toga dana moli svome sveću, pred ikonom. Veruje se da ako u kući tada vlada mir Božji, on će tokom godine tu i ostati, a ukućani moraju da iskazuju ono milosrđe koje od svoga sveca i sami očekuju, te tih dana pomažu drugim ljudima, udeljuju prošnjacima i sirotinji.

Prema istraživanju Sonje Bandin (2006), slavu slavi 86% od ukupnog broja ispitanika, dok 9% ispitanika koji imaju krsnu slavu ne slave. Po rasprostranjenosti, Sveti Nikola (31,4%) je na prvom mestu, Sveti Đorđe (16,2%) na drugom, Sveti Arhandel Mihail (11,8%) na trećem, a zatim Sveti Jovan (10,5%). Potom se navode slave: Sveti Luka (4,7%), Sveti Stefan (4,6%), Sveti Ilija (3,8%), Sveta Petka, Časne verige, Sveti Vasilije (2,3%). Po 1% ispitanika

slavilo je sledeće slave: Sveti Andrej Prvozvani, Miholjdan, Joakim i Ana, Sveti vrači, Sveti Dimitrije, Đurđić, Mala Gospojina, Ivanjdan i Sveti Alimpije.

Zanimljivo je navesti podatak do koga je Sonja Bandin (2006) došla tokom svoga istraživanja: malo se zna o svecu koji se slavi. Pitala je ispitanike da li znaju nešto o svom svecu, čak 62,79% ispitanika ne zna ništa, dok svega 37,20% ispitanika zna tek ponešto, ili ima vrlo malo podataka o svecu kojeg slavi. Na pitanje šta je najvažnije u proslavi krsne slave, 44,2% je kao najvažnije u proslavi krsnog imena navelo osećaj bliskosti, zajedništva i održavanje tradicije, 13% ispitanika smatralo je da treba poštovati sveca koji se slavi, 12,8% ispitanika – da je posedovanje slavskih elemenata najvažnije za održavanje krsne slave, 7% smatralo je da je najbitnija atmosfera na krsnoj slavi, kako se gosti osećaju i da oni sa praznovanja krsne slave odu zadovoljni, dok 9,3% od ukupnog broja ispitanika nije ništa odgovorilo na ovo pitanje. Svega 12,8% ispitanika navelo je da je u svetkovanju krsne slave najvažnije verovati u to što se slavi.

Liturgija kao javno delovanje zvanično okupljenih kao zajednice, suštinski je važna u životu Crkve, i uvek se služi nedeljom, „dan posle šabata“, sećanja na stvaranje, dok je nedelja sećanje na dan Hristovog vaskrsenja. Sveta liturgija služi se i u određene praznične dane. Istog dana može da se obavi samo jedna liturgija. Liturgija se sastoji od nepromenjivog i promenljivog dela; ovaj drugi omogućava da se obeleži praznovanje dotičnog dana. Pravoslavni sveštenik liturgiju ne služi bez prisustva vernika, jer je zajednica konstitutivni element pravoslavne liturgije. Vernici u njoj učestvuju stojeći, ruku spuštenih prema dole; krste se kada treba, pokretom desne ruke tvoreći znak krsta, vidljivu manifestaciju vere i znak učestvovanja u bogoslužjenju. Pokret rukom ide od čela do stomaka, na desno rame pa na levo rame. Krsti se sa tri prsta koja su skupljena (palac, kažiprst i srednji prst).

Krštenje, uronjavanjem u vodu tri puta, obred je koji se obično obavlja u prvoj godini života deteta. Venčanje kao obred sve se češće obavlja u crkvi, da se, kako je napred rečeno, i na taj način javno potvrdi ljubav dvoje ljudi. Međutim, neizbežno najčešći obred koji obavljaju sveštenici jeste obred opela, kojim se zajednica oprašta od umrlog. Običaj je da se tada posluži panajija, kuvana pšenica, koju sveštenik blagosilja i preliva crnim vinom. Pšenica je simbol večnog života, smrti i vaskrsenja. Četrdeset dana posle smrti, posle pola godine i pune godine, u crkvi se služi parastos, bogoslužjenje za umrle. Običaji oko sahrane znatno se razlikuju od mesta



do mesta, a posebno po selima, i predstavljaju deo narodne tradicije; ona se prenosi usmenim putem i nije deo teološkog uticaja već nasleđenih običaja, a crkva ih toleriše i prilagođava im se.

Post u pravoslavnoj crkvi predstavlja veoma važan deo crkvene discipline, a vezuje se za praznike kada se i pričešćuje. Po crkvenom učenju, postoje dani kada se posti i kada se mrsi, što je strogo određeno. Kad neko želi da se pričesti, preporučuje se da sedam dana pre pričešća posti na vodi (sva posna hrana sprema se na vodi, bez masnoća). Uobičajen post je post na vodi, na ulju i razrešenje na ribi. Post je uzdržavanje od mrsne hrane i prekomernog jela i pića. Crkva je propisala četiri godišnja posta. Po strogosti, prvi je Vaskršnji, pa Gospojinski, Božićni i Petrovski. Ovi postovi su višednevni ili višenedeljni, a jednodnevni post je svake srede i petka (ti dani su posvećeni Gospodnjem stradanju i Časnom krstu). Tih dana ne jedu se jaja, meso, mast i mlečni proizvodi.

Veličanstvenošću i lepotom građevina, kao i unutrašnjim sjajem, sveta mesta vekovima su uticala na dušu naroda da se učvrsti u hrišćanstvu. Crkve i posebno manastiri ukrašavani su što se bolje moglo: uglačanim mramorom u više boja, olovom, zlatom, srebrom i dragim kamenjem na ikonama, ikonostasima, krstovima, sveštenskim odeždama i drugim predmetima. Zidovi su ukrašavani freskama i mozaikom. U pravoslavne hramove ulazi se sa zapada; oltari su okrenuti prema istoku a njih zatvara ikonostas. Ikonostas ima troja vrata, od kojih se srednja nazivaju carske dveri (naziv potiče otud što je, osim sveštenika, kroz njih mogao prolaziti samo car, kralj). Po pravilu, dveri su ukrašene rezbarijama i slikama svetih, postavljenih po utvrđenom rasporedu; pored samih carskih dveri stoje ikone Isusa Hrista i Bogorodice.

Kada vernici idu u crkvu, očekuje se da budu pristojno odeveni. Običaj je danas da muškarci u crkvu ulaze gologlavi, a žene bi trebalo da budu pokriveno glave i bez šminke. Odelo treba da je svečano i ozbiljno, što znači da je neprikladno biti u farmerkama, papučama, kratkim suknjama, pantalonama, golih ruku.

Bogoslužbene odežde sveštenstva načinjene su prema starozavetnom modelu. Srpska pravoslavna crkva nije menjala kroj i oblik odeždi – starina liturgijskim radnjama daje dostojanstvo i svečanost. Crkva time pokazuje da čuva crkveno uređenje iz duboke starine. Tri sveštenska stepena imaju svaki svoje određene odežde, po kojima se prepoznaje crkvena hijerarhija. Kada su Turci, u XV veku, okupirali ove krajeve, hrišćanskim episkopima data je i svetovna vlast. U to vreme episkopi su usvojili vladarska obeležja pa su i počeli da se oblače kao laički hrišćanski vladari:

počinju da nose sakos, vladarsku odeću, i mitru, vladarsku krunu. Sveštenstvo počinje da nosi i dugu kosu, što je u prethodnim vremenima bio znak zemaljske vlasti. U Crkvi su neka od ovih obeležja „oduhovljena“ i dato im je biblijsko značenje – tako je mitra postala znak hrišćanske pobeđe, žezlo je postalo simbol Aronovog štapa.

Srpska pravoslavna crkva je nacionalna crkva. U Crkvi ne postoji program za pridobijanje vernika, niti misionarske aktivnosti, tako da se smanjivanjem broja stanovnika smanjuje i broj pravoslavnih vernika. U Srbiji i Crnoj Gori već godinama postoji tendencija stagnacije, pa, u procesu globalizacije, postaje sve veći izazov misionarska aktivnost SPC kako bi se izvršio uticaj ne samo na vlastito verništvo već i na one čiji su preci nekada bili pravoslavne vere pa su, zbog razolikih uticaja, prešli u drugu veru, da se vrate tradiciji i veri svojih predaka. Najveći misionarski poduhvat bio je vraćanje veronauke u škole. Savremeni način misionarskih delatnosti vezuje se za internet: skoro svi manastiri i crkve imaju svoje prezentacije na internetu. Ipak, manastiri su više deo kulturnog nasleđa: izolovani su i udaljeni od naselja, u njima se molitvom i asketskim životom monasi i monahinje posvećuju Bogu i upravo zato čine sveta mesta, koja narod rado pohodi u potrazi za Božjim prisustvom u sopstvenom životu.

Tradicionalni odnos Srpske pravoslavne crkve prema siromaštvu ogleda se u odnosu prema asketskom životu. Asketski život vezuje se za manastire, vekovno srpsko utočište u hrišćanskoj askezi, posvećenosti knjizi i slobodi od greha. U manastirima se odvijao verski i kulturni život, a taj život uticao je na celokupnu zajednicu – čak su i sami srpski vladari i velikaši najveća ulaganja usmerili u manastire. Monasi se zavetuju na siromaštvo, devstvenost (bezbračnost) i poslušanje.

Manastiri su imali uređenu haritativnu delatnost. U manastiru Presvete Bogorodice gladni su dobijali hranu, a po manastirskom pravilu bilo je zabranjeno da se onaj ko moli za pomoć pošalje bez udeljene milostinje. Kao primer bavljenja humanitarnim radom SPC u manastirima navešću manastir Sveta Petka u Izvoru kod Paraćina. U njemu se od 1946. godine pruža pomoć ljudima kojima je najteže. Prvo su, tokom rata, tu bile smeštene izbeglice, i to uglavnom ženska deca sa traumama. Po okončanju rata monahinje manastira nastavile su brigu o ovoj deci, proširujući je na decu koja su teže i teško ometena u razvoju. U manastiru borave 92 ženske osobe od 6 do 60 godina, od kojih je 70% nepokretnih; o njima brinu monahinje manastira Sv. Petka i manastira Ravanica. Deca u manastiru ostaju doživotno. Ovaj dugogodišnji rad monahinja

uglavnom je nepoznat široj javnosti (Vranić-Mitrić i Janković, 2010: 403).

Lečenje narkomana u manastirima savremeni je odgovor potrebama društva. Međutim, i to bi bilo nepoznato javnosti da mediji nisu prikazali, istina, više negativnu sliku, budući da je najviše reči bilo o manastiru Crna Reka. Manastir Crna Reka nalazi se u selu Ribariće 25 km od Novog Pazara, a sam centar „Crna Reka“ smešten je blizu manastira i služi kao prijemno odeljenje, kapaciteta 95 štićenika, iz koga se oni na nastavak terapije upućuju u odeljenja Dvorska, opština Krupanj (kapacitet: 50 štićenika), odeljenje Cikote, opština Loznica (kapacitet: 40 štićenika) i odeljenje Cer, opština Loznica (kapacitet: 30 štićenika).

Zajednica „Zemlja živih“<sup>17</sup> radi pod okriljem manastira Kovič; tu dolaze samo oni koji su period detoksikacije prošli uz nadzor sopstvene porodice (Radić, 2009: 65). Monasima u radu pomažu lekari i stručnjaci za lečenje narkomanije. Onima koji se prijave za lečenje u ovim komunama nudi se besplatan program, stanovanje i rad na tri seoska gazdinstva u okolini Novog Sada, mogućnost da nauče neki koristan zanat i da se bave svakodnevnim kreativnim poslom, kao i sportskim i umetničkim aktivnostima, čitanjem i dodatnim obrazovanjem iz raznih oblasti, ali pre svega lečenjem u egzistencijalnom smislu: da im se pomogne da osete ljubav i pronađu smisao. Naglasak je stavljen na međusobni razgovor, razmenu iskustava i uzajamno pomaganje. Učešće u svakodnevnom liturgijskom životu ponuđeno je kao mogućnost onima koji to žele. Osnovni uslov za stupanje u komunu jeste da potencijalni učesnik pokaže da je spreman i željan da pristupi menjanju svog života i svojih zavisničkih navika, a provera spremnosti za to traje nekoliko nedelja. Korisnici tu borave od jedne do tri godine, u kućama, baveći se radom, sportom i moleći se.

Takođe je značajno navesti dobrotvorni fond SPC „Čovekoljublje“, koji postoji od 1991. godine i osnovan je kao odgovor na humanitarne potrebe stanovništva izazvane ratovima na prostoru bivše SFRJ. Osnovni princip u radu je poštovanje ljudskog prava na dostojanstven život, odnosno pružanje pomoći svima onima kojima je potrebna, bez obzira na njihovo rasno, nacionalno ili versko opredeljenje.<sup>18</sup>

Obrazovanje dece pravoslavnih vernika odvija se u državnim školama, koje su po svom karakteru laičke, a obrazovanje sveš-

<sup>17</sup> <http://www.zemljazivih.info/video.html>

<sup>18</sup> [www.covekoljublje.org](http://www.covekoljublje.org)

tenika odvija se u posebnim srednjoškolskim bogoslovijama, koje su odvojene od države i u kojima se školuju samo muškarci, pripremajući se za sveštenečki poziv, monaški život ili teološke studije i rad u obrazovanju. Na Bogoslovskom fakultetu, koji je osnovan 1920. godine u Beogradu, a 2004. godine vraćen u zajednicu Beogradskog univerziteta, studiraju i mladići i devojke. Devojaka ima oko 30%, mladića 70%. O teološkom fakultetu SPC pisala sam detaljno u knjizi *Vera i sloboda. Verske zajednice u Srbiji*.

Početak crkvene kulture među Južnim Slovenima povezan je sa prevodima braće Ćirila i Metodija, koji su sačinili staroslovensku azbuku (glagoljicu i ćirilicu). Najpoznatiji spomenik srpske pismenosti XII veka je *Miroslavljevo jevanđelje*, koje je vekovima čuvano u manastiru Hilandar, a danas se nalazi u Narodnom muzeju u Beogradu. Manastir Hilandar je srpski manastir na Svetoj Gori. Podignut je 1198. godine kao zadužbina Stefana Nemanje i Svetog Save, da bi ubrzo postao središte srpskog književnog, kulturnog i prosvetiteljskog rada.

U srpskoj crkvenoj arhitekturi prepoznamo tri stilska pravca: srpskovizantijski, raški i moravski. Najznačajniji spomenici te arhitekture su srpski srednjovekovni manastiri i crkve, među kojima je najpoznatiji manastir Studenica. Najveći pravoslavni hram na Balkanu je Hram Svetog Save na Vračaru, u Beogradu.

Značajne verske ličnosti u Srpskoj pravoslavnoj crkvi, koje su izvršile značajan uticaj na kulturni život su: Sveti Sava – otpočinjne razvoj srpske književnosti delom *Žitije Svetog Simeona*; Despot Stefan Lazarević otvara školu u manastiru Resava; Stefan Stratimirović otvara bogosloviju u Sremskim Karlovcima; Petar Jovanović osniva bogosloviju u Beogradu i štampa *Psaltir* i *Trebnik*. U XIX veku poznati srpski teolozi bili se mitropolit Mihailo, koji piše *Istoriju Srpske crkve*, episkop Nikodim Milaš piše udžbenik *Crkvenog prava*, a Sergije Trojicki izdaje *Krmčiju*, zakonopravilo Svetoga Save. Stevan Dimitrijević, prvi dekan beogradskog Pravoslavnog bogoslovske fakulteta, pokreće časopis *Bogoslovlje*. Dvojica svestrano obrazovanih bogoslova bili su Nikolaj (Velimirović) i Justin (Popović). Poznati profesori od osnivanja fakulteta su Emilijan Čarnić, Lazar Milin. Prvi urednik časopisa *Teološki pogledi*, koji izlazi u Beogradu od 1968. godine, bio je Vladan Popović. Njega je zamenio vikarni episkop Danilo Krstić, a ovoga Radovan Bigović.

Ličnosti značajne u savremenom pravoslavlju i profesori na Bogoslovskom fakultetu, dakle najuticajniji teolozi su: mitropolit Amfilohije Radović i episkopi Atanasije Jevtić, Irinej Bulović, Ignatije Midić i Artemije Radosavljević.

Teološki dijalozi zaživeli su na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu. U avgustu 2010. godine susrela se teološka elita, možemo reći, sveta, budući da su bili prisutni vodeći teolozi, od Miroslava Volfa, koji je i imao uvodno izlaganje, do Tomasa Bremera, Radovana Bigovića i drugih predstavnika savremene teološke misli. Česte su i naučne konferencije koje podržava Ministarstvo za nauku Republike Srbije, u okviru projekta *Srpska teologija u dvadesetom veku: istraživački problemi i rezultati* (Šijaković, 2007). Pokrenut je i časopis *Theofilos* koji uređuje Bogoljub Šijaković, ministar vera u vladi Republike Srbije. Značajno je navesti i bogat doprinos vladike Ignjatija Midića koji je glavni i odgovorni urednik časopisa *Sabornost – teološki godišnjak* (izdaje ga Eparhija braničevska u Požarevcu). Vladika Ignjatije Midić autor je i udžbenika za versku nastavu (Midić, 2001; 2002; 2003), koja posreduje pravoslavnu veru u obrazovnom sistemu Republike Srbije. Ako se udžbenici čitaju, onda je on time i najuticajnija ličnost za mlade.

### **Pravoslavna religioznost u Srbiji u XX veku (primer Dvoranske parohije)<sup>19</sup>**

Postoji nešto što je univerzalno, što nam pomaže da se prepoznamo jedni u drugima, ali, na svu sreću, i ono posebno, što nam daje lični identitet i mogućnost da prepoznamo sebe same da se ne bismo u drugima izgubili. Ovakva dvojnost života izaziva potrebu da upoznajemo druge i da se u njima ogledamo da bismo upoznali sebe. Sociološke dihotomije, paradoksalne suprotnosti, otkrivaju neiscrpno bogatstvo različitosti u binarnoj kombinatorici. Sagledavanje svakog problema u životu, isto kao i u nauci, politici, religiji, moguće je iz pozicije jedne od dve krajnosti ili pak, što je nauci prioritetni zadatak, iz pozicije koja omogućava distancu. Da bi se realnost sagledala, neophodno je napraviti distancu – emotivnu, vremensku, prostornu.

Dvadeset vekova hrišćanstva, kao u serijskoj reprodukciji, dovelo je samo sebe do neprepoznavanja, i do potrebe ogledanja u drugim tradicijama. Za sociologa religije izazov je da se ogleda u komparativnoj analizi i traganjima za sličnostima i razlikama, ali i

---

<sup>19</sup> O Dvoranskoj parohiji pisala sam za konferenciju: Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu u organizaciji JUNIR-a u Nišu (Kuburić, 2001c).

da analizira lokalnu zajednicu i njeno trajanje u određenom vremenskom periodu.

U ovom istraživanju posebnu pažnju posvetićemo sagledavanju religioznosti na primeru sela Dvorane u periodu od 1900. do 2000. godine, prema *Letopisu* koji nam daje podatke za zaključke, zatim prema istraživanju koje sam sproveda krajem 1999. godine i intervjuima koje sam vodila sa sveštenicima 2010. godine.

Letopis je započet „po naredbi Njegovog Preosveštenstva Episkopa Niškog Gospodina Nikanora pri Dvoranskoj crkvi u Srezu Rasinskom, Okruga Kruševačkog, pri postojećem hramu Sv. Proroka Ilije, severno od planine Jastrebca, a u podnožju prema Beloj Steni.“ Prema legendi (Kostić, 1991), Dvorane je bilo omiljeno letnje izletišta kneza Lazara i dvorskih starešina. Obraslo stovetnim hrastovim stablima i drugim drvećem, s nepreglednim poljanama, izvorima sa hladnom vodom i odličnim pogledom na dvor i Kruševac, bilo je pogodno mesto za podizanje letnjeg dvora. Kasnije se oko letnjeg dvora počelo podizati naselje.

Po pričanju starih ljudi, postoji, dakle, predanje da su u ovom mestu bili letnji „dvorovi“ cara Lazara, i da je od toga imena „dvorovi“ docnije i samo mesto dobilo svoje ime Dvorovi ili Dvorani. Mesto na kom je sadašnja crkva kaže se da je mesto i pridvorne crkve cara Lazara. Sadašnja crkva podignuta je 1875. godine dobrovoljnim prilozima i trudom žitelja sela „Dvorana, Petine, Poljaka, Lovaka, Stanaka, Bovana, Modrice, Trmčara, Sezemče i Slatine. Cilj podizanja ove crkve bio je da se, zbog daljine parohijskog manastira Naupare, što skorije odvoje u zasebnu parohiju. Deset godina kasnije, 1885. godine, sela koja su učestvovala u gradnji crkve u Dvoranima, dobila su zasebnu parohiju. Sveštenik Jevtimije Anđelković, rodod iz sela Vrnjci, kome je to bila prva parohija za koju je rukopoložen i određen 15. avgusta 1884. godine, a uveden u dužnost 5. marta 1885. godine jer je od rukopoloženja pa do uvođenja u dužnost, kao član komisije vršio popis stanovništva i njihovog imanja u srezu Trsteničkom.“

Druga ličnost koja se spominje jeste seoski učitelj Živko Živković, rodod iz Zaječara, koji je u Dvorane došao da radi u školi koja je podignuta 1892. godine. Kaže se da je učitelj pomagao u crkvi pri vršenju službe. Zalaganjem mesnog sveštenika prosečen je put od crkve, kroz Dvorane, Modricu, pa, sa ćuprijom preko Rasine, kroz Mudrakovac za Kruševac. Na tom poslu bio je angažovan inženjer Sava Braljinac iz Kruševca, 1892. godine. Prva parohijska kuća sa tri sobe, predsobljem i kuhinjom sazidana je 1895. godine.

Dvoransku parohiju sačinjavalo je 11 sela:

Selo	domaćinstva	muških	ženskih	ukupno
Dvorani	72	255	229	484
Petina	35	155	146	301
Poljaci	59	238	210	448
Lovci	25	101	106	207
Stanci	36	130	99	229
Bovan	51	151	175	326
Krivulje	11	30	43	73
Modrica	70	219	213	439
Trmčari	61	209	214	423
Sezemča	20	63	70	133
Slatina	11	44	36	80
Ukupno	451	1595	1541	3136

Iz prikazane tabele možemo primetiti da su u proseku domaćinstva bila sedmočlana. Bilo je nešto više muškaraca nego žena.

Godina 1900. počela je lepo, venčanjem kralja Srbije i nadom u srećnu budućnost. U letopisu je zapisano kao značajan događaj da je 23. jula 1900. godine bilo venčanje Njegovog veličanstva kralja Srbije Aleksandra i Njenog veličanstva kraljice Drage. U letopisu je 1. januara 1900. godine najpre ubeležena hijerarhija važnih ličnosti na upravi Srbije; taj popis izgleda ovako:

Njegovo Veličanstvo Kralj Aleksandar I  
Visoko preosveštenstvo Mitropolit Inokentije  
Visoko Preosveštenstvo Episkop Niški Nikanor  
Ovokružni protojerej Aksentije Protić  
Dvoranski sveštenik Jevtimije Anđelković

Crkveni tutori bili su Marko Relić i Lazar Savić iz Dvorana.

Pobožnost stanovništva u toku godine procenjivana je i kvalitativno i kvantitativno. Broj pričesnika u toku 1900. godine bio je 2.897 žitelja; broj ispovedenih bio je 901; broj rođenja tj. krštenja bio je 173; broj venčanja 28 i broj umiranja bio je 127.

Prema proceni, pobožnost u toku godine nije bila sasvim zadovoljavajuća. Novih sujeverja u ovoj godini nije bilo, ali starih: bajanja, vraćanja itd. jeste – sujeverja još nisu iskorenjena. Jeresi u ovoj parohiji nije bilo. Što se tiče finansijske situacije, vođena je evidencija o prihodima i rashodima. Formiranje parohije zahtevalo je i redovno održavanje crkve, obnavljanje ikonostasa, nove freske i

crkvene knjige. Tako je 31. decembra 1900. godine prihoda bilo 443,05 din. a rashoda 1.089,30 dinara.

Sveštenik Jeftimije Anđelković umro je 1902. godine, od tuberkuloze, i ostavio udovicu sa tri sina, svi u gimnaziji, i dve kćeri, sa priličnim materijalnim stanjem: kuća u Dvoranima i kuća u Kruševcu; sveštenik u Dvoranskoj parohiji bio je 18 godina.

U Letopisu je zapisano da je 29. maja 1903. godine u jedan sat po ponoći poginuo kralj Aleksandar i kraljica Draga, u svome dvoru, od zaverenika srpskih oficira. Narodno predstavništvo održalo je sednicu u novom kraljevskom dvoru 2. juna te 1903. godine i jednoglasno za kralja Srbije izabralo Petra Karađorđevića, unuka Velikog vožda Karađorđa. Njegovo veličanstvo kralj Petar I došao je u Srbiju 12. juna 1903. godine i seo na kraljevski presto sa pravom nasledstva na njegovo potomstvo u prvoj liniji. Odmah zatim piše: „Pobožnost u narodu i posećivanje crkve nije najbolje, ali ipak može se reći prilično je, ne dao Bog gore.“

Kao i danas što se vode crkvene knjige tako je i početkom XX veka upisano za svaku godinu broj obreda, prihodi i rashodi. Broj pričešćenih osoba skoro je duplo veći od broja ispovedenih. Prihodi su za 1903. godinu bili veći nego rashodi, a kapital koji je ostao za narednu godinu veći od prihoda u prethodnoj. Štedelo se.

Pričešćeno je u 1903. godini	2.327 duša
Ispovedeno	1.439 duša
Prihod u crkvi bio je	490, 65 din.
Rashod	295,45 din.
Kapital za 1904. godinu ostao je	679,25 din.
Rođenih u parohiji Dvoranskoj u 1903.	165
Umrlih	84
Venčanih	24 para
Mrtvorodne dece	9

Kako se 1904. godine navršavalo ravnih sto godina od prvog ustanka pod Voždovom Karađorđem, to je kraljeva vlada donela odluku da se te godine proslavi u celoj zemlji Stogodišnjica ustanka. Stoga je 1904. godina nazvana „jubilarnom“. Proslava je počela 1. januara. Sve crkve organizovale su proslavu 14. februara.

Zanimljivo je napomenuti da je u Letopisu zapisano da se 23. marta 1904. godine osetio dosta jak zemljotres, dva puta između 11 i 12 časova pre podne, ali da štete nije bilo. Od 26. marta do 17. maja nije padala kiša, usled čega su usevi zaostali te je Arhijerejska vlast naredila molitve za kišu, što je izvršeno 16. maja –



prvi dan Duhova, posle čega je 17. maja pala blagodatna kiša, koja je narod oveselila.

Pravoslavna crkva, kako se lepo vidi iz primera koji su izneseni u Letopisu, posredovala je između državne vlasti i naroda, i između naroda i Božanske moći. Kao najvažnija institucija na lokalnom nivou, prethodila je institucijama iz oblasti obrazovanja, učestvovala u popisu stanovništva i vodila knjige – predstavljala integrativnu moć oko koje se odvijao život lokalnog stanovništva.

Primer kako nastaju svetinje nalazimo takođe u ovome letopisu. „Blizu crkve Dvoranske, negde oko 500 metara udaljeno, nalazi se crkvište Sv. Petka koje je pronašla Lenka, žena Gaje Miljkovića iz Petine, a na imanju Milana Petkovića iz Petine. Ona je bila slepa, pa vrlo malo je videla, i kaže da je noću terala neka nevidna sila da ide na to mesto da kadi svakog petka, nedeljom i praznicima, a naročito petkom, i da pali sveće, pa će ozdraviti i progledati. Ona je to vršila uredno i ako joj je zabranjivano od strane sveštenika, pa čak je optuživana i kažnjena bila od strane opštinskih vlasti. Ona je i preko toga bez prestanka išla, i doista je progledala. Čuvši okolni svet za to, u masama je dolazio u to crkvište. Gospodar toga imanja gde je crkvena pronađena, Milan Petković iz Petine, za godinu dana prikupljao je prihod od te crkvine koji je bio preko 1.000 dinara, i nikom računa nije davao, pošto sveštenik nije smeo tamo ići jer nije bilo odobreno od strane duhovne vlasti, koje je tek docnije sledovala – ali je sveštenik opominjao više puta Milana da sam pokaže račun... Kada je sveštenik Todor uvideo da svet mnogo tamo dolazi i prihod veliki pada, koji Milan pribira a nikome računa ne daje – pošalje akt duhovnom sudu i Gospodinu Episkopu opisav sve dosadanje, kako je crkvena pronađena, svet mnogo istu posećuje, a prihod pribira gazda od imanja.“

Njegovo preosveštenstvo episkop niški gospodin Nikanor odredio je komisiju koja se o svemu uverila na licu mesta, i posle izveštaja dobijen je blagoslov da se svet može sakupljati petkom i nedeljom i praznicima, i da sveštenik sme čitati molitve. Međutim, problemi su nastali oko novca koji je već bio u rukama vlasnika imanja, i spor oko zemljišta, koji je stigao do suda. Vlasnik te zemlje ubijen je u svojoj kući, za sofrom sedeći, i to njegovim revolverom koji je on sam dao, i to na dan slave Sv. Petke. „Svet tumači a i mora se verovati da ga je postigla kazna Božja, jedno za prikriven crkveni novac, a drugo za huljenje na Boga“, zapisano je u Letopisu Dvoranske parohije. Suparništvo između sveštenika Todora i sina pokojnog Milana dugo je trajalo.

Te, 1904. godine, bilo je pričešćeno 2.139 žitelja, ispovedeno 1.273. Rođenih je bilo 169; umrlih 71; venčanih 56; mrtvorodene dece bilo je 8. Posećivanje crkve bilo je dobro o većim praznicima, inače praznicima i nedeljom slabo.

Godine 1905. u julu mesecu bila je velika suša, te je zastupnik G. Mitropolit Šabački Episkop Dimitrije naredio u celoj zemlji molebstvenije za kišu. Međutim, nije zapisano kada je kiša pala, ali je zapisano da je 14. avgusta iste godine bio biran, a 18. avgusta izabran ponovnim glasanjem, za Srpskog mitropolita njegovo preosveštenstvo Episkop Šabački Gospodin Dimitrije. U parohiji Dvoranskoj za 1905. godinu bilo je rođenih 150, umrlih 114, venčanih 51 i mrtvo rođene dece 11.

Godine 1906. vršio je reviziju crkava u srezu Rasinskom naročiti poslanik njegovog preosveštenstva episkopa niškog gospodina Nikanora, prota i profesor Aleksinačke učiteljske škole g. Miloš Anđelković. Šta je i kako je našao nije nikom pa ni svešteniku saopšteno. Iste godine popravljena je kuća kod crkvišta Sv. Petke trudom i zauzimanjem tutora Mihajla Miljkovića iz Petine, koji je svojim novcem platio ruke, a građu i sav materijal narod je dobrovoljno priložio. U Letopisu piše: „Narod posećuje ovu crkvinu deset puta više nego službenu crkvu, tako praznikom i nedeljom svet prolazi pored crkve iako zvona zvone i čuje se pojanje iz crkve, koje više puta sam sveštenik sa učiteljem vrši, a kod crkvišta puno sveta, kao u crkvi službeničkoj samo o velikim praznicima što se može videti.“ Pisac se pita otkud je to kod naroda sujeverje i uobraženje da više posećuje razvaline i stara crkvišta, gde se na mnogo mesta i ne zna da li je ta razvalina doista i bila crkva, ili možda samo neka privatna zgrada, ali se svet nikad o tome ne može da razuveri, i više veruje babi vračari nego sto popova da im govore. Pisac konstatuje: „Dakle, u našem svetu još sujeverje vlada i ne može od toga nikako da se odvikne.“ Pričešćenih u 1906. godini bilo je 2.382 žitelja; ispovedeno je 1.235, rođenih je 206, umrlih 93, venčanih 38 i mrtvorodene dece 10.

Zanimljivo je navesti da je 1907. godine revizijom crkve ustanovljeno da je građevina sklona padu te da treba da se zida nova crkva. Međutim, te iste godine „po naređenju Arhijereja Niškog zatvorena je crkvena kuća u kojoj se krēmila kafa i ostalo piće kao i baka, stvari za najnužnije potrebe domaće, i time je crkva oštećena oko 500 dinara godišnje što je čistog prihoda ta kuća davala, koje crkva ni za pet godina ne može dati i time je uveliko ometalo pravljenje nove crkve jer nema dovoljno kapitala za istu.“

Pričešćenih u ovoj godini bilo je 2.546; ispovedenih 1.197; rođenih 208; umrlih 75; venčanih 36.

Godine 1908. prekida se pisanje ovog letopisa zanimljivim događajem koji pokazuje da je narod prema crkvi imao zapravo više magijski odnos, i da je pružao otpor crkvenoj hijerarhiji na sebi svojstven način. U ovoj godini bila je velika suša, a sem toga leto je tako rano počelo da je u maju žega bila kao u julu. Sva trava je pogorela i ništa skoro nije imalo da se kosi, usled čega se svet strašno zabrinuo kako će stoku preko zime izvesti, a ni sad nema paše, u maju mesecu. I šljive su skoro sve opale od velike žege, a s početka proleća gusenica je svu šumu pojela. Usled ovakve oskudice nije se moglo otpočeti s gradnjom crkve. Ljudi koji su obećali dati prilog, nisu mogli to učiniti jer je stoka usled zatvaranja granice bila skoro badava, a za drugo šta nije moglo da se uzme novac pošto berićeta nemaju ni za svoju kuću, ni za porez.

No, crkvena hijerarhija ima svoje ustrojstvo i svoje rituale. Na Veliku Gospojinu njegovo preosveštenstvo arhijerej niški gospodin Nikanor posetio je crkvu radi kanonske vizitacije. Doček je imao predviđenu hijerarhijsku strukturu. Prisutni su bili mesni sveštenik Todor, zatim okružni prota kruševački Ljubodrag i đakon kruševački Dušan. Sa gospodinom episkopom došao je prota Avram, paroh iz Velikog Šiljegovca, sveštenik ribarski i učitelj iz Velikog Šiljegovca. Sutradan došao je i sveštenik jablanički Milivoje Manojlović. Međutim, kada je služba otpočela, sveta je vrlo malo bilo u crkvi na bogoslužju, tako da se gospodin arhijerej naljutio – nije hteo ni vodicu svetiti, niti kropiti, niti pak besedu govoriti. Bio je toliko ljut na seljane što ga nisu dočekali i sutradan došli na bogoslužje, iako se pri njegovom dolasku pucalo iz prangije, i zvona su zvonila, da nijednom nije dozvolio da sedne da ruča kod sveštenikove kuće. Ručali su samo protojereji, sveštenici, đakoni i učitelji. Pri ručku nije bilo uobičajene zdravice od gospodina arhijereja, koji se odmah po ručku povukao u sobu.

Dvoranska parohija na početku XX veka

broj/god.	1900.	1903.	1904.	1905.	1906.	1907.
pričešćeni	2897	2327	2136	-	2388	2546
ispovedeni	901	1439	1273	-	1235	1197
rođeni	173	165	169	150	206	208
umrli	127	84	71	114	93	75
venčani	28	24	56	51	38	36
mrtvorodeni	9	-	8	11	10	-

Ako brojčano stanje s početka XX veka prikažemo tabelarno, možemo zapaziti da je od ukupnog broja stanovništva u parohiji, oko 90% žitelja uzimalo učešća u pričešću. U proseku 50% onih koji su se pričešćivali išli su i na ispovest. Ako posmatramo broj rođenih i broj umrlih, možemo primetiti da se radalo duplo više nego što je umiralo. U proseku, svake godine bilo je oko 40 venčanja.

Prošle su godine Prvog svetskog rata i period između dva rata – bez zapisa o tome šta se sve događalo u ovoj parohiji. Pisac letopisa žali što letopis nije redovno vođen, on je tek 1942. godine od novopostavljenog paroha Stojana Cvetkovića dobio dužnost da piše letopis, i da u njega unese sve važnije događaje i prilike koje vladaju u ovom kraju. A prilike su očajne i strašne. Dugogodišnja partijska podvojenost naroda ostavila je dubokog korena u duši narodnoj, i „danas usred burnog vremena rata narod je podeljen u više grupa i pošao sa oružjem u ruci da brani i širi svoje političko ubeđenje“. U ovom periodu Dvoranska parohija imala je, osim paroha Stojana Cvetkovića, i paroha i dvoranskog jeromonaha Isaiju Dodoša. On se 22. decembra 1942. godine opio u kafani „pa je počeo da govori razne banalne reči i zatim je uzeo karte, pozvao nekoliko kockara i dugo se kockao, založivši čak i mantiju. To je izazvalo kod mnogih podsmeh, a kod drugih ljudi veliko nezadovoljstvo pošto ovde narod nije navikao da gleda sveštenika za kockarskim stolom.“ Ovaj pomoćnik paroha, jeromonah Isaija, napustio je parohiju bez znanja i odobrenja pretpostavljenih 3. marta 1943. godine, i više se na dužnost nije vraćao.

Na mesto pomoćnika paroha došao je Obren Vuković, izbegli paroh bosilegradski. Međutim, on je ubrzo napustio svoju dužnost i pošao sa partizanima u šumu, juna 1944. godine. Tom prilikom je rekao da odlazi onima sa kojima su saveznici Rusi, Englezi i Amerikanci. Vest o ovom aktu sveštenika Obrena narod je sa velikim čuđenjem i zaprepašćenjem primio. Da nevolja bude veća, u julu iste godine je paroh Stojan Cvetković pozvan od komande Jugoslovenske vojske da se javi komandi kao mobilisani sveštenik. Svoj odlazak je odlagao sve do Svetog Ilije, na dan slave crkve, kada je održao svečanu liturgiju i poučio narod da ostane veran Svetoj Crkvi i idealima svojih dedova i pradedova, pa je sutradan krenuo da odgovori pozivu.

Ratne godine otpočinjane su molitvama Gospodu da on bude milostivi zaštitnik srpskog naroda i Srpske pravoslavne crkve. Međutim, kroz selo su prolazile razne naoružane grupe ljudi i sile. Često su se dešavali krvavi sukobi i srpski narod je neštedimice ginuo. Godina 1944. „otpočela je sa molitvom Gospodu da on pog-

leda sveblagim svojim pogledom na ovu istinsku dolinu plača, što se zemljom zove i da umiri grešni i zakrvavljeni svet. Sa velikom se nadom ušlo u novu 1944. godinu i očekivanjem da Gosopod blagi dâ da ona bude godina svetskog mira, za kojim, izgleda, čitav svet, a naročito naš mnogostradalni Srpski narod čezne“, zapisao je pisac Letopisa.

Po svome povratku na teren I i II parohije dvoranske, partizani su doveli i za vršioca dužnosti paroha postavili jeromonaha Simeona Besarića, pod uslovom da polovinu prihoda daje svešteniku Obrenu Vukoviću, koji je bio tada u partizanima. U subotu 14. oktobra, na Bogorodičin pokrov, Rusi su oslobodili Kruševac. Istog dana razbijena je Jugoslovenska vojska koja je bila na terenu oko Kruševca, i predata „Oslobodilačkoj vojsci“. Tom prilikom bio je uhvaćen i sveštenik Stojan Cvetković, pa je 22. oktobra pušten sa objavom da se vrati na svoju parohijsku dužnost, u kojoj su ga srdačno dočekali parohijani. Do kraja 1944. godine u hramovima je redovno održavana služba Božja.

Po završetku rata stvara se nov društveni sistem. Odvajanjem crkve od države, prema ustavu iz 1946. godine, započet je proces sekularizacije društva. Veronauka više nije obavezan predmet u nastavnim planu i programu škola. Nova vlast zalagala se za prosvetljenje naroda; 1948. godine donosi se odluka da se sazida dom kulture za Dvorane i okolna sela, na posedu crkve Sveti Ilija. Protiv takve odluke bili su sveštenik Stojan Cvetković i crkvena uprava. Iste godine sveštenik je ubijen u šumama sela Lovci. Nije se znalo ko je to uradio. Njegov beli konj sam se vratio u Dvorane. Po pričanju ljudi koji su te noći bili pored odra pokojnog sveštenika, noću se pojavila svetlost u koju se nije moglo gledati – od tela pokojnika pa u visinu, kojoj nisu mogli da vide kraj.

Godine 1951. u selo dolazi sveštenik Ratomir Kostić, i tu ostaje do penzije 1983. Sukob između crkvene i državne vlasti izbio je ponovo 1966, zbog crkvene parcele od 28 ari, koja je izdavana u zakup miliciji, zdravstvenoj stanici i zemljoradničkoj zadruzi. Na toj parceli trebalo je da se izgradi zdravstvena stanica za potrebe žitelja Mesne zajednice Dvorane. Spor je okončan na sudu 1981. godine, u korist crkve (Nenezić, 2000).

Slobodan Pešić opsluživao je prvu dvoransku parohiju od 1977. do 1992. godine, a novembra 1983. godine za sveštenika druge parohije u Dvoranu dolazi Milomir Gligorijević, dok 1992. godine na prvu parohiju dolazi sveštenik Hristoljub Petronijević. Po Ustavu Crkvene uprave Dvorane, postao je sekretar za tu opštinu, što je bio sveštenik Milomir Gligorijević.

U Dvoranskoj crkvenoj opštini godišnje se obavi 118 crkvenih službi. Sveštenici vrše i sve druge obrede prema crkvenim kanonima: krštenja, venčanja, opela, svećenje vodice za slave i Vaskrs, sečenje slavskih kolača, molitve za zdravlje i napredak živih, molitve za pokoj duše mrtvih. Od 1.036 domaćinstava, slavu slavi 1.021 (98,5%). Slava se nasleđuje po očevoj liniji, a gde nema muških naslednika, slavu zadržava ženski naslednik i pridodaje je slavi svog supruga. U celoj Crkvenoj opštini dvoranskoj slavu ne slavi i ne prima sveštenika 15 domaćinstava (1,5%).

Revitalizacija religije krajem XX veka vidljiva je i po broju novosagrađenih crkava. U deset sela ove parohije sagrađena su četiri hrama i šesnaest crkava. Prema rečima sveštenika Milomira Gligorijevića, gradi se i crkva u Poljacima, nova crkva u Modrici, a dve crkve spremne su za osvećenje – u Trmčarima i u Sezemči. U pripremi je izgradnja kapelice Svete Paraskeve u Lovcima, zaselak Adžići, i Sveti Prokopije u Lovcima, na mestu zvanom Široko polje. Samo je u Modrici crkva u selu, ove su druge izdvojene izvan naselja, kapelice koje je narod samoinicijativno gradio, od neadekvatnog materijala. Sada se sve radi po blagoslovu nadređenog episkopa.

Ljudi se ovde bave poljoprivredom, na usitnjenim parcelama koje su razbacane uz reku i po okolnim brdima. Da li zbog blizine grada ili nemogućnosti da se živi samo od zemlje, iz svake kuće poneko radi u Kruševcu, ili je na privremenom radu u inostranstvu. Informacije u ovim selima prenose se lično, to je najsigurnije. Televizijski program i radio, kao prozor u svet, zamenjuju putovanja, pozorište, bioskop, ponekad i sam život. Ipak, čuva se prošlost u predanjima i obredima koji se ritualno obavljaju kad god se nešto značajno dogodi u selu, kao nit prošlosti koja ih povezuje s dalekim precima i daje sigurnost da se nismo izgubili.

### **Socio-demografske karakteristike selâ Dvorane, Petina, Poljaci i Lovci**

Godine 2000. istraživala sam demografsku strukturu sela; podatke sam dobila od sekretara mesne zajednice Milomira Panića, koji živi u selu Dvorane, vodi evidenciju i dobro poznaje sve meštane.

Selo	Broj domaćinstava	Broj stanovnika
Dvorane	193	735
Poljaci	109	494
Petina	99	423
Lovci	66	264
Ukupno	467	1.916

Prema tabeli možemo videti da se ukupan broj stanovnika ova četiri sela kreće oko dve hiljade. Selo bliže gradu, kroz koje prolazi asfaltni put i reka, u kome se nalazi osnovna škola i zdravstvena ustanova, kao i pošta i crkve, ujedno je i najveće selo.

#### Kategorija nosilaca članova domaćinstva

Zaposleni	28,49%
Nezaposleni	4,30%
Penzioneri	31,18%
Poljoprivrednici	29,03%
Nesposobni	3,76%
U inostranstvu	2,15%
Privatnici	1,08%

Prema dobijenim podacima, najveći broj nosilaca domaćinstva u ovim selima su penzioneri, pa poljoprivrednici i zaposleni. Ovakvi rezultati ukazuju da ova sela stare, da je najviše staračkih domaćinstava. Prema rečima sekretara Mesne zajednice Milomira Panića, ove godine ugasilo se 12 domaćinstava u selu Dvorane, što predstavlja 6,22% od ukupnog broja. Od sedamdesetih godina smanjuje se i broj dece u osnovnoj školi: ove godine ugasilo se još jedno odeljenje. Pre dvadeset godina bilo je između 350 i 400 dece u osnovnoj školi u Dvoranima, a sada ih ima 272, što takođe ukazuje na smanjeni natalitet. U selu Dvorane samo u četiri porodice ima po troje dece, i to u potrazi za sinom.

Što se tiče nacionalne strukture, svi stanovnici su srpske nacionalnosti, osim osam romskih domaćinstava. Reč je o Romima koji su se doselili iz sela Sezemče, a rade u inostranstvu pa su bili u mogućnosti da dobro plate zemlju na kojoj su saznali svoje kuće. Inače, u 2,15% domaćinstava, domaćin se nalazi u inostranstvu, dok 12,45% domaćinstava ima one koji rade u inostranstvu – jedan ili dvoje. U ovim selima nije bilo izbeglica do 2000. godine.

#### Starost stanovništva – procenti

5–14	9%
15–24	11%
25–34	12%
35–44	13%
45–54	17%
55–64	14%
65–74	17%
75–84	7%
85–99	4%

U selima Dvorane, Petina, Poljaci i Lovci, 34% stanovništva je starije od 60 godina. Najstariji žitelj ovog kraja, u vreme intervjuisanja, bila je jedna baka koja je rođena 1898. godine, iz sela Lovci. Intervju sam vodila i sa najstarijom žiteljkom sela Dvorani po imenu Hristosija. I iz ove tabele može se videti postepeno smanjivanje nataliteta i starenje stanovništva. Jedna od posledica deagrarizacije jesu demografske posledice. Poljoprivredu više napuštaju mladi stanovnici. Vremenske kritične tačke za napuštanje poljoprivrede jesu: kraj školovanja, odsluženje vojnog roka, te udaja (ženidba). Starenje poljoprivrednog stanovništva pojava je koja je prisutna u svim zemljama sveta (Puljiz, 1977).

Broj članova u domaćinstvima – procenti

1	12%
2	20%
3	11%
4	14%
5	12%
6	17%
7	10%
8	3%
9	1%

Najveći broj stanovnika u ovim selima živi u dvočlanim staračkim domaćinstvima, a zatim u šestočlanim, gde se nalaze tri generacije zajedno. Na trećem mestu su četvoročlane porodice. Nije zanemarljiv broj samačkih domaćinstava – kreće se oko 12%; obično su to stari i na različite načine ostavljeni ljudi.

Kada je reč o religiji, ovo vreme pogoduje vraćanju nekim oblicima religioznosti: što je veća kriza, ljudi se sve više vezuju za religiju. Međutim, prema rezultatima u ovom istraživanju, to nije samo organizovana crkvena religioznost, već je više reč o obredima ali i sujeverju, i magijskim radnjama kojima se pokušava rešiti neki konkretan problem. Prema rečima Milomira Panića, i školska deca pokazuju više poštovanja prema religiji: kad prođu pored crkve, krste se, odlaze u crkvu; za Svetog Savu uče recitacije i učestvuju u programu. Čak i kad ne idu u crkvu, ljudi se vraćaju svojoj slavi. Poštuju se verski obredi i praznici. Dosta ljudi dalo je priloge za izgradnju crkve Sveta Nedelja u selu Petina.

Prošlo je 120 godina od osvećenja crkve i osnivanja Crkvene opštine dvoranske, i osvećenja parohijskog doma. Sveštenik Milomir Gligorijević želeo je da se za tu svečanost napiše nešto o istorijatu Dvorana i osnivanju crkvene opštine, pa da se 2. avgusta,



za Svetog Iliju, narodu podeli. Tim povodom smo razgovarali i o Letopisu, koji se nalazi kod vladike u Nišu, i o prepisu Letopisa koji je doneo Živorad Krstić iz Modrice. Inače, sveštenik Milomir Gligorijević je od 1983. godine u Dvoranima. Pre toga bio je u Aleksincu 6,5 godina. Njegov sin Dragan studirao je bogosloviju u Beogradu, sada je sveštenik u Mudrakovcu; i on je učestvovao u razgovoru i odgovarao na mnoga pitanja. Razgovor sam vodila i sa sveštenikom Hristoljubom Petronijevićem, koji je u Dvoranima od 1992. godine (radni vek započeo je 1971. godine).

Na pitanje o selidbama sveštenika odgovoreno mi je da crkva ima svoj aparat, kao i država. U parohiju se ide i po kazni i po nagradi. Obično sveštenik šalje molbu da ide na bolje mesto. Kvalitet parohija procenjuje se po mnogim parametrima; ovom prilikom navedeno je da bi to bila aktivnost parohija, tj. procenjuje se i po sveštenstvu i po disciplini i po narodu. U uglednu parohiju ne može da dođe bilo ko, već samo sveštenici koji su se dokazali svojim radom. Mesto koje je interesantno i privlačno jeste upravo Dvorane. Crkvena opština obuhvata dve parohije i 10 sela. Od sveća, ikona, posete vernika koji ostavljaju novac (neko 10 din., neko 100) crkva ima svoje prihode. O većim praznicima crkva je prepuna – bude u njoj od 150 do 400 ljudi, naročito kada je crkvena slava. Nedeljom je prisutno od 5 do 50 vernika.

Na pitanje o sektama danas, zanimljiv odgovor dobila sam od Dragana Gligorijevića. On je primetio da srpski narod duhovni spas traži u svemu što mu se ponudi. Za njega su sekte produkt verske neobrazovanosti. „Ja imam običaj da sve sektaše nazivam deca đavolova. Sve što je lošije to je tajnije. Kriju se iza mnogih tajnih organizacija.“

Na pitanje šta treba da radi pravoslavna crkva kad je o sektama reč, odgovorio je: „Potrebno je da pravoslavni Srbi imaju snažan misionarski rad. Mi smo dosta zaostali iza svih tih sekta u pogledu misionarenja. To je poziv na akciju a ne kritika. To su dublji razlozi u istoriji. Pravoslavnoj crkvi potrebni su i kadrovi i finansijske mogućnosti za misionarski rad.“ Inače, u ovim krajevima nema pripadnika sekta. U selu Modrica bio je jedan pripadnik Jehovinih svedoka koji je tražio i „razrešnu molitvu“ – hteo je da se razreši članstva u pravoslavnoj crkvi.

Odnos crkve i države je, prema Draganovom mišljenju, veoma važan jer: „Svaka vlast dana je od Boga. Međutim, vlast treba poštovati do onog momenta kada počinje da radi na štetu naroda. Tada je dužnost i crkve da stane na put takvoj vlasti, ali ne revolucijom i bunom, već da ukaže toj vlasti da koriguje svoje postupke.“

## Dvoranska parohija od 2000. do 2010.

Moj ponovni dolazak u selo Dvorane bio je motivisan potrebom sagledavanja promena u poslednjih deset godina. Početak XXI veka, kao i početak XX, koji sam prikazala, omogućuje nam da uočimo promene na ovom prostoru tokom proteklih sto godina. Ovoga puta razgovarala sam sa popadijom Radom, suprugom sveštenika Hristoljuba, 2. oktobra 2010. godine. Oni u selu Dvorane žive već osamnaest godina; imaju dva sina i četvero unučadi. Pre Dvorana radili su u jednom selu kod Blaca. Zatekla sam je u čišćenju parohijskog doma – pripremali su se za reviziju koja je najavljena za utorak. Rekla mi je da je to kao u svakoj firmi: pregledaju se računi, sve knjige se pregledaju, i to je uobičajeni postupak svake godine. „To narod ne zna, oni misle može pop da radi šta hoće. U svakoj crkvi vode se knjige. Za svaki dinar mora da se zna odakle je i gde je otišao, i od sveće i od knjige i od priloga.“

O promenama koje su nam se dogodile u ovom periodu ona kaže: „Čini se da se narod vratio u crkvu. Nije. Ko je išao u crkvu, on ide i dan-danas. Mediji to malo plasiraju pa ljudi misle da se to narod vratio veri. Mnogi su ranije zalutali pa kad su videli da ništa nije tačno, da su izlagani, oni su se vratili.“ U razgovoru su se preplitale dve perspektive. Upoređivala je, na ličnom iskustvu zasnovana saznanja, o periodu pre devedesetih i posle, i o selu kraj Blaca i ovom pored Kruševca.

Njena priča vratila nas je u period sedamdesetih i u njihovu prethodnu parohiju. „Mi smo bili u Blacu dvadeset godina. Tamo narod nije donosio kolač u crkvu, nije bilo trpeza, bilo je samo krštenja i sahrana, i vodica za slavu. Ima ljudi koji su pošli lošim putem, nije imao ko da ih usmeri. Mi kad smo otišli tamo u Blace, više smo krstili velike nego male, nije narod smeo, al opet nisu pustili da to propadne. Mene to nervira kad kažu *ko mu je branio*. Kako ko mu je branio. Eto sad ti prosvetari dolaze u crkvu, a ranije ti prosvetari nisu hteli svešteniku da kažu dobar dan, to je bilo poniženje. To se zna. Moja deca kad su trebala da pođu u školu, njihovu učiteljicu je pitala koleginica: *Kako ćeš ti, Zoro, da učiš popovu decu?* Ja njoj kažem: *Zar su moja deca drugojačija od drugih?* A ona kaže: *Pa ja kažem njoj: nema problema, naš je sveštenik savremen, on to radi za pare, nema veze sa verom.* Ja to ne razumem. Deca nisu smela da dođu kod nas. Deca ko deca. Bilo je to u selu Dragušā negde 1971. godine. U selu su bila samo dva televizora, jedan je bio

naš, i deca bi rado došla da gledaju, ali nisu smeli. Ako je neko dete došlo kod nas da gleda televiziju, odmah su dobilo u školi kritiku.“

Osim upoređivanja perioda prošlog i sadašnjeg, i prome-njenog odnosa prema veri, uporedila je i ova dva sela: „Ja sam bila puna sreće kad smo ovde došli jer ovde narod dolazi u crkvu. U Žitnom Potoku samo je popadija sa decom dočekala vladiku, što ovde narod ne bi dozvolio. Ovde samo procuri vest da će vladika da dođe, i narod se odmah skupi. Ovaj kraj, sve do Kupaca, ima tradi-ciju okupljanja i čuvanja vere. Kad pogledate decu kad idu u školu, nema deteta da se ne prekrsti, i deca ostavljaju novac, po dinar, ali oni znaju da u crkvu treba da se da novac. Oni rastu s tim. Veronauka nije obavezna, ima dece koja ne idu. A zašto ne uvedu, kao što je nekad bilo, kao srpski, pa da svi uče. Veronauku ovde drže teolozi koji nemaju parohije, nezgodno je da sveštenik u selu drži veronauku jer ima parohiju i puno obaveza.“

O životu svešteneičke porodice popadija Rada kaže da ima slučajeva danas da supruga napusti sveštenika, i on posle ne može da stupi u novi brak, a trudio se da bude sveštenik i sad da to neko upropasti. Navela je primer sveštenika koji je rekao svojoj budućoj supruzi: „Razmisli dobro; ko ti je rekao da popadija lepo živi, taj te prevario. Obaveze su obaveze.“ Rada smatra da bi tako trebalo da bude u svakom braku, pa šta naiđe – naiđe, mora da se izdrži. Sva-koga dana čoveku nešto fali, a ko hoće da sačuva brak, mora sve da izdrži, nijedan brak nije bez problema.

Na pitanje kako to žive popadije, ona je odgovorila: „Bilo je to nekad da su popadije lepo živele. Sećam se, moj pokojni svekar je u Jablanici radio kod crkve i kaže da je u ono vreme bilo da su učiteljica i pop smatrani za neki rang viši od ostalih. Moj svekar kaže da, ujutro, prvo ode da zahvati popadiji vodu i založi vatru, pa onda ona ustane. Mi se sada smejemo na to. Ja sam živela u poro-dici gde se to poštovalo.“ Upoređujući svoj život sada s onim što je bilo nekada, ona kaže da je njoj dobro i kad joj nije dobro. „Ja nikad nisam ispoljavala svoje probleme, uvek sam živela u tuđem svetu, baba me naučila: ti si u tuđ narod, nemaš nikoga i moraš da ćutiš. To će da prođe i ništa. Ćutim i gotovo, nikom nije uvek dobro, a moj pop je mnogo pravedan i ja ne volim da mu kažem jer znam da on ne može da otrpi. I ja bolje volim da ćutim, i to će da prođe. Ako znaš da je Bog rekao da danas mora da greje sunce a sutra kiša, onda ti to nije teško.“

Specifičnosti svešteneičke porodice ona je sagledala kroz nekoliko praktičnih problema svakodnevnog stila života. Naime, sve što je rekla, ukazivalo je na ženu koja je iskreno živela hriš-

ćanstvo, i bila posvećena kako porodici tako i crkvi. Ta lakoća života i mudrost da se od njega ne napravi drama, krije se, kako ona prepoznaje, u porodičnom vaspitanju. „Meni to ništa nije bilo strano zato što su moji bili pobožni i otkad znam za sebe ja sam uvek postila, i to nije bilo da se jede kad je post. Ja sam imala babu pa je njoj bilo žao što smo postile, a bile smo male. Ali mi nismo smeli da uzmemo ništa, mi smo postili i kao deca. Meni narod kaže: Ti si, Rado, popadija pa moraš da postiš. Što moram, nije da moram nego ja hoću. Kad neko kaže: jedva sam ispostio, to nije to. Ako ti na silu postiš, onda to nije post. Čovek mora malo da se potrudi. U manastiru Crna Reka neće da pričeste ako nisi postio. Čovek treba da zna neki red, i malo da se namuči da bi znao da ceni kad ima, i da razume kad nema. Ne može svako da uđe u oltar da vrši službu – to je jedino, ali sve ostalo mi smo ljudi kao i drugi ljudi.“

Ono što je čini različitom od drugih žena jeste to što kao popadija ne može ni da se obuče nekako, i da ide u svako društvo. A od poslova u crkvi ona kaže: „Ja moram da sam tu na svaku liturgiju, i kad hoću i kad neću, i nedeljom i kad je praznik, kad su venčanja, trpeze, sahrane, ja sve moram da priprelim što treba. Ma, nije teško ništa. Ja sam zadovoljna kad vidim narod da dođe pa svi ostanu da se pričeste posle posta. Ovde je to normalno i nije teško.“

Što se zaposlenja tiče, ona kaže da popadija može da radi, svakako, i u crkvi i izvan crkve. U crkvi je ranije radio neki čovek, ali on je ostareo i onda su popadije čistile crkvu. Ona i to objašnjava na svoj način: „Ja i kući čistim a da ne čistim svetinju, meni je to čast. Meni to nije iz poniženja, mene nije stid da radim neki posao, ali neće niko drugi da čisti crkvu, jer ljudi traže penziona. Radili smo crkvu oko Svete Petke, i crkvenu kuću smo sve spolja uradili, i sve to ima obaveza, i ja nisam mlada da mogu sve da stignem. Rođena sam 1953. godine, imam tri unuke i jednog unuka. Imam dva sina – jedan je otišao na miraz a drugi je s nama. Najstarija unuka je drugi razred. Imam obaveze ja sa njima. Snajka radi.“

Na moje pitanje da li je kuća u kojoj žive crkvena ili njihova, odgovorila je da je crkvena kuća, ona ostaje crkvi, a oni će da idu na svoje, tamo gde su planirali. „Meni su ovde obe snajke i blizu smo, hvala Bogu; kako bude Božja volja, meni je dobro svud. Mene je mnogo bolelo što meni nije imao ko da počuva decu, i onda sam jedva čekala da imam unučice i mene kritikuju da ja ispunjavam njihove hirove. Ja svoju majku nisam zapamtila, pa sam i mojoj deci i unučićima, mnogo dopuštala.“

Bio je ovo razgovor sa popadijom Radom koju sam upoznala u crkvenom dvorištu dok je spremala crkvenu kuću za reviziju.

Bila je to priča jedne mudre žene koja je živela za svoju porodicu, svoju decu, svog muža, svoju Crkvu. Umela je da prihvati datosti života i da u njima pronađe svoje mesto. Ona mi je sponatno ispričala svoj život; ulogu žene u pravoslavnoj crkvi oslikala je kao deo crkvenog života vernika sela Dvorane.

Uvid u crkvene knjige imala sam 4. 10. 2010. godine, u Dvoranima, u parohijskom domu. Knjige se uredno vode, podaci o broju krštenja, broju venčanja i broju sahrana za svaku parohiju. Do svih podataka je lako doći po godinama. Iz knjige sam prepisala broj krštenja, broj venčanja i broj umrlih od 2000. do 2010. godine. Podaci za 2010. nisu potpuni budući da još nije bio kraj godine.

#### Dvoranska parohija, obredi koje su obavili sveštenici

Broj krštenja		Broj venčanja		Broj umrlih	
2000.	43	2000.	16	2000.	43
2001.	32	2001.	11	2001.	39
2002.	40	2002.	11	2002.	40
2003.	40	2003.	15	2003.	40
2004.	50	2004.	14	2004.	50
2005.	40	2005.	13	2005.	40
2006.	37	2006.	13	2006.	38
2007.	36	2007.	7	2007.	36
2008.	30	2008.	16	2008.	30
2009.	29	2009.	16	2009.	29
2010.	22	2010.	5	2010.	22

U selu Dvorane ukupan broj krštenja u crkvi bio je od 2000. godine do oktobra 2010 – 399, što je u proseku 36 obreda krštenja u toku jedne godine za oba sveštenika Dvoranske parohije. Broj venčanja od 2000. godine do oktobra 2010, bio je 137, što je u proseku 12 venčanja godišnje. Ukupan broj sahrana je 407 – obavila su ih dva sveštenika u selu Dvorane, što je u proseku 37 godišnje. U Kruševačkom namesništvu dobila sam podatke za svakog sveštenika pojedinačno, za sva namesništva. Dvoranska parohija jedna je od boljih. Tradicija poštovanja vere bila je oduvek izražena.

Bogomoljački pokret imao je svoje verne sledbenike u selu Dvorane. U razgovorima s meštanima čula sam da su se ljudi u selu organizovali i redovno proučavali Sveto pismo. Neki od njih pročitali su Sveto pismo više od 40 puta. Voleli su da razgovaraju o duhovnim temama. Išli su redovno u crkvu i trudili se da žive kako ih je vera učila, o čemu planiram da pišem više u drugoj knjizi.

## Verski život u Kruševcu od 2000. do 2010.

U ovom delu knjige želim da ukratko predstavim verski život u Kruševcu u periodu od 2000. do 2010, upoređujući podatke koji se vode u Kruševačkoj opštini sa podacima koji se vode u Crkvi. Podatke koji se vode u Kruševačkoj opštini dobila sam na pismeni zahtev koji sam uputila 25. 10. 2010. godine, dok sam podatke iz crkvenih knjiga dobila istog dana od sveštenika, arh. namesnika Adama Stevanovića. I tu sam bila potpuno oduševljena čovekom koga sam prvi put u životu srela, koji mi je ujutro u 7.30 u svojoj kancelariji pokazao svu dokumentaciju koju vodi i čitao prelepo napisane izveštaje za svaku godinu. Saznala sam da je završio književnost i da je svoj telenat utkao u posao koji radi, a kako sam primetila, hrišćanstvo je utkao u vlastitu ličnost.

U Kruševcu živi preko 97% stanovnika pravoslavne veroispovesti, što saznajemo iz popisa stanovništva (Opštine, 31. 3. 2002; Popis 2002).

Kruševac ima sledeće veroispovesti:

Ukupno	131.368
Islamska	85
Judaistička	-
Katolička	167
Pravoslavna	12.8063
Protestantska	45
Proorijentalnih kultova	2
Pripada veroispovesti koja nije navedena	513
Vernik je, ali ne pripada nijednoj veroispovesti	-
Neizjašnjen	556
Nije vernik	146
Nepoznato	1791

Možda je za jedan grad i njegovu budućnost najvažnije pratiti broj rođene dece. U Kruševcu se porađaju žene kako iz samog grada Kruševca i okolnih mesta, tako i iz Aleksandrovca, Brusa, Varvarina, Čićevca, Trstenika, kao i lica naseljena sa Kosova i Metohije a koji imaju boravak u Kruševcu. Značajno je napomenuti i to da se od 2005. godine pojavljuje veliki broj naknadnih upisa – to su lica rođena u bivšim republikama SFRJ.

## Broj rođenih u Kruševcu: grad; prigr. naselja; sela

1. 1. 2000 – 31. 12. 2000.	2182	(592 – 438)
1. 1. 2001 – 31. 12. 2001.	2294	(641 – 438)
1. 1. 2002 – 31. 12. 2002.	2176	(646 – 425)
1. 1. 2003 – 31. 12. 2003.	2135	(649 – 418)
1. 1. 2004 – 31. 12. 2004.	2084	(634 – 446)
1. 1. 2005 – 31. 12. 2005.	1875	(517 – 276)
1. 1. 2006 – 31. 12. 2006.	1759	(415 – 248)
1. 1. 2007 – 31. 12. 2007.	1664	(557 – 354)
1. 1. 2008 – 31. 12. 2008.	1821	(611 – 354)
1. 1. 2009 – 31. 12. 2009.	1816	(606 – 330)
1. 1. 2010 – 18. 10. 2010.	1475	(436 – 224)

Brojke nam jasno ukazuju da se broj rađanja postepeno smanjuje; no nije to razlog što ove podatke navodim, već što oni omogućuju komparativni pregled broja krštene dece. Naime, prateći državne i crkvene knjige možemo na još jedan način razumeti verski život stanovnika jednog grada koji ima bogatu istoriju i u značajnom procentu verski homogeno stanovništvo.

Umrli koji su imali prebivalište u Kruševcu u periodu 1. 1. 2000. do 25. 10. 2010. godine.

Period	grad	prigradska mesta
1. 1. 2000 – 31. 12. 2000.	507	132
1. 1. 2001 – 31. 12. 2001.	432	139
1. 1. 2002 – 31. 12. 2002.	459	146
1. 1. 2003 – 31. 12. 2003.	496	157
1. 1. 2004 – 31. 12. 2004.	495	151
1. 1. 2005 – 31. 12. 2005.	460	165
1. 1. 2006 – 31. 12. 2006.	522	163
1. 1. 2007 – 31. 12. 2007.	493	175
1. 1. 2008 – 31. 12. 2008.	566	169
1. 1. 2009 – 31. 12. 2009.	569	181
1. 1. 2010 – 18. 10. 2010.	445	129

Broj umrlih u Kruševcu, u bolnici i kod kuće, na teritoriji grada i okolnih prigradskih naselja kao što su Dedina, Lazarica, Pakošnica... prikazan je bez sela, zato što se sela vode po mesnim kancelarijama – podatke sam dobila u Opštini. U proseku u Kruševcu umre godišnje 450 osoba u gradu i 155 u prigradskim mestima. Prema istraživanju, građani prihvataju sve obrede koji su uobičajeni bez obzira na to da li su verujući.

**Broj venčanih u Kruševačkoj opštini:**

1. 1. 2000 – 31. 12. 2000.	677
1. 1. 2001 – 31. 12. 2001.	650
1. 1. 2002 – 31. 12. 2002.	644
1. 1. 2003 – 31. 12. 2003.	651
1. 1. 2004 – 31. 12. 2004.	609
1. 1. 2005 – 31. 12. 2005.	575
1. 1. 2006 – 31. 12. 2006.	626
1. 1. 2007 – 31. 12. 2007.	769
1. 1. 2008 – 31. 12. 2008.	725
1. 1. 2009 – 31. 12. 2009.	687
1. 1. 2010 – 18. 10. 2010.	487

U Opštini su mi naglasili da je od 2007. godine povećan broj venčanja zato što se mnogo venčavaju srpski državljani albanske nacionalnosti iz Prizrenskog okruga sa Kosova i Metohije.

**Pravoslavno arhijerejsko namesništvo u Kruševcu**

Pre nego pređemo na sociološke karakteristike verskog života, značajno je reći da je tokom poslednjih dvadeset godina podignut veliki broj hramova i crkava u celoj Srbiji. Primer Kruševačkog namesništva takođe svedoči o povratku religije i o jednoj vrsti nadoknade za izgubljenih pedeset godina stagnacije.

Spisak sagrađenih hramova, zvonara i crkvenih domova-kuća u Kruševačkom namesništvu u periodu od 1979. do 2009. godine izgleda ovako: osvećen je 31 hram, 30 domova i 12 zvonika. U dokumentu koji sam dobila navedeno je 17 parohija, koje pokrivaju 58 mesta, u kojima je otpočeta neka gradnja, i praćenje da li je hram osvećen ili još nije.

Imena parohija u Kruševačkom namesništvu su sledeća:

MAJDEVSKA: Majdevo, Grkljane, Štitare.

JABLANIČKA: Jablanica, M. Kupci, Šavrane.

LOMNIČKA: V. Lomnica.

DVORANSKA: Dvorane, Trmčare, Petina, Poljaci, Stanci, Poljaci, Modrica.

MUDRAKOVAČKA: Mudrakovac, V. Golovode.



KRUŠEVAČKA: D. Stepoš, Parunovac, Gaglovo, Kapidžija, Gari, Staro kruševačko groblje, Novo kruševačko groblje, Crkva Lazarica, Crkva Sv. Đorđa, Bivolje, Kobilje.  
 ČITLUČKA: Čitluk.  
 VUČAČKO-PEPELJEVAČKA: Vučak, Pepeljevac, Lukavac, Bekčići, Cerova.  
 MAČKOVAČKA: Mačkovac, Globoder.  
 VRBNIČKA: V. Vrbnica, Doljane, Meševo, Laćisled, D. Stupanj, Golubovac.  
 MAKREŠANSKA: Makrešane, Dedina.  
 ŠANAČKA: Šanac, V. Kruševica.  
 JASIČKA: Jasika.  
 PADEŠKA: Padeš, Krvavica, Šašilovac, Globare.  
 KUKLJINSKA: Kukljin  
 BELOVODSKA: Bela Voda, Brajkovac.  
 KONJUŠKA: Konjuh, Komarane, Lazarevac.

U navedenim mestima ima preko 50 crkava koje su sagrađene u periodu od 1979. do 2009. godine, osvećenih ili još neosvećenih. Budući da je i to karakteristično za SPC, navešću njihova imena; neka od njih ponavljaju se i više puta. Imena crkava su sledeća: Sv. Agatonik, Sv. Trojica, Sv. Vračići, Pokrov Presvete Bogorodice, Sv. Joakim i Ana, Sv. Prorok Ilija, Sv. Jovan, Sv. Nedelja, Sv. Oci, Sv. Pantelejmon, Sv. Apostoli Petar i Pavle, Sv. Arhangel Gavriilo, Sv. Petka, Vaskrsenje Gospodnje, Sv. Velikomučenica Marina, Sv. Đorđe, Sv. Arhangel Mihail, Sv. Apostol Toma, Vaznesenje Gospodnje, Sv. Luka, Sv. Apostol Andrej, Sv. Atanasije Veliki, Sv. Nikolaj, Sv. Car Konstantin i Carica Jelena, Sv. Apostol Marko.

U Kruševačkom namesništvu rade 33 sveštenika. Za svaku godinu vodi se evidencija o broju obreda koje svako od njih posebno obavi. Od ukupnog broja obreda najviše su opela, zatim dolazi obred krštenja i, najmanje, obred venčanja. U 2009. godini bilo je 1.232 krštenja u celom namesništvu, 309 venčanja i 1.265 opela. Dakle, u toku jedne godine obavi se skoro 2.500 obreda.

Gledano po parohijama, broj obreda po svešteniku se razlikuje. Tako paroh u selu ima znatno manji broj obreda. Podaci za 2008. godinu pokazuju da je u toku te godine bilo ukupno 1.232 krštenja koja su obavila 33 sveštenika. U proseku to bi značilo da svaki sveštenik obavi 37 krštenja godišnje. Međutim, raspon je nejednak: najveći broj krštenja, 93, bio je u crkvi Sv. Đorđa u Kruševcu, kod sveštenika Miroslava Milenkovića, a najmanji broj – tri krštenja za celu godinu – u lomničkoj parohiji. Broj venčanja u

toku 2008. godine je bio 435, što znači da bi 13 venčanja godišnje u proseku došlo po svešteniku. I tu je raspon veliki: u lomničkoj parohiji bilo je samo jedno venčanje za godinu dana, dok je u Kruševcu, u crkvi Sv. Đorđa, sveštenik Dragić Ilić venčao 29 puta, a Rade Milovanović u crkvi Lazarica 34 puta u toku 2008. godine. Inače, ove dve crkve u Kruševcu međusobno se takmiče koja će više i bolje i jeftinije da obavi svoje dužnosti i međusobno saraduju. Prilikom dolaska patrijarha Irineja u Kruševac (3. oktobar 2010) hor crkve Lazarica nastupao je u crkvi Sv. Đorđa. Svi sveštenici Kruševačkog namesništva bili su zajedno s narodom bez žurbe i nervoze. Imala sam tada priliku da na nov način upoznam pravoslavlje.

### **Verska nastava u Kruševcu kako je vidi sveštenik i veroučitelj Dragić Ilić**

O Kruševcu i njegovoj istoriji moglo bi se mnogo pisati. Crkva takođe ima bogato nasleđe iz proteklih vekova. I sadašnji trenutak nudi materijal koji bi mogao ispuniti mnogo knjiga, a ne samo jedno poglavlje. Od svega toga izobilja, opredeljujem se za još jedan živi razgovor.

Datum je bio značajan za Crkvu. Na dan ustoličenja patrijarha Irineja, 3. oktobra 2010. godine, bila sam u crkvi Svetog Đorđa u Kruševcu. Crkva je bila puna, okupili su se svi sveštenici Kruševačkog namesništva, od onih koji nisu otišli da lično prisustvuju svečanosti u Pečkoj patrijaršiji. Njegov dolazak očekivao se između 18 i 19 časova. Čekanje je trajalo do dvadeset jedan sat. Kišica je tiho rominjala. U prijatnim međusobnim susretima, vernici su strpljivo čekali. Mladi koji pevaju u horu crkve Lazarica vežbali su za svoj nastup, novinari su snimali razgovore s građanima, interesujući se za to šta oni očekuju od patrijarha.

Moj sagovornik bio je Dragić Ilić,<sup>20</sup> sveštenik i veroučitelj. Bez prethodne najave i zakazivanja razgovora, bez prethodnog poznanstva, u prvom i jedinom razgovoru stičem utisak o verskom životu u gradu Kruševcu.

Prvo pitanje odnosilo se na obećanje patrijarha Irineja o Kruševačkoj eparhiji. Odgovor je bio da je to istorijsko i teološko i kulturološko pitanje, da je patrijarh to pomenuo u više navrata, a ta ideja u crkvenim krugovima postoji više od 15 godina. I pošto je

---

<sup>20</sup> Intervju je objavljen u: *Religija i tolerancija*, VIII/14: 403–410.

patrijarh počeo da je iznosi u javnost, od marta-aprila pa do danas, pretpostavljamo da je došlo vreme da se pređe na realizaciju.

„E sad, zašto Kruševačka eparhija, ima više razloga. Prvo istorijski razlozi: Kruševačka eparhija je postojala. Imamo kao potvrdu i imena dvojice kruševačkih episkopa. A pre toga Kruševac je pripadao tzv. Belocrkvanskoj episkopiji. Njeno središte bilo je u današnjoj Kuršumliji. Jer, kao što znamo iz istorije, Nemanja je pre nego što je postao veliki župan, dok je bio još samo župan, držao Toplicu, i onda je on tu podigao dva manastira, manastir Sv. Nikole i manastir Presvete Bogorodice. U ovom drugom manastiru se njegova supruga, Ana-Anastasija, majka Svetoga Save, kada je sv. Simeon otišao u Hilandar, zamonašila, tu je završila, kao kaluđerica, svoj ovozemaljski život. I Sv. Sava je zato, kada je osnivao mrežu episkopija, u Beloj Crkvi, tj. u Kuršumliji ustanovio, 1219, episkopiju, i Kruševac je toj episkopiji pripadao sve dok nije formirana Kruševačka episkopija, negde u XV-XVI veku.

Drugi razlog je duhovni. Kruševac je, zahvaljujući istorijskim okolnostima, koje su bile takve kakve jesu, poznat kao središte moravske škole u arhitekturi, pa ova ideja ima potporu i u želji da moravska škola u arhitekturi bude koliko-toliko objedinjena. Crkva Lazarica bila bi srce ili centar te episkopije, a iz nje bi pulsirali snažni duhovni krvotoci. Vidi se tu i jedan zagrljaj Ljubostinje i Ravanice, tj. ktitorske zadužbine kneza Lazara i njegove supruge, pa u tom krugu treba tražiti i granice nove eparhije.

Konkretno, manastir Ravanica treba da bude u granicama Kruševačke eparhije, mi mislimo da je to opravdano jer tamo počiva osnivač i grada Kruševca i ktitorske zadužbine Ravanice; to je toliko logično i blizu. Dalje, nezamislivo je da njegova supruga bude izvan tih granica, tj. Ljubostinja i njena zadužbina, tu je završila ovozemaljski život. A kažem opet: njihovo mesto zajedničkog življenja i njihova pridvorica je Lazarica. Dakle, u tim granicama treba tražiti, tako da se to samo po sebi nametnulo, i sa te, da kažemo, duhovne strane, i sa stanovišta istorije umetnosti – pomenuta moravska škola u arhitekturi ovde ima svoje srce. Naravno, tu bi došao još i manastir Kalenić. To bi bile granice eparhije. Imali smo priču vezanu za Kuršumliju i Bele Crkve, današnju Toplicu, i rekao sam granice gore do Ravanice, Kalenića, Ljubostinje, i to je otprilike ono što se nametnulo samo od sebe.“

O samoj realizaciji ove ideje Dragić Ilić kaže da čim patrijarh kaže, pretpostavljamo da je to stiglo dotle da će biti realizovan. „Da li će to biti na ovom saboru ili sledećem, to su pitanja koja će oni u Beogradu da rešavaju. Ja tu imam običaj da kažem – pošto se

ja bavim pisanjem, završio sam Teološki fakultet, predajem u gimnaziji – ja tu onda kažem: ja lično ne bavim se crkvenom politikom; pokušavam da se bavim crkvenom naukom i prosvetom. Držim veronauku u gimnaziji desetu godinu, ja sam prvi ušao u tu školu, posle prekida.“

„Kruševačka gimnazija imala je prekid od 1946. godine. Tada ste imali u kruševačkoj gimnaziji dvojicu veroučitelja, prvi je Pavle Pudlo, otac književnika Ivana Pudla, čovek koji je bio u to vreme jedan od najobaveštenijih ljudi u gradu, pa i najpametniji, to mogu da tvrdim. On je pre Drugog svetskog rata došao u grad. Inače su oni poreklom iz carske Rusije, ona bela imigracija. I sticajem okolnosti dobio je Kruševačku gimnaziju da predaje, i tu se oženio jednom kolegicom, i on je bio u onoj plejadi profesora Kruševačke gimnazije, jedan od najpoštovanijih ljudi. Interesantno je za njega da se za vreme okupacije (zapisano u istoriji gimnazije, u jednoj od dve knjige), 1943. godine, usprotivio sprovođenju naređenja ministarstva prosvete Nedićeve vlade, da u Kruševačkoj gimnaziji oni učenici koji su internacionalisti, tj. komunisti budu procesuirani. I on je na sednici nastavničkog veća izneo svoje stavove: mi to ne možemo raditi, mi nismo ministarstvo unutrašnjih dela. A onda je posle rata dočekao da od tih istih komunista bude deportovan, godinu i više. On počiva na kruševačkom groblju. Drugi je Živan Savić, prota, pisac. On je isto predavao u gimnaziji i interesantan je možda za vas jer su 1975. godine u ovom gradu zapalili kompletan tiraž njegove knjige *Knez Lazar*, što je jedinstven primer možda u istoriji civilizacije – da bude spaljena knjiga o osnivaču grada iz pera sveštenika koji je služio u Lazarici, pridvornici kneza Lazara. Dakle, posle tih ljudi, kada su se stekli vreme i uslovi, ja sam prvi ušao u Kruševačku gimnaziju. Prvo je bilo fakultativno, godinu dana, posle toga je došla kao izborni predmet. Mi sada u Kruševačkoj gimnaziji imamo 60% učenika za versku nastavu, a 40 za građansku, i nas dvojica sada predajemo u Kruševačkoj gimnaziji tako da se polako bar predstava o tome vraća.“

Na moje pitanje kakav je odnos profesora prema svešteniku u školi, Dragić Ilić je rekao da nije imao nikakav problem te vrste. Bilo je tu, naravno, puno nejasnoća, nedoumica. Ali svi su izlazili u susret, i čak se veoma prijatno oseća u toj školi. Išao je sa njima na matursku ekskurziju, prošle godine. Rad u nastavi i predavanja ga ispunjavaju i voli svoj posao. Što se tiče učenika, njima ne smeta što je on u mantiji, što su nove teme. Nema nikakve vrste, na primer, nekih nestašluka dečjih.

Broj učenika koji biraju veronauku se u Kruševcu već 7-8 godina ne menja – kreće oko 60%, stalno isti procenat. Znači – više na strani veronauke, 60%. Što se tiče samog programa, interesovalo me je da saznam da li prati samo program ili je slobodan u kreiranju nastave. Odgovor je bio da svaki predavač ima obavezu da svaku metodska jedinicu upiše i da o njoj govori. Ali, slobodu metodska jedinica, u načinu, ne ograničava. Način obrade novog gradiva jeste predavanje, ali voli da deca postavljaju pitanja, i voli da nešto bude aktuelno.

Budući da je sveštenik i veroučitelj Dragić Ilić i pisac, pitala sam ga da li možda o svojim knjigama i o onome što piše može s učenicima da diskutuje. Odgovor je bio: „Pa ne mogu da kažem da govorim o svojim knjigama. Mnogi od njih ni ne znaju da sam ja pisac, dok negde ne čuju sa strane. Ali ličnosti koje su prisutne u mojim knjigama, prisutne su i na mojim predavanjima, a to su uglavnom ličnosti iz ovog dela sveta, iz crkvenog života, koje su bile zaboravljene, zapostavljene. Jedna od tih ličnosti je veroučitelj Pavle Pudlo.“

„Primetio sam da taj period kada nije bilo verske nastave – to nije samo gubitak časova, nego to je gubitak sadržaja koji su bili na tim časovima. Ili, drugačije rečeno, to je sada drugačiji nivo svesti, ljudi nisu imali informacije, nisu mogli da čuju, tako da je taj njihov neki svet bio popunjen kroz udžbenike, kroz neke zvanične institucije, nekim drugim sadržajima. Znate koji su bili heroji. Zato se, recimo, o veroučitelju Pavlu Pudlu nije moglo nigde čuti. Ili o Ilarionu Vesiću, sahranjenom na starom kruševačkom groblju 1906. godine. Bio je bogoslovski pisac, rektor Prizrenske bogoslovijske, Beogradske, učitelj svetog vladike Nikolaja Žičkog, rođen u Pepeljevcu. I ima dosta tih ličnosti, zaboravljenih, koji su bili duhovni autoriteti, aristokrate duha, to je taj stari Kruševac o kome mi imamo neku svest da je postojao, ta građanska klasa, komunikacija, odnosi. Dakle, u sklopu tih predavanja ima mnogo i toga. Ja čak vidim da u našem sistemu ima dosta nejasnoća ili, bolje rečeno, neobaveštenosti. Naše dete će iz geografije znati mnogo toga iz, ne znam, Latinske Amerike, a tvrdim, i znam – to je jedno pitanje koje postavljam deci – kada ih pitate gde izlazi sunce u vašem gradu, oni ne znaju. Znaju da kažu na istoku, ali ne mogu da kažu toponim. Tek na kraju, kad im kažem, oni shvate da je to Mojsinska planina i da je Kruševac u podnožju te planine. Eto jednog klasičnog primera koliko iz geografije naša deca uopšte dobijaju sadržaje, a lokalne ne dobijaju, i nema toga u udžbeniku.“

Budući da je uočeno, u sociološkoj literaturi, da je u navedenom periodu pravoslavna crkva bila najmanje vezana za svoje vernike, tj. vernici za crkvu, da su katolici, iako je bio period komunizma, više držali do vere i da su bili religiozniji, pitala sam kako to tumači, pošto se bavi tim periodom.

„Govorimo o drugoj polovini dvadesetog veka, o periodu komunizma, periodu bez veronauke. Centar katoličkog sveta je izvan ove zemlje. To znači, ako bi neki entuzijasta sveštenik u našoj zemlji u to vreme želeo da radi, on je imao podršku tog centra. Imali su širi spektar delovanja. Primera radi, ako jedan sveštenik ovde u Kruševcu bude izveden na Bagdalu i streljan – a takvih je bilo ne jedan nego više, jedan je i iz naše crkve, Jevrem Ješa Novaković, brat rođeni Krste Novakovića – dakle, ako taj čovek bude streljan na Bagdali, ko će to izvestiti. Nije čovek imao kome da se žali. Ako u isto vreme katolički sveštenik doživi neki problem, izvestiće sve svetske medijske kuće, preko radio Vatikana, izvora. Znači, na jednom prostom primeru vidi se da su oni imali širi krug delovanja. Pritom ne kažem da su bili povlašćeniji.

Ima još nešto što treba da se zna. Jedino je na nivou Saveza komunista Srbije postojalo interno naređenje, od 1952. godine, da član komunističke partije Srbije ne može biti neko ko krštava decu, venčava, ko aktivno učestvuje u verskom životu. Dakle, takva vrsta uređenja, unutarpartijskog, ili uredbe, nije postojala u političkoj partiji Hrvatske, Slovenije. To je povlačilo za sobom da, recimo, general Hrvat može svetkovati Božić u krugu porodice, i ne mora se izdvajati, a Srbin general, član komunističke partije, a svi su bili članovi partije, nije mogao slaviti jer će se posle o tome raspravljati na partijskoj ćeliji, i biće mu ugrožen položaj, karijera, itd. To je još jedan od velikih razloga zašto smo mi bili više stešnjeni.“

Pitala sam da li je ta komunistička partija Srbije bila sastavljena od Srba, da li su oni odlučivali o tome da ovde bude rigozniji odnos prema crkvi. Rekao je da su komunističku partiju Srbije činili i ljudi srpskog porekla, ali svi su se izjašnjavali kao internacionalisti. Posle su se počeli izjašnjavati kao nacionalisti. „Da, možemo reći: to jesu ljudi srpskog porekla. I oni su doveli takav sistem. To je 1952. godine raspravljano na sednici CK. Znači 1952. godine partijska direktiva. Oni su direktive primali, to se ne može uporediti danas sa zakonskim aktima. I te direktive su prorađivane na njihovim sastancima, i kada je stigla ta direktiva o kojoj ja pričam, to je onda bilo: nema ništa član partije sa crkvom.“

Sledeće pitanje ticalo se odnosa crkve i države danas. Da li možemo reći da sada imamo državnu religiju jer imamo versku

nastavu u državnom sistemu, i više tu nema problema od strane države. Odgovor je bio: „Ne možemo da kažemo da je reč o državnoj religiji, niti mi pretendujemo da budemo državna religija. Ali možemo reći da imamo jedan normalan verski život. Znači, ako su imali hrišćansku nauku, pa posle veronauku od početka školskog sistema u Srbiji do 1946/47, mi smo sada nadomestili taj prostor i imamo u svim školama u našem kraju versku nastavu za učenike koji se za to opredele. U Gimnaziji je to 60%, a imamo škole gde je veronauke, pogotovo u osnovnim školama po selima, mnogo više – tamo je iznad 70% sigurno. Mi svake godine imamo obavezu da dostavljamo podatke. Ali, u svakom slučaju, odmakli smo od onog početnog stadijuma kad je verska nastava morala na jedvite jade da se pravda za svoj status. Znači, bilo je i pitanje ko će to da predaje. Kao da fiziku recimo predaju Albert Ajnštajn ili Mileva Marić – niko se u ovoj zemlji ne pita ko predaje fiziku.“

Pre uvođenja verske nastave u škole, u crkvi se redovno održavala verska nastava. Na moje pitanje da li se sada održava paralelno i u školi i u crkvi, odgovorio je: „Ja sam ovde sveštenik od 1995, i imali smo je sve vreme. Čak, ova prva knjiga, *Poslušanja*, donosi izveštaj o radu te škole veronauke. I posle, kada je otišla tamo, nije više u crkvi držana. Posle toga mi smo ipak razmišljali da li da je zadržimo. Ja sam bio za to da se zadrži, ali sam bio u demokratskoj manjini.“

Osim o edukaciji dece i mladih, pitala sam i o uticaju crkve na vernike uopšte, na njihovo verovanje i versku praksu. Sveštenik Dragić citirao je Vladetu Jerotića i rekao da je bitno to da svaki čovek ima svoj paganski, starozavetni i novozavetni sloj. „Mi niti očekujemo neku brzu promenu, niti ona može biti brza. To je jedan proces sazrevanja društvene svesti. Unutar toga procesa biće mesta i za veronauku, za vernike, na jedan drugi način. Da, mi to znamo. Ovo što kažemo paganstvo, to je tzv. prirodna religioznost. Ta prirodna religioznost obuhvata širok spektar delovanja, pa i magijski, okultne predstave, predrasude, krivoverje, sujeverje, i naš narod je pun toga kroz vekove, pa i danas. Ali da biste došli do nekog višeg nivoa spoznaje, da to ne bi bila samo prirodna religioznost, onda morate da uložite neku žrtvu, nešto da naučite, nešto da posetite, da vidite. Mi imamo u crkvi Lazarici amfiteatar, u novoj kući, u suterenu. Tu imamo organizovana predavanja, tu je Jerotić dolazio, tako da ima tih sadržaja u Kruševcu za one koji žele da čuju i više nego u drugim sredinama.“

Na kraju me je još interesovalo da li na verskoj nastavi govori o drugim religijama. Kruševac nema mnogo religijski drugih, ali nezavisno od toga da li je to predviđeno programom.

„Programom ne, u tom smislu da mi sad radimo istoriju religije kako vi prikazujete, ali aktuelne teme moraju biti praćene, ako ništa drugo – tu su učenička pitanja, na primer ko je Zukorlić, itd. Čuju u medijima pa pitaju o čemu se radi. Tako da je prisutno, islam pogotovo. Na kraju, kako da ne pomenemo islam u Kruševcu kada je Bagdala i dan-danas tu, a to je turcizam koji znači Alahov pogled. Najlepši pogled na grad je turcizam. Ali, mi imamo tu liriku i imamo tu širinu da prihvatimo. Nisu ljudi ovde opterećeni tim problemima da na druge religije gledaju radikalno. I mi nemamo u crkvenom životu, zaista, neke ekstremne grupe kao što se pominje u Beogradu, 'Obraz', neke navijačke grupe. Mi to nemamo u verskom životu. Uz to, ne možete da izbegnete to da ste rođeni ovde, a onda – znate šta je Srbija, i možete da živite gde hoćete. Mi smo tako kodirani, rođeni na toj geografskoj širini i dužini, i nismo ekstremisti, niti mislimo da to budemo, ali smo to što jesmo, naš identitet je to. Mogu da kažem i za sebe: ponekad se iznenadim kada bi neko da dirne u taj moj identitet. Ponekad ga ni ja ne prepoznajem dovoljno, da znam da reagujem, i tako me ne čudi da imamo određeni stav.“

Poslednje pitanje odnosilo se na to da li postoji nagoveštaj da se crkva podeli ili ujedini. Dragić Ilić je odgovorio: „Mogu samo da kažem svoje mišljenje. Posle svega što se dogodilo srpskom narodu, srpska crkva je naravno, iako ona prevazilazi granice nacionalnog, srpska crkva. Jer, kao što znamo, hrišćanstvo nije nacionalna kategorija, ali je srpska crkva unutar tih granica vekovima. Tako da u tom smislu srpska crkva, trenutno, u ličnosti jednog čoveka, patrijarha, objedinjuje sve Srbe gde god žive, duhovno. Toga su svesni naši prijatelji ali i naši neprijatelji. A pošto naši neprijatelji kroz istoriju vrlo vešto koriste svoj položaj i uticaj, ne bi bilo ništa novo da dođe do poremećaja unutarcrkvenih odnosa.“

## **Pravoslavlje i društvene promene**

Pravoslavlje u svojoj suštini čuva tradiciju i ostaje isto bez obzira na promene u svetu oko sebe. Vekovi prolaze, menjaju se carstva, politička i verska premoć, ali sve su to samo prolazne mene na koje se pravoslavlje ne obazire. U pozadini opstanka takvog kakvo jeste, stoji razumevanje kosmosa i razumevanje čoveka. Događaj



spasenja je kosmički događaj, u to je uključen ceo univerzum. Ako je čovekov pad celi univerzum povukao u pobunu protiv Boga, i čoveka predao silama greha i smrti, onda je i spasenje – koje je ostvario Hristos – kosmički događaj u kome učestvuju sva stvorenja, i sva ona će zajedno s čovekom biti preobražena.

Gde je mesto Crkvi u tom događaju, ima li spasenja izvan Crkve? Odgovore na ta značajna pitanja možemo pronaći u delima vladike Atanasija Jeftića, koji se u duhovnom pogledu oslanja na sv. Justina Ćelijskog. U disertaciji *Eklisiologija sv. Apostola Pavla po svetom Jovanu Zlatoustom*, koju je odbranio u Atini 1967. godine, piše: „Ako bi se Crkva ljudskim jezikom mogla definisati jednom riječju, onda bi to bila riječ: *Bogočovjek* – Ličnost, Djelo i Tijelo Hristovo“ (Jevtić, 2006 : 23).

Jevtić zaključuje da su „svete tajne svojevrzni božanski, bogočovječanski *prozori* kroz koje se onaj svijet i vijek, tj. vječni svijet i život, uliva u ovaj naš svijet i život, čime je naglašena i ostvarena crkvena realnost svetih tajni i njihov *eshatološki* karakter“ (Jevtić, 2001: 78). Krštenjem se stupa u Crkvu kao Zajednicu ljudi u Hristu sa Bogom Ocem blagodaću Duha Svetoga. Čovek iako ne postoji od večnosti, on je stvoren da živi večno i u tom smislu u Crkvi sada i potom, kada će i Crkva postajati Carstvo Božije, neće biti ništa drugo do evharistijska *Večera Carstva*, Večna Liturgija i večna Svetotrojična Zajednica sa svima. Ukus Carstva vernik ima već sada u Crkvi, izuzev grijeha, a to je ono što će proći *eshatološki sud*. Sud ne znači u isto vreme i osudu. Bezbrizan život, koji ovde niko nema, obećan je u Carstvu nebeskom, jer tamo *greha neće biti, ni smrti*.

„Veličina pravoslavlja je u tome što je sačuvalo ideju o Božjoj lepoti“ (Benz, 1991: 189). Ova misao o Božjoj lepoti ne može se uskladiti s idejom srditog Boga pravednosti i predestinacije, kako ga predstavlja zapadna teologija, i to je omogućilo da se u pravoslavlju sačuva prvobitni karakter radosti hrišćanske zajednice. (Benz, 1991). Ovakvo verovanje pravoslavcima omogućuje opušteniji odnos prema svemu što je versko.

Kako to izgleda u empirijskom sagledavanju govore rezultati „Balkan Monitora“ koje sam objavila u tekstu *Slika o Bogu u stavovima opšte populacije na Balkanu* (2009). Istraživanje je rađeno na uzorku od 9.464 ispitanika 2006. godine. Neverovatni su rezultati koji ukazuju da je slika o Bogu pravoslavnih vernika potpuno izbalansirana u smislu da 50% vernika prednost daje slici milostivog Boga, a drugih 50% slici pravednog Boga koji kažnjava.

Još jedna specifičnost pravoslavlja jeste nacionalno diferenciranje, što je omogućilo da pravoslavna crkva sudeluje u duhovnom i političkom razvoju pojedinih naroda, posebno u očuvanju identiteta. Međutim, hrišćanstvo kao univerzalna religija, namenjena svim narodima, u pravoslavlju prepoznaje konflikt između nacionalne i ekumenske svesti. Određena samoizolacija pravoslavlja verovatno je bila neminovna – usled vekovne vladavine nehrišćanskih vlasti, a strpljivi život pravoslavnog verništva u proteklih sto godina svedoči sklonosti ka trpljenju.

Šta se s pravoslavljem događalo u periodu ateizacije društva? Ako pogledamo istraživanja koja govore o stepenu religioznosti pripadnika različitih nacija i vera u prethodnoj Jugoslaviji, možemo primetiti da je, skoro po svim indikatorima, pravoslavna religioznost u stanovništvu prisutna znatno manje od drugih veroispovesti u Jugoslaviji. Rezultati istraživanja koje se bavilo jugoslovenskom omladinom, a koje je realizovano 1985, u organizaciji Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu i CIDID-a, pokazuju da je u proseku 10% mladih redovno išlo u crkvu, ali po republikama to je izgledalo ovako: u Sloveniji 24%, u Hrvatskoj 21%, u Srbiji i Crnoj Gori 2%. Kada su uporedili katolike i pravoslavce, katolici su bili znatno lojalniji crkvi kao instituciji nego pravoslavci (katolici: 63% religioznih i 31% nereligioznih; pravoslavci obrnuto: 64% nereligioznih i svega 26% religioznih).

Dragoljub Đorđević (1987) je, istražujući religioznost studenata Niškog univerziteta, utvrdio da uprkos tome što se dve trećine studenata konfesionalno deklarišu kao pravoslavci, svega 3% tvrdi da su vernici, 16% je neopredeljenih, 51% nisu vernici i 30% su bili ateisti. Pantić (1988) je istraživao klasnu i svetovnu religioznost, na uzorku od 1.023 stanovnika Beograda, i zaključio da klasična religioznost postoji kod svakog desetog Beograđanina starijeg od petnaest godina (10%), dok je 74% nereligioznih i 16% mešani tip. Ovi globalni rezultati pokazuju da je do početka devedesetih u Beogradu dominirala nereligioznost.

Promene posle 90-ih registrovane su i u sociološkim istraživanjima. Tako Mirko Blagojević (1996) piše o religijskim promenama, desekularizaciji i nacionalizmu. Činjenica je da su pravoslavno homogena područja bila najateizovanija područja u bivšoj Jugoslaviji. Takva religijska slika, koja deceniju kasni u odnosu na katoličke prostore, počela je da se menja. Proces desekularizacije i revitalizacija religije pre se očituje u oblasti religiozne svesti i osećanja, nego u konsekvantnom religijskom ponašanju.

Na kraju ovog poglavlja o Srpskoj pravoslavnoj crkvi želim da kažem da sam u poslednjih dvadeset godina imala običaj da odem na Bogoslovski fakultet i slušam predavanja. Tako sam malo upoznala i teologiju i ljude. Neki opšti utisak koji imam ukazuje da su promene u elitnom delu sveštenstva najbitnije, te da se one postepeno usvajaju pre svega putem obrazovanja budućih sveštenika koji potom neposrednim radom na terenu čuvaju duh pravoslavlja. Razlike i podele u crkvi takođe postoje. O tome sam više saznala u neposrednom razgovoru sa jednim od sveštenika koga sam intervjuisala 21. novembra 2010. godine, vrlo kratko u crkvi posle jednog krštenja, ne najavivši bilo kakav razgovor. Predstavila sam se kao profesor sociologije religije i zamolila ga da mi objasni najnovija dešavanja u Crkvi. Budući da je taj razgovor bio više u funkciji mog boljeg razumevanja aktuelnih događanja a ne zvanični intervju, neću navesti ime sveštenika. U tom razgovoru uočila sam tri bitna momenta koja želim da ostanu zabeležena u ovoj knjizi.

Prvo što mi je mladi teolog rekao bile su sledeće reči: „Oprostite što ti ne persiram. Ja ne volim da persiram i ne dozvoljavam da meni persiraju zato što se negde, kad se ne persira, stvara jedan ličnosni odnos. Persiranje je možda opravdano, ali ja to ne volim zato što ni Bogu ne persiramo, već kažemo *Bože, Ti mi pomози.*“ Na moje pitanje da li je to sada u crkvi opšti princip, rekao je: „Ne, nije opšti princip, ja sam sâm promišljao o tome zašto je to tako i kako bi trebalo da bude. Kad se služi liturgija i kad se mi obraćamo episkopu, kažemo *vladičanstvo tvoje*, nikad ne govorimo *vaše*. Persiranje stvara poštovanje jedne osobe prema drugoj, a u crkvi gde je zajednica ličnosti stvara distancu koje ne bi trebalo da bude.“

Razgovarali smo o aktuelnom problemu podele unutar pravoslavlja. Problem vladike Artemija, koji je u medijima tih dana bio glavna vest, ima svoje teološke korene. „Oni su se pogordili prvo da su veliki, pa kad su se pogordili smatrajući sebe čuvarima pravoslavne vere, zbog te gordosti pali u greh neposlušnosti i došli su do ovoga do čega su došli. Osnovni razlog jeste neposlušanje Crkvi. Oni imaju i dosta zastranjenja. Vladike koje su u vreme komunizma odlazile u Ukrajinu nisu tamo dobile dobro teološko obrazovanje. Teologija koja nam je dolazila preko Ukrajine, a mi smo smatrali da sve što je iz Rusije da je to sve sveto, donosila je čitave principe razmišljanja katoličkog; i oni stalno govore protiv pape, a celo njihovo razmišljanje je papističko. Mi se godinama oporavljamo od toga uticaja, a u tome uspevamo zahvaljujući sveštenicima koji su studirali u Grčkoj, a i onima koji su odlazili na Zapad. To su sveštenici koji su imali dobar temelj pravoslavlja, pa kad su odlazili da se uče

na protestantskim fakultetima, znali su da drže svoje pravoslavlje. Mnogi naši današnji manastiri naučili su da to što oni čuvaju da je to neka starina, ali to nije starina nego novina koja se pojavila pre tri veka, a ima nešto starije od pre tri veka.“

Teološko pitanje koje mi se čini bitnim jeste učenje o duši. Jedna grupa teologa zastupa učenje da je duša besmrtna, a druga da je smrtna. To učenje nije jedinstveno. Mladi teolog mi objašnjava: „Tako vladika Artemije kaže *duša je besmrtna*, a vladika Ignjatije kaže *duša je smrtna*. Šta je sad stvarno? Oni kažu duša je besmrtna, a mi kažemo ako je po prirodi duša besmrtna, šta će joj Bog? Onda je ona Bog sama po sebi. Ako je ona po prirodi besmrtna, onda ona svoju besmrtnost crpi iz sebe same i njoj Bog nije potreban. Mi kažemo duša je smrtna, a Bog želi da bude besmrtna i daje joj biće da bude besmrtna, ali je po svojoj prirodi smrtna i može da nestane, da se vrati u nebiće. Oni to ne mogu da svhate, pa mi kažu: *oče, da li si čuo da je duša smrtna?* I ja im kažem: jeste, duša je smrtna. *Pa i ti kažeš da je duša smrtna.* Kako da ne kažem. Vi ne shvatate visoku teologiju. Da li je to razdvajanje duše od tela posle upokojenja, da li je to celo biće.“

Što se tiče promena u pravoslavlju, one su tihe i postepene i ne očekuju se neke revolucionarne promene. „Recimo od devedesetih godina na ovamo velike reforme su urađene u crkvi i bogoslovskom obrazovanju. Po pitanju bogoslužjenja i vraćanju iskonskoj istini, i u budućnosti se biraju takve vladike i nema potrebe za revolucijom, pravoslavlje je na putu istine, s tim što ima tih nekih malih oscilacija. Mi moramo preispitati šta se govori u ime pravoslavlja.“ Na moje pitanje da li je ispravno što se ljudi krste kad prođu pored crkve, on je odgovorio: „Kada se narod krsti prolazeći pored crkve, to je jedna od kvazireligijskih pojava, kao i štampanje plastificiranih ikonica, brojanica sa ikonicama, to od čega ima neke materijalne koristi.“

Identifikovanje sa nekom veroispovešću nastupa više kao osećanje tradicionalne i nacionalne pripadnosti a ne toliko i lične religioznosti. Prema istraživanjima, pravoslavna religioznost u XX veku bila je utemeljena u zajednici vernika s tendencijom ekstremnih pozicija kada je u pitanju društvena realnost i izbalansiranim u odnosu na veru. Pri svemu tome ona ostaje u suštini ista: po prirodi više konzervativna, nenametljiva, prisutna je kao oslonac državi i društvenoj zajednici a ne kao njen vođa.

# Katolička crkva u Srbiji

Rimokatolička crkva u Srbiji, koju predstavlja beogradski nadbiskup Stanislav Hočevar, organizovana je kao Međunarodna biskupska konferencija Sv. Ćirila i Metodija, čije sedište se nalazi u ulici Svetozara Markovića 20, u Beogradu. Grkokatolička crkva u Srbiji i Apostolski egzarat za grkokatolike ima sedište u ulici Đorđa Magaraševića 18, u Novom Sadu.

Ivan Cvitković (2007: 226) u *Sociološkom rečniku* piše da je katolicizam jedna od najrasprostranjenijih konfesija u svetu. Katolička veroispovest je jedan od najrazvijenijih oblika religije – i po brojnosti svojih vernika i po organizacionoj strukturi, po hijerarhiji i razvijenoj teologiji. Katolika ima oko milijardu, organizovanih u više od dve hiljade biskupija. Sedište Crkve je u Vatikanu, na teritoriji Rima, po čemu se njeni pripadnici zovu i rimokatolici a crkva Rimska.

Na čelu rimokatoličke crkve je papa. Njegov se izbor vrši u Sikstinskoj kapeli. Sadašnji papa, Benedikt XVI, 266. je papa u istoriji ove crkve. Iza pape po položaju u hijerarhiji dolaze kardinali, pa biskupi, koji upravljaju pojedinim delovima crkve kao papini pomoćnici. Na nivou jedne države organizovani su u biskupsku konferenciju, koju čine svi biskupi u toj državi. Biskupi u glavnim gradovima zemalja su nadbiskupi (Cvitković, 2007: 226).

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, katolika u Srbiji ima 410.976. Od tog broja u Centralnoj Srbiji katolika ima 22.663, dok ih je u Vojvodini 388.313. Gledano po gradovima, u Beogradu živi 16.305, a u Zemunu 3.696, u Subotici 93.521, Somboru 26.559, Novom Sadu 24.843.

O katoličanstvu sa sociološkog stanovišta pisao je akademik Ivan Cvitković. Knjiga *Sociologija religije*, objavljena 1996. godine, sadrži poglavlje u kome on obrađuje katoličko učenje, obrede, praznike i organizaciju katoličke crkve. Međutim, u trećem izdanju knjige *Sociologija religije* (2004) nije dat prikaz nijedne veroispovesti. Godine 1981. objavio je knjigu *Religije u Bosni i Hercegovini*, u kojoj, osim opšteg pregleda religija, daje podatke koji se odnose na Bosnu i Hercegovinu. On je autor odrednice o katolicizmu i u *Sociološkom rečniku* koji je izdao Zavod za udžbenike, a priredili su profesori Filozofskog fakulteta u Beogradu 2007.

### **Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo**

Istorijski gledano, hrišćanstvo se na ovim prostorima proširilo u periodu od I do IV veka. Karakteristično za religijsku kartu i njen budući razvoj bilo je to što je od Dioklecijana i Teodizija granica između Istočnog i Zapadnog carstva prolazila upravo kroz ove krajeve, linijom Budva–Drina–Dunav. Granica između rimskog i vizantijskog uticaja bila je prostor za seobe naroda, migracije, prevere i ratove. Navedena suparnička carstva bila su nosioci različitih verskih tradicija, pri čemu su same imale funkciju integracije. Sem ovoga, dezintegrativni faktor bio je i bogumilski pokret – o kome su mišljenja podeljena: sa sigurnošću se ne može reći ni ko su zapravo bili bogumili. Postoji zatim mišljenje da su turska osvajanja tokom srednjeg veka produbljivala regionalne razlike između hrišćanskih crkava, a mogla su da ih ujedine kao istu hrišćansku religiju.

Nemanja, osnivač srpske nacionalne dinastije, i njegov sin, Sv. Sava, osnivač Srpske crkve, kršteni su na području današnje Crne Gore, po latinskom obredu. Srpski vladari održavali su veze s Rimom: odatle primaju krune sve do cara Dušana Silnog. Zbog činjenice da je veliki deo življa sa katoličkog hrvatskog područja, i čitavo područje Srbije i Crne Gore upotrebljavalo isti, slovenski liturgijski jezik, na njemu se u predtursko doba održavaju žive kul-

turne veze; ni različito pismo, glagoljica odnosno ćirilica, nije još bilo distinktivan znak: i katolici i pravoslavni koristili su oba pisma.

Kada je reč o instituciji koja utelovljuje svoju teologiju, Jovan Brija u *Rečniku pravoslavne teologije* piše: „Rimokatolička crkva oformljuje se kao crkveni entitet u periodu 1054–1204. godine. Sa konfesionalne tačke gledišta, kao posebna teološka tradicija u odnosu na protestantizam, rimokatolicizam se definiše na Tridentском saboru (1563).“

Dragan Novaković (2003) kaže da razmatranje centralne teme – položaj Katoličke crkve – da bi se bolje razumelo, zahteva sagledavanje istorijata katoličke zajednice. Odlukom Dvorskog kameralnog veća u Srbiju su upućena tri jezuitska misionara iz dalmatinskog provincijala. Uspostavljanjem stalne uprave izdata je posebna Instrukcija koja u prvoj tački uređuje crkvene odnose. Ravnopravnost pravoslavne crkve obezbeđena je u etnički čistim naseljima, dok je u mešovitim primenjeno načelo o privilegovanom statusu katolika.<sup>21</sup> Vremenom povećavan je broj misionara, s tim da jezuite postepeno zamenjuju pripadnici drugih katoličkih redova. Zajednički procenivši da su se stekli uslovi, Beč i Vatikan formirali su 1726. godine katoličku biskupiju u Srbiji i za njeno sedište odredili Smederevo. Kanonik s Raba Turn-Valsasina, koji je nezavisno od utvđenog centra rezidirao u Beogradu, imenovan je za prvog biskupa. Carska vlada iz Beča plaćala je kanonike postavljene u Šapcu, Jagodini, Rudniku, Smederevu i Paraćinu. Radi učvršćivanja katolicizma i jačanja infrastrukture, podizane su crkve, osnovane nove župe i formirane škole s jezuitskim nastavnim kadrom. Beogradskim mirom 1739. godine granice između austrijskog i turskog carstva uspostavljene su na Savi i Dunavu, tako da su zaustavljeni procesi daljeg širenja katoličanstva na Istok, a biskup Turn bio je primoran da napusti teritoriju Srbije (Novaković, 2003: 46–47).

U novijoj istoriji posvetićemo pažnju tome šta se pisalo o katoličanstvu u periodu komunističke ideologije. U već pominjanoj knjizi *Verske zajednice u FNRJ* iz 1953. godine, velika pažnja posvećena je katoličkoj crkvi. Od 668 stranica, 403 stranice govore o katoličkoj crkvi, a ostalih 265 donose podatke o svim ostalim verskim zajednicama, uključujući i pravoslavnu crkvu, islamsku

---

<sup>21</sup> Ovde se Novaković poziva na: D. M. Pavlović, *Austrijska vladavina u Severnoj Srbiji (1717–1739)*, Beograd 1901.

zajednicu, protestantske crkve, kao i verske sekte. Na samom početku knjige, tamo gde se govori o broju katolika u svetu, naglašeno je da od ukupnog broja pripadnika treba razlikovati one koji su članovi raznih katoličkih organizacija i koji se bezuslovno pokoravaju disciplini i zahtevima Crkve. Takođe ima onih koji samo „veruju“ tako što izvršavaju verske propise, prisustvuju crkvenim obredima i primaju „svete tajne“, dok su ostali samo formalno članovi jer su registrovani u njenoj organizaciji, dok su u običnom životu pasivni, većinom potpuno nezainteresovani, pa na njih crkva ne može da vrši neki značajniji uticaj. Ovakav način pisanja upućuje na pokušaj klasifikacije vernika, ali nije tipičan samo za katoličku veroispovest.

Radmila Radić (2002) u knjizi *Država i verske zajednice 1945–1979*, piše o tom periodu negativnog odnosa prema religiji. „Ovo razdoblje je završeno smrću Pija XII (1958) i kardinala Stepinca (1960) i izborom pape Jovana XXIII. Stav jugoslovenskih vlasti prema novom papi bio je u početku obazriv, ali pažljivo se osluškivao svaki znak promena. Drugi vatikanski koncil, koji je otvoren u jesen 1962, dokumenti *Gaudium et spes*, papske enciklike *Mater et magistra*, *Pacem in terris* u *Ecclesiam suam*, uverili su jugoslovenske vlasti da se odigrava neka promena u Katoličkoj crkvi i da neki pogledi na međunarodnu politiku i Treći svet, korespondiraju sa njenim stavovima. Pošlo se polako ka približavanju“ (Radić, 2002: 412).

U tom periodu i sociolozi religije pisali su kritički prema crkvi. Međutim, promene koje su se dogodile uticale su da i oni vremenom promene svoj stav. Ipak, neka pitanja ostaju neodgovorena. Tako Srđan Vrcan (2001) u knjizi *Vjera u vrtlozima tranzicije*, prikazujući empirijsku realnost katoličkog uticaja u Hrvatskoj, tokom istorije, u poglavlju „Konačno: javno ispovijedanje grijeha“ kaže: „Papa Wojtyła nedavno<sup>22</sup> je zatražio oprost za grijeh – *mea culpa* – koje su katoličanstvo i Katolička crkva počinili u prošlosti. Bio je to veoma težak i iznimno hrabar čin, koji je ujedno označio temeljit obrat u dosadašnjem ponašanju Crkve. Prvi je put, naime, jedan papa javno priznao da je i katoličanstvo kao zajednica vjernika grešno, pa je to i Crkva, koja ga utjelovljuje, premda Papa izbjegava to reći izravno“ (Vrcan, 2001: 385).

---

<sup>22</sup> 12. marta 2000. godine Johannes Paul II (Karol Józef Wojtyła, 1920–2005).



Srđan Vrcan dalje postavlja brojna pitanja, a jedno od njih je o istorijski izvršenom nasilju nad mnoštvom konkretnih ljudi, ponajprije žena, čije se patnje sada ne mogu ni ispraviti ni nadoknaditi, a to se nasilje i sada barem delimično opravdava jer se opisuje kao „nasilje u službi istine“. Samo se priznanjem može umiriti današnja vlastita savest: „Žrtve se priznanjem krivnje ne mogu oživjeti, ali sada neki katolici mogu mirnije spavati“ (Vrcan, 2001: 387). Na kraju knjige (Vrcan 2001: 388) autor kaže da se sada možemo „posve razložito prisjetiti tvrdnje češkog mislioca Jana Patočke, koju navodi Derrida, da 'ono što se još nije dogodilo kršćanstvu, jeste samo kršćanstvo'“. Srđanu Vrcanu čini se razložnim izreći da se Vojtilinim potezom „mea culpa“ pokazuje da se sada tim aktom uistinu „kršćanstvu događa kršćanstvo“.

„Kler je deo Crkve koji pod rukovodstvom pape i biskupa potpuno služi njenim interesima. On obuhvata samo ona lica koja su *posvećena* i ovlašćena da vrše crkvene obrede, a po crkveno-hijerarhijskoj lestvici to su: papa, koji je istovremeno biskup rimski, biskupi, sveštenici i redovnici-sveštenici. Vrlo slični kleru, po položaju u crkvenoj organizaciji i po svome delovanju, jesu redovnici – (laičkog reda) i sve redovnice (tzv. *časne sestre*). Oni ne vrše nikakvu vlast u Crkvi, ali su joj potpuno odani i izvršavaju sve zadatke koje im postavlja crkveno rukovodstvo“ (Verske zajednice u FNRJ, 1953: 19).

U knjizi *Verske zajednice u Jugoslaviji* Ceranić (1970) daje prikaz kako istorijskog razvoja tako i organizacionog ustrojstva. On takođe nabroja obrazovne institucije za obrazovanje sveštenika, kao i versku štampu katoličke crkve. Iz teksta vidimo da nijedna katolička visoka škola nije bila na teritoriji Srbije. Iz spiska navedenih škola vidimo da je postojala Franjevačka gimnazija u Somboru, sa 4 odeljenja i 66 učenika, i Srednja škola za spremanje sveštenika u Subotici, sa 197 učenika.

Roman Miz (2004) objavio je tekst „Verske zajednice u Srbiji i Crnoj Gori“ u kome je ukratko prikazao katoličke samostane na teritoriji Srbije i Crne Gore, redovničke zajednice, zatim katoličke pokrete koji deluju na ovoj teritoriji i obrazovne institucije. Ja ću iz teksta preuzeti ono o čemu napred nije bilo reči.

Iz teksta saznajemo da je u Totovom Selu osnovana katolička osnovna škola; u Subotici, u samostanu časnih sestara, 2001. godine otvoren je dečji vrtić „Marija Petković-Sunčica“, a u Beo-

gradu već godinama deluje dečji vrtić „Fantassy“ u kome se s decom govori francuski, a vodi ga „Marijino djelo“.

Od publikacija koje katolička crkva u Srbiji izdaje navešćemo periodiku. U Beogradu deluje Katolički media centar, koji izdaje mesečni časopis *Blagovest*, u Subotici izlazi mesečnik *Zvonik*, a u Novom Sadu, na mađarskom, izlazi mesečni list *Hitélet (Duhovni život)*. U Totovom Selu »Logos« izdaje nedeljne novine *Hírvivő (Glasnik)*, a mesečno izlazi časopis za decu *Útitárs (Saputnik)*. Takođe izlaze godišnji katolički kalendari (*Subotička danica*). Katolički Radio Marija deluje u Novom Sadu od 2003. godine.

Dobrotvorna delatnost katoličke crkve u Srbiji odvija se prvenstveno u okvirima organizacije »Caritas«. Roman Miz (2004: 88) piše da postoji dobra saradnja s Ekumenskom humanitarnom organizacijom. U novije vreme uvode se novi oblici dijakonije, služenja – organizuju se posete kućama radi pomoći starijima i bolesnima. Takođe se organizuju dnevni boravci u centrima, formiraju ekipe majstora stručnjaka koji obavljaju potrebne popravke.

### Međunarodna biskupska konferencija

Mirko Štefković<sup>23</sup> (2010) u saopštenju za javnost piše o Međunarodnoj biskupskoj konferenciji (BK) Sv. Ćirila i Metodija, i njenom istorijskom kretanju kod nas.

Godine 1997. formirana je Biskupska konferencija Jugoslavije, u kojoj je šest biskupa: zrenjaninski, subotički, barski, katorski, prizrenski apostolski administrator i beogradski, koji je ujedno i predsednik BK. Posle raspada bivše Jugoslavije, prestala je da deluje istoimena BK, a osnovane su nove, što znači da su 1993. godine osnovane BK u Sloveniji, pa u Hrvatskoj, a naredne godine i u Bosni i Hercegovini. Za novoformiranu SRJ i Makedoniju krajem 1997. godine osnovana je zasebna BK pod nazivom BK SR Jugoslavije. Biskupska konferencija u današnjem obliku obrazovana je 2001. godine kao Međunarodna biskupska konferencija svetih Ćirila i Metoda, i sačinjavaju je biskupije Srbije, Crne Gore i Makedo-

---

<sup>23</sup> Članovi Međunarodne biskupske konferencije Sv. Ćirila i Metodija održali su redovno plenarno zasedanje u Bogosloviji – Pastoralnom centru „Augustinianumu“, u Subotici, od 5. do 7. oktobra 2010. godine.

nije. Prateći promene u državi BK je 2003. promenila naziv u BK Srbije i Crne Gore, a krajem sledeće godine postala je Međunarodna biskupska konferencija Sv. Ćirila i Metodija (MBK).

Nadbiskupija je podeljena na 16 župa: šest župa u Beogradu, a zatim župe u Valjevu, Šapcu, Boru, Zaječaru, Nišu, Kraljevu, Kragujevcu, Kruševcu, Smederevu i Ravnoj Reci. U okviru kragujevačke župe nalazi se kapelica u Kruševcu, a u okviru Ravne Reke kapelice u Užicu i Vrnjačkoj Banji. Pored dijecezanskih sveštenika, u Beogradskoj nadbiskupiji deluju i redovnici sledećih redovničkih zajednica: franjevci Provincije Bosne Srebrene, lazaristi Slovenačke provincije, isusovci Hrvatske provincije i salezijanci Slovenačke provincije. Tu su i redovnice: milosrdnice, usmiljenke, Isusove male sestre i zajednica sestara službenica Bezgrešne Device Marije.

Prema pisanju Mirka Štefkovića, biskupi se na plenarnim zasedanjima MBK bave aktuelnim pitanjima. Jedno od njih je i početak priprema Beogradske nadbiskupije za proslavu velikoga jubileja, 1700. od objavljivanja Milanskog edikta i slobode za hrišćane. Druga pitanja o kojima se raspravlja su: položaj katolika u novonastalim državama i pokušaj da se potpiše ugovor sa Svetom stolicom. U to pitanje su ujedno uključena i pitanja povraćaja oduzete imovine, pravni status sveštenika i drugih crkvenih službenika te njihovo osiguranje, status crkvenih škola, kao i pitanje priznavanja diploma stečenih na crkvenim učilištima u inostranstvu. U istom saopštenju čitamo o nadbiskupiji, o biskupijama koje su u sastavu ove Biskupske konferencije. Za ovu priliku preneću podatke samo za one biskupije koje se nalaze na teritoriji Srbije.

#### *Beogradska nadbiskupija*

Beogradska nadbiskupija u sadašnjem je obliku uspostavljena 20. 10. 1924. godine. Zaštitnici nadbiskupije su Sv. Ćiril i Metodije, a katedralna crkva posvećena je Uznesenju BDM. Beogradski nadbiskup mons. Stanislav Hočevar, SDB, šesti je biskup koji, od njene uspostave, upravlja nadbiskupijom. Papa Jovan Pavle Drugi je 1986. godine uspostavio beogradsku metropoliju, čime su Subotička i Zrenjaninska biskupija postale sufraganske biskupije, i zajedno s Beogradskom nadbiskupijom čine jednu crkvenu pokrajinu. Na području nadbiskupije, tj. na površini od oko 50.000 km<sup>2</sup> živi oko 5.700.500 stanovnika, a od toga je svega oko 27.500 katolika. U nadbiskupiji deluju 23 sveštenika, od čega 10 redov-

ničkih, a pastoral je organizovan u 16 župa, raspoređenih u 2 dekanata. Na području nadbiskupije živi i radi 10 redovnica. U liturgiji se koriste hrvatski i engleski jezik.

Na sajtu Beogradske nadbiskupije<sup>24</sup> piše da se u Vatikanском arhivu nalazi podatak da je Beogradska biskupija postojala već za vladavine Bugara Beogradom, u X veku. Posle Velikog raskola 1054. godine, naporedo postoje katolička biskupija i pravoslavna episkopija, koja je bila pod jurisdikcijom Ohridske arhiepiskopije. U srednjovekovnoj srpskoj državi postojale su brojne rimokatoličke župe, u rudarskim i trgovačkim mestima u kojima su živeli saski rudari, dubrovački, dalmatinski, venecijanski i drugi italijanski trgovci. S razvitkom ekonomskih veza između Srbije i Austrougarske, i gradnjom železničkih pruga Beograd–Niš–Vranje, osamdesetih godina XIX veka, u Srbiju dolaze stručnjaci i radnici katoličke veroispovesti, mahom Nemci, Francuzi i Italijani. Godine 1883. Štrosmajer<sup>25</sup> je u Srbiju poslao oca Tondinija; on je delovao u Kragujevcu, gde je bilo 600 katolika zaposlenih u kragujevačkoj fabrici. Sledeće godine, dakle 1884, Tondini je blagoslovio kapelu u Nišu, gradu u kome je živelo preko 1.000 katolika, a 1885. je u istom gradu otvorio i katoličku crkvu. Na ovakvo delovanje sveštenika srpske vlasti gledale su blagonaklono, a dokaz za to su upravo izveštaji sveštenika koji svedoče o predusretljivosti vlasti, kao i predusretljivosti kralja Milana.

U Kraljevini Srbiji u to vreme postojale su tri župe: Beograd, Niš i Kragujevac. Prva crkva izgrađena je u Nišu 1887. godine. U Beogradu je u to vreme živelo preko 5.000 katolika, a postojala je samo jedna kapelica, i to u zgradi austrougarskog poslanstva. Godine 1914. između Kraljevine Srbije i Svete stolice sklopljen je Konkordat kojim je ustanovljena Beogradska nadbiskupija. Prvi nadbiskup, Rafael Rodić, došao je na službu 1924. godine. Nakon Rafaela Rodića, Beogradsku nadbiskupiju vodili su: Josip Ujčić (1936–1964), Gabrijel Bukatko (1964–1980), Alojzije Turk (1980–1986), Franc Perko (1986–2001) i sadašnji nadbiskup Stanislav Hočevar, koji je za beogradskog nadbiskupa imenovan 31. marta 2001. godine.

<sup>24</sup> <http://www.kc.org.rs/nadbiskupija.php?recordID=1> (prist. 30. 11. 2010).

<sup>25</sup> Josip Juraj Strossmayer, biskup đakovsko-bosanski i sremski od 1849.

### *Subotička biskupija*

Subotička biskupija uspostavljena je 25. 1. 1968. godine. Biskup mons. dr Ivan Pénczes treći je biskup koji, od njene uspostave, upravlja biskupijom. Na teritoriji biskupije površine 8.042 km<sup>2</sup> živi oko 1.066.000 stanovnika, a od toga je oko 302.000 katolika. U biskupiji deluje 106 sveštenika, od čega 10 redovničkih, 9 stalnih đakona, a pastoral je organizovan u 114 župa, raspoređenih u 12 dekanata. Na teritoriji biskupije živi i radi 69 redovnica. U liturgiji se koriste mađarski, hrvatski, slovački i nemački jezik.

U knjizi *Vera i sloboda. Verske zajednice u Jugoslaviji* (1999: 46), pisala sam o teološkim fakultetima u Srbiji. Prema Informatoru Teološko-katehetskog instituta Subotičke biskupije, koji je osnovan 1993. godine, počelo se sa osposobljavanjem kadrova za katehete, kao i za druge crkvene službe. Znamo da je verska nastava u Hrvatskoj uvedena još 1991. godine, pa se moglo očekivati da će i u Srbiji biti pokrenut isti proces. Prema podacima koje sam tada objavila, na Institutu su predavala 34 profesora (32 muškarca i dve žene). Svi profesori su radili po pozivu, honorarno. Njihova nacionalna struktura bila je mešovita: 15 su Mađari, 13 Hrvati, 2 Nemci, 2 Ukrajinci, 1 Slovenac i 1 Srbin, a što se tiče nivoa obrazovanja, rekli su mi da jedan profesor ima tri doktorata, jedan dva doktorata, a 12 profesora je sa po jednim doktoratom; bilo je 5 magistara i 15 predavača. Više o programu po kom se radi, broju diplomiranih studenata i drugim detaljima nalazi se u pomenutoj knjizi. Za podatke koji se tiču trenutnog stanja može se videti na zvaničnom sajtu Subotičke biskupije.<sup>26</sup>

### *Zrenjaninska biskupija*

Zrenjaninska biskupija uspostavljena je 16. 12. 1986. godine. Biskup mons. dr Ladislav Német, SVD, drugi je biskup koji, od njene uspostave, upravlja biskupijom. Na teritoriji biskupije površine 9.387 km<sup>2</sup> živi oko 559.300 stanovnika, a od toga je oko 65.500 katolika. U biskupiji deluje 25 sveštenika, od čega 5 redovničkih, i 1 stalni đakon. Pastoral je organizovan u 40 župa, raspoređenih u 3 dekanata. Na teritoriji biskupije živi i radi 10 redovnica. U liturgiji se koriste mađarski, hrvatski, bugarski, češki i nemački jezik.

---

<sup>26</sup> [www.suboticka-biskupija.info](http://www.suboticka-biskupija.info)

### *Srijemska biskupija*

Srijemska biskupija, ponovo je uspostavljena 18. 6. 2008. godine. Ona pripada Đakovačko-osječkoj crkvenoj pokrajini, odnosno slavonskoj metropoliji. Biskup mons. Đuro Gašparović prvi je biskup obnovljene biskupije. Na teritoriji biskupije površine 3.766 km<sup>2</sup> živi oko 800.000 stanovnika, a od toga je oko 50.000 katolika. U biskupiji deluje 20 sveštenika, od čega 2 redovnička. Pastoral je organizovan u 28 župa, mada na teritoriji biskupije ima čak 130 crkava. Na teritoriji biskupije živi i radi 10 redovnica. U liturgiji se koristi hrvatski jezik.

### *Apostolska administratura u Prizrenu*

Apostolska administratura u Prizrenu uspostavljena je 24. 5. 2000. godine. Biskup mons. Dodë Gjergji biskupijom upravlja od 2005. godine. Na području biskupije površine oko 10.887 km<sup>2</sup> živi oko 2.200.000 stanovnika, a od toga je oko 65.000 rimo-katolika. U biskupiji deluje 57 sveštenika, od čega 10 redovničkih. Pastoral je organizovan u 24 župe. Na teritoriji biskupije živi i radi oko 80 redovnica. U liturgiji se koristi albanski i hrvatski jezik (Štefković, 2010).

### *Grkokatolička crkva*

Grkokatolička crkva osnovana je posle sabora održanog u Firenci (1439). Najveći broj pristalica stekla je među Ukrajincima – crkva kod njih postoji od 1596. godine. Pripadnike ove crkve u narodu zovu i „rimokatolici pravoslavne veroispovesti“. Zadržali su istočni, pravoslavni obred, pravoslavno učenje o Hristu, način imenovanja vladika, ali papu priznaju za vrhovnog poglavara. Za sveštenike imaju oženjene muškarce, a ako neko neoženjen postane sveštenik, ili mu žena umre, ne sme se ženiti (Cvitković, 1996: 2007).

Apostolski egzarchat za grkokatolike u Srbiji i Crnoj Gori uspostavljen je 28. 8. 2003. Zaštitnik egzarchata je Sv. Nikola biskup, kome je posvećena i katedrala u Ruskom Krsturu. Vladika monsinjor dr Đura Džudžar egzarchatom upravlja od njegove uspostave. Na teritoriji egzarchata površine od oko 81.911 km<sup>2</sup> živi oko 7.815.500 stanovnika, a od toga je oko 22.900 katolika istočnog obreda. U egzarchatu deluje 20 sveštenika, od čega 2 redovnička, a pastoral je organizovan u 26 župa. Na teritoriji biskupije živi i radi

54 redovnice. U liturgiji se koristi rusinski, ukrajinski i hrvatski jezik, a obred je istočni (Štefković, 2010).

U Novom Sadu od 1968. godine Roman Miz vodi župsku zajednicu grkokatolika kao veoma aktivan i plodotvoran pisac brojnih knjiga i novinskih tekstova. On je osnivač i jedno vreme dopisnik *Glasa koncila*. Godine 1986. Sveta stolica ga odlikuje titulom protorejera-stavrofora, sa pravom nošenja nabadrenika i napravnog krsta, a krajem iste godine imenovan je za člana Instituta za ekumensko bogoslovlje i dijalog Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu. Od 1994. do 1996. izdavao je verski mesečnik *Dzvoni*, na rusinskom i ukrajinskom jeziku, a 1978. osniva Centar za bogoslovnu kulturu laika u Novom Sadu, te za potrebe studenata izdaje brojne knjige, od kojih izdvajam *Uvod u teologiju ekumenizma* i *Kršćanski istok*. Prema poslednjem popisu, broj onih koji su se izjasnili kao pripadnici grkokatoličke unijatske crkve je 13.941.

### *Starokatolici*

Starokatolici se po svome učenju nalaze između protestantizma i katolicizma. Pokret je nastao kao rezultat opozicije dela nemačkih teologa, na Prvom vatikanskom koncilu 1870, kada je uvedena dogma o papinoj nepogrešivosti u pitanjima vere i morala. Godine 1873. papa ih je isključio iz crkvene zajednice. U liturgiji su koristili narodni jezik, napustili celibat, odbacili poštovanje ikona, a organizovali se na nacionalnim principima. Bogoslužjenje drže ako su prisutne najmanje tri osobe (Cvitković, 1996d; 2007).

Starokatolička crkva u Srbiji i Vojvodini, sa sedištem u Beogradu, ima jednu crkvu, jednu bogomolju, tri župe i tri sveštenika (Ceranić, 1970: 39). Tomislav Branković (2004: 105) piše da je Starokatolička crkva u Srbiji, zahvaljujući biskupu Milanu Dobrovoljcu, koji je ustoličen u Beogradu 1955. godine, razvila verski život i uspostavila dobre odnose sa državnim komisijama za verska pitanja. Prema poslednjem popisu, u Srbiji se, kao pripadnik Starokatoličke crkve, izjasnila 31 osoba. Hrvatska starokatolička crkva<sup>27</sup> nastala je odvajanjem od Katoličke crkve. Utemeljena je 1923. i pripojena Utrehtskoj biskupiji Starokatoličke crkve u Holandiji, koja je imala vodeću ulogu u starokatoličkom pokretu. Pokret je

---

<sup>27</sup> S. Mačković i T. Žigmanov, u: *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, H, IX, Hrvatsko akademsko društvo, Subotica 2009, 135–140.

inače nastao, kako je napred navedeno, na tlu Nemačke posle Prvoga vatikanskoga koncila 1870. neprihvatanjem dogme o papinoj nezabludivosti, odbacivanjem sveštenečkoga celibata, nerazrešivosti braka i tajne ispovedi, te organizovanjem crkve prema nacionalnom načelu. Institucionalno je, međutim, zaživeo u Holandiji. Starokatolička crkva u Hrvatskoj se, radi vlastite afirmacije u javnosti, koristila činjenicom da je na tom koncilu đakovačko-sremski biskup Josip Juraj Štrossmajer oštro istupao upravo protiv dogme o papinoj nezabludivosti.

Prihvatajući načelo teritorijalne organizovanosti, nakon Drugoga svetskoga rata Hrvatski starokatolički vikarijat u Srbiji nije bio registrovan, a predratne župe u Beogradu, Petrovaradinu, Subotici i Malom Idošu delovale su od 1954. u sastavu biskupije Starokatoličke crkve Srbije i Vojvodine. Nakon smrti biskupa Milana Dobrovoljca, 1966, ta se biskupija počela gasiti, a prestala je delovati kao verska organizacija s dolaskom Ivana Divljakova, bivšeg daktilografa u Patrijaršiji Srpske pravoslavne crkve, koji ju je prvo preimenovao u Starokatoličku zapadnopravoslavnu, a zatim, 1985, u Zapadnopravoslavnu crkvu. Nakon 2000. župa u Petrovaradinu, s biskupskim vikarom u SRJ Željkom Madijem, prišla je Hrvatskoj starokatoličkoj crkvi, a tokom 2002. Madi je pokušao da, kao zastupnik Hrvatske starokatoličke crkve, preregistruje Hrvatski starokatolički vikarijat u Hrvatsku starokatoličku crkvu sa župama u Beogradu, Petrovaradinu, Subotici i Malom Idošu, no u tome nije uspeo (Mačković, Žigmanov, 2009).

## **Verovanja, obredi i praznici**

Vladimir Solovjev (1853–1900), ruski teolog obraćen u rimokatolicizam, smatra da na duh pravoslavlja utiče jovanovska teologija, katolicizam se stvara pod petrovskim uticajem, a protestantizam nosi pavlovski karakter (Brija, 1999: 361). Tako je hrišćanstvo utemeljeno ne samo u učenju već i u ličnostima, pri čemu je Isus Hristos onaj o kome su apostoli propovedali i koji sve hrišćane objedinjuje. U *Delima apostolskim*, 4: 10–13, piše kako su Petar i Jovan propovedali: „Da je na znanje svima vama i svemu narodu Izrailjevu da u ime Isusa Hrista Nazarećanina, kojega vi raspeste, kojega Bog podiže iz mrtvih, stoji ovaj pred vama zdrav.



Ovo je kamen koji vi zidari odbaciste, a postade glava od ugla: i nema ni u jednome drugom spasenja; Jer nema drugog imena pod nebom danoga ljudima kojijem bi se mi mogli spasti. A kad videše slobodu Petrovu i Jovanovu, i znajući da su ljudi neknjiževni i prosti, divljahu se a znadijahu ih da bijahu s Isusom.“

Za izvor svog učenja katolička crkva uzima Bibliju, koju mogu da tumače samo sveštenici, i crkvenu tradiciju (Sveto predanje), u koju spadaju kako odluke koncila, na kojima predstavnici cele Crkve, pod vođstvom pape, raspravljaju i donose odluke, tako i papine enciklike. Pitanja discipline i unutrašnjeg uređenja u Crkvi papa saopštava u apostolskim pismima. Dogma o nepogrešivosti pape kad ex katedra govori o verskim pitanjima i pitanjima morala, proglašena je na Prvom vatikanskom koncilu 1870. godine (Cvitković, 1996: 202).

Katolici veruju u Trojstvo. Teološke razlike koje su doprinele raskolu odnose se na ishodenje Duha Svetog. Brija (1999: 538) piše da je dogmat Rimokatoličke crkve, koji formuliše mišljenje da Duh Sveti ishodi od Oca i od Sina, *Filioque*, dopuna učenja o božanskom poreklu Duha Svetoga, koje nije bilo detaljno utanačeno, kao što je bilo učenje o Sinu Božjem, za koga Sabor u Nikeji (325) tvrdi: „Rođen a ne stvoren, jednosuštan sa Ocem“. *Filioque* uvodi Avgustinovu doktrinu o dva načela u Trojici, to jest o dva ishodenja. Papa Benedikt VIII prihvata, 1014. godine, umetak u Vjeruju za Rimsku crkvu, bez saglasnosti Istočnih crkava.

Što se tiče verovanja u život posle smrti, katolici sem u raj i pakao veruju i u čistilište – mesto boravka duša koje se, pre smrti, nisu oslobodile svih grehova. One zato izvesno vreme borave u čistilištu, da bi potom prešle u raj (Cvitković, 1996: 203).

Mariologija je učenje o Devici Mariji. Dogma o Marijinom bezgrešnom začecu doneta je 1854. godine, a preuzeo ju je Drugi vatikanski sabor 1964. godine. Papa Pije IX proglasio je, 1854. godine, dogmu po kojoj je Devica Marija bezgrešno začeta, kao i njen sin, a papa Pije XII je, 1950. godine, proglasio dogmu o njenom telesnom uznesenju na nebo, posle smrti. Papa Pavle VI Mariju je, 21. 12. 1964. godine, proglasio „Majkom Crkve“. Od praznika njoj posvećenih, slavi se Velika Gospa (Gospojina) kao spomen uzneseanja na nebo Marije, majke Hristove (Cvitković, 1996: 203).

U katoličkoj veri prisutnije je obeležje krsta (križa) i raspelo (raspeće), tj. likovno predstavljanje Isusa Hrista raspelog na

krstu. Krst je, inače, sastavljen od dva kraka koji se seku pod pravim uglom. Postoje četiri osnovne vrste krstova: krst bez vrha ili T krst; krst sa vrhom i samo jednom prečkom predstavlja krst jevanđelja; krst sa vrhom i dve prečke predstavlja mesto gde su se širile Hristove ruke i mesto gde je bio Pilatov natpis: Isus Nazarećanin, kralj jevrejski (INRI); i krst sa vrhom i tri prečke, koji je simbol crkvene hijerarhije. Kod latinskog krsta donji kraj je duži od ostalih. Krst simbolizuje mučeničku smrt Isusa Hrista, simbol je pobeđe nad smrću, simbolizuje ideju patnje, pokornosti, trpljenja. Znamenja krsta stavljaju se na vidno mesto. Bibliju nije neophodno da svako poseduje.

Uz katoličke verske obrede postoji običaj da se vernici „prekrste“. To se čini pokretom desne ruke tvoreći znak krsta. Krsti se celom šakom, i, za razliku od pravoslavnog običaja, rukom se prvo dodirne levo rame.

Centralni i najsvečaniji obred u katoličanstvu jeste *misa* ili bogoslužjenje, koje simbolizuje uspomenu i obnavljanje Večere Gospodnje. Posle Drugog vatikanskog koncila obred mise ne obavlja se više na latinskom već na narodnom jeziku. U misi poseban deo predstavlja euharistija. Katolici veruju da se u momentu posvećivanja hleba i vina ono pretvara u telo i krv Hristovu. Čaša je posebnog oblika i naziva se *kalež*. Čaša je iznutra uvek pozlaćena, a može biti i cela od zlata. Sveštenik ima posebnu odeždu za misu, a ona zavisi od pripisa. Svešteniku kod mise pomaže *ministrant*.

Crkveni zakonik, u katolicizmu, traži da roditelji decu već u prvim sedmicama nakon rođenja krste. I premda se za krštenje traži vera, u slučaju male dece vera crkve je ono što čini njihovo krštenje valjanim. Smatra se da izvan crkve nema spasenja, te je krštenje male dece prisutno u tradicionalnim hrišćanskim crkvama. Samome obredu prisustvuju roditelji i kumovi, a podrazumeva se da su oni već kršteni. Prilikom obreda krštenja male dece čita se deo teksta iz Svetog pisma, moli se, i dete se poliva krsnom vodom tri puta po glavi, izgovara se ime deteta i da ga krste u ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Obično se dete obuče u belo odelce, a kada je krštenje odraslih, u bele haljine.

*Krizma* se obavlja u 13. ili 14. godini; obavlja je biskup. Čelo krizmanika maže se tada krizmom – maslinovim uljem s dodatkom balzama, koje biskup posvećuje na Veliki četvrtak. Što se tiče *pričesti*, hlebom i vinom pričješćuju se samo sveštenici, dok se

vernici pričešćuju samo hlebom. Obično se od vernika ne očekuje da pre pričesti poste. Za pričest se uzima beskvasni hleb, pečen u obliku okrugle pločice, koja se naziva *hostija*. *Beatifikacija* je obred kojim se proglašava blaženim onaj za koga se veruje da uživa u raj; on se slavi samo u mesnoj crkvi. Kanonizacija je svečano proglašenje odluke kojom se blaženi unosi u popis svetaca, i kojom se određuje da bude slavljen u celoj Crkvi.

Obred venčanja u katoličkoj veroispovesti obavlja se u crkvi; slično kao i kod mise, čita se iz Svetog pisma, moli se i daje blagoslov. Obred je često praćen muzikom, na orguljama i drugim prikladnim instrumentima, i pesmom. Obred venčanja obavlja se u okviru liturgije. Prvo pitanje upućeno mladencima jeste da li su slobodno došli na venčanje i da li iskreno žele da sklope brak u duhu crkve. Kada izjave da uzimaju jedno drugo za bračnog druga, mladenci jedno drugome stavljaju prstenje. Potpis izjave prvo daju mladenci, zatim svedoci i na kraju sveštenik koji je venčao.

Kada umre katolik, njegovo telo se kupa, obuče i polaže u drveni kovčeg, koji stoji u pokojnikovom domu ili u kapeli na groblju da bi se članovi porodice, rodbina i prijatelji oprostili od preminulog. Sam obred sahrane ima strukturu sličnu bogoslužnju: čita se iz Starog i Novog zaveta, drži se propoved i molitva. Na čelu povorke koja ispraća pokojnika nosi se krst, a iza njega cveće. Obred se završava blagoslovom groba i molitvom „Oče naš“. Oproštajni govor prethodi spuštanju u zemlju. Sveštenik simbolički baca zemlju u grob, a to onda čine i ostali. Sam obred sahrane nije sakrament, zato se za preminuloga obično priredi misa u kojoj se moli za oprostjenje greha i za spasenje.

Posvećenost veri i crkvi u katoličkoj veroispovesti iskazuje se i celibatom sveštenika i redovnika. Odricanje od braka nije odricanje od greha, jer je greh nešto čega se svi vernici odriču, već od ovozemaljskih vrednosti: namesto sebi i svojoj porodici pojedinac se posvećuje crkvi i vernicima u ime Hristove ljubavi.

Što se tiče praznika kod katolika, Božić se slavi 25. decembra, a vreme pripreme za taj praznik, koje traje četiri nedelje, naziva se advent. On počinje u nedelju koja je najbliža 30. novembru. Božićni post traje četrdeset dana. Advent se završava 24. decembra. Treća nedelja pred Božić posvećena je deci, dve nedelje pred Božić slavi se Majčin dan – materice, a poslednja nedelja pred Božić je dan posvećen ocima. Na Badnje večer za večeru se sprema riba. No-

ću se odlazi u crkvu na ponoćku. Tek posle ponoćke počinje svetkovanje Božića.

Kod katolika se praktikuje *post*, vreme odricanja, koji traje 40 dana. Petkom je nemrs, a vernicima je prepušteno da sami odrede koliko i kako će postiti. Uobičajene su molitvene pobožnosti pre ili posle jela.

Božić je praznik slavljenja Hristovog rođenja i pre svega porodični praznik: na taj način porodica se okuplja. Božić je prepun običaja. Sve je usmereno ka tome da porodica oseti blagodati i značaj praznika koji proslavlja. Običaj je da deca vezuju majke odnosno očeve, a oni se „otkupljuju“ poklonima koje unapred pripreme. Ručak na dan Božića je vrlo bogat. Prvi dan Božića se slavi kod kuće.

# Tradicionalne protestantske crkve

O istoriji religija, svake od njih, formiranju institucije i njenom razvoju, o sukobima unutar hrišćanstva, o tridesetogodišnjem ratu, zaista bi se moglo pisati u nedogled. Iz tog bogatstva istorijskog sagledavanja, biram detalje koji nas približavaju sociološkom razumevanju sadašnjeg trenutka. Tako i sada, ne misleći da reformacija počinje samo s Martinom Luterom, kao što se s njim i ne završava, dajem ukratko njegovu biografiju.

Martin Luter (Luther, 1483–1546), profesor filozofije i teologije, 31. oktobra 1517. godine je na vrata dvorske crkve u Vitenbergu prikucao svojih 95 teza usmerenih protiv indulgencija. U vreme *Devedeset pet teza* Luteru su bile skoro trideset četiri godine. On je odbacio katoličko učenje po kome je spasenje duše moguće samo kroz Crkvu, ističući da je to moguće postići samo verom, molitvom Bogu i poštovanjem Deset zapovesti Božjih. Odbacujući posredovanje između Boga i vernika Luter je, 1519. godine, opovrgao i papin autoritet, autoritet njegovih enciklika i crkvene tradicije. Preveo je Bibliju na nemački jezik. Za njegovo ime vezan je nastanak protestantizma i Luteranske crkve (Čedvik, 1986; Cvitković, 2005).

Kako je došlo do Luterovog odvajanja od Rima? Elen Vajt u knjizi *Velika borba* opisuje Luterov život gde kaže da je Lutera u manastir odvela iskrena težnja da se oslobodi greha i pomiri s Bogom. „U manastiru se od njega tražilo da obavlja najniže i najteže poslove i da prosjači od kuće do kuće... Više od svega radovao

se proučavanju Biblije. Našao je jednu Bibliju, koja je bila lancima vezana za manastirski zid, i često je k njoj dolazio. Što je više bivao uznemiren zbog svojih greha, to je više nastojao da stekne oprostjenje i mir svojim sopstvenim delima. Vodio je najstroži život, nastojeći da postom, nespavanjem i bičevanjem samoga sebe pobedi zle nagone svoje prirode, od kojih ga nije mogao osloboditi kaluđerski život. Luter je bio posvećen za sveštenika i pozvan iz manastira da zauzme katedru profesora na Vitemberškom univerzitetu. Tu se posvetio proučavanju Svetog pisma na izvornim jezicima. Luter je još uvek bio odan sin papske crkve i nije ni pomišljao da će ikada biti što drugo, ali jedan novi papin Dekret obećao je oprostjenje svima onima koji bi se na kolenima popeli na vrh *Pilatovih stepenica*. Luter se jednog dana pobožno penjao uz te stepenice, kada je iznenada čuo jedan glas sličan grmljavini, koji mu je rekao: *Pravednik će od vere živ biti* (Rimlj.1,17). Skočio je na noge i udaljio se sa toga mesta postidjen i preneražen. Te reči nisu nikada izgubile uticaj na njegovu dušu. Od toga časa razumeo je jasnije nego ikada pre kolika je zabluda ako se čovek uzda u ljudska dela da bi dobio spasenje i uvideo je potrebu nepokolebljive vere u Hristove zasluge (Vajt, 1962: 103).

Luter je odlučio da najenergičnije protestuje. Napisao je listu koja je sadržavala devedeset i pet tačaka protiv nauke o oprostjenju (oprostajnicama) i stavio na crkvena vrata pred praznik Svih svetih. Izjavio je da je spreman da idućeg dana na univerzitetu brani ove teze od svih koji budu smatrali da je njihova dužnost da ih napadnu. Narod je tih dana u velikom mnoštvu posećivao crkvu. Nastalo je veliko uzbuđenje na univerzitetu i u celom gradu. Pitanja koja je postavio raširila su se za nekoliko dana po celoj Nemačkoj, a za nekoliko sedmica odzvanjala su kroz ceo hrišćanski svet (Vajt, 1962).

Već za svog života Luter je bio i sam zaprepasćen učinkom svojih teza. Nastale su veće ili manje crkvene zajednice, pojavljivali su se pojedinci, koji su pozivajući se na Bibliju, osnivali najrazličitije verske zajednice. Tako se istorija protestantizma pretvorila u istoriju neprestanih raskola. Čak i najnoviji ekumenski napori ne mogu da zaustave porast novih zajednica koje niču u raznim delovima sveta otimajući vernike tradicionalnim hrišćanskim crkvama (Kolarić, 1987).

U knjizi *Verske zajednice u FNRJ*, u uvodnim napomenama o protestantskim crkvama piše da su u našoj zemlji postojale skoro sve protestantske verske zajednice; one nisu naročito brojne, ali svaka ima veći ili manji broj sveštenika-propovednika, i veoma su aktivne u nastojanju da se što više prošire. Sve su nastale u periodu reformacije ili nešto kasnije, kao njen refleks – uglavnom kao opozicija Katoličkoj crkvi. Sve su u naše krajeve stigle uglavnom zahvaljujući nacionalnim manjinama (Nemci, Mađari, Slovaci). One su samostalne i imaju karakter nacionalnih crkava, međutim, „suštinski stvar ne stoji tako, jer su sve one organizaciono povezane sa svojim centrima u inostranstvu“ (1953: 565). U poglavlju o vezama crkve sa inostranstvom i o pomoći koja se dobija iz inostranstva, govori se o Svetskoj luteranskoj federaciji sa sedištem u Ženevi – za Evropu, i Njujorku – za čitav svet. Oni objedinjuju sve luteranske, evangeličke veroispovesti u svetu. Takođe postoji veza sa Ekumenskim savetom, koji teži da objedini sve hrišćanske crkve u svetu (1953: 581).

Branko Bjelajac (2003: 36) piše da istorijski posmatrano, luterani su najveća protestantska grupacija koja je ikada postojala na teritoriji današnje Srbije i da je tako i danas. Prema statistici Svetske luteranske federacije (Lutheran World Federation) iz 1998. Luterana u Saveznoj republici Jugoslaviji bilo je oko 48.500, ubrajajući tu i takozvanu *zajednicu*, odnosno članove domaćinstava krštenih članova.

„Trinaestog oktobra 1781. godine, car Josif II, sin Marije Terezije, donosi dekret pod nazivom *Patent o verskoj toleranciji* kojim je ukinuo kmetstvo kao oblik seljačkog robovanja, zagarantovao slobodu kretanja seljacima i pravo da poseduju zemlju. Kao rezultat ove politike, Slovaci, Mađari, Česi i Nemci emigrirali su u Vojvodinu. U početku su to bili mahom rimokatolici, ali su se kasnije pridružili i luterani i reformate (kalvinisti)... Doseljenici u Vojvodini nailaze na bolje životne uslove od onih koje su napustili u svojim domovinama. Oni koji su stigli iz Slovačke, posle započinjanja naselja i prvih zemljoradničkih radova, odnosno naseljavanja napuštenih sela, počinju s osnivanjem crkava i škola, verovatno u nameri da nastave da žive istim načinom života kao u staroj domovini. Jedan izvor govori da su prve crkvene opštine nastale uz naseobine u Bojši, Bačkom Petrovcu, a nešto kasnije u Sremu i Banatu“ (Bjelajac, 2003: 39). U Staru Pazovu Slovaci su se masovno doselili 1770. godine, na poziv Elijasa Bona, prelazeći iz Selenče, odakle su bili prognani od Rimokatoličkog nadbiskupa.

## Slovačka evangelička crkva a.v. u Srbiji

Slovačka evangelička<sup>28</sup> crkva augzburške veroispovesti – a.v., ima svoje sedište u Novom Sadu, ulica Vuka Karadžića 2. Lica ovlašćena za zastupanje su: Samuel Vrbovski i Pavel Lomiamski. Nazivaju ih i Augzburška veroispovest zato što su svoju doktrinu utvdili na saboru u Augzburgu 1530. godine.

U petak, 31. oktobra 2008. godine, objavljena je vest (RTS<sup>29</sup>) da je po prvi put u novijoj srpskoj istoriji uspostavljen nemački evangelički seniorat koji će delovati u okvirima Slovačke evangeličke crkve Srbije. Za prvog seniora postavljen je sveštenik Diter Tunkel koji je, nekoliko godina ranije, došao u Beograd kao klirik, kako bi obnovio Nemačku evangeličku zajednicu. Imenovanje su obavili slovački evangelički biskup Samuel Vrbovski i nemački pomoćni biskup iz Hanovera, zadužen za jugoistok Evrope. Ceremoniji imenovanja prisustvovali su izaslanici SPC, Rimokatoličke nadbiskupije i predstavnik Ministarstva vera RS.

Počeci Slovačke evangeličke crkve datiraju iz vremena prodora reformi Luterovog smera u Slovačku. Luteranstvo je religijski pokret koji je osnovao Martin Luter u Nemačkoj, a kasnije se proširi u skandinavskim zemljama, Severnoj Americi i nizu drugih zemalja. Biblija je i ovde vrhovni autoritet i izvor religijskog naučavanja. U Americi su već 1970. zaredili prvu ženu za sveštenicu, a 1992. godine izabrali su i prvu ženu biskupa.

Branko Bjelajac (2003) u knjizi *Protestantizam u Srbiji*, daje detaljan prikaz i skoro pola knjige posvećuje luteranima. On piše da su u Austrougarskoj carevini mnogi luterani različitih nacionalnosti pripadali jednoj crkvenoj organizaciji. Međutim, posle Prvog svetskog rata, u novoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca,

---

<sup>28</sup> Prema *Rečniku religijskih pojmova*, (Cvitković, 2005: 134) evangelići, naziv za pristalice refomacije koju je predložio Martin Luter. Danas naziv za mnoge protestantske osobito luteranske crkve. Evangeličke crkve, naziv za luteranske i reformirane crkve u Nemačkoj, Švajcarskoj i nekim skandinavskim zemljama.

<sup>29</sup>[www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/25016/Nema%C4%8Dki+evangelisti+u+Beogradu.html](http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/Dru%C5%A1tvo/25016/Nema%C4%8Dki+evangelisti+u+Beogradu.html)



luterani su postali manjina koja je uz to imala i težak zadatak da objedini grupe različitog razvoja i kulturne pozadine. Luterani mađarskog porekla u Vojvodini pridružili su se onima nemačkog porekla, a Slovaci su odlučili da nastave da s njima saraduju, ali da ostanu po strani. Punih šest godina, sve do donošenja zakona kojim su luterani i zvanično priznati, njihovim radom upravljala je vlada (Bjelajac, 2003: 36).

Radmila Radić (2002: 620) piše da su vernike ove crkve činili uglavnom pripadnici slovačke nacionalne manjine u Vojvodini i da se njihov broj kretao od 30.000 do 60.000. Biskup je od 1957. bio Samuel Štarke, a potom Juraj Struharik, koji je 1963. izabran za biskupa doživotno. Sedište biskupije bilo je neko vreme u Bačkom Petrovcu, a potom u Novom Sadu. Početkom šezdesetih godina imali su 25 aktivnih sveštenika. Sveštenici ove crkve osnovali su 1951. godine svoje Udruženje, čiji rad je usmeravao biskup, koji je i sam prisustvovao sastancima.

Toma Branković (2006: 78) piše da je do prekretnice u delovanju Slovačke evangeličke crkve – SEAVC – došlo 1956. godine izborom za episkopa Juraja Struharika, koji otpočinje dijalog sa predstavnicima države tražeći zajednički jezik u rešavanju otvorenih pitanja. U isto vreme Slovačka evangelička crkva postaje član Svetskog luteranskog saveza, sa sedištem u Ženevi, tako da je uspostavljena dobra saradnja kao i dobijanja inostrane pomoći, zahvaljujući čemu je obnovljeno dosta crkava, sagrađene su nove, pa i sam centar ove crkve u Novom Sadu.

Prema izveštaju koji stoji na sajtu Slovačke evangeličke a.v. crkve u Srbiji,<sup>30</sup> Slovaci evangelici u Vojvodinu su došli 1745. godine, a tokom XVIII veka doseljavali su se u još nekoliko talasa. Odmah po dolasku organizovali su se i crkveno, uglavnom posle donošenja Patenta o toleranciji 1781. godine.

SEAVC broji oko 50.000 članova i razdeljena je u tri seniorata: Bačka, Banat i Srem, sa seniorima na čelu. Ima 27 crkvenih opština, 14 filijala i veliku dijasporu. Trenutno ima 27 sveštenika, od čega pet žena sveštenica, i tri senioralna kapelana sa biskupom Mgr. Samuelom Vrbovskym na čelu. Sveštenici SEAVC stiču svoje teološko obrazovanje na Evangeličkom teološkom fakultetu Univerziteta „J. A. Komenski“ u Bratislavi, u Slovačkoj. Pojedinci

---

<sup>30</sup> <http://www.ecavyu.com> (pristupljeno 25. 11. 2010).

borave u Nemačkoj, najčešće u Erlangenu, radi usavršavanja nemačkog jezika i sticanja šireg teološkog znanja. Godine 1919. osnovana je gimnazija u Bačkom Petrovcu, a iste godine u rad je puštena štamparija u kojoj su bile štampane knjige na slovačkom jeziku i za potrebe crkve. Među prvim knjigama štampan je *Mali katehizmus* Martina Lutera.<sup>31</sup> Tek šezdesetih godina počinje aktivniji rad što se tiče publicistike. Crkva redovno izdaje mesečni list *Evanjeličký Hlásnik (Evangelički glasnik)* u 2.650 primeraka, izdaje godišnjak *Ročenku*, u kome se daju informacije o godišnjim aktivnostima u crkvi i tekstovi verske sadržine. Takođe štampaju i zidni kalendar u 17.000 primeraka.

Najviše upravno i zakonodavno telo SEAVC je Sinod, koji zaseda jednom godišnje. Crkva se izdržava od dobrovoljnih priloga. Bački seniorat osnovan je u avgustu 1920. godine. Prvi senioralni sabor održan je u Bačkom Petrovcu 29. septembra 1920. Seniorat ima 11 crkvenih opština i 4 filijale. Senior je Mihal Kolar, sveštenik crkvene opštine u Bačkoj Palanci. Banatski seniorat osnovan je takođe u avgustu 1920. Prvi senioralni sabor bio je održan u Kovačici, 27. oktobra 1920. Seniorat ima 8 crkvenih opština i 2 filijale. Senior je Pavel Sklenar, sveštenik crkvene opštine u Kovačici. Sremski seniorat osnovan je marta 1921. godine u Staroj Pazovi. Seniorat ima 6 crkvenih opština i 6 filijala. Senior je Jan Vinkovič, sveštenik crkvene opštine u Boljevcima.

Prema Ivanu Cvitkoviću (1996: 234), evangelici veruju da je za spasenje duše dovoljno činiti dobra dela. Poštuju Mariju, majku Isusovu, i svece. Imaju učenje o predestinaciji: Bog je sve unapred predodredio. Priručnik u kome su sadržane molitve i obredni obrasci za pastore naziva se agenda.

---

<sup>31</sup> Kratku istoriju napisao je biskup Samuel Vrbovski za sajt Regionalnog veb portala *Vera znanje mir* CiREL-a.  
[http://veraznanjemir.bos.rs/index.php?page=versko\\_naslede&lang=srp&subaction=showfull&id=1248272501&archive=&start\\_from=&ucat=11&lang=srp&page=versko\\_naslede](http://veraznanjemir.bos.rs/index.php?page=versko_naslede&lang=srp&subaction=showfull&id=1248272501&archive=&start_from=&ucat=11&lang=srp&page=versko_naslede)

## Evangelička hrišćanska crkva a.v. u Srbiji

Evangelička hrišćanska crkva a.v. u Srbiji ima sedište u Subotici, Braće Radića 17. Lice ovlašćeno za zastupanje je Arpad Dolinski (Arpad Dolinszky). Pripadnici ove crkve su najvećim delom Mađari iz severne Bačke. Crkva ima oko 10.000 vernika, najviše u srezu Subotica (Branković, 2006).

U završnim odredbama Ustava iz 1955. godine, u članu 45 kaže se: „Evangeličko-hrišćanska crkva augzburškog veroispovedanja u NRS je pravni naslednik Nemačke evangeličko-hrišćanske crkve augzburškog veroispovedanja u predratnoj Jugoslaviji, a na teritoriji NR Srbije“.

Za period između dva rata bilo je karakteristično ispoljavanje nacionalne svesti, što je možda dovelo do udaljavanja unutar iste crkve usled pripadanja različitim nacijama.

Evangelička crkva u Srbiji uključena je 1972. godine u Slovačku evangeličku crkvu a.v. kao Mađarski seniorat. Za Mađarski seniorat je 1981. godine postavljen Arpad Dolinski. Toma Branković daje pregled događanja vezanih za ponovno osamostaljivanje Evangeličke hrišćanske crkve u Srbiji. On piše da je u okviru Mađarskog seniorata raslo opredeljenje za izdvajanje iz Slovačke evangeličke crkve i ponovno uspostavljanje Evangeličke hrišćanske crkve u Srbiji – Vojvodini, te da su 17. maja 1998. godine, na sednici Sinoda, prihvatili Ustav iz 1955. godine. Na taj način ponovo je uspostavljena Evangelička crkva augzburške veroispovesti u Srbiji. Za superintendanta izabran je Arpad Dolinski; on je ustoličen u Subotici 7. novembra 1998. godine (Branković, 2006: 84).

Branko Bjelajac (2003: 36) naglašava da su u Austrougarskoj carevini mnogi luterani različitih nacionalnosti pripadali jednoj crkvenoj organizaciji. Međutim, posle Prvog svetskog rata, u novoj državi, a poreklom iz tradicije nemačke državne crkve, nisu bili zainteresovani za evangelizaciju. To je za posledicu imalo da se broj vernika nije povećavao, a različite jezičke grupacije ostale su u sopstvenom kulturnom miljeu, čuvajući tako kulturni i nacionalni identitet. Posle Drugog svetskog rata prepолоvio se broj pripadnika ove crkve. Bjelajac (2003:44) detaljno prikazuje istorijski razvoj i doseljavanja luterana u Srbiju, sa dosta zanimljivih detalja koji opisuju međureligijske odnose onoga vremena. Kneževina Srbija je već

1853. godine donela ukaz kojim se regulišu odnosi i verska prava nepravoslavnih hrišćana, luterana i kalvinista, tako da se beogradska protestantska zajednica razvijala nezavisno od vojvodanske.

Luterani između dva svetska rata primali su znatnu pomoć iz inostranstva. Tako je 1919. godine nacionalni luteranski savet Sjedinjenih Američkih Država započeo sa slanjem pomoći, naročito u deljenju Svetih pisama, pesmarica i katehizama. Luterani su u tom periodu bili bez čvršće organizacije i kontakata s ranijim vođstvom. Bjelajac (2003: 53) prenosi izveštaj o pokušaju da se stvori unija kojoj bi, osim evangelista a.v. (evangelici augzburške veroispovesti – luterani), pripadali i evangelisti h.v. (evangelici helvetske veroispovesti – reformate), kao i metodisti. Ovaj pokušaj je propao prvo zbog jezičkih razlika, a onda i zbog razlika u učenju. Samo evangelisti a.v. (luterani) koristili su, pri bogoslužjenju, četiri jezika (slovački, nemački, slovenački i mađarski). Reformati su bili po narodnosti Mađari i Nemci, a metodisti u većini Makedonci.

Godine 1931. Evangelička crkva augzburške veroispovesti u Jugoslaviji promenila je svoje ime u Nemačka evangelička crkva. Crkveni život posle Drugog svetskog rata odvijao se u izmenjenim okolnostima. Usmeravajući pažnju na Evangeličku crkvu u SR Srbiji (Subotica), prema podacima istoričara Radmile Radić (1995), saznajemo da je ova verska zajednica imala oko 7.000 vernika uglavnom Mađara i nešto preostalih Nemaca (najviše do 10.000). Posle rata ova crkva zvala se Mađarsko-nemački evangeličko-augzburški seniorat. Osnovne centrale nalazile su se u Subotici, Vrbasu, Novom Sadu, Somboru, Pančevu, Vršcu, Zrenjaninu i Kikindi.

Bjelajac (2003: 72) kaže da je u 2000. godini bilo problema na relaciji slovačko sveštenstvo, s jedne, i vernici mađarske i nemačke nacionalnosti, s druge strane, pa su u februaru 2001. godine vođeni razgovori u kojima su učestvovali predstavnici vlade Srbije i Svetskog i Evropskog luteranskog saveza, kao i predstavnici zainteresovanih strana. Tako je ponovo aktivirana Evangelička crkva u Srbiji, a njen superintendant Arpad Dolinski (Arpad Dolinszky) pojavljuje se kao potpisnik više saopštenja o uvođenju veronauke u osnovne i srednje škole u Srbiji, tj. posle donošenja Zakona on je lice ovlašćeno za zastupanje Evangeličke hrišćanske crkve u Srbiji.

## Reformatska hrišćanska crkva u Srbiji

Sedište crkve nalazi se u Feketiću, ulica Bratstva i jedinstva 26. Lice ovlašćeno za zastupanje je Ištvan Čete-Semeši. Prema sajtu, ekonomi su Jožef Bertok i Jožef Čete. Toma Branković (2006: 85) piše da se sedište ove, druge po veličini, protestantske, kalvinističke crkve menja u zavisnosti od mesta prebivališta episkopa crkve. Neposredno posle rata episkop je bio Agošton Šandor, sa sedištem u Feketiću, posle na čelo dolazi Ištvan Čete, koji sedište crkve premešta u Pačir, u Bačkoj. Posle njegovog penzionisanja, sredinom osamdesetih godina, za episkopa je postavljen Imre Hodoši iz Feketića.

Reformatska hrišćanska crkva je službeni naziv za kalvinizam. Kalvinizam je nastao u šesnaestom veku, a ime je dobio po osnivaču Žanu Kalvinu (Jean Calvin). Žan Kalvin (1509–1564) čuo je za Luterove ideje preko kritika koje su im upućivali profesori teologije koju je studirao. Napustio je studije u Parizu i 1529. godine prešao u Orlean, da studira pravo, a do promene je došlo zato što se njegov otac posvađao sa upravom biskupije te je želeo da sina preusmeri prema sudstvu i državnoj administraciji. Po završetku studija vratio se u Pariz i počeo je da se izjašnjava kao protestant; sa tih pozicija piše i predgovor za prevod Biblije na francuski jezik. Iz Francuske se odselio u Bazel, zbog progona pristalica reformacije. Napisao je knjigu *Nauka hrišćanske vere* 1536. godine, a 1559. godine osnovao visoku versku školu za obrazovanje građana Ženeve i drugih zainteresovanih protestanata.

Branko Bjelajac (2003: 95) između ostalog navodi da već početkom XIX veka imaju svoju crkvenu opštinu u Novom Sadu kojoj su pripadali skoro isključivo Mađari. U gradu je 1803. živelo oko trideset reformatskih porodica, sastajali su se po kućama. Već 1806. broj reformata je iznosio 80 porodica, a 1840. bilo ih je oko 400. Nova crkvena zgrada sagrađena je 1865. godine od dobrovoljnih priloga vernika koju je biskup Pavle Terek osvetio 15. oktobra. Škola reformatske crkve, koja je otvorena 1851. godine, radila je slobodno, bez državnog uticaja. Godine 1857. popravljen je postojeći nastavni plan i četiri crkvena okruga zajednički je osnovali organizaciju narodnih škola. Ovo je bitno jer ukazuje da su u duhu protestantizma, kao što je u Evropi Komenski osnivaio škole, formira-

nje narodnih škola imalo religijski karakter. Detalj iz istorije koji navodi Bjelajac (2003: 101) odnosi se na oduzimanje 38 reformat-skih škola bez ikakve nadoknade od strane države. I ne samo to. U prilogu Bjelajac (2003: 112) prenosi pismo tužbe upućeno Kraljevskoj Vladi 30. avgusta 1921. godine:

„1. Naše stoletne škole, za koje su naši preci toliko žrtava podneli, a koje smo kao vrt naše crkve brižljivo čuvali, u toku jedne godine podržavljene su.

2. Stoletno crkveno imanje, od koga su izdžavane škole, sveštenici i kantori, oduzeto je i time smo sa kulturnoga gledišta bačeni za 400 godina u natrag.

3. U podržavljenim školama veronauka je potpuno izbačena iz ruku naše crkve, te zato naša crkva ne može da vrši jednu od svojih dužnosti: versko vaspitavanje dece.

4. Naš vukovarski milosrdni dom vojska je rasterala, opremu od 80 kreveta, uređenje u četiri školske dvorane i prihvatni pokretni imetak naših tamošnjih nameštenika konfiskovala je, naše su zgrade upropastili, i drže ih i danas pod sekvestrom, te na taj način onemogućavaju rad jedne naše čovekoljubive ustanove...

8. Neke sveštenike naše crkve već tri godine bez prekida muče i gone. Jednoga su batinom, drugoga zatvorili i pored svega, što je istragom dokazano da su nevini, gonjenje istih traje još i sada.“

Radmila Radić (2002: 623) piše da su vernici ove crkve uglavnom Mađari iz Vojvodine i jednim delom iz NR Hrvatske. Broj vernika kretao se oko 35.000 od čega u Srbiji oko 20.000. Po svešteničkom kadru, vezama sa inostranstvom i materijalnom položaju bili su najjača protestantska crkva u SFRJ. Imali su 86 crkvenih opština, 53 hrama i oko 30 sveštenika. „Niz godina na čelu crkve nalazio se Šandor Agošton koji je umro 1960. Posle njegove smrti za episkopa je izabran Čete Ištvan, sveštenik iz Pačira kod Subotice, saradnik UDB-e“ (Radić, 2002: 623).

Prema njihovom zvaničnom sajtu,<sup>32</sup> današnju Crkvenu zajednicu osnovali su oni reformati koji su se doselili iz Kunheđeša (Kunhegyes) 1785, a neki su se doselili i iz Tisabura (Tiszabura). Doseljenje je dozvoljeno ukazom cara Josifa II od 25. novembra 1784. Već po dolasku tražili su, i dobili, pravo slobodne veroispovesti reformatske vere. Tačan datum osnivanja crkve nije poznat,

<sup>32</sup> <http://www.feketics.com/data-sr/crkva.html> (pristupljeno 25. 11. 2010).

ali prvi upis u matičnu knjigu rođenih bio je 29. maja 1785. Iako su došli kao već oformljena crkvena zajednica, sa sveštenikom, imali su poteškoća pri pokretanju crkvenog života. Za javna bogoslužjenja privremeno su izgradili jedan dom od ćerpiča. Današnja crkva sagrađena je 1802. Prvu parohiju vernici su sagrađili godinu posle doseljenja. Sadašnja parohijalna zgrada za skupove je iz 1877, a najnovija zgrada za sveštenike sagrađena je 1981. Do sada je ovde služilo četrnaest sveštenika, sadašnji je petnaesti. Posebnu pažnju zaslužuje Šandor Agošton (1882–1960), meštanim, koji je tokom 40 godina službovanja organizovao i Jugoslovensku reformatsku hrišćansku crkvu, i do kraja života, kao biskup, mudro je vodio. Crkvena zajednica više puta je bila sedište biskupa i državni centar Crkve: od 1933. do 1960, sa manjim prekidima, i od 1982. do 1996. i 1997. do danas. Broj aktivnih vernika je otprilike 2.300.

Poput protestantskog utemeljenja u luterovom pokretu, od obreda su zadržali krštenje male dece i pričest. Iz crkve su sklonili oltar, svete slike, sveće. Za Kalvina, Biblija je jedini autoritet. Centralna tema i specifičnost Kalvinovog učenja jeste učenje o predestinaciji: Bog unapred određuje tok svetske civilizacije i pojedinačnog života. Najbolji pokazatelj Božje milosti je uspeh u životu čoveka (Cvitković, 2005: 210; Branković, 2006: 23). Naglašavaju i strogost u moralnom životu.

U delu *Protestantska etika i duh kapitalizma* Maks Veber (1989) gradi teoriju da pozitivan stav prema radu, racionalno korišćenje vremena i novca, asketski stil života, kao i nemogućnost da se utiče na vlastito spasenje, čine dobru podlogu za razvoj kapitalističkog sistema. Istražujući povezanost između različitih vrsta religije i određenih društvenih grupacija, ustanovio je da različite društvene grupe svojim religijskim verovanjima proizvode etiku koja utiče na društveno uređenje. Verber je pažnju obratio na uticaje različitih religijskih stavova na aspekte društvenog života, a posebno na ekonomske aktivnosti. Calvinističko učenje o predestinaciji bilo je ključno u razvijanju njegove teze. Calvinisti zagovaraju načelo odvojenosti religijske zajednice od države.

Bogoslužjenja se održavaju nedeljom i praznicima u 9.30, sredom u 8.00. Biblijska predavanja za žene su četvrtkom u 16.00 (zimski period) odnosno 17.00 (letnji period), a za muškarce, utorkom u 18.00 (samo zimski period). Nedeljna škola za decu je u

14.00, dok su omladinska biblijska predavanja u 16.00. Veronauka je od utorka do petka (u zavisnosti od rasporeda časova).

Reti Katalin, rođena 1972. godine, u Rumuniji, diplomirala je na Protestantskom teološkom fakultetu u Klužu 1996. godine, a od septembra iste godine radi u Reformatskoj hrišćanskoj crkvi – najpre kao pomoćna sveštenica u Staroj Moravici, a zatim u Subotici, kao zamenica sveštenika. Sem sveštenečkih i dušebrižničkih poslova, organizuje i ukupan verski život u zajednici, uključujući i rad sa ženama. Slušala sam je na konferenciji u Novom Sadu (1998) – tema je bila *Feministička teologija: od teorije u praksu*. U kasnije objavljenom tekstu (Katalin, 1999: 150) ona piše: „Verujem da pred Bogom, kada se radi o službi, zaista ne postoje muškarci i žene, samo pozvani i nepozvani, oni koji su izabrani i koji to nisu. Jer On ne gleda spoljašnjost, već samo ono što je u srcu... Kada sam bila na poslednjoj godini na Protestantskom teološkom fakultetu (1996) u Klužu, postavilo se pitanje ko želi da radi u Vojvodini i napusti Transilvaniju, jer tamo nedostaju sveštenici, od 40-45 muškaraca i 8-10 devojaka ukupno, javila se samo jedna devojka. Tako sam se pre dve godine i 3 meseca našla u Vojvodini. Dosada nijednom nisam osetila smetnju zbog toga što sam žena. Naprotiv. Verujem u to da je Bog svima nama namenio određene zadatke u porodici, u crkvi i na ovom svetu, koje niko ne može da izvrši osim nas.“



## Jevrejska zajednica

Jevrejska zajednica organizaciono je formirana kao Savez jevrejskih opština u Srbiji. Adresa je na opštini Stari grad u Beogradu, ulica Kralja Petra 71a / III. Lice ovlašćeno za zastupanje je Aleksandar Nećak, predsednik SJOS.

Verski život Jevreja organizovan je u okviru Saveza jevrejskih opština u Srbiji. Savez obuhvata deset jevrejskih opština: Beograd, Novi Sad, Suboticu, Pančevo, Zemun, Niš, Prištinu, Sombor, Zrenjanin i Kikindu. Sedište Saveza je u Beogradu, gde živi jedini rabin, Isak Asiel, koji u sinagogi organizuje verski život. U Srbiji postoji oko 3.300 članova jevrejskih opština, dok popis iz 2002. godine pokazuje da je broj Jevreja u Srbiji samo 785; od toga broja u centralnoj Srbiji živi njih 456, dok je u Vojvodini 329 pripadnika judaističke veroispovesti – tako stoji u izveštaju Republičkog zavoda za statistiku Srbije. U Beogradu se 415 osoba izjasnilo da su pripadnici judaizma, a najviše ih živi u opštini Stari grad (91).

Na sajtu<sup>33</sup> Saveza jevrejskih opština Srbije pronalazimo podatke o ustanovama, publikacijama, aktivnostima. Izdaje se mesečni časopis *Jevrejski pregled*, koji uglavnom donosi podatke o kretanju i životu Jevreja u svetu i ovde. Dostupan je u celini na sajtu Saveza. Izdaje se i omladinski časopis *Kadima*.

Jevrejski kalendar za godinu 5771. od stvaranja sveta koja odgovara građanskoj godini od četvrtka 9. septembra 2010. do srede 28. septembra 2011. priredio je Isak Asiel, rabin.

---

<sup>33</sup> [www.savezscg.org](http://www.savezscg.org)

## Istorijske slike

Judaizam kao religija Jevreja ima dug istorijski razvoj i može se pratiti od biblijskih vremena. Simon Dubnov (1988) u uvodnom delu knjige *Kratka istorija Jevrejskog naroda* piše da je narod kao velika porodica koja se može uporediti sa drvetom. Kao što grane rastu iz stabla drveta, tako i porodica raste i postaje skup mnogih porodica sa decom, unucima i praunucima. A ako to potraje dugo i obuhvati lanac više generacija, postepeno se stvara narod koji se sastoji iz mnogo hiljada pa i miliona porodica. Na taj način se formirao i jevrejski narod. Nekada je imao svoju zemlju u kojoj je ceo narod govorio jednim jezikom. Kasnije se rasuo po svetu i zbog toga je govorio različitim jezicima zavisno od toga u kojoj se zemlji našao, ali su Jevreji svugde osećali da su članovi iste porodice, da su braća i sestre.

Maks Veber (1997: 9) piše da je religija Izraela i jevrejstva predmet literature čije savladavanje zahteva više od rada koji je moguće obaviti tokom jednog ljudskog života. Pre svega, i zato što je ona u pogledu kvaliteta na izuzetno visokom nivou. Ako je to tako bilo za genijalnog Vebera, kako je tek današnjem sociologu religije kad stoji pred nasavladivim zadatkom?

Kao prva i najstarija monoteistička religija, u kojoj se utemeljuju novije monoteističke religije, judaizam ima svoju tradiciju i na prostorima ove države. Prvi podaci o prisutnosti jevrejskog življa datiraju još iz perioda Rimske imperije, dok do intenzivnijeg naseljavanja dolazi krajem XVII veka.

„Iako postoje znaci da je u Vojvodini bilo Židova i u vrijeme antičke židovske države, njihove prve zajednice spominju se tek u 16. stoljeću, i otad naseljavanje teče, pa se u mnogim mjestima (Novom Sadu, Subotici, Somboru, Senti, Zrenjaninu, Pančevu, itd.) osnivaju židovske općine. Krajem prvog svjetskog rata na teritoriji Vojvodine djeluje odlično organizirana židovska zajednica sa 20.000 članova.“ (Dubnov, 1988: 275). Jelena Zlatković Winter nastavlja (1988: 276) da prvi podaci o Jevrejima u Srbiji potiču iz 10. veka, a s vremenom je sve više znakova o njihovoj prisutnosti, pa se spominju u vreme cara Dušana i kneza Lazara. U drugoj polovini 14. veka Jevreji iz Mađarske i Nemačke doseljavaju se u Beograd, a tokom 16. veka Jevreji dolaze iz Španije. Oko

dve trećine Jevreja u predratnoj Jugoslaviji bili su Aškenazi, poreklom iz istočnoevropskih i srednjoevropskih zemalja, a oko jedne trećine bili su Sefardi, poreklom iz Španije, Portugalije, Italije, Turske. Pridošli Aškenazi brže su se prilagođavali novoj okolini nego Sefardi koji su živeli u potpuno židovskom miljeu i nekoliko stotina godina odolevali integraciji. Sefardi su i u Španiji i na Balkanu bili pod uticajem islama, dok su Aškenazi živeli pored hrišćana, prvenstveno katolika. Sefardi su pod Osmanlijama prihvatili orijentalni način života, dok su Aškenazi, pod Habzburgovima, pripadnici zapadnog kulturnog kruga.

Ugovor koji je potpisan na Berlinskom kongresu, 13. jula 1878. godine, koji je obezbedio državnu nezavisnost Srbije, sadržao je i odredbe koje su proklamovale i obezbeđivale ravnopravnost Jevreja u Srbiji. Prema prvom potpunije izvršenom popisu stanovništva u Srbiji, 1834. godine, Jevreja je bilo oko 2.000 (Perić i Stanić, 1992; Barišić, 2006: 73).

Radmila Radić (2002: 632) navodi da je centralno telo koje je okupljalo sve jevrejske opštine bio Savez jevrejskih opština Jugoslavije, osnovan još 1920. godine. Zbog nedostatka rabina, verske obrede obavljala su svetovna lica, a verske aktivnosti su se uglavnom manifestovale u vreme velikih jevrejskih praznika.

Andrija Gams (1988: 259) piše da je u predratnoj Jugoslaviji bilo oko 70.000 Jevreja. Oni su živeli pretežno u većim gradovima. U Drugom svetskom ratu Hitlerov bes, izazvan martovskim događajima 1941. godine, naročito se okomio između ostalog i na jugoslovenske Jevreje. Odmah po okupaciji bile su preduzete oštre mere protiv njih. U Srbiji ih je većina likvidirana na Sajmištu još 1941. godine. Jevreji u Vojvodini stradali su 1944. godine zajedno sa Jevrejima iz Mađarske. Preživelo je svega oko 15.000 jugoslovenskih Jevreja, od kojih se oko 8.000 iselilo u Izrael, tako da je u Jugoslaviji, te 1961. godine, kada je Andrija Gams pisao pogovor za knjigu *Kratka istorija jevrejskog naroda*, bilo 6.500 Jevreja.

Poziciju Jevreja u Srbiji posmatraču kroz dijalog s knjigom *Jevrejska opština Novi Sad, predsednici, 1945–2008*, u kojoj je ona jezgrovito prikazana. Počecu od prve rečenice u predgovoru, koja glasi: *Jevreji su narod knjige*. Negovali su pismenost: svaki otac bio je obavezan da svoje sinove i kćeri nauči pisanju i čitanju.

Čitanje Tore je početak učenosti, a pisanje istorije – nastavak tradicije koja od zaborava čuva sva dela koja Bog čini u svom narodu.

Priča o predsednicima Opštine ujedno je i priča o istorijatu zajednice u Novom Sadu od Drugog svetskog rata do danas. Period u kome su promene bile česte. Bilo je to drugačije vreme: verske organizacije i verski život bili su potisnuti. Svaki novi predsednik Jevrejske opštine nova je životna priča, lekcija za budućnost. Biografije i intervjui odslikavaju celokupno društvo, promene koje su se događale. Značajno je primetiti da je zajednica posle 1952. godine od verske postala sekularna. Državne škole su decenijama, čitavim svojim programom, brisale religiozna osećanja. Propise je mnogo lakše promeniti nego decenijska osećanja građana. Jevrejska opština u Novom Sadu je, između verske i sekularne zajednice, i dalje više nacionalna nego verska.

U posleratnom periodu, izuzev dve prve godine, zajednica nije imala rabina, ali je bilo predmolitelja, laika. Danas g. Isak Asiel, vrhovni rabin Srbije i Makedonije, povremeno posećuje opštinu i, rečnikom modernog čoveka, fascinira slušaoce pokušavajući da odgovori na večna pitanja. Njegov je stav da je ateista onaj ko ima konflikt sa Bogom. A konflikt koji je mnoge učinio ateistima jeste pitanje stradanja, prevelikog stradanja. Zastrašujući je podatak da je 70% populacije novosadskih Jevreja ubijeno u Drugom svetskom ratu, 3.200 ljudi. Oslobođenje Novog Sada 23. oktobra 1944. u gradu su dočekale samo dve porodice legalno izuzete od deportacije, nekoliko članova zajednice iz mešovitih brakova i 20 logoraša iz Borskog rudnika, sakrivenih u podrumu novosadske bolnice, kao i nekoliko ilegalaca. Krajem 1945. broj Jevreja se povećao na 700, povratkom logoraša, interniraca, partizana. Do 1948. u Novom Sadu je bilo oko 1.000 Jevreja. Po osnivanju države Izrael, svim Jevrejima koji su to želeli, odobren je odlazak u Izrael. Tada je iz Novog Sada otišlo ukupno 654 Jevreja, pa je 1952. godine JO imala svega 300 članova. Broj članova se ponovo povećao. Ima ih sada oko 650, dok se u ranijim godinama taj broj kretao oko 300 – mnogi koji su se do devedesetih godina dvadesetog veka izjašnjavali kao Jugosloveni. Nakon raspada Jugoslavije, u traganju za identitetom, okrenuli su se Jevrejskoj opštini. Takođe je jedan broj Jevreja iz Sarajeva došao za vreme rata u Bosni, i priključio se zajednici.

## Verovanje, obredi, praznici

Mirča Elijade (1996: 204) u prikazu judaizma kaže da iako se čini da drevni judaizam valja interpretirati uz pomoć istorijskog ključa hananskih kultova vezanih za godišnja doba, s druge strane valja naglasiti da je judaizam jedna od religija koje, sačuvavši jezgro, transcendiraju istoriju, s obzirom da se zasnivaju na vanvremenskim strukturama. „Suprotstavljanje hananitskoj okolini je jedan od glavnih ključeva interpretacije koja dopušta brojnim naučnicima da procenjuju originalnost judaizma. Počevši od primedbi da su Jevreji zadržali najveći deo hananskih praznika ali uz promenu njihovih značenja, povezujući ih sa događajima koje Biblija opisuje kao *istorijske*, naučnici su judaizam definisali kao *religiju istorije*“ (Elijade, 1996: 208).

U sažetom prikazu judaizma kao religije Elijade (Elijade, 1996: 204) počinje sa Svetim pismom i kaže da zahvaljujući najnovijim arheološkim otkrićima ima razloga da se veruje da dobar deo biblijskih priča ima istorijsku podlogu. Jevrejsko Sveto pismo naziva se *Torah nebi'im we ketuvim*. Ima tri osnovna dela: Toru, Proroke i druge spise. Najstariji delovi Pentateuha datiraju iz desetog veka pre naše ere. Prva zbirka svih biblijskih tekstova u grčkoj se verziji naziva Septuaginta i kompletirana je u drugom veku pre nove ere, i ona sadrži neke materijale koji nisu uključeni u hebrejski kanon. Najveći deo jevrejske literature sadrži Mišnu i njene naslednike, dva Talmuda (jerusalimski i vavilonski).

Jevrejski praznici koje Elijade (1996: 208) navodi su: Nova godina (Roš Hašana), Dan pomirenja (Jom Kipur), Praznik senica (Sukot), Posvećenje (Hanuka), Purim, Pasha i Pentekost (Ševuot, Pedesetnica). Prema kalendaru za 2010/11. godinu navode se 22 praznika: ROŠ AŠANA 5771; COM GEDALJA (post); JOM AKIPURIM; SUKOT; OŠANA RABA; ŠEMINI ACERET; SIMHAT TORA; HANUKA; ASARA BETEVET (post); HAMIŠA ASARA BIŠVAT; COM ESTER (Esterin post); PURIM; ŠUŠAN PURIM; PESAH; JOM AŠOA; JOM AZIKARON; JOM AACMAUT; LAG BAOMER; JOM JERUŠALAJIM; ŠAVUOT; ŠIVA ASAR BETAMUZ; TIŠA BEAV.

Jevrejski kalendar za svoje uporišne tačke ima sledeće godine: 5771. godina od stvaranja sveta; 1941. godina od razrušenja Svetog Hrama (*Bet Amikdaš*); 63 godine od ustanovljenja Države Izrael i 44 godine od oslobođenja Jerusalima. U napomeni stoji

da je vreme paljenja subotnjih sveća (*nerot Šabat*) u kalendaru izračunato za Jerusolim, Beograd, Novi Sad, Suboticu, Zrenjanin i Niš. Vreme paljenja sveća (*adlakat nerot*) je određeno na 18 minuta pre zalaska Sunca (za Jerusolim 40 minuta), a izlazak Šabata (*avdala*) na 42 minuta posle zalaska Sunca.

Jevreji imaju sveti dan koji svetkuju, a to je Šabat – subota, sedmi dan u sedmici, koji se svetkuje kao uspomena na stvaranje. Judaizam je *religija vremena*, a ne prostora, a jevrejski obred može se okarakterisati kao umetnost oblika u vremenu, hram u vremenu koji nijedna armija nije mogla da sruši – kako u knjizi *Šabat* navodi Abraham J. Hešela.<sup>34</sup> Od posvećene subote u Edemskom vrtu, ovekovječene u Dekalogu, u četvrtoj zapovesti, religijska vera utemeljuje se na iščekivanju *Velikog dana*, *Sudnjeg dana*, Dana Gospodnjeg. Istorija Božjeg naroda je istorija pobeda, stradanja i nade.

Funkcionisanje porodice u judaizmu određeno je sedmičnim ciklusom. Nedelja se računa kao prvi dan, ponedeljak kao drugi, i tako redom do sedmog dana, subote, Šabata. Šabat izražava ideju da je čoveku potrebno slobodno vreme za sopstveno ispunjenje, u kom neće misliti na svakodnevicu, na borbe, bez obzira koliko je rad plemenit, i u tom smislu dan odmora doprinosi humanizaciji. Međutim, pored momenta odmaranja i društvenosti, on sadrži poziv na pozitivan trud da se podseća na stvaranje sveta i kosmički ritam, što je njegov mistički momenat. Jevrejski dan traje od zalaska sunca do zalaska sunca, i zato Šabat počinje u petak pred sumrak i traje do subote uveče, do početka sumraka. On se doživljava kao dan radosti i dostojanstva te se u jevrejskoj porodici čini sve da on to i bude. Dom je praznično ukrašen, nosi se najbolja odeća, koristi se najkvalitetnije posuđe i jede se najbolja hrana. Šabat se u domu dočekuje paljenjem sveća, obično dve. Majka ima privilegiju da obavlja svečani čin paljenja sveća izgovarajući blagoslov. Otac traži Božji blagoslov za decu, a u čast svoje supruge izgovara pohvalu „vrsnoj ženi“ (Priče Solomunove 31). Tada obavlja *kiduš* – dizanje čaše vina, što simbolizuje radosti Šabata, hvali Boga i peva blagoslov u znak zahvalnosti za svetost Šabata. Jutarnje bogoslužje za Šabat odvija

---

<sup>34</sup> Abraham Joshua Heschel (1907–1972), američki rabin. Tekst je objavljen u časopisu za jevrejsku književnost *Mezuza*. S engleskog prevela Karolina Ajgenmaht, odlomak iz knjige *The Sabbath*.

se u sinagogi i sadrži čitanje (pevanje) Tore, Petoknjižja i poglavlja iz Knjige Propovednikove. Po povratku kući izgovara se kiduš, a popodne posle obroka služi za odmor porodice, verska izučavanja ili za zajedničku šetnju. Popodnevno bogoslužjenje čini kratko čitanje Tore.

Religijsko značenje u svakodnevnom porodičnom životu vidljivo je i u nekim postupcima: u činu umivanja, nakon ustajanja i pre obroka, praćenog blagoslovom u kome se Bog hvali za život i podseća na obrede pranja sveštenika u doba Hrama. I čin odevanja ima religijsko značenje: u znak izražavanja poštovanja prema Bogu, muškarci glavu pokrivaju kipom (kapom) pri obedu, pri izgovaranju molitve, proučavanju svetih tekstova i u sinagogi. Dalje, za vreme jutarnje molitve i na nekim bogoslužjenjima ogréu se talititom, belim šalom sa crvenim ili plavim prugama, ukrašenim resama na četiri ugla. Biblijska zabrana nošenja odeće od tkanine zvane *šatnez* („od dvojakih stvari“, Levitska 19: 19), opisane kao mešavine vune i pamuka, ima religijsko značenje i poštuje se iako razlog za ovu zabranu nije jasan.

Jom Kipur je najveći praznik kod Jevreja. To je dan pomirenja, pokajanja i praštanja, a obeležava se deseti dan meseca tiš-rija, što znači odmah posle Roš Hašane. Jom Kipur je praznik sećanja na dan kada se Mojsije vratio s drugim pločama sa Sinaja, rekavši Jevrejima da mu je Bog oprostio. Post počinje obično dan uoči Jom Kipura, tokom kojeg se potpuno apstinira od jela, pića, duvana, kupanja, mazanja uljem i polnih odnosa. Običaj je da se pre početka svetkovanja osoba okupa u *Mikvi*, posebnom bazenu žive vode (ne može sva voda biti iz česme, već najmanje jedna trećina treba da bude iz reke ili mora). U sinagogi se ljudi predano mole za oprostjenje, ali se isto tako pre toga pokušavaju pomiriti i izgladiti nesuglasice među sobom. Pokajanje je središnji element ovog praznika koji vernike udaljava od greha i nepravde. Običaj je da se na Jom Kipur oblači bela odeća kao simbol čistoće i bezgrešnosti. Običaj je da se daje *cadaka*.

Pasha (Pesah) je najpoznatiji praznik koji Jevreji svetkuju u proleće, a odnosi se na oslobođenje jevrejskog naroda iz egipatskog ropstva. Obeležava se u periodu od 15. do 22. meseca nisana. Prema kalendaru za 5771 (2010–2011) Pesah je od utorka 19. aprila do utorka 26. aprila. Za pashalnu večeru se jede beskvasni hleb (*macot*) kao podsećanje na vreme izlaska iz Egipta. Prve večeri se

jede Seder večera koja se sastoji od macot hleba, jaja, lista celera, gorke trave i krila peradi ili kolenica jagnjeta, a onda se mogu još dodati narezane jabuke, orasi i pije se vino. Prisutni izražavaju nadu da sledeću Pashu proslave u Jerusalimu. Značenje beskvasnog hleba je poput suštine čovekovog bića, dok kvasac daje lažnu veličinu. Hleb s kvascem je kao čovek koji se razmeće lažnim vrlinama, a mocot je kao čovek koji je istinski ponizan i duhovno predan Bogu. Pasha treba da podseća čoveka da je Bog na strani potlačenih i da čuje njihove vapaje i iskrene molitve.

U sklopu praznika Senica (*Ševuot*), sećanje na sklapanje saveza, Jevreji su nekoć recitovali svih 613 zapovesti i zabrana, a među njima i Dekalog (*deset reči*). U Mišni se *deset reči* naziva Božjim besedama (*asereh hadibbroth*). Najstariji poznati jevrejski rukopis Dekaloga pronađen je na Papirusu Nash (iz razdoblja oko 150. p.n.e) s kojim su se služili Jevreji iz Egipta.

U judaizmu je menora (hebr. svećnjak), sedmokraki svećnjak, bila jedan od glavnih objekata u šatoru, tokom lutanja Jevreja po pustinji, i kasnije, u Hramu u Jerusalimu. Sa dodatkom postolja za „pomoćno svetlo“, osmokraki svećnjak (hanukija) koristi se za praznik Hanuku, koji traje osam dana. Hanuka je praznik oslobođenja Jerusalima i jevrejske države od grčkih okupatora u III veku pre nove ere. Prema tradiciji, prve noći praznika pali se jedno svetlo, da bi se tokom svake od sledećih sedam noći davalo još po jedno. Svećnjak se postavlja blizu vrata ili prozora u domu da bi se širilo saznanje o čudu koje je povod za praznik. Mezua je svitak zatvoren u kutijicu koja se stavlja na sve dovratke u jevrejskoj kući, po zapovesti iz Biblije (Zakoni ponovljeni, 6: 9; 11: 20). Mezua se sastoji od malog parčeta pergamenta, na kome je hebrejskim pismom ispisano nekoliko stihova, obično u dvadeset dva reda.

Održavanje svakodnevne svesti o Bogu postiže se pre svega molitvom. Jevreji imaju tri dnevna bogoslužjenja; ako nisu u sinagogi, oni će se moliti u kući. Sem ova tri obavezna bogoslužjenja tokom dana, ima i drugih prilika za molitvu, uključujući i vreme obroka kome prethodi kratak blagoslov, a posle obroka sledi dugi blagoslov za hranu.

U judaizmu vreme za obede ima religijsko značenje i zbog obilja zakona koji se odnose na dozvoljene i zabranjene vrste hrane. Svi propisi o ishrani zajednički se nazivaju *kašrut*, što je ime-



nica izvedena od košer (aškenaski izgovor), čije je značenje „prik-ladan“ ili spreman za jelo. U Bibliji (Postanje, 1: 29; 9: 3; Lev. 11, 1–47) jasan je propis o čistim i nečistim životinjama u ishrani; po njemu se, između ostalog, ne jede svinjsko meso. Istoričari primjećuju da su mnoge od zabranjenih vrsta hrane upravo one koje su korišćene u paganskim ritualima tokom biblijskog razdoblja. Košer ishrana podrazumeva da se u istom obroku ne jede meso i mleko i mlečni proizvodi. Što se tiče posta, ima ih četiri i povezani su s istorijskim datumima velikih stradanja. Post obično traje od zore do sumraka, a odvija se tako što se ništa ne jede niti pije.

Judaizam kao religija veliki značaj pridaje porodici, a religijski život čini niz verskih obreda koji imaju svoju simboliku i značajnu funkciju. U jevrejskoj porodici velika je radost kada se rodi dete, posebno sin, i posebno prvenac. Sin prvenac ima zavetno značenje, kao i obred njegovog obrezanja koji se vrši osmi dan od rođenja. Obred obrezanja glavni je simbol kontinuiteta jevrejske zajednice. U judaizmu se on dovodi u vezu sa Savezom, te se i zove berit mila (znak pripadnosti Savezu). Obrezanje nije dokaz da je neko Jevrejin, jer je pripadništvo narodu, osim u slučaju preobraćenika, stvar rođenja, ali se ipak tradicionalno smatra prihvatanjem Saveza. Čin obrezanja obavlja posebno obučena osoba. Posle molitve izražava se nada da kako je dete stupilo u Savez, tako će upoznati i Toru, bračnu postelju i činjenje dobrih dela. Sledi ispijanje čaše vina i porodično slavlje. Dok se dečaku ime daje tokom obrezanja, devojčice ga dobijaju u sinagogi, na dan prvog Šabata posle rođenja. Po drugom, srednjovekovnom običaju, ime se daje na proslavi zahvalnosti četiri ili više sedmica posle rođenja deteta, bilo dečaka ili devojčice, kada oba roditelja nose dete u sinagogu.

Premda se sam judaizam nasleđuje po majci, jevrejska zajednica je ustrojena kao zajednica muškaraca. Jevrejski dečak s napunjenih trinaest godina, posebnim verskim obredom, bar micvom (sin zakona), stiče versko punoletstvo, odnosno položaj odraslog člana zajednice, sa pravom učestvovanja u obredima, kao i obavezom izvršavanja Božjih zapovesti. Versko punoletstvo za devojčice, bat micva (kći zakona), sa napunjenih dvanaest godina, tek se u novije vreme (XIX vek) proslavlja, uglavnom u reformisanim i konzervativnim zajednicama.

Uvođenje dečaka i devojčica u verski život kod Jevreja se odvija u porodici – deca tu već od treće godine uče hebrejsku abecedu, da bi od pete godine mogli da čitaju Toru. Svoj verski identitet formiraju učeći istoriju jevrejskog naroda, stvaralaštvo, tradiciju. Najbolje vreme za uključivanje u zajednicu je subota pre podne, u sinagogi, posle dečakovog trinaestog rođendana. Dečak prilikom bar micve nosi kipu (kapu), tefiline (molitveno remenje) i talit (molitveni šal). Dečaku se daje da čita odlomak iz Tore, a čitanje se završava uz blagoslove. To je svečani trenutak u kome dečak prima poklone i čestitanja, a za zvanice se priređuje svečani ručak. Za devojčice se češće nedeljom no subotom organizuje bat micva, i moguće je da u isto vreme bude više devojčica.

Treći obred o kome ćemo nešto reći vezan je za ispraćanje pokojnika. Kod Jevreja je prirodna smrt od starosti nešto što se ne smatra tragičnim okončanjem života. Judaizam uči o vaskrsenju, ali ga ne naglašava jer se smatra da *micvot* (dužnosti, zabrane i zapovesti) treba izvršavati zbog Božje ljubavi, a ne radi nagrade ili zbog straha od kazne. Postupci kada neko umre dosta su slični u svim monoteističkim religijama, ali ipak ima i malih razlika. Kada kod Jevreja neko umre, rodbina ga položi na pod, a prisutni pocepaju deo svoje odeće govoreći: Baruh dajan haemet (Blagoslovljen pravedni Sudija), što je znak utešnog pomirenja s Božjom odlukom. Sveća gori pored pokojnikove glave. Telo se sahranjuje umotano u belo platno. Kovčeg je pripremljen u podrumu sinagoge od neobrađenog drveta, i isti je za svakoga jer se smatra da su u smrti svi jednaki. Nije dopušteno otvaranje kovčega radi poslednjeg viđenja pokojnika. Tokom nošenja kovčega do groba rabin ili predmolitelj peva obredne napeve. U oproštajnom govoru spominju se pokojnikove zasluge. Bacanje zemlje simbolički označava odvajanje od pokojnika. Znak žalosti je samo cepanje odeće na okovratniku, nema drugih oznaka. Sahrane nisu dozvoljene na Šabat i tokom prvog dana višednevnih praznika.

Judaizam smatra da brak ima tri međusobno povezane svrhe. Prva je produženje ljudske vrste, i predstavlja izvršenje Božje zapovesti: „Rađajte se i množite se“ (Postanje 1: 28). Druga svrha jeste druženje, jer „nije dobro da je čovek sam“ (Postanje, 2: 18); brak je, u idealnom slučaju, doživotni odnos, baš kao što je to Božji Savez sa Jevrejima, s kojim ga proroci često porede. Treća svrha braka jeste uspostavljanje porodice kao osnovne druš-

tvene jedinice, kako bi se jevrejska religija mogla prenositi s generacije na generaciju.

Sklopiti brak i zasnovati porodicu jedna je od Božjih zapovesti. Tora bračno sjedinjenje muža i žene vidi kao uzrastanje u svetosti. Sam naziv za venčanje *kidušin* dolazi od korena k'dš' čije je osnovno značenje: biti svet. Tako se život u braku kroz svakodnevni život uzdiže na viši nivo, a odgovornost za svaku izgovorenu reč, ponašanje, fizičko i duhovno iskazivanje ljubavi u braku se preispituje pred sopstvenom savešću, pred zajednicom i Bogom.

U jevrejskoj tradiciji brak je veoma cenjen, smatra se idealnim stanjem odrasle osobe, i proglašen je za obavezu. Celibat se ne smatra pozitivnim i monaštvo ne postoji. Ženi se i sveštenik i rabin, i svi koji su zdravi i sposobni za brak. U staro vreme brakovi su najčešće bili ugovarani putem bračnog posrednika. Možda je paradoksalno, ali ti brakovi bili su stabilniji nego savremeni, u kojima svako sam bira svog bračnog partnera. Svrha braka je, po Božjoj zapovesti, rađanje potomstva, te je i razvod bio dozvoljen u slučaju da se i posle deset godina braka ne rodi dete. Stvaranje potomstva je i verska obaveza te je stav prema seksualnosti u judaizmu pozitivan, ali u okviru braka. Predbračni i vanbračni seksualni odnosi strogo su zabranjeni. Preljuba je greh koji se zabranjuje sedmom i delimično desetom zapovešću Dekaloga.

Muškarci su pozvani da vole svoje supruge kao sebe, i da ih poštuju više nego sebe. Jedan od načina poštovanja je i to da joj bude veran i odgovoran za porodicu. Abortus se smatra teškim prekršajem, mada nije izjednačen s ubistvom, a za različita kontraceptivna sredstva procenjuje se da li su u skladu sa verom. Razvod kod Jevreja nije lako ostvariti bez jakih razloga. Jedan od njih jeste preljuba, drugi neplodnost, a treći nesposobnost vođenja domaćinstva. Pravo da traži razvod ima muškarac, ali on ima i obavezu da ženi unapred isplati izdržavanje određeno obaveznim bračnim ugovorom. Što se tiče zabrane fizičkog nasilja nad ženama, pravni spisi su nedvosmisleni. Veliki je greh kada muž tuče ženu, a ako mu to pređe u naviku, sud može da ga kazni, da ga izopšti iz zajednice, bičuje i primeni pritisak sve dok se ne zakune da je više neće tući. Ako prekrši svoju zakletvu, može biti prisiljen da se razvede od svoje žene.

Prilikom planiranja obreda venčanja vodi se računa o jevrejskom religijskom kalendaru. Venčanje ne sme da bude na Ša-

bat ili na neke praznike. Obred venčanja kod Jevreja može da se obavi u sinagogi ili na otvorenom prostoru, u dvorištu sinagoge, a ponekad i u domu mladinih ili mladoženjinih roditelja, ili u hotelu, ispod baldahina zvanog *hupa*. Hupa je baldahin koji stoji na četiri podupirača, pod kojim se obavlja obred venčanja, a simbol je novonastajućeg doma. U drevna vremena, hupa je bio naziv za kolibu ili sobu u kojoj je venčani par proveo svoju prvu bračnu noć. Rabin koji obavlja venčanja čita *ketubu*, bračni ugovor, čija je prvobitna namera bila da obeshrabri razvod i ženi obezbedi određenu sigurnost, time što je predviđen novčani iznos koji muž mora isplatiti ako bi se razveo. Danas je to bračni sporazum koji znači prihvatanje obaveza, posebno zavet mladoženje da će *poštovati, pomagati i izdržavati* svoju suprugu prema *običajima jevrejskih muževa*. Inače bračni ugovor je potrebno pripremiti ranije. Pravilo od posebnog značaja jeste prisustvo deset verski punoletnih muškaraca bez čijeg okupljanja brak ne bi bio priznat. Posle venčanja sledi gozba tokom koje se još jednom izgovara sedam blagoslova i zahvalnost posle obeda. Posle obavljenog obreda venčanja bračni par odlazi na medeni mesec.

A u životu stalno stoji preporuka: „Ljubi Gospoda Boga svog, svim srcem svojim, svom dušom svojom, svom snagom svojom. I neka ove reči koje ti Ja danas zapovedam budu na srcu tvom. I usadi ih sinovima svojim, i govori o njima kada sediš u kući svojoj, i kada putem hodiš, i kada ležeš i kada ustaješ. I veži ih sebi na do vratnicima kuće svoje i kapija svojih.“

Jevrejska tradicija u deset prstiju ljudskih ruku vidi preslikanih „deset reči“ uklesanih na dve ploče. Pet prstiju desne ruke upućuje na pet zapovesti ispisanih na prvoj ploči. One određuju odnos čoveka prema Bogu i roditeljima. Pet prstiju leve ruke upućuju na pet zapovesti ispisanih na drugoj ploči. One određuju odnose među ljudima.

## Islamska zajednica

Islamska zajednica je po zakonu upisana u Registar crkava i verskih zajednica, ali organizacione jedinice Islamske zajednice još nisu upisane u Registar zbog aktuelne podeljenosti. Islamska zajednica je danas u Srbiji podeljena između dve organizacije: jedna koja smatra da svi pripadnici islamske vere, na teritoriji države Srbije, bez obzira na svoju nacionalnu pripadnost, treba da budu organizovani u jednu autonomno organizovanu islamsku zajednicu čije bi sedište trebalo da bude u Beogradu, i druga koja smatra da su istorijski gledano oni deo islamske zajednice u Bosni i Hercegovini kao verske zajednice Bošnjaka i ostalih koji je prihvataju kao svoju, i da je njen centar u Sarajevu. Na sajtu Ministarstva vera mogu se pronaći dva odvojena linka koja vode ka prezentacijama Rijasetu Islamske zajednice Srbije, koju predstavlja reis-ul-ulema Adem ef. Zilkčić, i Islamske zajednice u Srbiji – Rijasetu Bosne i Hercegovine, koju predstavlja glavni muftija Muamer-ef. Zukorlić.

O islamu kao religiji danas se piše i raspravlja naročito široko i intenzivno, a razloga ima mnogo. O tome piše Darko Tanasković (2008) u knjizi *Islam, dogma i život*. „Istorijski i savremeni značaj svega onoga što se obično podrazumeva pod opštim nazivom islam bio je, jeste i biće ogroman, i to ne samo za muslimane već za ceo svet. A kad je nešto toliko značajno, o njemu se, prirodno, razmišlja, zaključuje, izjašnjava i raspravlja u skladu sa sopstvenom civilizacijskom pripadnošću, kulturnom tradicijom, istorijskom svešću, aktualnim interesima i njihovim različitim viđenjima, ideološkim (pred)ubedenjima i stepenom (ne)obaveštenosti“ (Tanasković 2008: 6). Darko Tanasković zaključuje time da je i literatura o

islamu izrazito nejednake vrednosti i neretko zbunjujućih protivrečnih poruka, te da je teško snaći se u tom vrzinom kolu i izvršiti pravi i pouzdan izbor. Dakle, imamo dve vrste izvora: one gde se muslimani sami predstavljaju i knjige o islamu koje pišu oni koji sami nisu muslimani.

### Istorijski razvoj i organizaciono ustrojstvo

Ne ulazeći u poziciju pisaca u odnosu na islam, u ovoj knjizi sam, za predstavljanje same verske zajednice u Srbiji, kao izvore koristila pretežno sociološke izvore, ali i dostupnu versku literaturu, najviše udžbenike za versku nastavu; kao dopuna poslužili su mi lični razgovori sa pripadnicima islama. Deo o učenjima i obredima pisala sam ranije (Kuburić i dr., 2001; Kuburić, 2009c; Spahić-Šiljak i Kuburić, 2009), a koristila sam i tekst koji sam pisala sa Rifatom Namlidijem o Islamskoj zajednici u Srbiji (Kuburić, Namlidji, 2007).

U *Sociološkom rečniku* odrednicu o islamu piše Milan Vukomanović (2007: 203). Islam je monoteistička religija koja vodi poreklo od otkrivenja proroka Muhameda iz VII veka, ali i zajednica pripadnika te vere i civilizacija koja je iz nje proizašla. Muhamed (570–632) je bio osnivač nove religije, vođa rane islamske zajednice i tumač unutrašnjeg, duhovnog značenja te objave. Božansko otkrovenje – koje je Muhamed, prema tradiciji, primio od anđela Džibrila (Gavrila) – predstavljalo je, zapravo, tekst Kur'ana u njegovoj usmenoj formi, koji je nešto docnije i zapisan.

Muhamed nije imao nameru da osnuje neku drugu religiju, on je samo želeo da *probudi* sugrađane, da ih ubedi da poštuju jedino Alaha. Muhamed je imao nameru da omogući religijsku obnovu sveta, jer prethodne religije nisu uspele da ljude privole na poslušnost Bogu. Smatra se da Alah doslovno znači Bog, i da su taj isti termin upotrebljavali i Jevreji i arapski hrišćani za označavanje Boga. U Starom zavetu postoji hebrejski – *Elohim*, kao i jedna varijacija *Eloah*, aramejski *Elah*, a arapski *Alah* (Kuburić i dr., 2001).

Muhamed je, objavljujući neumitnost Strašnog suda i podsećajući da će pred Božjim prestolom čovek biti sam, ukazao na versku beznačajnost plemenskih odnosa. Međutim, on je ipak ujedinio pojedince u jednu novu, po svojoj prirodi versku zajednicu: stvorio je arapsku naciju, omogućavajući time muslimansku eks-

panziju, tj. da zajednicu vernika prošire preko etničkih i rasnih granica. Energija trošena na međuplemenske ratove usmerena je na pohode u ime Alaha za potpunu pobjedu monoteizma. Podarivši im Kur'an promovisao je svoje sunarodnike u pripadnike *religije Knjige*, i oplemenio arapski jezik kao liturgijski i teološki pre nego što će postati jezik jedne ekumenske kulture. Prorok je otkrio religiju koja je jednostavnija od oba prethodna monoteizma. Islam ne ustanovljuje crkvu niti ima sveštenstvo (Elijade, 1991).

Islam je sadržan u svetoj knjizi Kur'an, što na arapskom znači „nestvorena reč Božja“. Pisan je na arapskom jeziku, njime se Muhamed obraća arapskom narodu. Kur'an se stoga ne prevodi na druge jezike, već se samo interpretira ili parafrazira.

Kur'an se sastoji iz 114 poglavlja (*sura*), koja sadrže različit broj stihova, ili rečenica (*ajeta*). Poglavlja nisu raspoređena hronološki niti tematski, već prema dužini, od najdužih do najkraćih. Knjiga je napisana u poetskoj, ritmičkoj prozi. Dve najveće teme Kur'ana su jedinstvenost i moć Božja, i priroda i sudbina ljudi u odnosu sa Bogom. Usled mnoštva moralnih poruka Kur'an je osnova islamskog zakona (šerijat). Za razliku od Biblije, koja je zbirka knjiga različitih autora, nastajala tokom dugog vremenskog perioda, Kur'an je delo nastalo preko jednog proroka (Kuburić i dr., 2001).

Islam su u naše krajeve doneli Turci. Posle poraza srpske vojske na Marici, 1371. godine, Turci su sve prisutniji u Srbiji, da bi Kosovska bitka (1389) i pad Smedereva (1459) učinili da srpska država izgubi i političku i državnu samostalnost. Na prostore srpske države doseljava se islamsko stanovništvo, a i jedan broj domaćeg stanovništva prelazi u islam. Smatra se da su bogumili u islamu prepoznali sebi blisku religiju i u periodu od 200 godina prešli u islam, te da su potomci bogumila današnji Bošnjaci. Prelazak pravoslavnog stanovništva u islam odvijao se dobrovoljno, ali i uz pritisak i privilegije.

U toku vladavine Turaka, muslimani su sačinjavali jednu versku zajednicu sa svim ostalim muslimanima Turske. Posle oslobođenja od Turaka formiraju se posebne islamske zajednice u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Islamska zajednica u Srbiji u toku druge polovine XIX veka pa sve do I svetskog rata bila je priznata religija, ali ne i ravnopravna s pravoslavnom: bila je pod nadzorom države, država ju je i materijalno pomagala i omogućavala održavanje veza s islamskim centrima izvan Srbije. (Ceranić, 1970:

29). Na čelu zajednice bio je muftija sa sedištem u Nišu, koji je posle balkanskih ratova postao vrhovni muftija. U mestima s većom koncentracijom islamskih vernika (Beograd, Šabac, Loznica, Mali Zvornik, Niš, Leskovac, Sijerina, Prokuplje, Vranje) postojali su imami. Poglavari i imami bili su plaćeni iz državnog budžeta, a opšti nadzor nad celokupnim radom i poslovanjem Islamske verske zajednice vršilo je crkveno odeljenje Ministarstva prosvete (Novaković, 2003: 44).

U zajedničkoj državi, stvorenoj posle I svetskog rata, uređenje Islamske zajednice sprovedeno je na taj način što su muslimani Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije imali jednu zajednicu pod vrhovnom upravom reis-ul-uleme u Sarajevu, a muslimani Srbije i Crne Gore drugu zajednicu pod upravom vrhovnog muftije u Beogradu. Jedinствeno uređenje postignuto je državnim Zakonom o Islamskoj verskoj zajednici donetim 1930. godine, kojim je sedište reis-ul-uleme premešteno u Beograd. Izmenama i dopunama tog zakona 1936. godine, sedište reisa ponovo je vraćeno u Sarajevo i ukinuta su muftijstva (Ceranić, 1979: 29).

Prvi Ustav Islamske verske zajednice Kraljevine Jugoslavije donet je 9. jula 1930. godine. Prema ovom zakonu IVZ je priznata i ravnopravna sa ostalim verskim zajednicama. Ova zajednica se upravljala prema: propisima Šerijata, zakona i Ustava Islamske verske zajednice.

Posle II svetskog rata, Vrhovni vakufski sabor je na zasedanju avgusta 1947. godine doneo Ustav IVZ u FNRJ. Ustav je posebno podvukao načelo jedinstva pripadnika IVZ na celoj državnoj teritoriji. Vrhovni verski organ bilo je Vrhovno islamsko starešinstvo koje je činio reis ul ulema i po jedan član sa područja svakog vakufskog sabora. Vakufskih sabora je bilo 4 i to za područja: NR BiH, Hrvatske i Slovenije jedan, za područje NR Srbije drugi i po jedan za područje NR Makedonije i NR Crne Gore. Prema popisu iz 1953. u FNRJ je bilo 2 083 000 Muslimana, 2200 verskih službenika i 1950 džamija (Radić, 2002: 574). Radmila Radić daje detaljan prikaz odnosa ove verske zajednice s državom u tom periodu.

Takođe u knjizi *Verske zajednice u FNRJ* (1953) ovaj period je obrađen u detalje, i ne samo taj period već je prikazan istorijat islama uopšte sve do prikaza tarikata. Prenosim citat iz knjige: „Kao što je već rečeno, muslimani se dele na sunite i šiite. Šiiti – derviši, dele se na dvanaest sekti – tarikate. Odnos između njih je ne samo



trpeljiv nego se oni smatraju jedinstvenim i nema neprijateljstva niti makakvih principijelnih razmimoilaženja među njima. Oni se uzajamno pomažu, prisustvuju molitvama jedni drugima itd. Postojanje dvanaest sekti i bezbroj grana pojedinih sekti smatraju pravilnim i zato nalaze potvrdu u Kur'anu (Sura Ankevut, ajet 69)... tumače time da ne postoji samo jedan put kojim se dolazi do Alaha, nego da ih ima više, a svi vode istome cilju kome treba da teži svaki Muhamedov sledbenik. Zbog toga nikada ne agituju da pripadnik neke sekte pređe u drugu itd. Ako pak neko to i učini ne smatra se nikakvim grehom niti greškom. Dešava se da jedan derviš primi ruku od dva ili više tarikata, ili opet da jedan šeh primi dva ili više hilafeta – šehovskih diploma“ (*Verske zajednice u FNRJ*, 473–548)

Roman Miz (2004) piše da se, usled ratnih zbivanja koja su počela 1991. godine, Islamska zajednica reorganizovala te da su osnovane samostalne islamske zajednice za Republiku Bosnu i Hercegovinu, Republiku Makedoniju, Republiku Hrvatsku i Republiku Sloveniju. Promenom Ustava Islamske zajednice 1993. godine, doneti su posebni ustavi islamskih zajednica sa sedištem u Sarajevu, Podgorici, Prištini i Skoplju. Muftijstvo u Beogradu osamostalilo se još 1990. godine; ono ima 4 džamije i 4 medžida, angažovano je 10 imama. Mešihat Islamske zajednice u Sandžaku formiran je na Osnivačkom zasjedanju Sabora Islamske zajednice (IZ) Sandžaka, održanom 30. oktobra 1993. godine u Novom Pazaru.

Prema rečima Rifata Namlidjija, kojima dopunjava sliku islama u Srbiji, Beograd je u vreme Turaka imao veliki broj džamija, preko trideset. Danas je sačuvana samo Bajrakli džamija izgrađena oko 1690. godine, sa čijeg mirareta je davan bajrakom znak svim ostalim džamijama u Beogradu za jednovremeni početak molitve i drugih verskih obreda. I u Nišu je sačuvana i u funkciji džamija Islam-age Adrevića ponovno izgrađena 1870. godine, na istim temeljima prethodno izgrađene 1720. Druga džamija koja nije u funkciji i nema minaret nalazi se u strom gradu u Nišu. Od novoizgrađenih džamija jedna je u Malom Zvorniku, druga u Subotici. Od 2001. godine deluje *Beogradska islamska srednja medresa*, sa muškim odeljenjem. U okviru islamske zajednice postoji knjižara i biblioteka, a odskora je osnovano i Izdavačko preduzeće *Monoteist*. Izlazi i list *Mimber* kao sedmični informator, te list *Selam* koji izlazi povremeno. Rijaset Islamske zajednice izdaje svoj *Bilten*.

Broj muslimana u Srbiji danas nije lako utvrditi. Popis stanovništva ne odlikava pravo stanje. Mnogi iz straha nisu bili naviknuti da se javno izjašnjavaju u periodu ateizma zbog nepopularnosti religije uopšte, a danas zbog manjinskog odnosa. Prema popisu (2002), broj vernika islamske veroispovesti je 239.658 ukupno. Za centralnu Srbiju postoji podatak da ima 231.585 muslimana, a za Vojvodinu – 8.073. Za grad Beograd piše da ima 20.366 pripadnika islamske veroispovesti. Opština Palilula ima najviše muslimana – 4.722. U Novom Sadu, prema popisu, broj muslimana je 2.542, u Subotici 1.024, u Kruševcu je 85. I tako za svaki grad – podaci popisa za svaku veroispovest govore kako su se izjašnjavali.

Islamska zajednica u Srbiji i savremeni tokovi mogu se pratiti u medijima. Za sagledavanje zvaničnih stavova polazim od sajta Ministarstva vera, gde se upućuje na dva sajta Islamskih zajednica. Na sajtu na kome se predstavlja rijaset Islamske zajednice,<sup>35</sup> polazi se od Kur'anskih tekstova: „Svi se čvrsto Allahova užeta držite i nikako se ne razjedinjujte“ (Ali-Imran, 103. ajet) i ajeta „O vernici, budite strpljivi i izdržljivi, na granicama bdijte i Allaha se bojte, da biste postigli ono što želite“ (Ali-Imran, 200. ajet) te hadisa Allahova Poslanika: „Ostavio sam vam dve stvari, ukoliko ih se budete pridržavali, nećete nikada zalutati: Allahovu Knjigu i moj Sunnet.“

#### *Islamska zajednica Srbije*

Sabor Islamske zajednice Srbije je, na zasedanju održanom 1. safera 1428. h.g., odnosno 19. februara 2007. godine, u Beogradu, usvojio ustav, a na osnovu odluke Sabora IZ Srbije o formiranju rijaseta Islamske zajednice Srbije (br. 01-01/07 donete na dan 10. muharrema 1428. h.g., odnosno 29. januara 2007. godine), i u skladu s odredbama člana 9 Zakona o crkvama i verskim zajednicama (*Sl. glasnik R. Srbije*, br. 36/06) i u skladu s odredbama člana 63 i 79 Ustava Islamske zajednice Srbije (od 18. marta 2006. godine). Ustav je dostupan na sajtu.

U Ustavu Islamske zajednice Srbije (član 3) piše da Islamska zajednica Srbije svoje šerijatsko-pravno utemeljenje crpi iz menšure Šejh-ul-islama i priznanja islama kao zakonite religije Kneževine Srbije rešenjem Državnog saveta Kneževine Srbije od 18. maja 1868. godine. Vest postavljena 14. decembra 2010. godine

---

<sup>35</sup> [www.mv.gov.rs](http://www.mv.gov.rs) linkom nas vodi do [www.rijaset.rs](http://www.rijaset.rs) (pristup 25. 11. 2010).

na sajtu<sup>36</sup> govori o potpisivanju protokola o saradnji sa Arhivom Srbije koji obeležava 110 godina rada. U godini jubileja Arhiv Srbije potpisao je Protokol o saradnji sa Rijasetom Islamske zajednice Srbije koju zastupa reis-ul-ulema Adem ef. Zilkić. Protokol će omogućiti razmenu i čuvanje dokumenata među kojima je i odluka Državnog saveta kneževine Srbije iz 1868. godine kojom je Islamska zajednica utemeljena u Srbiji.

Značajno je osvrnuti se na član 8 Ustava u kome se navodi cilj Islamske zajednice Srbije da svi njeni pripadnici žive u skladu s islamskim normama, koji se ostvaruje promicanjem dobra i odvrćanjem od zla. Član 10 kaže da se Islamska zajednica Srbije brine o islamskom vaspitanju i obrazovanju svojih pripadnika, i zalaže se za očuvanje tradicionalnih vrednosti braka i porodičnog života.

Islamska zajednica Srbije uspostavlja i održava saradnju s islamskim zajednicama, ustanovama i organizacijama u svetu (član 15) i saraduje sa drugim verskim zajednicama i organizacijama u aktivnostima kojima se doprinosi miru, pravdi i dobru među ljudima (član 16). U delu o opštim odredbama (član 21) piše da je sedište Islamske zajednice Srbije u Beogradu, da ona ima svoju zastavu i znak (član 22), da je zastava Islamske zajednice Srbije zelene boje sa belim polumesecom i belom petokrakom zvezdom u sredini otvorenog dela polumeseca, okrenutog suprotno od koplja. Dužina zastave je dva puta veća od njene širine (član 23). Znak Islamske zajednice čine polumesec, otvoren na desnu stranu, i mapa Srbije u sredini polumeseca (član 24). Organi i ustanove Islamske zajednice imaju pečat okruglog oblika sa znakom Islamske zajednice.

U delu o obavezama i pravima pripadnika navodi se da oni moraju: da se pridržavaju islamskih normi, da štite islamske vrednosti i čuvaju islamske običaje, da poznaju i primenjuju propise Islamske zajednice Srbije, da daju redovne doprinose i druge priloge za potrebe Islamske zajednice Srbije, da čuvaju ugled i jedinstvo Islamske zajednice Srbije, njenih organa i institucija.

Prava pripadnika Islamske zajednice Srbije su: da slobodno izražavaju svoju pripadnost islamu i izvršavaju islamske dužnosti, da se islamski odgajaju i obrazuju, da koriste ustanove Islamske zajednice Srbije pri izvršavanju islamskih dužnosti, da sudeluju u zajedničkim aktivnostima u džematu, da biraju organe Islamske za-

---

<sup>36</sup> [www.rijaset.rs/news.php](http://www.rijaset.rs/news.php) (pristupljeno 25. 12. 2010).

jednice Srbije i da budu birani u organe Islamske zajednice Srbije, da budu obavješteni o radu organa i ustanova Islamske zajednice Srbije, da se obraćaju organima Islamske zajednice Srbije radi zaštite svojih verskih prava, da u okvirima odgovarajućih propisa koriste imovinu Islamske zajednice.

Navela bih još da se u delu o organizaciji objašnjavaju osnovni pojmovi. Džemat je osnovna organizaciona jedinica Islamske zajednice Srbije – skup muslimana na užem području; u njegovim se okvirima obavljaju kolektivne verske dužnosti i neposredno ostvaruju ostala prava i obaveze određene ustavom. Odluku o formiranju džemata donosi rijaset na predlog nadležnog muftije (član 35). Medžlis je viša organizaciona jedinica Islamske zajednice – obuhvata više džemata koji čine povezanu celinu (član 40). Džemati koji imaju do 200 domaćinstava za Skupštinu medžlisa biraju tri zastupnika, a džemati sa više od 200 domaćinstava biraju pet zastupnika.

U članu 44 piše da je mešihat Islamske zajednice vrhovni verski i administrativni organ na svome području. Područje mešihata i sedište utvrđuje Vrhovni sabor. Na čelu mešihata je muftija. Mešihat Islamske zajednice sačinjavaju predsednik i određen broj članova utvrđen statutom mešihata. Mandat članova mešihata traje 4 godine. Muftija je glavni verski organ na području mešihata (član 50). Muftiju postavlja, premešta i razrešava dužnosti Vrhovni sabor Islamske zajednice na predlog reis-ul-uleme (član 52). Za muftiju može biti imenovan alim koji je svojim poznavanjem islamskog učenja i svojim ponašanjem stekao ugled među pripadnicima Islamske zajednice, koji poseduje visoko islamsko obrazovanje i najmanje 5 godina rada u Islamskoj zajednici. Muftija predstavlja Islamsku zajednicu u stvarima vere na području mešihata. I, na kraju treba navesti da je Sabor Islamske zajednice najviši predstavnički i zakonodavni organ Islamske zajednice na području mešihata.

U članu 58. piše da je rijaset Islamske zajednice Srbije najviši verski i administrativni organ u Islamskoj zajednici Srbije na čijem čelu je reis-ul-ulema Islamske zajednice Srbije. Pored predsednika, rijaset ima još 14 članova.

Reis-ul-ulema je vrhovni poglavar Islamske zajednice Srbije (član 64). Reis-ul-ulema predstavlja Islamsku zajednicu u zemlji i inostranstvu. Član 65 propisuje da za reis-ul-ulemu i zamenika reis-ul-uleme mogu biti kandidovani istaknuti alimi koji su obavlja-

li dužnosti u Islamskoj zajednici najmanje 10 godina i koji su svojim poznavanjem islamskog učenja i svojim ponašanjem stekli opšti ugled i poverenje pripadnika Islamske zajednice. Kandidati za reis-ul-ulemu i zamenika reis-ul-uleme ne mogu biti mladi od 40 godina. Dobro je reći i to da reis-ul-ulema, po preuzimanju menšure, polaže zakletvu u Bajrakli džamiji u Beogradu.

Vrhovni sabor Islamske zajednice najviši je predstavnički i zakonodavni organ Islamske zajednice Srbije (član 71). Ustavni sud Islamske zajednice Srbije je najviše telo za kontrolu ustavnosti rada organa i ustanova Islamske zajednice Srbije (član 74). Ustavni sud broji pet članova koje imenuje Sabor Islamske zajednice Srbije na predlog rijasetu Islamske zajednice Srbije.

Ramazanska čestitka povodom meseca ramazana, koju je izrekao reis-ul-ulema Islamske zajednice Srbije Adem ef. Zilkić, počinje rečima: „Braćo i sestre! Ramazan je najodabraniji mjesec u godini. U njemu je označen početak otkrivanja vječne Božje riječi. Ovog ramazana navršava se 1400 godina od tog početka, objave Kurana u kome nam je post označen kao najstrožija obaveza. Svrha posta je da leči dušu, da pravilno usmjeri njene snage i mogućnosti, da joj razvije jaku volju i odlučnost, tako da čovjek ne padne pred zahtjevima strasti, želja i prohtjeva, već da bude strpljiv u nemaštini, jak u suočavanju sa nagonima i daleko od lošeg i nevaljalog. Svrha posta je, dakle, da kod postača suzbije grijehenje, a da podstakne na činjenje dobrih djela, da očovječi čovjeka, te da ga usmjeri na veća pregnuća.“<sup>37</sup>

#### *Mešihat Islamske zajednice u Srbiji*

Na sajtu Ministarstva vera, na istom mestu gde je i link ka rijasetu Islamske zajednice, nalazi se link ka Islamskoj zajednici u Srbiji rijasetu Bosne i Hercegovine,<sup>38</sup> gde u okviru opštih odredbi čitamo o statusu Islamske zajednice u Srbiji. Islamska zajednica je autonomna u svom radu, utvrđivanju svojih delatnosti i upravljanju svojom imovinom (član 3), i neodvojivi je deo islamskog ummeta (član 4). Ona može uspostavljati posebne odnose sa drugim islamskim zajednicama, u skladu sa svojim interesima. Odluku o uspostavljanju posebnih odnosa donosi Sabor (član 5).

---

<sup>37</sup> [www.rijaset.rs](http://www.rijaset.rs) (10. 8. 2010).

<sup>38</sup> [www.islamskazajednica.org](http://www.islamskazajednica.org)

Islamska zajednica u Srbiji jedna je i jedinstvena tradicionalna verska zajednica muslimana sa područja Sandžaka, Preševske doline, Centralne Srbije i Vojvodine, muslimana dijaspore i drugih muslimana koji je prihvataju kao svoju (član 1). Sedište Islamske zajednice je u Novom Pazaru. Islamska zajednica može imati svoje sedište i u Beogradu (član 6).

Cilj Islamske zajednice ostvaruje se osnivanjem i održavanjem džamija i mesdžida kao centara verskog života, održavanjem verskog poučavanja, izučavanjem islama. Osnivanjem verskih i drugih škola, fakulteta, univerziteta i osnivanjem i održavanjem biblioteka, muzeja, instituta, arhiva, hanikaha cilj se ostvaruje u vaspitno-obrazovnom radu, dok se socijalna politika ogleda u osnivanju humanitarnih društava, osnivanju staleških i drugih udruženja. Bitno je i organizovanje izdavačke delatnosti, osnivanje radiodifuznih i drugih informativnih ustanova. Islamska zajednica uspostavlja i održava saradnju sa islamskim zajednicama, ustanovama i organizacijama kod nas i u svetu, organima javne vlasti i odgovarajućim institucijama u zemlji, kao i sa drugim verskim zajednicama (član 9).

Članom 11 određuje se da se Islamska zajednica brine o islamskom odgoju i obrazovanju svojih pripadnika i zalaže se za očuvanje vrednosti braka i porodičnog života. Versko poučavanje mogu obavljati samo lica koja su za to zadužena od strane Islamske zajednice. Islamska zajednica ima svojstvo pravnog lica (član 18), ima barjak i simbol (član 19). Bajrak je zelene boje sa simbolom Islamske zajednice boje zlata na sredini, a dužina bajraka je dva puta veća od njegove širine (član 20). Simbol čine: polumesec otvoren na desnu stranu i petokraka zvezda ispred otvorenog dela polumeseca, s tim što se dva kraka zvezde naslanjaju na zamišljeni deo kruga oko polumeseca (član 21). Obaveze pripadnika Islamske zajednice su da se pridržava islamskih normi, da štiti islamske vrednosti i čuva islamske običaje, da poznaje i primenjuje propise Islamske zajednice, da daje redovne doprinose i druge priloge za potrebe Islamske zajednice, da čuva ugled i jedinstvo Islamske zajednice. Prava pripadnika Islamske zajednice su: da slobodno izražava svoju pripadnost islamu i izvršava islamske dužnosti, da se islamski odgaja i obrazuje, da koristi ustanove Islamske zajednice u izvršavanju islamskih dužnosti, da učestvuje u zajedničkim aktivnostima u džematu, da bira organe i da bude biran u organe Islam-

ske zajednice, da bude obavešten o radu organa i ustanova, da se obraća organima Islamske zajednice radi zaštite svojih verskih prava i da u okvirima odgovarajućih propisa koristi imovinu Islamske zajednice (član 24). Na sajtu se takođe može čitati Pravilnik o službenicima Islamske zajednice.<sup>39</sup>

Ramazansku čestitku sandžačkog muftije Muamera ef. Zukorlića čitamo na sajtu<sup>40</sup> Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: „Ovaj Ramazan dočekujemo u znaku borbe za slobodu, prava i čast muslimana u Sandžaku i Srbiji. Odricati se jela, pića i drugih tjelesnih užitaka od zore do zalaska sunca u toku ovog mubarek mjeseca sa ciljem postizanja zadovoljstva Allaha Uzvišenog, najbolji je način odgoja duše i tjela u duhu samokontrole i aktivnosti – sabura. Oslobođiti se drugih tjelesnih i mentalnih okova nužna je pretpostavka za punu slobodu od drugih tlačitelja. Samo onaj ko uspostavi kontrolu nad svojim tjelesnim potrebama i požudama ima osjećaj za potrebe drugih i snage za solidarnost sa ugroženima. Polazeći od te energije, u toku ovog mubarek mjeseca u većini sandžačkih gradova Mešihat Islamske zajednice planira otvaranje vakufskih kuhinja za građane slabijeg imovnog stanja. Zato ovaj Ramazan proglašavam mjesecom slobode i solidarnosti za sve pripadnike Islamske zajednice. U tom svjetlu, Ramazan šerif mubarek olsun.“

Mešihat Islamske zajednice u Srbiji u svom sastavu ima Medresu *Gazi Isa-beg* u Novom Pazaru (od 1993), mušku i žensku četvorogodišnju srednju versku školu internatskog tipa, za imame, hatibe i mualime, sa muškim i ženskim odeljenjem, Islamsku akademiju – visoku školu za obrazovanje veroučitelja u državnim školama i kadrove za islamsku zajednicu, od 2006. godine Fakultet islamskih studija, izdavačku delatnost *El-Kelimeh*, biblioteku *Glas Isa-beg*, Humanitarnu organizaciju IHO, Dečiji mekteb *Reuda* i *Wildan* za predškolski i školski uzrast, te preduzeće za proizvodnju, trgovinu i usluge *Refref*. Izražena je i izdavačka delatnost u knjigama i časopisima sa verskim sadržajem, *Glas islama* – mesečni magazin za verska, kulturna i društveno-politička pitanja, *Softa*, te godišnjak *Islamska misao* i drugi.

Mešihat Islamske zajednice pokriva preko 120 džamija u više opština. Najpoznatija je Altun-alem džamija, koju je polovi-

<sup>39</sup> www.islamskazajednica.org (16. jun 2007).

<sup>40</sup> www.rijaset.ba (11. 8. 2010).

nom XVI veka izgradio Muslihudin Abdul Gani. Tada se po prvi put spominje u pisanim dokumentima putopisca Evlije Čelebije kao džamija na *Istanbulskoj džadi sa zlatnom jabukom* na vrhu minareta. Zbog svoje istorijsko-arhitektonske vrednosti, zajedno sa Lejlek džamijom je stavljena na spisak objekata pod zaštitom države.

O Altun-alem džamiji čitamo više na sajtu grada Novog Pazara [www.novipazar.com](http://www.novipazar.com)<sup>41</sup>, gde se navodi Andrejević, istoričar umetnosti iz Beograda, koji je dobro proučio ovu džamiju. Altun-alem džamija (sa zlatnim alemom – dragim kamenom) nalazi se na središnjem delu ulice koja se zvala Stambolski (Carigradski) drum ili kako je zapisao Evlija Čelebija, džamija nalazi na *Carigradskom drumu*. Uobičajeno je bilo da se oko lepih, osobito sakralnih objekata, ispredaju legende, pa tako i o Altun-alem džamiji postoji legenda koju je vredno zapisati: „Altuna, Hadžira i Halima, tri pašine ćerke, lepotice kao dženetske hurije, rođene su i rasle u Novom Pazaru. Zbog lepote, bogatstva i ugleda što su posedovale ove tri sestre, niko se nije usudio da ih zaprosi, *jer one su bile rođene samo za Stambol, za carske saraje, a ne za Novi Pazar*. Dani su tekli, vreme prolazilo i činilo svoje, a tri pašine ćerke, tri lepotice, ostaše neudate. U godinama pred smrt dogovorile su se da svoje silno bogatstvo ostave u dobrotvorne svrhe. Altuna je dala sredstva da se izgradi džamija i da nosi njeno ime, pa otuda Altun-alem džamija. Hadžira je dala zemlju za gradsko groblje u jugozapadnom delu grada pa se taj deo tada nazvao, a i danas se zove Hadžet. Najmlađa od sestara, Halima, dala je sredstva za izgradnju česme u gradu i ta česma se i danas zove, po Halimi, Halimača.“

Lejlek džamija u Novom Pazaru, prema legendi koju pronalazimo na sajtu<sup>42</sup> [www.novipazar.com](http://www.novipazar.com), ime je dobila po lejlek ptici (roda) koja se kod muslimana smatra uvaženom, moguće svetom. Ona je, po legendi, sletela na crkvu, i tu klanjala – obavila svoju molitvu, što je bio znak da tu crkvu treba pretvoriti u džamiju, pa je tako i učinjeno. To je ipak samo legenda jer su istraživački radovi pokazali da na mestu gde je sada Lejlek džamija nije bilo ranijeg objekta, niti bi današnja arhitektura ove džamije mogla da bude išta drugo nego samo džamijska, piše dalje na sajtu grada Novog Pazara. Pravo ime džamije, koje je sačuvano samo u dokumentima, jeste Ahmed-beg džamija, što znači da je tu džamiju gradio Ahmed beg, silhadar

---

<sup>41</sup> [www.novipazar.com/turizam/altun-alem-dzamija/](http://www.novipazar.com/turizam/altun-alem-dzamija/)

<sup>42</sup> [www.novipazar.com/turizam/lejlek-dzamija/](http://www.novipazar.com/turizam/lejlek-dzamija/)



(službenik vezira ili paše zadužen za čuvanje ili održavanje oružja). On je očigledno, bio dobro plaćen za posao koji je obavljao pa je bio u položaju da izgradi džamiju. Od te prvoizgrađene džamije mogla je biti starija samo Gazi Isa-begova džamija, koje više nema, a koja je građena pre šezdesetih godina XV veka i koja se smatra prvom građevinom Novog Pazara. Iz tih godina je najverovatnije i Lejlek džamija. Postoji čak i predanje po kome je sultan Mehmed Fatih, u svom pohodu na Bosnu, klanjao namaz 1459. godine u Lejlek džamiji u Novom Pazaru. Lejlek džamija, kao i skoro sve druge novopazarske džamije, više puta je rušena i paljena. Njena druga gradnja potiče iz prve polovine XVIII veka. Natpis koji stoji na česmi koja je u dvorištu ove džamije glasi: *Onima koji budu pili vodu sa ove česme neka je na zdravlje. A dobrotvoru neka Alah, kako je i obećao, dadne obilnu nagradu i neka mu oprostí njegove brojne grehe! Dobrotvor je Hadži Halil-begov sin Salih-beg. Pisano početkom meseca zilhidže 1308. godine (1891).*

Rifat Namlidži predložio je da navedem i Islamsku zajednicu Kosova iako ona ne deluje u organizacionom smislu u sastavu Islamske zajednice u Srbiji. Na sajtu Mešihata Islamske zajednice u Srbiji<sup>43</sup> pronašla sam vest o poseti Islamskoj zajednici Kosova i fotografije tog susreta. Na sajtu<sup>44</sup> [www.prizren-web.com](http://www.prizren-web.com) čitamo da je u džamiji Sultan Murat u Prištini, 25. oktobra 2008. godine, svečano uručena Menšura ponovno izabranom muftiji Islamske zajednice Kosova mr. Naim ef. Trnavi. Tekst Menšure pročitano je prvo na arapskom, potom na albanskom jeziku: *Polazeći od fakta da nas je naš Stvoritelj učinio različitim od drugih stvorenja i učinio nas Ummetom najboljim i najodabranijim za čovečanstvo, mi Vam... izražavamo poverenje... i obavezujemo Vas da se brinete za pitanja muslimana nezavisne i suverene Republike Kosova... U Prištini deluje još od otomanskog doba Al-AUDIN medresa sa muškim i ženskim odeljenjima, a samo za muškarce i u Prizrenu od 1992. godine, kao i FIN – Fakultet islamskih nauka. Izdavaštvo je razvijeno, izlaze listovi *Munaf*, *Edukat islame*, te časopis *Dituria islame*, i druga izdanja.*

---

<sup>43</sup> [www.islamskazajednica.org/index.php?option=931&id=804](http://www.islamskazajednica.org/index.php?option=931&id=804) (četvrtak 13. decembar 2007).

<sup>44</sup> [www.prizren-web.com/magazin/index.php?option=com-content&view](http://www.prizren-web.com/magazin/index.php?option=com-content&view) (utorak, 4. novembar 2008).

## Verovanje, obredi, praznici

Poput Biblije, i Kur'an govori o stvaranju sveta za šest dana (Simić, 2007). Mnoge ličnosti koje se spominju u Bibliji, Starom i Novom zavetu, prisutne su i u Kur'anu, kao što su, npr., Ibrahim (Abraham; Avram), otac vere (Jevreja, hrišćana i muslimana), i žene mu Sara i posebno Agara (Hagar), koja je za muslimane velika žena, pramajka čitavog plemena, jer je Ibrahimu rodila Ismaja (Ismaila) – budući da njegova žena Sara nije mogla da dobije dete, a čija je sudbina poznata (Jusufović, 1999: 178).

Islam na arapskom jeziku znači pokoravanje, a *musliman* – onaj koji se pokorava volji Boga Alaha. Stubovi islama su potvrđivanje vere (šehada). Da bi neko postao musliman, treba da izjavi: „Verujem da je samo Alah Bog, i verujem da je Muhamed Alahov sluga i poslanik.“ Kada čovek izgovori te reči, postaje musliman, član islamske zajednice, u kojoj uživa sva prava koja uživa i svaki drugi musliman, i prihvata da izvršava sve obaveze kojima ga islam zadužuje, a to su, najpre, pet „Stubova vere“.

Prva od obaveza jeste klanjanje; ono se sprovodi pet puta u toku dana, traje otprilike pola sata, a prethodi mu ritualno pranje. Druga obaveza jeste post od svitanja do sunčevog zalaska tokom meseca ramazana, tj. uzdržavanje, tokom dana, od hrane, pića i pričaženja ženama. Treća obaveza je zakonska milostinja – obavezan porez, koji se plaća iz solidarnosti. Četvrta obaveza je hadž, opšte-muslimanski kongres koji se održava svake godine u određenom mestu; svaki musliman ima obavezu da mu jednom u životu prisustvuje (Kuburić i dr., 2001: 168).

Muslimani obrezuju mušku decu; na bogoslužjenju su odvojeni muškarci i žene, a i ishrana je slična: ne jede se krv, svinjsko meso, meso uginulih životinja. Askeza i monaštvo nisu deo stila života muslimana. Dužnosti muslimana su da se trude u borbi *za Božju stvar*, protiv lične nepobožnosti, kao i protiv neprijatelja islama. Muslimani razlikuju *veliki džihad*, koji je neprestana borba vernika protiv sopstvenih sklonosti ka zlu, i *mali džihad*, koji je oružani sukob za odbranu vere ili njeno širenje (Denny, 1992). Oni koji padnu boreći se *za Božju stvar* postaju mučenici koji odmah spoznaju sreću spasenja (Sura 2: 154; 3: 169, 195). Džihad može da znači i *sveti rat*, ali u borbi za pravovaljanost života i širenje vere radije se pribegava miroljubivim sredstvima, kakva su ubeđivanje i

primer. Kur'an upozorava da *U veri nema prisiljavanja. Pravi put se raspoznaje od stranputice* (Sura 2: 256). Ovaj ajet je propis kojim se izriče puna sloboda vere.

Sedžada (*arp. sedždžede – klanjati se, padati licem na tlo*) je mali prostirač na kojem islamski vernici obavljaju molitvu. Iako je najvažnije da mesto za klanjanje bude čisto, vremenom je razvijena prava umetnost ukrašavanja sedžada. Napravljene su od vune, svile ili pamuka, a motivi su obično slika Ka'be, ili slika mihraba iz džamije, ili neki ornamenti. Vreme za obavljanje molitve u islamu je tačno određeno, i to je ono što sve muslimane povezuje; naime, budući da je vreme u različitim krajevima sveta različito, tj. pomera se vreme izlaska i zalaska sunca. Za sve muslimane sveta lunarni kalendar određuje precizne tačke vremena kada treba obavljati pojedine verske dužnosti, prema islamskim propisima. Budući da se polumesec i njegova pojava povezuju sa pojedinim verskim dužnostima i propisima, tokom vremena on je usvojen kao sopstveni simbol raspoznavanja i razlikovanja – u odnosu na simbole do tada postojećih religija.

Davanje imena detetu (*akika*) obično se obavlja sedmog dana po rođenju deteta kada se kolje kurban (obično ovca). U praksi neke porodice za dečaka žrtvuju dva kurbana, a za devojčice jedan. Roditelji su dužni da odaberu lepo islamsko ime. Ukoliko ne mogu da se dogovore oko imena, otac ima prednost da odabere ime. Sam obred obavlja se tako što otac deteta ili imam prouči ezan na desno i šehadet na levo uvo detetu. Dete se potom tri puta zovne imenom koje su mu roditelji odabrali i onda se obred završava dovom (molitvom). Na kraju se detetu obrije glava, ili se ošiša i na kraju se podeli sadaka (dobrovoljni prilog) namenjen za zdravlje deteta (Spahić-Šiljak i Abrazović, 2009: 108).

Obrezivanje dečaka (*sunećenje*) obavlja se sedmog dana po rođenju ili kasnije, za šta nema specifičnih ograničenja. Obred se obavlja u znak sećanja na Ibrahima (Avrama). Porodica poziva rodbinu i prijatelje da proslave taj trenutak s njima, a dete daruju poklonima i novcem. Ranije su taj obred obavljali učeni muslimani, a zanat se obično prenosio s kolena na koleno, u porodičnom krugu. Danas ovaj obred, uglavnom, obavljaju lekari. Punoletnost se u islamu povezuje sa sekundarnim polnim karakteristikama, tako da dečak postaje punoletan prvom polucijom, a devojčica prvom menstruacijom. Roditelji su dužni da deci pruže dobro

vaspitanje i obrazovanje, i da ih čuvaju od svega što može da im naškodi – kao što su alkohol, droga, duvan i blud.

Budući da se u porodici rađa, vaspitava i odrasta, u njoj se događa i umiranje, i obredi sahrane. Umrta osoba se kupava, može se namirisati, a potom se zavija u posebne bele čaršave koji se nazivaju kefini, i na drvenom tabutu nosi do groblja. Običaj je da dženazu klanjaju samo muškarci i da žene ne prate dženazu. One ostaju kod kuće i mole za umrlog u obredu *tevhid* koji obično predvode žene poznate kao bule. Zakopava se bez sanduka, klanja se dženaza namaz, posebno predviđen za tu priliku. Na grob se stave drveni ili jednostavni kameni nišani. Nakon dženaze 40 dana se moli za umrlog, a sedmog i četrdesetog dana se u džamiji ili porodičnoj kući priprema poseban obred (*tevhid*). Islam uči da je smrt samo preseljenje s jednog na drugi svet, zato se zabranjuje preterano ispoljavanje žaljenja za umrlima – vrištanje, čupanje kose i cepanje odeće. Period žaljenja nije određen. Prema rečima Mune Jusufspahić, „tačno je da u sferi javnog života postoji razlika između muškarca i žene u islamu. Na primer: žene ne idu na sahranu. One mole, ali ne idu na sahranu, gde se ne sme plakati jer je teško duši pokojnika kada se plače“ (Savić, 1999: 179).

Islam smatra da je krajnja svrha bračne zajednice, pored međusobnog usrećenja njezinih članova, potomstvo, na koje se ne gleda samo u individualnim okvirima već se ono vidi i kao način održavanja civilizacije. Kur'an i Hadis decu ubrajaju u najlepše ukrase i vrednosti ovog sveta, a položaj roditelja uzdiže se na stepen neprikosновенosti. Otuda islamska praksa i običaji poklanjaju veliku pažnju bračnom životu, posebno vaspitanju dece.

Brak u islamu ima veliki značaj zato što čuva moralnost – budući da je seksualni nagon prirodna datost, koja se u zajednici braka upražnjava i blagosilja. Seksualnost je po sebi svetost i blagoslov, a brak je ugovor sklopljen prema šerijatu, kako bi seksualni odnosi bili legalni, a partneri zaštićeni unutar braka. Islam strogo zabranjuje i predbračni i vanbračni odnos. Cilj braka jeste da se postigne kako fizičko jedinstvo muškarca i žene, tako i emocionalna bliskost i duhovno prijateljstvo.

Sklapanje braka odvija se javno, proverom da budući supružnici nisu u kakvom srodstvu, čitanjem delova Kura'na i upućivanjem saveta o zajedničkom životu. Tom prilikom se pred svedocima određuje *mehr*, venčani poklon koji, pri sklapanju braka,

muž mora dati supruzi, a koji se ugovara pre venčanja – da bi žena bila osigurana ako dođe do razvoda. Što se tiče razvoda, on nije poželjan i, kako piše u Kur'anu: „Rastava braka je stvar koju Alah najviše mrzi među dopuštenim stvarima.“ Razlikuje se razvod koji traži muž, koji se naziva talak, razvod koji traži supruga, i razvod na osnovu presude sudije. Što se tiče stavova prema kontroverznim pitanjima, zabranjen je abortus i homoseksualni brakovi.

Budući da su otomanska osvajanja islam donela i u naše krajeve, zanimljivo je predstaviti i neke zanimljivosti vezane za venčanja u Turskoj. Običaj je u Turskoj da troškove oko svadbe ne dele mladini i mladoženjini roditelji, već sve plaćaju mladoženja i njegova porodica. Tu se podrazumeva sala, hrana i piće, cvetovi, odeća, još i mladina frizura i frizura svake devojke. Mlada treba da donese samo posteljinu i peškiri za spavaću sobu. Ceremonija venčanja održava se u kući, gde imam čita iz Kur'ana. Svadba u Turskoj obično traje tri dana, slavi se, jede i piju samo bezalkoholna pića, a uveče sledi igranka ili ples. Budući da je nevinost i dalje na ceni, muškarci koji poštuju običaje žene se nevinom devojkom, i prva bračna noć ima veliki značaj. Te prve bračne noći običaj je da se drugovi mladoženje nađu u blizini. Ostalo je to iz starih vremena, kada su roditelji birali bračnog druga, a prve ljubavi dešavale se na drugoj strani. Zato je bivalo da momak pođe da oslobodi svoju dragu zagrljaja drugog muškarca, pa su se događala i ubistva. Danas toga nema, ali ostao je običaj da se momci nađu u blizini, ako nešto zatreba.

Muslimanke treba da se oblače na pristojan način: ne smeju da nose kratke suknje, velike izreze i prozirnu odeću. One, takođe ne treba da oponašaju muškarce – ni u držanju ni u frizuri. Što se tiče haljina, one treba da dosežu najmanje do polovine listova noge. U stvari, islam preporučuje da žena bude pristojno obučena, tj. da pre svega pokrije ono što može biti njen najprivlačniji detalj – obličje, kosa. Ova se preporuka primenjuje u zavisnosti od društvene okoline. Spoljašnja odeća (hidžab) pokriva osobu od glave do stopala, a svrha joj je da se onemogućí neprikladna privlačnost među osobama suprotnog pola. Brojne žene muslimanke postigle su najviši stepen obrazovanja i delatnosti, pokazuju visok stepen dovitljivosti, učinka na radu, u, npr., oblasti obrazovanja, medicine, administracije, itd., a da im takvo odevanje nije smetalo da obavljaju taj posao (Hamid, 2004). Mu-

na Jusufspahić, u intervjuu (Savić, 1999: 179), komentariše to što se ženama u islamu zamera nošenje zara, pa objašnjava: „Žene izvan islama razumeju ovaj postupak kao unižavanje žene. Treba znati da je moral žene najveća njena vrednost i otuda zar štiti njenu čast i ugled.“

Svi muslimani sveta praznuju iste praznike. Dva najveća praznika su Ramazanski bajram i Kurban bajram. Ramazanski bajram predstavlja tridesetodnevno čišćenje: u toku dana ne jede se i ne pije, a kada padne mrak, priredi se večera. Leti se ustaje pre svitanja i obavlja suhur, doručak. U islamu su svi dani jednaki i nijedan nije oslobođen od rada. Kurban bajram, hadžijski bajram, traje četiri dana; tada se obilaze groblja predaka i tamo se moli. Kurban žrtva (ovca, goveče, deva) deli se na tri dela: jedan ide siromasima, drugi komšijama i prijateljima, treći onima koji nisu islamske vere.

Mesdžid je mesto gde se obavlja zajednička molitva: to je prazna prostorija koja je zastrvena samo tepisima. Mesdžid je i džamija, samo što je određena za to i prepoznatljiva spolja. Muslimani su obavezni da se pet puta u toku dana mole Bogu. Na molitvu pozivaju mujezini, sa džamije.

Jedan od doprinosa orijentalno-islamskih shvatanja u oblasti urbanizma i kulture stanovanja jeste spontano nastojanje da se postigne puno jedinstvo naselja s prirodnom okolinom, i njihovo uzajamno prožimanje. Bila je uočljiva tendencija napuštanja povišenih brdskih položaja, davanje preimućstva naseljavanju u nižim predelima i rečnim dolinama, zbog tekuće vode, neophodne za obavljanje verskih obreda. Posebna pažnja poklanjana je izgradnji vodovoda, česama. Oblačenje vernika u namazu (molitvi) mora biti u skladu s islamom, što znači da se mora biti pristojno odeven, pokriven i čist. Imami (hodže) imaju na sebi kapu i mantil.

Budući da je u islamu zabranjeno slikanje likova, razvijena je posebna forma umetnosti poznata kao kaligrafija (stilsko pisanje i ukrašavanje arapskog pisma). U početku se kaligrafska umetnost mogla videti u džamijama i palatama, a kasnije se u različitim formama prenosi i u porodične kuće. Na pločama, vaznama i drugim predmetima ispisuju se reči iz Kur'ana i izreke (hadis) Muhammeda a.s. kojima se ukrašavaju kuće, ali nisu povezane sa obredima u smislu da se mole pred njima, već služe kao podsetnik na Božje reči koje treba da budu u srcima ljudi (Spahić-Šiljak, Abrazović, 2009: 112).

## Konfesionalne zajednice

Slika koju neka verska zajednica daje o sebi ponekad se ne poklapa sa slikom kako je drugi vide. Zato je potrebno uporediti obe, jer ta dva ugla posmatranja saznanje čine objektivnijim. Osim toga, svaka verska zajednica može da se posmatra u odnosu na učenje koje zastupa, u teorijskom, teološkom sloju. Svakako da verovanje utiče na organizovanje institucije – ona se u svom istorijskom pojavljivanju predstavlja na još jedan način – u obliku konkretne verske zajednice. Konačno, uvek se pitamo kako vernici pojedinci žive svoju religiju, i kako se ona useljava u njihovo biće. Ovo su, u stvari, tri oblika postojanja religije uopšte. Đuro Šušnjić (1992) to kaže ovako: „Treba razlikovati idealni vrednosni sistem, njegovo društveno istorijsko ostvarivanje i lično iskustvo vernika.“

U Registar crkava i verskih zajednica, u odeljku za konfesionalne zajednice upisuje se na prvom mestu naziv verske organizacije, zatim glavno sedište verske organizacije (država, grad, adresa), sedište verske organizacije u Srbiji (mesto, ulica, broj), kada i gde je osnovana verska organizacija i od kada verska organizacija deluje u Srbiji. Na osnovu ličnog uvida u Registar, na osnovu korišćene literature koja se bavi ovim verskim zajednicama, razgovora sa brojnim predstavnicima verskih zajednica i prisustvovanja bogoslužjenjima, dajem kratak pregled registrovanih konfesionalnih zajednica, navodeći, prema Registru, osnovne podatke, a potom kratak istorijski razvoj, verovanje i, na kraju, neke specifičnosti koje tvore identitet svake od njih. Verovanja većine registrovanih hrišćanskih zajednica vrlo su slična, ponekad gotovo identična. Neke od

njih imaju veoma pedantno i jasno izgrađen identitet, kojim se rado predstavljaju javnosti, jer je to deo njihove misionarske delatnosti.

U Registar crkava i verskih zajednica, na osnovu donetih rešenja, upisano je 16 konfesionalnih zajednica. Prva među njima, upisana je 29. 1. 2007, je Hrišćanska adventistička crkva. Potom su, iste godine, upisane: Evangelička metodistička crkva; Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana; Evanđeoska crkva u Srbiji; Crkva Hristove ljubavi; Hristova duhovna crkva; Savez hrišćanskih baptističkih crkava u Srbiji; Hrišćanska nazarenska verska zajednica i Crkva Božja u Srbiji. U 2008. godini registrovane su još: Protestantska hrišćanska zajednica u Srbiji i Hristova crkva braće u Republici Srbiji. Prošle godine (2009) registrovana je Slobodna crkva Beograd. Na kraju, ove godine, registrovani su Jehovini svedoci – hrišćanska verska zajednica; Zavetna crkva Sion; Unija reformnog pokreta adventista sedmog dana i Protestantska evanđeoska crkva „Duhovni centar“.

Prema redosledu upisa u Registar i osnovnim podacima koji su upisani, navodim sve konfesionalne zajednice registrovane do kraja 2010. godine. Prilikom proveravanja njihovih adresa koristila sam pretraživač preko interneta.<sup>45</sup> Savremenom tehnologijom omogućeno nam je da za kratko vreme i bez putovanja (a preko adrese verske zajednice) vidimo i izgled ulice u kojoj se nalazi, sam ulaz, šta je preko puta ulice, okruženje – celokupni kontekst. Odnedavno koristim internet i za praćenje bogoslužjenja i propovedi u onim verskim zajednicama koje su spremne da savremene tehnologije stave u službu misije i svoje otvorenosti za javnost.

Ako bih pokušala da klasifikujem konfesionalne zajednice po nekom teološkom kriterijumu, prvo bih izabrala pitanje razumevanja Boga, i u tom kontekstu bih izdvojila one koji veruju u Trojstvo, Otac, Sin i Sveti Duh, i one koji ne veruju u trojičnost Boga, odnosno izdvaja ih odnos prema Isusu Hristu. Ako bi kriterijum bio sedmični dan svetkovanja, onda se one dele na one koje svetkuju subotu i one koje svetkuju nedelju. Ako bi kriterijum bio stepen otvorenosti bogoslužjenja za javnost, onda imamo otvorene i one koje su delimično otvorene i tajne organizacije. Pitanje verovanja u besmrtnost duše takođe ih deli na one koje veruju da je besmrtna i druge, da život postoji samo u živom celovitom biću.

---

<sup>45</sup> Google Maps na sajtu [www.google.com](http://www.google.com).



## Hrišćanska adventistička crkva

Hrišćanska adventistička crkva upisana je u Registar crkava i verskih zajednica sa glavnim sedištem verske organizacije u Sjedinjenim Američkim Državama, 12501 Old Columbia Pike, Silver Spring, Maryland.<sup>46</sup> U Beogradu se sedište verske zajednice nalazi u ulici Radoslava Grujića 4. Verska organizacija osnovana je 1863. godine u SAD, a 1903. u Srbiji. Upis u Registar kod Ministarstva vera Republike Srbije bio je 29. 1. 2007. godine, a ovlašćeno lice bio je Miodrag Živanović, tadašnji predsednik Jugoistočne evropske unije Hrišćanske adventističke crkve.

Sadašnji predsednik Jugoistočne evropske unije je Đorđe Trajkovski. Unija<sup>47</sup> obuhvata tri oblasti i jednu misiju. Sedište Severne oblasti je u Novom Sadu, Petra Drapšina 13; Južna oblast je u Nišu, 7. jula 19, a Zapadna oblast je u Sarajevu u Tepebašinoj 7. Uniji pripada i Makedonska misija i Kosovo kao misijsko polje.

Broj krštenih vernika u svetu, prema podacima za 2010. godinu, iznosi 16.641.357, koji se okupljaju u 69.052 crkve. U Srbiji ima oko 7.000 aktivnih vernika i 175 crkava, od toga je u AP Vojvodini 3.618 krštenih vernika i 91 crkva.

Adventisti (lat. *adventus* = dolazak) su članovi hrišćanske zajednice koja veruje u skori drugi Hristov dolazak i svetkuju subotu kao četvrtu zapovest Dekaloga, što su utkali i u samo ime verske zajednice: Adventisti sedmog dana (Seventh-day Adventist). Verska organizacija osnovana je, kako smo napred rekli, u SAD, 1863. godine, na zasedanju prve Generalne konferencije. Nastala je iz tzv. *adventnog pokreta* prve polovine devetnaestog veka koji je predvodio Vilijam Miler. Miler je pokrenuo versko probuđenje u protestantskom svetu propovedajući da će Hristov dolazak biti 1844. godine. Te godine, Hristos se, naravno, nije vratio. Iskustvo suočavanja sa ovom činjenicom, koje su ti vernici prošli, obično se naziva *velikim razočarenjem*. Posle tog iskustva, adventni pokret

---

<sup>46</sup> Zvanični sajt glavnog sedišta je [www.adventist.org](http://www.adventist.org).

<sup>47</sup> Sajt Jugoistočne evropske unije Hrišćanske adventističke crkve je [www.jie-u-adventisti.org](http://www.jie-u-adventisti.org). Skraćenica koju kasnije koristim je JIE unija.

se prelio u tri manje zajednice. Zajednica vernika u kojoj je bila Elen Vajt kasnije prerasta u crkvu Adventista sedmog dana.

Vilijam Miler (William Miller, 1782–1849) tumačeći stih „do 2.300 dana i noći; onda će se svetinja očistiti“ (Danilo 8: 14), izračunao da je datum Hristovog dolaska 22. oktobar 1844. godine. Posle „velikog razočarenja“ mnogi su napustili Milera. Ipak, grupa vernika, u kojoj je bila Elen Harmon (Ellen Harmon, 1827–1915), udata kasnije za propovednika Vajta (White), ostala je uverena da je datum tačan, ali tumačila je da je 1844. godine Hristos ušao u nebesko svetilište da sudi mrtvima i živima. Najznačajnija ličnost koja se vezuje za razvoj adventističke crkve po njenom osnivanju jeste upravo Elen Vajt (Ellen G. White); vernici su verovali da ona ima proročki dar, i zahvaljujući njemu usmeravala je razvoj crkve punih 70 godina. Posle njene smrti prevođena su njena brojna dela na sve jezike zemalja u kojima se adventizam širio.

Prvi adventisti na teritoriji današnje Srbije, sa misionarskim radom počeli su u Vojvodini, 1890. godine. Jozef Salaj (Jozsef Szalay), reformatorski sveštenik u Velikom Bečkereku (danas Zrenjaninu), bio je otvoren za saradnju s adventističkim vernicima, navodeći da je njegova crkva prijatelj sa svakim ko je prihvatio Isusa Hrista kao svoj životni princip. Tako su oni 1893. godine osnovali Društvo za prevođenje, štampanje i širenje adventističke literature, na mađarskom i srpskom jeziku. Godine 1899. misionari su došli iz Nemačke, doneli objavljene traktate, kao i knjigu Elen Vajt *Put Hristu*. Smatra se da je prvi adventista koji je propovedao na srpskom jeziku bio Petar Todor, 1901. godine. On je grupu vernika okupio u Kumanu (Banat). Pretpostavlja se da su prva krštenja obavljena u Vojvodini 1899. godine. Prve lokalne crkve nastajale su sledećim redosledom: 1905. u Kumanu; 1906. u Titelu, Novom Miloševu i Mokrinu; 1907. u Kikindi; 1909. u Beogradu i Novom Kneževcu; 1910. u Zemunu, itd.

Broj vernika i crkava se iz godine u godinu povećavao. Već 1911. godine oformljena je Severna oblast, sa sedištem u Novom Sadu, Zapadna oblast iste godine, sa sedištem u Zagrebu; 1931. godine osnovana je Južna oblast čije sedište je bilo u Nišu, a 1956. nastala je Jugozapadna oblast sa sedištem u Sarajevu. Od tih oblasti formirana je Jugoistočna evropska unija, s tim što je posle građanskog rata 90-ih Zapadna oblast osnovana kao nova unija pod imenom Jadranska unija.

Crkva je za obavljanje svoje delatnosti osnovala još neke ustanove kao što su: Adventistička knjižara *Preporod*, koja priprema i štampa knjige, časopise (*Glasnik, Život i zdravlje*), i Dopisna biblijska škola, koja deluje od 1969. godine. Glavni odbor JIE unije osnivač je ADRE – adventističkog dobrotvornog rada, audio i video produkcije *Glas nade*, zatim Adventističkog teološkog fakulteta u Beogradu, Doma za smeštaj starih lica u Ovči i privatne gimnazije „Živorad Janković“ s domom učenika u Novom Sadu.

Dopisna biblijska škola namenjena je ljudima koji žele da saznaju nešto o Bibliji, pre svega onima koji nisu adventisti. U SFRJ je bilo preko 3.000 polaznika na srpskom jeziku (ćirilično pismo), oko 1.000 na hrvatskom (latinica), a na mađarskom, slovenačkom i makedonskom između 500 i 1.000 polaznika godišnje; diplomu je primila jedna trećina polaznika prvog tečaja. Prema izveštaju za 2008. godinu, rad Dopisne biblijske škole u Beogradu još uvek je značajan. Na srpskom jeziku u 2008. godini bilo je upisano: za I tečaj – 702; II tečaj – 131; III tečaj – 112. Diplomiralo ih je: I tečaj – 146; II tečaj – 74; III tečaj – 72. Na internetu je upisanih: 203, diplomiralo: 49. Na mađarskom jeziku: 4 tečaja (DBŠ1, DBŠ2, Zdravstveni, Tečaj za tinejdžere /osnovne istine/) upisani u 2008 – 125; broj podeljenih diploma u ovom periodu – 36.

Na Teološkom fakultetu u Beogradu<sup>48</sup> u 2008. godini diplomiralo je šest studenata. Stanje upisanih na fakultetskom programu iz teologije bilo je sledeće: 1. godina – 6 studenata; 2. godina – 13 studenata; 3. godina – 6 studenata; 4. godina – 7 studenata, a bio je i jedan apsolvent.

Što se tiče ADRE – adventističkog dobrotvornog rada, detaljno je o tome pisao Dragan Novaković (1997: 71) i naveo sve podatke o njenom radu, kao i izveštaj za 1994. godinu. Ono što ADRU odvaja od ostalih humanitarnih organizacija jeste pomoć Sarajevu. „Vojnim angažovanjem i dobrim vezama sa svim zaraćenim stranama, ADRA je uspela da uđe u Sarajevo. Vest da adventisti mogu da u taj grad odnesu hranu i druge namirnice i bez propagande u sredstvima informisanja došla je do svakoga ko je imao nekoga od bliskih u tom gradu. Ta vremena će biti upamćena po beskrajnim redovima ljudi sa paketima koji su želeli da pošalju pomoć rođacima i

---

<sup>48</sup> O teološkim fakultetima u Srbiji videti više u: Kuburić, Z. (2002), *Vera i sloboda. Verske zajednice u Jugoslaviji*, Novi Sad: CEIR.

prijateljima u Sarajevo... Konvoji ADRE su uz ogromne opasnosti uspevali da stignu do odredišta. Paketi prispeli u tim konvojima često su za pojedince predstavljali jedini način da prežive... Prilikom raspodele pomoći i prijema pošiljki za transport, nije vođeno računa o verskoj i nacionalnoj pripadnosti“ (Novaković, 1997: 71).

Za adventiste je veoma karakterističan sistem verovanja koji se sastoji od 28 tačaka verovanja koje svaki vernik pre krštenja treba da prouči sa propovednikom, u individualnom ili grupnom radu, pre nego što „učini zavet sa Bogom“, tj. krsti se i postane član crkve. Verovanja su izneta u knjizi *Adventistički hrišćani veruju* (*Seventh-day Adventists Believe*, 1988) koju je napisala grupa autora (Damsteegt, Gulley i još 194 osobe). U Beogradu je štampana knjiga *Osnovne istine Svetoga pisma*, koju je napisao domaći autor Mirko Golubić (1963).

Emilio Knehtl (Knechtel, 1980) komentariše da su adventisti odlučili da ne formulišu nikakav kredo, nikakvo „veruju“, već da na celo Sveto pismo gledaju kao na temelj svoje vere. Ipak, učinjena je selekcija iz potrebe da se odgovori na pitanje: Ko su adventisti sedmog dana i šta oni veruju? Ukratko, prvo dajem kratku klasifikaciju učenja, a potom ću, skraćujući i parafrazirajući, preneti šta adventisti veruju.

Emilio Knehtl (1980: 129) klasifikuje učenja adventista u tri grupe:<sup>49</sup> prva grupa, osnovna učenja, zajednička je sa svim evangeličkim protestantima, i tu se procentualno nalazi 53% zajedničkih istina. Druga grupa obuhvata dodatnih 33% tačaka verovanja, koje konzervativne hrišćanske crkve drže različito. Dakle, adventisti veruju da čovek sam bira da li hoće ili ne da prihvati Hrista, što znači da ne veruju u predestinaciju; veruju da je Dekalog nepromenljivo merilo života i putokaz za sve ljude svih naroda, jer Deset zapovesti nisu ni promenjene ni ukinute; da se obred krštenja obavlja jednokratnim uranjanjem pod vodu, ne priznaju ni škropljenje ni tri puta potapanje; da je posle stvaranja čovek bio kandidat za sticanje uslovne besmrtnost i da je bio stavljen na probu; da će bezbožnici, zbog svojih dela, konačno biti uništeni u jezeru od vatre, tj. adventisti ne veruju u večno goreći pakao, već u potpuno nestajanje greha; veruju da je sedmi dan sedmice – subota namenjena svim lju-

---

<sup>49</sup> Klasifikaciju osnovnih učenja Knehtl je preuzeo od dr Liroja Fruma (Leroy Froom), profesora istorijske teologije na (Andrews) univerzitetu, SAD.

dima; daju desetak; veruju da je svet stvoren za doslovno šest dana, ne evolucijom; zastupaju odvojenost crkve i države; praktikuju obred pranja nogu; uzdržavaju se od alkoholnih pića, duvana, narkotika i biblijski „nečiste hrane“. Treća grupa učenja, kojih ima oko 14%, tipična je samo za adventiste i odnose se na eshatološka pitanja. Oni veruju da imaju značajan udeo u propovedanju tih istina koje su prorečene za poslednje vreme (Knehtle i Sohlman, 1981).

Adventisti veruju da je Sveto pismo, Starog i Novog zaveta, pisana Božja Reč, data božanskim nadahnućem preko svetih Božjih ljudi. U ovoj Reči Bog je čoveku poverio znanje potrebno za spasenje. Sveto pismo jeste nepogrešivo otkrivenje Njegove volje. Ono je merilo karaktera, ogled iskustva, autoritativni tumač doktrina i pouzdana zabeleška o Božjim delima u istoriji (Bakioki i dr. 1994).

Adventisti veruju da postoji jedan Bog: Otac, Sin i Sveti Duh, zajednica tri Lica, koji su jedno u svojoj božanskoj prirodi, jedno u cilju i nameri, u ljubavi i delovanju, u misli i karakteru, ali je svaki od njih posebna ličnost (Golubić, 1963). Bog večni Sin ovaploćen je u Isusu Hristu. Kroz njega je sve stvoreno, Božji karakter je otkriven, izvršeno spasenje ljudskog roda i sud svetu. Za svu večnost živi Bog postao je i čovek Isus Hristos. Začet je Svetim Duhom i rodila ga je devojka Marija. On je otkrio božansku silu i umro na krstu za grehe čoveka, vaskrsnuo je iz mrtvih i vazneo se na Nebo, da u nebeskoj svetinji vrši službu za spasenje čoveka. Doći će opet u slavi, da konačno oslobodi svoj narod. Bog večni Duh bio je aktivan sa Ocem i Sinom prilikom stvaranja, utelovljenja i otkupljenja. On je nadahnjivao pisce Svetog pisma. On je ispunjavao Hristov život silom. On privlači i ubeđuje ljudska bića, a one koji se odazovu obnavlja i preobražava u Božji lik.

Učenje o čoveku zasniva se na tačkama verovanja: da je Bog tvorac svega, da je za šest dana stvorio *nebo i zemlju*, sva bića na Zemlji i počnuo u sedmi dan. Na taj način on je uspostavio subotu kao večnu uspomenu na svoje završno stvaralačko delo. On je naročito blagoslovio ovaj dan, i posvetio ga, i stavio u središte moralnog zakona kao večni znak i simbol Stvaranja. Adventisti veoma naglašavaju značaj Božjeg zakona, a skreću naročitu pažnju na četvrtu zapovest jer veruju da se u hrišćanstvu ona masovno prenebregava ili ne poštuje u potpunosti. Važno je napomenuti da svetkovanje subote počinje u petak uveče, a završava se zalaskom sunca u subotu uveče.

Božji plan spasavanja grešnog čoveka smatra se delom šire slike koja se opisuje sintagmom „velika borba“. Ona se odnosi na sukob između Hrista i sotone, a koji se tiče Božjeg karaktera, Njegovog Zakona i Njegove vladavine nad svemirom. Ovaj sukob nastao je na nebu, a duh pobune preneo se i na ovaj svet i naveo na greh Adama i Evu. Posmatran od svih stvorenih bića, ovaj svet postao je poprište sveopštih sukoba, iz kojih će Bog ljubavi na kraju izaći opravdan, tj. od svih prepoznat i priznat za jedinog dostojnog potpunog poverenja, pokoravanja i obožavanja celokupnog stvaranja. Hristovom životu savršene poslušnosti Božjoj volji, u Njegovoj patnji, smrti i vaskrsenju, Bog je dao jedino sredstvo pomirenja za ljudski greh, tako da oni koji verom prihvate ovo pomirenje mogu imati večni život.

Adventisti veruju da je crkva zajednica vernika koji priznaju Isusa Hrista za Gospoda i Spasitelja, čime se nastavlja tradicija sa Božjim narodom iz starozavetnog doba, kao onih koji su pozvani iz „sveta“. Sebe smatraju proročkim pokretom koji je najavljen u Otkrivenju, 14: 6-8, kojeg Bog podiže na samom kraju istorije grešne Zemlje da bi poslednje generacije pripremio za Hristov drugi dolazak. Veruju da deluju paralelno sa široko rasprostranjenim otpadom u to isto vreme, te da su pozvani da drže sve Božje zapovesti i veru Isusovu (Otkrivenje 14: 12); da objavljuju dolazak sudnjeg časa i spasenje u Hristu.

Član crkve postaje se krštenjem. Krštenje se vrši zagnjurivanjem u vodu, i moguće je na osnovu priznanja vere u Isusa Hrista i dokaza o kajanju zbog greha. Četiri puta godišnje, obično poslednje subote u tromesečju, održava se obred Večere Gospodnje, kome prethodi obred pranja nogu. Večera Gospodnja je učestvovanje u znamenju Isusovog tela i krvi. Priprema za Večeru Gospodnju uključuje samoispitivanje, pokajanje i priznanje: Učitelj je uspostavio obred pranja nogu da označi ponovno očišćenje, da se izrazi voljnost za službu jedan drugom u Hristovoj poniznosti, i sjedini u ljubavi.

Duhovni darovi su nešto što vernike osposobljava za službu u zajednici i obavljanje dužnosti. Dar proroštva bio je, u periodu utemeljenja ove zajednice, najvažniji, budući da je ona svoj identitet izgradila verujući u proročki dar Elen Vajt. Kasnije se biblijski stih iz Otkrivenja Jovanovog, 12: 17, tumačio tako što se identitet adventista povezivao sa Crkvom ostatka: „I razgnjevi se zmija na

ženu i otide da se pobije s ostalijem sjemenom njezinijem, koje drži zapovijesti Božije i ima svedočanstvo Isusa Hrista“ – da je svedočanstvo zapravo proroštvo koje je imala Elen Vajt.

Adventisti veruju da sve što imaju pripada Bogu, te da se vraćanjem desetka, davanjem darova za objavljivanje Jevandelja ispunjava pristavska služba – a to je prednost koju je Bog dao za negovanje ljubavi i za pobjedu nad sebičnošću i pohlepom.

Ponašanje vernika, način života adventista značajna je tačka verovanja, kojom se uspostavljaju standardi za sve vernike. Veruju da je pojedinac hram u kome živi Sveti Duh, i zato u životu neguju dobre zdravstvene navike – kako bi sačuvali komandni centar svoga tela, um u kome je prebivalište Hristovog Duha. Zbog toga su adventisti sedmoga dana u toku proteklih sto godina naglašavali važnost pravilnih zdravstvenih navika. Ovakvo naglašavanje očigledno donosi i ovozemaljske koristi – najnovija istraživanja otkrivaju da se adventisti manje od ostale populacije razboljevaju od gotovo svih glavnih bolesti (Walton at all. 1981; Nieman and Stanton 1988). Zbog stila života dospeli su i na naslovnu stranicu časopisa *Nacionalna geografija*,<sup>50</sup> kao primer dugovečnosti. Zbog uticaja koji način života vrši na duhovno iskustvo i svedočenje, kao crkvena organizacija postavili su merila za način života kao minimalni zahtev da neko postane vernik. Ova merila uključuju uzdržavanje od duvana, alkoholnih pića, hemikalija koje menjaju duševno stanje, i nečiste hrane, i dokaz su rastućeg hrišćanskog iskustva u pitanju odevanja i korišćenja slobodnog vremena.

Što se tiče braka, veruju da je Bog brak ustanovio u Edemu, a Isus ga je ponovo potvrdio, u svom učenju, kao doživotnu zajednicu između muškarca i žene. Ranije je bilo obavezno, a sada samo poželjno, da se brak sklopi između partnera koji su iste vere. Smatra se grehom svaka seksualna veza izvan braka. Što se tiče rastave, nije dozvoljena, osim za preljubu. Homoseksualnost smatraju izrazito negativnim, gadnim i izvitoperenim ponašanjem. Rodoskvrnuće je zabranjeno.

Nauka o poslednjim događajima, kako adventisti nazivaju svoja verovanja o budućim događajima, počinje godinom 1844, koja je kraj proročkog vremenskog razdoblja od 2.300 dana. Veruju

---

<sup>50</sup> The Secrets of Longevity, *National Geographic*, November 2005. Dostupno na <http://ngm.nationalgeographic.com/ngm/0511/feature1/learn.html>

da je predadventni sud služba koju Hristos vrši u Svetinji nad svetinjama. Završetak ove Hristove službe obeležiće kraj vremena milosti pre Drugog Hristovog dolaska. Drugi Hristov dolazak predstavlja blaženu nadu Crkve. Spasiteljev dolazak, veruje se, biće vidljiv na celom svetu, kome će prethoditi veliki znaci poslednjeg vremena, i da će biti povezan s vaskrsenjem mrtvih pravednika, koji će zajedno sa živim pravednicima biti proslavljeni i uzeti na Nebo. Nepravednici koji su živi dočekali Hrista umreće i pridružiti se mrtvim nepravednicima u čekanju Drugog vaskrsenja, koje će se dogoditi hiljadu godina kasnije.

Milenijum je hiljadugodišnje carovanje Hrista na Nebu, sa spasenima, između prvog i drugog vaskrsenja, u toku kojega će se, veruju, suditi nepokajanima. Oni veruju da će Zemlja biti potpuno opustošena, bez stanovnika, i na nju takvu će se, na kraju ovog perioda, Hristos i Njegovi anđeli i Sveti grad spustiti sa Neba. Nepravedni mrtvi tada će vaskrsnuti i sa sotonom i njegovim anđelima opkoliće grad; ali vatra od Boga uništiće ih i očistiti Zemlju. Svemir će tako zauvek biti oslobođen greha i grešnika. Nova Zemlja je novi dom za spasene i savršena životna sredina za večni život, ljubav, radost i poučavanje u Njegovoj prisutnosti. Velika borba biće okončana i greha više neće biti. Sve što je živo i neživo objavljivaće da je Bog ljubav; i On će vladati večno (Bakioki i dr. 1994).

I na zvaničnom sajtu<sup>54</sup> prikazana su osnovna verovanja. Adventisti sedmog dana prihvatili su Bibliju kao jedini izvor fundamentalnih učenja. Ova učenja, kako su sada prikazana, izražavaju trenutno razumevanja i prikazivanje učenja Biblije. Revizija ovih stavova može se očekivati od Generalne konferencije kada, na svojim zasedanjima, vođena Duhom Svetim, dođe do dubljih razumevanja Biblijskih istina ili pronade bolji jezik kojim bi izrazili učenje Božje Reči, piše u okviru tačke verovanja broj 28.

---

<sup>54</sup> [www.adventist.org/beliefs/fundamental/index.html](http://www.adventist.org/beliefs/fundamental/index.html) (pristupljeno 27. 12. 2010)



## HAC u XX veku – primer Zemunskog okruga<sup>52</sup>

Dve tačke posmatranja jedne iste pojave određuju i terminologiju i odnos prema njoj samoj. Gledano iz ugla verskih zajednica koje imaju misiju „propovedanja jevanđelja svim narodima“, čini se opravdanim proces pokrštavanja. Međutim, budući da preobraćenje podrazumeva ostavljanje starog sistema i okretanje ka novim ciljevima, zajednica koja gubi ne može ravnodušno da prati svoje osipanje. Samo hrišćanstvo, istorijski, izrasta iz odnosa slobode izbora Hristove ideje i otpora koji u isto vreme guši tu slobodu, u funkciji očuvanja vlastite vere. U pokušaju naučnog sagledavanja rasta crkve, u ovom radu pažnju ćemo usmeriti na empirijsko istraživanje preobraćenja u Srbiji u periodu od sto godina prisustva i misionarskog rada protestantskih zajednica. Rezultati ukazuju da je misija crkve u isto vreme njen ovozemaljski opstanak, a ne samo onostrano spasenje.

Proces preobraćenja privlači pažnju kako političkih i verskih struktura, tako i naučnika. U svojoj suštini, preobraćenje predstavlja unutrašnji preokret, promenu puta, ugledanje na Boga. To okretanje, usmeravanje vlastitog mišljenja i ponašanja obično otpočinje susretom „onoga koji traži Boga“ s „onim koji Boga poznaje“. Iz tog interaktivnog procesa *svedočenja* nastaju duhovne zajednice. Više o ovom preocesu pisala sam u tekstu: *Obraćanje u religiju koja ti progovori* (Kuburić, 2010).

Misija hrišćanske crkve zadata je na samom početku Hristovim rečima koje otkrivaju moć i zadatak: „Dade mi se svaka vlast na nebu i na zemlji. Idite dakle i naučite sve narode krsteći ih va ime oca i sina i svetoga Duha, učeći ih da sve drže što sam vam zapovedao; i evo ja sam s vama u sve dane do svršetka veka.“ (Matej 28: 19. 20) Ova zajednica Neba i Zemlje, zajednica Boga i svakog pojedinačnog Čoveka, trebalo bi da bude smisao religije. To povezivanje, koje je otpočelo Bogočovekom Isusom Hristom, koji je u sebi samome nosio dve prirode, u procesu oboženja čovek otpočinje preobraćenjem. Međutim, čuvari starih puteva, čak ni vraća-

---

<sup>52</sup> Deo ovog poglavlja objavljen je u tekstu: Kuburić, Zorica (2004b). Is Conversion Result of Church Missionary work or proselytism? Todorović, Dragan (ed.) *Evangelization conversion, Proselytism*. Niš: JUNIR.

nje na pravi put ne odobravaju. Tako je ovaj proces praćen tenzijama, nepoverenjem, proganjanjem, mučenjem, preispitivanjem.

Vekovima tako, od kolektivnog do individualnog pokrštavanja, ide se iz nevere u veru, iz vere u veru, iz vere u neveru, iz nevere u novu veru. Koja god od njih bila na delu, tek – čovek je bio razapet između neba i zemlje. Carstvo nebesko i carstvo zemaljsko davali su mogućnost da se obraća jednome od njih za pomoć.

Budući da se kontekst naših razgovora odvija u Srbiji, želim da ukažem na tri značajna perioda u razvoju srpskog nacionalnog identiteta. Srbi pre Svetoga Save u svom paganskom verovanju centralno mesto davali su kultu predaka. Balkan, kao kolevka evropskog hrišćanstva, pre dolaska srpskog naroda negovao je hrišćansku kulturu na latinskom i grčkom jeziku. Srpska plemena opirala su se promenama (Popadić, 2002), pre svega zbog lojalnosti precima i njihovim običajima. Otpor prema hrišćanstvu pružala je najviše „sveštentička“ klasa, koja je hrišćanstvom bila ugrožena. U ovom periodu postojala su pojedinačna preobraćenja u hrišćanstvo. Tek dolaskom braće Ćirila i Metodija, stvaranjem slovenskog pisma i prevođenjem Svetoga pisma i bogoslužbenih knjiga na slovenski jezik, omogućeno je formiranje crkve među Slovenima. Misionarski rad nastavili su učenici Kliment i Naum, koji su radili i na izgradnji nacionalnog sveštenstva. Preko 3.500 učenika poučavao je Kliment učeći ih Svetome pismu.

Popadić (2002: 95) piše da je put od Rastka do Save sličan putu od Simona do Petra, od Savla do Pavla, od izgubljenog sina do povratnika ocu, od čoveka bez ili protiv Boga, do Božjeg čoveka. On navodi da je to put metanije i put metanoje, pokajničke i korenite promene uma i srca; put svesrdnog okretanja od sebičnosti, greha i sveta prema Bogu. Obraćanje Bogu – Njemu samome i radi Njega samoga – jeste prvi i osnovni korak autentičnog obraćenja. Međutim, to podrazumeva i ljubav prema onome što Bogu pripada, a to je Crkva i svet, svi oni za koje je Hristos umro.

Tako smo opet na putu preobraćenja i utemeljenja u hrišćanskoj veri još jednog misionara u vlastitom narodu, Svetoga Save, koji je imao moć da predloži i otpočne uvođenje novog kvaliteta jednog naroda. Ovaj drugi period srpskog naroda otpočinje utvrđivanjem nacionalno-verskog identiteta Srba. Popadić smatra da je ključ za razumevanje opstanka hrišćanske vere pod petovekovnim turskim jarmom, golgotom srpskih ratova i demagogi-

jom ateističke Jugoslavije, upravo u krsnoj slavi. Kao što su Jevreji čuvali subotu, a subota sačuvala Jevreje, tako su i Srbi slaveći slavu odbranili verski i nacionalni identitet. Međutim, toj sprezi verskog i nacionalnog, u trećoj fazi razvoja srpskog nacionalnog identiteta, u nekim novim procesima preobraćenja, kao da je došao kraj. Protestantizam je stigao iz Evrope, neposredno po pojavljivanju. Međutim, i protestantizam je u Srbiji nosio nacionalna obeležja – sve do pojave nazarena, koji su prvi počeli da Srbe preobraćaju u *novu veru*, pa se tako i odomaćio naziv *novoverci*.

Sto godina misionarskog rada Hrišćanske adventističke crkve na prostoru Srbije dovelo je ovu versku zajednicu do najbrojnije protestantske zajednice koja nije zasnovana na nacionalnoj osnovi. Naime, prema popisu stanovništva 2002. godine, skoro 20.000 stanovnika izjasnilo se da pripada nekoj od različitih varijanti adventizma. Glavna struja adventizma, koja datira još od 1884. godine, u kojoj je bila prisutna Elen Vajt, do današnjih nezavisnih crkava koje se u odnosu na veliku crkvu takmiče u vernosti i striktnosti pridržavanja biblijskih principa, ima karakter verskog pokreta koji se zasniva na misionarskim delatnostima.

O tome zašto pravoslavci prelaze u adventiste pisao je Dragoljub Đorđević (1990) pokušavajući da odredi na kome je nivou adventizam, da li je to crkva, denominacija ili sekta. U ovom radu obratićemo pažnju samo na rast crkve, tj. na misionarske delatnosti i krštenja vernika, koji su time postajali članovi crkve.

O počecima adventizma u Beogradu pisao je Branko Bjelajac (2003: 190) navodeći istorijske podatke da je Maks Ludvig 1909. godine došao u Beograd kao jedan od diplomaca misijske škole u Fridensau (Nemačka), kako bi se u Kraljevini Srbiji širila adventna vest. Zvanično, prva adventistička grupa u Beogradu osnovana je 15. decembra 1909. godine. Međutim, dnevni list *Politika* u broju od 12. septembra 1923. godine, u okviru članka o adventistima kao prvi datum početka njihovog rada u Kraljevini Srbiji navodi 1905. godinu. Bjelajac kaže da je beogradski pravoslavni paroh, protojerej Ljubomir Mitrović prisustvovao nizu adventističkih sastanaka tokom 1911. godine, svoje utiske zapisivao i kasnije objavio knjižicu pod naslovom *Verske litalice*. Nalog za to je Mitrović dobio od beogradskog prote, a ovaj od arhijerejske vlasti. Tako su navedena imena ljudi koji su bili na putu preobraćenja i onih koji su bili odgovoreni. Adventisti su bili priznata verska zajednica: po od-

luci ministra vera od 30. septembra 1922. godine dozvoljeno im je da slobodno ispovedaju veru, ali je sledeći ministar, 1925. godine, opozvao ovu dozvolu prethodnika (Bjelajac, 2003: 193).

Bjelajac (2010: 123) piše da je rast adventističke crkve bio veoma zapažen. Godine 1923. Jugoslovenska unija govori o 26 crkava i oko 500 vernika. Međutim, nova vlada je već 1924. godine ponovo pokrenula progone, tačnije novi ministar vera je 5. maja 1924. godine zabranio rad nazarena i adventista. Razloge za ovakav stav vlasti i trediconalnih crkava verovatno je u statistici, piše Bjelajac. Naime u tom periodu 1926. godine bilo je 1.093 vernika, a u 1928. godini već 1.728 vernika. Godine 1929. u Jugoslaviji je bilo više od 1.600 adventista okupljenih u 84 lokalne crkave.

Državna vlast je izdala naredbu da se ispita delovanje adventista 1927. godine. Vojska i policija su, po naređenjima iz ministarstva, sa terena izveštavali o brojnom stanju adventista i nazarena. Komanda Pete armijske oblasti u Nišu je 15. jula 1929. godine izvestila ministra vojske i mornarice da na njenoj teritoriji nije bilo nijednog slučaja da i adventisti nisu hteli da polože vojničku zakletvu i prime oružje. Dva dana kasnije to javlja i Komanda Četvrte oblasti (Zagreb). Isto je javila i Komanda Kosovske divizijske oblasti, kao i Komande iz Makedonije. Vojska je izveštavala da adventisti ne predstavljaju opasnost po državu. Beogradski žandarmerijski puk je izvestio sledeće: „Svi muški adventisti (subotari) odazvali su se vojnim dužnostima, položili su zakletvu i primili oružje. Isti su vrlo lojalni i dobri građani“<sup>53</sup>. Sve ovo dovelo je do odobravanja delovanja adventista počev od 1930. godine (Bjelajac, 2010: 125).

Branko Bjelajac u svojoj knjizi iznosi brojne podatke o adventistima. Ovde želim samo da prenesem njegov stav da je jedan od glavnih instrumenata rada na terenu bilo delovanje kolportera. Hunengart o ranom kolporterskom radu u Beogradu govori u svom izveštaju još iz 1913. godine: „Uzbuđenje oko rata izgleda da nije naškodilo naš rad; naprotiv, naša braća uživaju najveću moguću slobodu, a naši kolporteri su veoma zauzeti šireći našu literaturu.“<sup>54</sup>

---

<sup>53</sup> Bjelajac se ovde poziva na Arhiv SCG, f. 63, fascikla 144, S. Br. 272, od 15. 7. 1929. godine.

<sup>54</sup> Bjelajac se poziva na izvor: J. F. Huenergardf, Kanube Union, South European Quarterly Review, First Quarter 1913, strana 14.

Branko Bjelajac (2010: 135) svoj izveštaj o adventistima završava ovim rečima: „Krajem devedesetih godina XX veka brojala je oko 6.600 krštenih vernika od kojih je 3.081 bilo u Vojvodini i daljih 3.077 u Južnoj oblasti. Takva administrativna podela postoji i danas, mada se veruje da adventista ima više od 10.000 članova. Ako bi se računali i članovi porodica krštenih adventista, brojka bi verovatno bila četiri puta veća.“

Dakle, tipičan primer širenja nove vere među Srbima možemo posmatrati prateći razvoj adventizma u Srbiji u poslednjih sto godina: samo u mesnoj crkvi Beograd kršteno je preko 3.500 vernika. Crkvene knjige, ne tako ažurno vođene, što zbog privatnosti i potrebe da se zaštite vernici koji su svoj zavet s Bogom činili često nasuprot stavovima svojih porodica, kao i rodbine i prijatelja, što zbog zaštite samih vernika od državnih organa, držeći religioznost za privatnu stvar svakog pojedinca.

Ako broj godina podelimo sa brojem vernika koji su se priključili crkvi krštenjem, glasanjem ili pak ispisnicom, što podrazumeva preseljenje vernika ili dolazak na studije, možemo reći da je beogradska crkva u proseku godišnje dobijala preko 35 vernika. Kao saborna crkva uvek je imala zavidan broj vernika i davala ton ostalim crkvama. Radi lakše obrade podataka svoju pažnju usmerićemo na razvoj adventista u Zemunu koji je znatno manji okrug i lakše je pratiti promene u tako dugom vremenskom periodu.

#### *Mesna crkva Zemun*

Hrišćanska adventistička crkva i njene misionarske aktivnosti u Zemunu datiraju od 1933. godine. Zemunska crkva menjala je lokacije i ulice. Najduže se nalazi na sadašnjem mestu, u Oračkoj ulici, od 1966. godine. Pre toga bila je u Tošinom bunaru, Davidovićima, Novogradskoj i u ulici Janka Lisjaka (svega 3 godine). U Crkvenoj knjizi postoje zapisi za ukupno 66 godina, tj. o 621 verniku, od čega je 68% žena i 32% muškaraca. Za to vreme propovednici su se smenjivali, u skladu s običajem HAC da propovednike seli posle nekoliko godina. U Zemunu je od osnivanja do 2004. godine (u periodu od 70 godina) radilo 18 propovednika i 3 pripravnika, koji su se u proseku smenjivali svake četvrte godine. Naime, izgleda da je promena propovednika u jednom mestu najviše povezana s promenama na nivou Oblasti, koje se dešavaju svake treće godine, dok se Unijski odbor bira svake pete godine. Južna oblast, kojoj pripada Zemunski okrug, imala je do sada 14 predsed-

nika. Život i rad propovednika u jednom mestu zavisio je najviše od vodećih struktura, ali i od ličnosti propovednika i njegove umešnosti da odgovori zahtevima svoga poziva, zahtevu dobre saradnje sa upravom iz Oblasti, i Unije, zatim sa vernicima u crkvi, posebno s odborom i vodećim ličnostima, kao i sa društvenom sredinom u kojoj deluje misionarskim aktivnostima.

Formiranje lokalne crkve i njene organizacije prethodilo je organizovanju misija, a zatim sve složenijoj organizaciji na nivou Oblasti. Lokalnom crkvom rukovodi crkveni odbor, na čijem se čelu nalazi starešina crkve. Organizacija crkve radi se svake godine i daje mogućnost da se ljudi smenjuju, ili ponovo izaberu. Prema uvidu u život i rad nekoliko lokalnih crkava možemo zaključiti da je najnestabilnija struktura na nivou mesnih crkava – ona se svake godine ponovo reorganizuje od vernika koji redovno dolaze u crkvu, i u koje se uključuju novokršteni vernici. Profesionalni radnici u crkvi imaju tri vrste radnih mesta; posao pastora ili sveštenika u okrugu direktno je povezan sa radom na terenu, i vernicima. Administrativne dužnosti su izborne, nemaju obavezu obavljanja crkvenih obreda, stabilnije su i ređe se menjaju. Najduže se na istom radnom mestu zadržavaju službenici unije čija reorganizacija dolazi tek svake pete godine.

Širenje adventizma na ovim prostorima odvija se sistematski. Svake godine organizuju se javne kampanje propovedanja, koje se zovu evangelizacije. Cilj im je informisanje javnosti o skorom Hristovom dolasku na ovaj svet, o načinima pripremanja sebe za spasenje od greha i zla na ovom svetu. Posle evangelizacija drže se predavanja i radionice na kojima se, različitim seminarima nastoji odgovoriti na potrebe zainteresovanih o proročanstvima koja su zapisana u Bibliji. Oni koji ostanu na tim predavanjima predstavljaju jezgro grupe koja se oduševljeno priključuje crkvi, i koja u procesu obraćenja ima osećaj da je pronašla ono za čim je celog života tražila. Ranije su se novi vernici pridruživali starima, koji su ih uvodili u crkveni život dajući im dužnosti, volontersko učestvovanje u bogoslužjenjima i različitim đakonskim službama. Drugi način, koji sve više postaje praksa, jeste da se posle predavanja u javnim dvoranama grupa koja je najduže ostala, i koja i dalje ima interesovanje za versku problematiku i usvajanje stila života koji se zahteva u sistemu verovanja, postaje nova crkva, kojoj se najaktivniji i pažljivo odabrani stari članovi priključuju i zajednički je for-

miraju. Prikazaću obe varijante crkvenog života, koje se odvijaju na istom prostoru, u Zemunu.

Otkriveni vidici, bistri horizonti, svest o vlastitoj ulozi i mestu na ovom svetu u procesu spasavanja sveta, u ovo poslednje vreme veoma motiviše vernike da se i sami angažuju na poslovima spasavanja bližnjih, koje oduševljeno zovu samo da dođu i čuju istinu. Istina je moćna i dovoljno je da joj se čovek prepusti i da s poverenjem uđe u zajednicu, koja se kasnije demistifikuje stalnim kontaktima s vernicima koji sami po sebi nisu sveci iako teže ka tome. Prema istraživanjima koja su rađena (Dadly, 1995), u proseku svaki drugi vernik napusti zajednicu – najviše mladih u potrazi za slobodom izbora bračnog druga ili zanimanja koje se ne uklapa u vernički život, ili pak usled neuspeha da se odgovori standardima u ponašanju i razočaranjima, što u sebe što u druge vernike. Tako se dogodi da jedna polovina onih koji su se oduševili – napusti zajednicu vernika; ipak, i oni su obogaćeni novim iskustvom, koje ih obično, posle života bez Boga, ponovo vraća u crkvu – kad se penzionišu, posle razvoda i različitih gubitaka. Kada prođe prkos prema Bogu, dolazi kajanje koje vraća potpunoj smernosti i predanosti Bogu, što niko više ne može ugasi (kao ponovo pronađenu prvu ljubav koja je napuštena, što zbog radoznalosti, što zbog nespremnosti za potpuno predanje).

Dve vrste vernika u hrišćanskim crkvama opisane su u rečima Isusa Hrista o izgubljenom sinu. Jedan je veran od rođenja, i nezadovoljan što ga tretiraju isto kao drugog, koji je hteo da sreću okuša izvan očevog doma. Ovi povratnici često su privilegovani jer je očeva ljubav spremna da prašta. Kao što se to događa u porodici – može da postoji ljubomora i zavist između dece – tako su ljubomora i zavist prisutne i između vernika u crkvi, i stvaraju otežane međuljudske odnose i nerazumevanje. Vernici koji su prva generacija obraćenika, oni koji su došli iz sveta, i vernici koji su rođeni u adventističkoj porodici i imaju već tradiciju adventizma iza sebe, stoje između ljubavi i ljubomore, odnosa saradnje i komplementarnosti. Obraćenici su najveće blago koje duhovno osvežava svaku crkvu i čini je porodicom koja raste. Oni nalaze svoje mesto u svakoj crkvi, i čine dinamiku verskog života bogatijom.

Uvidom u crkvene, omogućeno dobrotom lokalnog propovednika, knjige i uputstvo za vođenje matične knjige, saznajemo da se članovi crkve u ovu knjigu beleže onim redom kako se koji prima

krštenjem, glasanjem ili ispisnicom. U knjigu se unosi datum krštenja, dan, mesec i godina rođenja i primanja. Kada neki član bude isključen, umre ili se preseli, njegovo ime ne sme biti brisano, samo se precrtava njegov broj u prvoj rubrici; svi ostali podaci moraju biti čitljivi. Tako smo na osnovu evidencije koju su vodili propovednici u mesnim crkvama, došli do sledećih podataka.

U Zemunu je od 1933. do 1999. godine ukupno kršten 621 vernik. Od tog broja isključena su 73 vernika, što predstavlja 12% od ukupnog broja krštenih. U početku je broj isključenja bio mnogo veći, dok se u poslednjih 10 godina retko isključuju vernici, čak i oni koji ne dolaze. Razlog zbog koga su ovi vernici bili isključeni, prema zapisu u crkvenoj knjizi, najčešće je prekršaj neke od zapovesti, ili stoji uopšteno: nehrišćanski život.

34% nehrišćanski život.

27% prekršaj 4. zapovesti – subota.

11% prestup zakona (nije precizirano koja zapovest).

10% prestup hrišćanskih načela.

7% vernika isključeno je zbog 7. zapovesti: što nevenčano živi ili što je napustio bračnog druga.

5% vernika je otišlo u neku drugu versku zajednicu (Jehovini svedoci, baptisti).

3% su sami tražili, na lični zahtev, da budu isključeni.

2% radi pijanstva.

1% zbog prekršaja 6. zapovesti.

Prema evidenciji za 1999. godinu, ukupan broj vernika zemunske crkve je 164; od toga broja 7 vernika je otišlo u Australiju, 2 u Ameriku, 2 u Englesku, 1 u Nemačku.

U poslednjih 50 godina (od 1950. do 1999) kršteno je 370 vernika, dok je 71 vernik došao s ispisnicom iz neke druge adventističke crkve, što znači da je ukupno za 50 godina došao 441 vernik – u proseku, 9 novih vernika godišnje je dolazilo u zemunsku crkvu. U isto to vreme iz crkve je otišlo u neki drugi grad ili državu 218 vernika (50% vernika se preselilo), od njih je poznato da je 41 vernik otišao u inostranstvo (možemo zaokružiti da oko 20% onih koji se sele, odlaze u inostranstvo). Zemlja u koju se najviše adventista iz Zemunske crkve odselilo je Australija – 15, Nemačka – 13, Sjedinjene Američke Države – 6, Francuska – 3, Engleska – 2, Bugarska – 1. Možemo zaključiti da oko 10% od ukupnog broja vernika odlazi u inostranstvo. Trebalo bi uporediti koji je procenat



stanovništva u opštoj populaciji otišao u inostranstvo u poslednjih 50 godina, i videti da li je tip zapadnog hrišćanstva pogodan za put na zapad. Prema saopštenju Saveznog zavoda za statistiku, procenat lica na privremenom radu u inostranstvu u centralnoj Srbiji kreće se oko 6%; najveći je u Braničevskom okrugu, i to 23%, zatim u Borskom 16% i Pomoravskom 14%, a u 22 opštine udeo ovih lica kreće se između 10 i 40%.

Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da je crkveni život veoma dinamičan i da je fluktuacija verništva velika. Svake godine priliv novih vernika veći je od broja onih koji odlaze. U crkvu se dolazi pre svega krštenjem, ali neko ko nije u stanju da se krsti može i samo glasanjem vernika, ili putem ispisnice, ako je kršten u nekoj drugoj adventističkoj crkvi. Lokalna crkva može se napustiti na različite načine, ali se evidencija o verniku uvek vodi, sve dok je lojalan Božjim i crkvenim zakonima i pravilima, i dok dolazi u crkvu. Preporuka za propovednike bila je više ranije nego danas, da u slučaju ako vernik prestane da dolazi, iz bilo kog razloga, osim opravdane bolesti i starosti, ili prekrši neku od značajnih zapovesti ili standarda koje je usvojila crkva, bude isključen iz crkve. Prema našem istraživanju, u Zemunskoj crkvi svake godine je krštavano oko 9 vernika u proseku. Najmanji broj krštenja bio je 1958. i 1969, kada je kršten samo po 1 vernik; najviše je kršteno 1994. godine – 35 vernika. Plodne godine bile su u Zemunskoj crkvi i 1951, kada je kršteno 20 novih vernika, a i 1963 – 16 i 1964 – 11.

Ako gledamo po dekadama, najplodonosniji period bio je od 1990. do 1999, period jugoslovenske krize, kada se u Zemunskoj crkvi krstilo preko 120 vernika. U proseku, za svakih deset godina crkva se uveća za nova 74 vernika. Ovo je jedan od načina misio-narskih aktivnosti u kojima se starim vernicima pridružuju novi, i u aktivnom uključivanju u crkveni život pridružuju zajednici vernika. Rast crkve prati se iz godine u godinu na svetskom nivou i svi podaci koji se šalju iz lokalnih crkava mogu se pronaći na sajtu.

Zemunski okrug ima još nekoliko seoskih crkava, od kojih funkcioniše još ona u Dobanovcima. U toj seoskoj crkvi uvedeno je 137 vernika – od 1934. do 1999. godine. Od tog broja 40 vernika je isključeno, i to najčešće zbog kršenja 4. zapovesti, nehrišćanskog života, svađe, otpada, alkohola, udaje za svetskog. Ovi podaci ukazuju da je 30% vernika u ovoj crkvi bilo isključeno i da ih je više

napustilo crkvu nego što je u njoj ostalo da trajno bude član. U knjizi stoji da je aktivno 19 vernika.

Crkva u Bečmenu ima upisanih 80 vernika, krštenih od 1933. do 1988, kada je grupa u Bečmenu prestala da funkcionise, a vernici koji su ostali nastavili su da odlaze u crkvu u Dobanovcima. U druga mesta preselilo se 40 vernika, a 28% vernika koji su se preselili otišli su u inostranstvo, i to u Kanadu, Nemačku, Australiju i Austriju.

Mesna crkva u Surčinu počinje s radom 1968. godine, a zatvara se 1989. godine. Ukupno su upisana 24 vernika, a 4 vernika je isključeno, zbog prestupa četvrte zapovesti, prestupa zdravstvenih načela. Polovina vernika preselila se u druge crkve, a u crkvenoj knjizi sva imena su precrtana.

Savremeni način primanja novih vernika jeste putem osnivanja novih crkava. Javnim predavanjima i održavanjem različitih seminara u prostorijama koje se iznajme, slušaocima se postepeno otkriva doktrina crkve, a putem grupnog rada formira se nova crkva, kojoj se priključuje „nukleus“, misionarski aktivni vernici iz crkve matice. Tako je na Novom Beogradu 1991. godine formirana crkva „Kozara“, koja je ime dobila po sali bioskopa „Kozara“, u kome su organizovana najpre predavanja, a i kasnija bogoslužjenja. Od 1991. godine u knjigu je upisano ukupno 77 vernika. Od toga, 34 vernika krštena su u Beogradu posle javne evangelizacije u Politehničkoj akademiji, dok je još 30 vernika kršteno do 1999. godine. Oni su zapravo ti novi vernici, dok su ostali vernici došli uglavnom iz mesne crkve Beograd. Ukupno su isključena samo 4 vernika, a 9 se odselilo u neko drugo mesto ili u inostranstvo.

Interesantno je pogledati kakva je obrazovna struktura vernika ove novoformirane crkve u vreme najveće jugoslovenske krize. Ko su ljudi koji se pitaju o smislu života i koji su spremni da menjaju svoj identitet i nešto u svom životu. Prema saznanjima iz intervjua sa vernicima koji su bili prisutni na bogoslužjenjima koja sam posetila, najveći broj vernika su mladi ljudi, pre svega studenti, koji su, budući sami iz različitih krajeva Srbije i Crne Gore, došli na studije i u crkvi pronašli drugu porodicu, zajedništvo i duhovnu orijentaciju. Bogoslužjenja su se odvijala u zgradi Zemunske crkve, koja je svoja bogoslužjenja održavala od 9 sati ujutro, a crkva Novi Beograd posle 11 sati. Neke od životnih priča obraćenika objavila sam ranije (Kuburić, 2007; 2009b).

Na kraju možemo zaključiti. Ukupan broj vernika u zemunskom okrugu, koji je upisan u crkvene knjige, iznosi 939. Nosilac verskog života je okružna crkva u Zemunu, koja je najbrojnija i najstarija. Oko 70% vernika su žene, 30% je muškaraca. U strukturi upravljanja crkvom odnos je obrnut: na svim rukovodećim mestima nalaze se muškarci, a njih, naravno, biraju i žene. U jednom okrugu propovednik ima priliku da provede obično 4 godine i da doprinese tako što će krstiti ili primiti u crkvu oko 14 novih vernika godišnje, na nivou celog okruga, a 9 u najvećoj crkvi. Što je crkva veća, to je i broj novih vernika veći.

Osim krštenja, od crkvenih obreda rukopoloženi propovednik vrši obrede venčanja, kao lepši deo svog propovedničkog posla, posvećenja malih beba, na zahtev roditelja, za primanje blagoslova. Stalni obred, koji je nezavisan od broja vernika, jeste obred Večere Gospodnje, koji se obavlja 4 puta godišnje, na kraju svakog tromesečja. Vernici se pričešćuju beskvasnim hlebom i bezalkoholnim vinom, simbolima Hristovog tela i krvi. Kvasac i alkohol su simbol greha, od koga se vernici ovim obredom čiste.

Ako bismo postavili pitanje o uticaju adventističke crkve na mlade u svojoj sredini, možemo zapaziti da je njen uticaj u pravcu podsticanja na najviše obrazovanje. Međutim, postoji izvestan broj mladih koji u religiji pronalaze drugi smisao, koji ih sve više odvlači od studiranja a i formiranja porodice. Za odustajanje od preuzimanja odgovornosti za porodicu i ovozemaljska sticanja materijalnih vrednosti, pravdaju se skorim Hristovim dolaskom, i usled toga nezostavne potrebe propovedanja Jevanđelja ljudima koji gube spasenje za večnost. Naime, znaci poslednjeg vremena, koji su nagovešteni u Svetom pismu, svakoj generaciji iznova bude nadu i strah, i doraduje sistem vrednosti koji ih usmerava u ovozemaljskom životu. Duh protestantske etike, o čemu je pisao Maks Veber, podiže obrazovni nivo vernika koji ga prihvataju, i standard vernika. Duh protestantizma prisutan je i u migracijama koje vernike usmeravaju u pravcu razvijenih zemalja, u kojima oni svoju ovozemaljsku misiju ispunjavaju vredno radeći, zarađujući za svoj život, ali i za crkvu koju podržavaju svojim sredstvima, posebno crkvu zemlje porekla, kojoj rado daju donacije.

## Elen Vajt i savremeni adventizam

Hrišćanska adventistička crkva utemeljena je radom jedne žene: Elen Vajt je punih 70 godina usmeravala aktivnosti crkve savetima koji su proizlazili iz dobijenih vizija. Čak i danas se, preko njenih knjiga oblikuje religijska svest adventista. Od 1844, kada je primila prvu viziju, imala je više od 2.000 vizija koje se smatraju proročkim. Ova žena napisala je i više od 80 knjiga, 200 traktata i pamfleta i 4.600 članaka u časopisima. Propovedi, dnevnici, naročito svedočanstva i pisma još oko 60.000 stranica rukopisnog materijala. Elen Vajt delovala je ne samo perom već i rečju. O njoj kao darovitom govorniku piše svetovna američka izdavačka kuća u *American Biographical History of Eminent and Self-made Men*, 1878: „Ona je bila jedna od najuspešnijih žena-govornika u poslednjih dvadeset godina.“

Međutim, Elen Vajt nikada nije bila na nekom zvaničnom položaju, nije bila rukopoloženi propovednik, i nikada nije primila nikakvu platu od Crkve, sve do smrti svoga muža Džemsa Vajta (1821–1881), koji je bio propovednik; uza sve to, bila je i majka četvoro dece. Zanimljiv je i podatak da je prisustvovala zasedanju Generalne konferencije, kada joj je ponuđeno da, zajedno sa svojim sinom, poseti Evropu. Oni su to prihvatili i period 1885–1887. godine proveli u Evropi, držeći predavanja i u javnim dvoranama. Posetili su Englesku, Švajcarsku, Dansku, Norvešku, Švedsku, Francusku i Nemačku i Italiju, gde je posebno interesovanje pokazala za Valdenžanske doline (Kuburić, 2006b).

Da njen uticaj nije smanjen pokazuje i propoved<sup>55</sup> predsednika Generalne konferencije Teda Vilsona (Ted N. C. Wilson), održana na bogoslužju 3. jula 2010. godine, tokom 59. zasedanja Generalne konferencije, na kome je on izabran za predsednika. Zanimljivo je da je on sin jednog od bivših predsednika Generalne konferencije, što znači da je propovedničko dete, s iskustvom brojnih selidbi i života u globalnom svetu i u misiji. Prva njegova poruka ticala se odnosa prema svetu u smislu da je svet haotičan i

---

<sup>55</sup> Propoved se može naći na više sajtova kao tekst, audio i video zapis: [http://www.spectrummagazine.org/blog/2010/07/03/text\\_ted\\_wilsons\\_wrmon\\_go\\_forward](http://www.spectrummagazine.org/blog/2010/07/03/text_ted_wilsons_wrmon_go_forward)  
[www.youtube.com/watch?v=SO\\_ARAUNbVg](http://www.youtube.com/watch?v=SO_ARAUNbVg)

destruktivan, a pretnju vidi u aktivnostima ekumenizma, s jedne strane, ali i u dramatičnom porastu uticaja spiritizma i nepoštovanja Biblije. Druga njegova poruka bila je: adventistički identitet i poslanje iskazuju se verovanjem u pripadnost „Božjem narodu *ostatka*“, a znak prepoznavanja je pre svega u daru proroštva, koji je unutar crkve imala Elen Vajt, i suboti, koja je povezana s verovanjem u stvaranje sveta za doslovno šest dana. Ted Vilson naglašava da „poštovanje subote nije samo znak Božjeg stvaranja, nego će biti i znak Božjeg naroda poslednjih dana, nasuprot onima koji su primili žig zveri i pokušavaju poštovati dan koji Bog nije odvojio i označio svetim.“

Ted Vilson izjednačava proročki dar Elen Vajt s biblijskim prorocima: „Isti duh koji je pokretao svete ljude starih vremena ponovno je, u ovim poslednjim danima, podigao Gospodnjeg vesnika. Moja braćo i sestre adventisti, Gospod nam je u spisima Duh proroštva dao jedan od najvećih darova. Kao što Biblija nije zastarela ili nevažna, tako nije ni svedočanstvo Božjeg vesnika za poslednje vreme. Bog je Elen Vajt upotrebio kao poniznog slugu koji nam je pružio nadahnute uvide u Pismo, proročanstva, zdravlje, obrazovanje, misiju, porodicu, i još mnoge druge teme. Čitajmo Duh proroštva, sledimo Duh proroštva i propovedajmo Duh proroštva. Ima toliko mnogo prekrasnih knjiga koje možemo iskoristiti za propovedanje, uključujući onu za koju je Elen Vajt želela da se širi više od svake druge – *Veliku borbu*. Hvala Gospodu za versku slobodu u ovoj i drugim zemljama koje nam dopuštaju da propovedamo istinu. Duh proroštva jedan je od znakova raspoznavanja Božjeg naroda poslednjih dana.“ Adventisti sebe vide kao crkvu koja je u svojoj raznolikosti ujedinjena u Hristu, kao međunarodna porodica čiji članovi dolaze iz svakog kutka sveta kako bi najavili Božju milost i krenuli napred ujedinjeni Duhom Svetim i temeljnim biblijskim verovanjima.

Malkom Bula i Kit Lokarta (Malcolm Bull and Keith Lockhart, 1989) naglašavaju: „Adventizam sedmog dana je najveća hrišćanska denominacija koju je osnovala jedna žena. Kao takav, on nudi jedinstvene prilike istraživačima zainteresovanim za žensko religiozno iskustvo i ženske uloge u društvenim pokretima. Ta pitanja ne spadaju u cilj ove knjige, ali analiza odnosa crkve prema Americi pruža izvesnu indikaciju načina na koji adventizam predstavlja žensku reakciju na patrijarhalni društveni poredak... Adven-

tizam, kao tradicionalna ženskost, ne zahteva samo izbegavanje eksplicitne seksualnosti i nasilja, već takođe nastoji da razoruža svoje protivnike promocijom umerenosti, zdravstvene reforme i samokontrole. Adventistička interesovanja, kao što su zdravlje i obrazovanje, stvari su koje su dugo bile prerogativi žena. Poput žena, adventisti su skloni da se bave staranjem, isceljivanjem i negovanjem. Suprotno mormonima, ali poput mnogih žena, adventisti ne traže pravo na svoj prostor, već definišu sebe kroz vreme – ne kroz mesečni menstrualni ciklus, već kroz sedmično svetkovanje subote“ (Bul, Lokart, 2009: 171).

Uprkos površnim sličnostima, adventizam nije otuđeni izdanak metodizma niti devijantna baptistička grupa. Adventizam ne definiše sebe u opoziciji prema pojedinim denominacijama glavnog toka, već protiv glavnog toka kao jedinstvenog korpusa tradicije. U osnovi rascepa jeste adventističko odbijanje da američko društvo smatra sredstvom opšteg iskupljenja. Mogućnost nacije da ostvari zemaljski milenijum dovođena je u vezu sa njenom lojalnoću prema nedeljnom šabatu. Adventisti su počeli da veruju da neće biti zemaljskog milenijuma, a da će Amerika postati pokretačka sila Antihrista. Oni koji prežive krajnju kataklizmu biće svetkovatelji sedmog dana subote; oni koji slede američku nedelju biće pogubljeni. Po ovom scenariju, razdvajanje spasenih od osuđenih zavisiće od toga koji se dan u sedmičnom ciklusu smatra važnijim. Milerizam je negirao optimistički san napretka. Svet nije na rubu savršenstva, već na rubu poslednje katastrofe. Amerikanci su učesnici u mračnoj drami istorije. Ali za adventiste, svet je samo privremena pozornica. Nepodrvrgnuti vremenu, adventisti plešu na drugu muziku u harmoniji sa nebom ali u disonanci sa svetom – ritam njihovih života delimično je u neskladu sa američkom svakodnevicom (Bul, Lokart, 2010: 439, 441). „Subota je ključ za razumevanje adventističkog odnosa prema Americi... Adventisti sedmog dana su porekli američki san, prisvojili iskupljujuću ulogu nacije i odredili subotu kao test kolektivne namere. Sedmi dan subota je samo poslednja u seriji alternativa u odnosu na ideologiju američke građanske religije. Adventizam nudi ne zemaljski, nego nebeski milenijum; on predstavlja sebe kao sredstvo društvenog spasenja. Adventizam nije stvorio novu religioznu sintezu, već alternativni oblik američke građanske religije koji nudi divergentni put spasenja“ (Bul, Lokart, 2010: 441, 442).

## Unija reformnog pokreta adventista sedmog dana

Unija reformnog pokreta adventista sedmog dana glavno sedište svoje verske organizacije ima u Americi: Seventh day Adventist Reform Movement General Conference,<sup>56</sup> P.O. Box 7240, Roanoke, Virginia 24019-0240, USA. Verska organizacija osnovana je 1925. godine, a u Srbiji deluje od 1918. godine. Organizaciona jedinica postoji na Vračaru, Moravska 8.<sup>57</sup> Ovlašćeno lice za zastupanje je Đorđe Bosanac.

### *Crtice iz istorije*

Razdvajanje među adventistima nastalo je po pitanju odnosa prema ratu i oružju. Od samog početka, za vreme Građanskog rata u Americi, već 1864. SDA se svojim učenjem postavila suprotno ratničkom duhu i vođenju rata uopšte, smatrajući da su Deset Božjih zapovesti iznad zahteva za izvršavanjem vojne dužnosti jer u tim okolnostima nisu u mogućnosti da poštuju ni četvrtu zapovest, o suboti, niti šestu: „Ne ubij“. Iz istorijskog sagledavanja saznajemo da je u vreme Prvog svetskog rata odlučeno da će biti lojalni državnim vlastima po pitanju rata; međutim, s tim se nije složila grupa koja je tražila da ostanu verni Božjem zakonu u smislu da se pridržavaju početnog stava. Ovi su tada bili isključeni iz crkve u Evropi. Tokom mobilizacije u Nemačkoj SDA je bila suočena s neophodnošću da se odmah donesu odluke o dužnosti prema Bogu i zemlji. Pošto je održano savetovanje vođa crkve, predsednik Istočne nemačke unije poslao je, 4. avgusta 1914. godine, pismenu odluku da će regrut adventističke crkve nositi oružje kao borac i da će učiniti ustupak vezan za svetkovanje subote, zarad odbrane svoje zemlje. To nije bila jednoglasna odluka – trojica vođa smatrala su da je to suprotno dotadašnjim istorijskim i oficijelnom stavu zajednice, naznačenom još u vreme američkog građanskog rata. Lideri crkve su (1918. godine) postupak konzervativne struje okarakterisali kao razbijanje jedinstva i fanatizam.

Ne samo u Nemačkoj, i u drugim zemljama Evrope događalo se slično, ali oni koji su zbog svog konzervativnog stava isklju-

---

<sup>56</sup> Zvanični sajt Seventh day Adventist Reform Movement: [www.sdarm.org](http://www.sdarm.org)

<sup>57</sup> Zvanični sajt Reformnog pokreta Adventista sedmog dana u Srbiji: [www.reformnipokretasd.com](http://www.reformnipokretasd.com)

čeni iz crkve, nisu imali nameru da osnuju novu crkvu. Bilo ih je oko 4.000. Pokušaji pomirenja sa glavnim telom došli su odmah nakon rata, 1920. i 1922, ali bez rezultata. Kako se broj njihovih istomišljenika povećavao, Reformni pokret adventista sedmog dana organizovan je kao posebna crkva. Kada su se predstavnici različitih zemalja sastali u mestu Gotha, u Nemačkoj, od 14. do 20. jula 1925. godine, cilj reformnog pokreta postavljen je ovako: nastaviti s originalnim učenjima adventističke crkve.

Generalna konferencija Reformnog pokreta SDA prvo je zasedala u Isernhagenu, u Nemačkoj, pa u Bazelu, u Švajcarskoj. Posle Drugog svetskog rata sedište je prebačeno u Ameriku i 1949. registrovano u Sakramentu u Kaliforniji. Zato što je bilo povoljnije da budu stacionirani na istočnoj strani Amerike, radi bolje saradnje i rada širom sveta, preselili su se u Blekvud, Nju Džersi, pre nego što su prešli na stalnu lokaciju u Virdžiniji.

### *Verovanje*

Načela vere Unije reformnog pokreta adventista sedmog dana daju se kao nizanjanje tačaka vere, uz navođenje mesta u Bibliji koja potvrđuju i objašnjavaju same tačke verovanja.

Navodimo neke od ključnih elemenata verovanja Reformnog pokreta ASD: Bog je stvorio nebo i zemlju; Bog je duhovno biće, večan, bez početka i svršetka, svuda prisutan, ali mu se može doći samo verom. Veruju u Isusa Hrista kao Božjeg sina, kroz koga je u početku stvoreno sve, koji je jedini posrednik između Boga i ljudi. Spasenje je moguće zahvaljujući Njegovoj smrti i vaskrsenju. Veruju da je Sveti Duh Hristov zastupnik te da je jedno sa Ocem i Sinom. Veruju da je Sveto pismo napisano nadahnućem Svetoga Duha, da sadrži potpunu nauku o Planu spasenja te da nisu potrebna ljudska predanja.

Značajan prostor posvećen je objašnjavanju značenja Zakona – u njihovom verovanju. Veruju da Hristos nije došao da pokvari Zakon koji je Bog napisao – Deset zapovesti su potpune i nije ih moguće ispravljati. Priznanjem i držanjem Deset Božjih zapovesti dokazuju da ljube Boga i Njegovog Sina. Smatraju da se čovek pred Bogom ne može opravdati ako prestupi Zakon iz bilo kojih razloga. U tekstu se dalje navode Deset Božjih zapovesti. U članu 6 izdvaja se posebno četvrta zapovest – o suboti. Oni veruju da je ova zapovest nepromenjiva kao i sve druge. Za razliku od ostalih dana u sed-



mici, sedmi dan je nazvan *dan Gospodnji*. Naglašavano je da svetkovanje subote treba da bude praznovanje radosnog praznika, koji predstavlja vezu između nebeskog Oca i ljudskog roda. Po primeru Isusovom, dužnost čoveka je da subotom čini dobro. Subotom mogu da se obavljaju duhovni sastanci za odavanje hvale i slave Bogu, posete bolesnicima, kao i odmaranje u prirodi. Što se tiče jevrejskog ceremonijalnog zakona, veruju da je novozavetna crkva oslobođena obaveze da ga se pridržava jer je on sadržavao i sistem prinošenja žrtava i levitske službe, koji su predstavljali Hristovo delo iskupljenja. Važenje toga zakona prestalo je onoga dana kad je Hristos žrtvovan na krstu. Takođe smatraju da se ceremonijalne subote, praznici i mladine, ne mogu uporediti sa sedmičnom subotom, koja je posvećena već prilikom stvaranja.

Što se tiče spasenja, veruju da gresi mogu biti oprosteni samo milošću Hristovom, a čovek može imati udela u milosti samo ako se kloni greha pomoću Hristovom, koju mora udružiti sa svojom voljom. Pokajanje za učinjene grehe i oslobođenje dolaze putem proučavanja načela carstva Hristovog jer se tako razvija sposobnost razlikovanja istinitih od lažnih propovedi. Poslušnošću Božjoj reči grešnici će se probuditi iz duhovne smrti. Reč Božja dovodi čoveka do saznanja o težini njegovih greha, budi u njemu žalost što ih je činio, i vodi ga pokajanju. Poslušnost je plod obraćenja. Pokajanje je plod vere. Vera je plod Božje reči, piše u članu 10 načela vere. Sebe smatraju obaveznim da propovedaju Jevanđelje po celom svetu, po Hristovoj naredbi iz Mat. 28, 19–20.

Što se tiče krštenja, veruju da treba da se krštavaju samo one osobe koje veruju u Isusa Hrista kao Spasitelja, u Njegovu nauku, u nauku apostola i proroka Starog i Novog zaveta, i odvrćaju se od svega što osuđuje Božja reč. Mala deca se ne mogu krštavati jer ne mogu verovati niti praviti razliku između dobra i zla. Krštenje se obavlja zaranjanjem u vodu, kad se izgovaraju reči: „Po veri tvojoj, i po obećanju tvome, krštavam te u Ime Oca i Sina i Svetoga Duha. Amin.“ Krštenje predstavlja smrt i vaskrsenje Hristovo, i u istom smislu smrt starog čoveka i vaskrsenje u novi život u Hristu. Krštenje, ako je moguće, treba obaviti u tekućoj vodi. Pre primanja krštenja traže da vernik koji prilazi Zajednici istupi iz verske zajednice kojoj je ranije pripadao.

Veruju da nijedan član ne može odvojeno i nezavisno od Zajednice napredovati u Božjoj milosti. U zajednicu se može primi-

ti samo osoba koja se potpuno upoznala s načelima verovanja i prihvatila da živi po njima, pod uslovom da članovi Zajednice glasanjem odobre njeno primanje. Kandidat mora pred celim skupom dati izjavu da želi da bude primljen za člana Zajednice, a kada je primljen, ima i svoje dužnosti i prava. On, tako, može da učestvuje u obredima Zajednice kao što su pranje nogu i sveta večera, dok bogoslužjenja i subotnju školu mogu posećivati i prijatelji crkve. Prema članu 27, Zajednica je dužna da isključi svakog člana koji otvoreno prestupa načela Zajednice i Božje zapovesti. Isljučenje mora biti potvrđeno od svih članova mesne crkve, kao što se čini i prilikom primanja.

Prihodi zajednice potiču od dobrovoljnih priloga koji se daju blagajniku mesne crkve. Princip po kome se organizuje davanje jeste u vidu davanja desetka.

Veruju da se prilikom svete večere, upotrebom hleba bez kvasca i vina bez alkohola, obznanjuje Hristova smrt. Ovim obredom ne postiže se oproštenje greha, već se podseća na muke i smrt Hristovu. On služi za jačanje Zajednice, ako se prima u ljubavi, poniznosti i jedinstvu. Pričešće se obavlja jednom u tri meseca. Obred pranja nogu smatraju obaveznim za sve hrišćane, jer je to Hristova nova zapovest, a udela u obredu mogu imati takođe samo članovi Zajednice.

Od verovanja navodi se značaj proročanstva proroka Danila 8, 14, koje se završava u godini 1844, kao i da je *čišćenje svetinje* vreme istražnog suda na nebu. Ovo je originalno učenje adventista: oni proročko razdoblje od 457. godine pre Hrista do 1844. godine posle Hrista povezuju s Hristovim ulaskom kao prvosveštenika u svetinju nad svetinjama, na nebu. Najznačajniji tekst za adventiste je Otkrivenje 14, 6–12, kojim se Trostruka anđeoska vest primenjuje na početak propovedanja i u određeno vreme (1844). Poziv je upućen svim ljudima: treba se držati Božjih zapovesti, a naročito četvrte. Svrha ove poslednje vesti jeste da Božji narod pripremi za Hristov drugi dolazak.

Karakteristično verovanje za ovu zajednicu nalazi se u članu 21, gde se navodi zapečaćenje 144.000 vernika. Spoljni znak ili pečat pravih Božjih slugu jeste verno držanje subote. Smatraju da zapečaćenje počinje početkom objavljivanja Treće anđeoske vesti i traje sve do kraja vremena milosti.

Veruju da će Hristov dolazak biti stvaran i vidljiv, da će uskrsnuti svi pravednici, a živi pravednici biće preobraženi. Veruju da je čovekova duša smrtna, da nema zagrobnog života i da mrtvi ne znaju ništa. Veruju da je hiljadugodišnje carstvo zapravo period između prvog i drugog vaskrsenja.

Veruju, dalje, da je brak uspostavio Bog, još u raj, i da će na njemu ostati posvećenje i blagoslov do kraja sveta; da brak ne treba da služi pohoti nego umnožavanju ljudskog roda. Smatraju da je Božja volja da čovek ima jednu ženu i žena jednog muža. Članovi Zajednice mogu da stupaju u brak samo sa drugim članovima njihove Zajednice. Razvod braka nije dozvoljen, osim zbog brakolomstva, ali članovima nije dozvoljeno stupati u drugi brak sve do smrti razvedenog supružnika.

Zdravstvena reforma je nešto što je tipično za ovu versku zajednicu. Veoma drže do zdravlja verujući da je Božja volja da svaki čovek bude telesno i duševno zdrav. Ko neumerenošću kvari svoje telo i prestupa prirodne zakone nanoseći štetu organizmu, greši protiv Božjeg zakona i mora snositi posledice. Oni u ishrani ne koriste nikakvo meso ni mast životinjskog porekla, teške začine, stari sir, teško probavljivo pecivo, alkoholna i razdražujuća pića, kokain, kafu, čaj, duvan, opijum, morfijum i dr. Zdravstvenoj reformi pripada i reforma u odevanju.

Što se tiče odnosa prema vlastima, pripadnici Reformnog pokreta ASD veruju da je vlast postavljena od Boga i da njeni predstavnici, kao Božje sluge, štite narod i služe mu na dobro. Dužnosti prema vlastima, smatraju, ispunjavaju se ne iz straha nego dobrovoljno. Od vlasti se očekuje da svakom građaninu dozvoli slobodu vere po njegovoj ličnoj savesti, a u pitanjima savesti oni priznaju jedino Božji autoritet. Veruju da vera sa politikom nema nikakve veze i zato se ne mešaju ni u kakva politička pitanja.

Reformni pokret ASD objavljuje duhovnu i zdravstvenu literaturu, posebno stavljajući akcenat na opus Elen Vajt. Smatraju je prorokom našeg vremena, a njene knjige objavljene za vreme njenog života, smatraju nadahnutima.

Prema podacima sa poslednje organizacione konferencije, Unija reformnog pokreta ima u svom sastavu oko 300 članova u Srbiji, dok pripadnika Reformnog pokreta adventista sedmog dana u svetu ima oko 35.000.

## Evangelička metodistička crkva

Druga registrovana verska zajednica u Ministarstvu vera je Evangelička metodistička crkva, čije je glavno sedište u Švajcarskoj, u Cirihi (Zurich), Badenerstrasse 69. Sekretarijat episkopa u Srbiji ima sedište u Novom Sadu, u ulici Lukijana Mušickog 7. Inače, osnovana je u SAD, u Baltimoru, 1784. godine. U Srbiji deluje od 1898. godine. Ovlašćeno lice je Ana Palik-Kunčak.

Paula Mojzeš piše o počecima metodističkog pokreta u Engleskoj pa kaže da ništa nije toliko zanimljivo i poučno kao jedan pokret posmatrati u njegovim počecima. „Istorija svih velikih duhovnih pokreta u svetu uvek je povezana i sa istorijom jednog čoveka od čije ličnosti, darova i iskustava se šire valovi pokreta“ (Mojzeš, 1962: 1).

Kako smo videli kod adventista, duhovni vođa bila je Elen Vajt (Ellen White), čija je porodica pripadala metodističkoj crkvi ali, zbog toga što su se priključili Milerovom pokretu, bili su isključeni iz crkve. Tako adventizam svoje korene ima i u metodizmu.

Metodizam je pokrenuo Džon Vesli (John Wesley). Ovaj pokret, koji je veoma brzo zahvatio skoro ceo svet, u početku nije bio ništa drugo do pokret evangelizacije. „Vesli nije nastupao kao propovednik jedne nove nauke, već je stalno naglašavao da je njegova propoved saglasna sa crkvenom naukom. On nije imao plan da osniva novu crkvu, jer je do kraja svoga života, zajedno sa svojim bratom, ostao je sveštenik Anglikanske crkve“ (Mojzeš, 1962: 1).

Dakle, bio je to jedan pokret unutar Anglikanske crkve, i to pokret evangelizacije i zajednice. Kako kaže Paula Mojzeš, on je postao sasvim protiv volje svog osnivača samostalne crkve, sa čvrstom crkvenom organizacijom i disciplinom. Postao je jedna od najvećih evangeličkih crkava, koja u celom svetu okuplja više od 40 miliona članova.

Naravno, kao ni druge verske zajednice, tako ni metodistička nije bila pošteđena rascepa. Pišući o nesporazumima i rascepima Paula Mojzeš (1962: 45) kaže: „Ako pogledamo na jedan rascep, onda posle više godina vidimo da bi bilo bolje da se našao jedan kompromis, umesto da je došlo do razdvajanja. Kako se mnogo puta dešavalo: jedna dobra snaga u crkvi izgubljena je zato što se na jednoj strani zauzme preoštari stav, a na drugoj je premalo strpljenja.“ Prvi rascep desio se već 8 godina posle osnivanja crkve. Bu-

dući da je Generalna konferencija telo koje donosi odluke, na njoj se i raspravljalo o prigovoru i zahtevu jednog propovednika u vezi sa preseljenjem: da mu se dâ pravo da prigovori ako mu se ne dopadne mesto u koje ga sele. Međutim, kako su preseljenja međusobno povezana, to bi suviše komplikovalo samu organizaciju pa je taj zahtev odbijen, a propovednik Džems O'Keli (James O'Kelly) zato osniva Republikansku metodističku crkvu. Drugi rascep došao je 1830, kada je osnovana Protestantska metodistička crkva; razlog – pokušaj nekih propovednika da se episkopova moć ograniči. Kasnije su te reforme učinjene u crkvi, i ponovo su se spojili.

Želim da se još zadržimo na pitanju prakse preseljenja propovednika, budući da je to za ovu crkvu karakteristično. Na Generalnoj konferenciji godine 1804. zaključeno je da propovednik koji je do tada bio samo 6 meseci na jednom mestu, ostane tamo dve godine; 1864. predloženo je da to traje 3 godine, a 1888 – 5 godina, dok je 1900. opet promenjeno: episkop po svom nahođenju i potrebi svake godine može dati premeštaj – ako to donosi dobrobit.

Što se tiče ravnopravnosti žena u crkvi, i pitanja da li mogu da budu delegati, to je rešavano još 1890/91, kada se glasalo u svim crkvama, da bi se posle, na Generalnoj konferenciji, predlog izmenio u korist žena. Godine 1904. žene su prvi put sedele kao delegati, a punu ravnopravnost dobile su na Generalnoj konferenciji 1956. godine. Organizovana delatnost žena započela je u Bostonu 1868. godine kao Žensko udruženje za domaću misiju, kasnije pod imenom Metodistička ženska služba. U svim zajednicama postoje i ova udruženja. Sve članice obavezale su se da svake nedelje daju dva centa, i trudile su se da povećaju prihode. Kao ogranak misijskog rada novac su ulagale u školovanje siromašnih studenata, za osobe sa invaliditetom, za misiju u Evropi.

Kada se piše o misiji, pažnja se uvek obraća njenim počecima jer, kako kaže Paula Mojzeš (1962: 54) „carstvo nebesko je slično gorušičinom semenu, koje je malo i neznatno, ali poraste kao drvo na čijem granju stanuju ptice nebeske“.

To grananje metodizma učinilo je da ono dospe i u naše krajeve. Zanimljiv je podatak koji iznosi Paula Mojzeš (1962: 57) u svojoj kratkoj istoriji Metodističke crkve, da je propovednik iz Beča, Miler, bio prvi koji je došao u Bačku. U knjizi *Verske zajednice u FNRJ* (1953: 603) piše da je Robert Moler 1898. godine bio pozvan od grupe pobožnih ljudi koji su njegovu adresu pronašli u metodis-

tičkom časopisu. Branko Bjelajac (2010: 115) navodi da je metodistički propovednik iz Beča Robert Meler (Robert Möller) prihvatio, kako piše Bjelajac, poziv trezvenjačkog društva „Modri križ“.<sup>58</sup> On se odazvao pozivu i držao je propovedi u Srbobranu, Vrbasu, Sivcu, Lovčencu i drugim mestima. Kad je on otišao, došao je mladi dr Miler (Miller), koji je propovedao ali i osnovao prve metodističke zajednice u Bačkoj.

Bjelajac (2003) daje precizne podatke o čemu se tu radilo. Naime, u Novom Vrbasu tražili su, i dobili, odobrenje da koriste lokalnu reformatsku crkvu. Meler je tada propovedao i u Feketiću, Sekiću i Kucuri. Prilikom svojih narednih poseta Meler je propovedao s metodističkog stanovišta, što se nije dopalo rukovodstvu „Modrog križa“ u Budimpešti jer je njihova osnovna želja bila da ostanu denominacijski neopredeljeni. „Modri križ“ je bilo društvo za pomoć alkoholičarima, na isti način na koji je Društvo Crvenog krsta pomagalo ranjenim vojnicima (Bjelajac, 2003: 114).

Ceranić (1970: 39–40) piše da je godine 1922. u Vrbasu izvršeno pripajanje Crkve u severnim krajevima s južnim krajevima – Makedonijom, s podelom na severni i južni distrikt. Severni sačinjavaju okruzi: bački, sremski, banatski i mađarski, a južni obuhvata okruge: skopski, strumički, murtino-monospitovski, koleški, prilepski i kosovsko-mitrovački. Od publikacija navode se mesečni časopisi *Put života* i *Glas Jevanđelja*.

Zanimljiv mi je podatak koji se navodi u knjizi *Verske zajednice u FNRJ* (1953: 605): svaki član dobija specijalnu kartu udruženja, koja se mora obnoviti svaka tri meseca; na osnovu toga autor knjige, čije ime nije dato, zaključuje da je organizacija vrlo jaka, a tromesečno proveravanje svedoči o tome da se o svakom članu strogo vodi računa. Što se tiče dozvola za propovedanje, njih svake godine potpisuje superintendant. Sveštenike plaćaju mesne crkve, dok mesne propovednike ne plaća niko. U Jugoslaviji je tada bilo 3.000 odraslih vernika Metodističke crkve, i dece oko 6.000. Imali

---

<sup>58</sup> Branko Bjelajac navodi da je godine 1877. u Ženevi, u Švajcarskoj, pastor Luj-Lisjen Rošat (Louis-Lucien Rochat) osnovao Trezvenjačko društvo „Plavi krst“ (La Croix-bleue, odnosno Modri križ), koje je pod tim imenom poznato od 1881. godine. Bjelajac citira prema doktorskoj disertaciji Paula B. Mojzesa, *A history of the Congregational and Methodist Churches in Bulgaria and Yugoslavia*, Boston University, 1965, 268.

su 6 sveštenika sa teološkim obrazovanjem i 20 do 25 mesnih propovednika iz redova laika, sa završenim kursevima koji su održavani svake godine, tokom zime, i trajali 8 do 10 dana, posle čega je dobijana dozvola za mesnog propovednika.

Što se tiče učenja, Paula Mojzeš (1962 : 13) piše: „Uglavnom su se metodisti našli na istom dogmatičkom temelju kao Anglikanska crkva. Jer kada je Vesli zamoljen da piše pravilo vere za američki metodizam, onda je on 39 tačaka Anglikanske visoke crkve, u skraćenom obliku, poslao u Ameriku. Ovih 39 tačaka su istovetne sa glavnim učenjem nemačke i švajcarske Crkve Reformacije.“

Branko Bjelajac (2010: 136) prenosi izvod iz knjige *Ko su zapravo metodisti?*, koja je izdata od Evangeličko-metodističke crkve u Novom Sadu, 1992. godine. Tu piše da oni praktikuju krštenje dece, ali od svakog krštenog deteta očekuju da vremenom pred celom zajednicom prizna svoju veru, i da svesno postane odgovoran član crkve. Učenja Džona Veslija, koja je on formulisao kao *Opšta pravila*, crkva posmatra kao poruku osnivača. Od svakog vernika se očekuje da ne čini zlo, već da izbegava zlo svake vrste; da čini dobro svakom čoveku, koliko je to u njegovoj moći; da se pridržava sredstava milosti (posvećivanje, bogoslužbe, Večere Gospodnje, molitve, istraživanja Biblije, itd.).

Evangelički metodistički hrišćani tradicionalno se suprotstavljaju zlu, krijumčarenju, neljudskim zatvorskim uslovima, ropstvu, alkoholizmu, eksploataciji dece – pošto osećaju da se Božji gnev usmerava protiv ljudske nepravde i rasipništva. Svoju borbu za ljudsko dostojanstvo i socijalnu reformu vide kao odgovor na Božji poziv ka ljubavi, milosrđu i pravdi. Metodisti smatraju da crkva koja je brza u kažnjavanju nije otvorena ka Božjoj milosti, a crkva kojoj nedostaje hrabrosti da odlučno deluje na ličnom i socijalnom polju gubi pravo da se smatra moralnim autoritetom.

## **Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana u Srbiji**

Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana u Srbiji glavno sedište ima u USA, 50 East North Temple Street, Utah 84150, Salt Lake City.<sup>59</sup> Sedište u Srbiji nalazi se u Beogradu, u ulici Miloša Pocerca 26. Osnovana je 6. aprila 1830. godine u Fayette, New York, USA. U Srbiji deluje od 31. januara 1992. godine. Upis u Registar izvršio je Radomir Vučenović iz Mačvanske Mitrovice.

Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana u Srbiji distribuira humanitarnu pomoć i sprovodi edukativne aktivnosti: vode, pre svega, tečajeve engleskog jezika. Od 1992. godine, od kada deluju, oko 200 mladih vernika iz inostranstva (starih između 19 i 23 godine) proveli su dve godine u Srbiji kao neplaćeni volonteri-misionari. Oni uče srpski jezik, žive i podučavaju o svojoj veri. Posle dve godine vraćaju se u gradove iz kojih su došli, ali na osnovu svoje službe u Srbiji svaki od njih postaje doživotno povezan sa zemljom u kojoj je bio misionar – „kao ambasador dobre volje“, kako piše u dokumentu na osnovu koga su se predstavili.

Jednog jutra (2005) ispred fakulteta u Novom Sadu čekala su me dva mladića u belim košuljama, visoka i vrlo slična po izgledu, koja su me zamolila da im dozvolim da prisustvuju predavanju i svoju versku zajednicu predstavim studentima na predmetu Sociologija religije. Ja sam ih pozvala u učionicu i snimila intervju koji sam s njima vodila. Ove godine (2010), druga dvojica momaka bila su kod mene na fakultetu; od njih sam dobila *Mormonovu knjigu, još jedno svedočanstvo o Isusu Hristu*, koja je izašla 2007, a štampana je u Nemačkoj na tankom biblijskom papiru. Knjiga ima 541 stranicu i tvrdi povez teget boje. Dobila sam i slikama ilustrovanu brošuru *Svedočanstvo proroka Džozefa Smita*. I o mormonima imam znatno više materijala nego što ovde iznosim, posebno vezanog za pitanja koja ne idu u prvi plan predavljanja.

---

<sup>59</sup> Google maps nudi opciju Street View

[http://maps.google.com/maps?q=Utah+84150+Salt+Lake+City+50+E+North+Temple+Street&um=1&ie=UTF-8&hq=&hnear=50+E+North+Temple+St,+Salt+Lake+City,+UT+84150&ei=To\\_zTPe4HsLpOaeL\\_YMK&sa=X&oi=geocode\\_result&ct=title&resnum=1&ved=0CBIQ8gEwAA](http://maps.google.com/maps?q=Utah+84150+Salt+Lake+City+50+E+North+Temple+Street&um=1&ie=UTF-8&hq=&hnear=50+E+North+Temple+St,+Salt+Lake+City,+UT+84150&ei=To_zTPe4HsLpOaeL_YMK&sa=X&oi=geocode_result&ct=title&resnum=1&ved=0CBIQ8gEwAA)



### *Detalji iz istorije*

Prema izveštaju štampanom u brošuri *Svedočanstvo proroka Džozefa Smita* saznajemo o počecima utemeljivanja Crkve Isusa Hrista svetaca poslednjih dana (1997: 1). Kada je Džozef Smit (Joseph Smith, 1805–1844) imao 14 godina, želeo je da zna kojoj crkvi da se priključi, te je, u iskrenoj molitvi, zapitao Boga. Kao odgovor na tu molitvu, Bog Otac i Njegov Sin, Isus Hristos, javili su se Džozefu i rekli mu da se istinita Crkva Isusa Hrista ne nalazi više na zemlji, ali i da su oni baš Džozefa odabrali da je obnovi. Od tog prvog viđenja, koje se dogodilo u jednom šumarku u proleće 1820. godine, dok je bio u molitvi i duševnoj borbi, dogodila su mu se brojna progonstva, od različitih grupa ljudi, posebno iz religijskih krugova. Novo iskustvo susreta došlo je kao odgovor na molitvu u kojoj je želeo da sazna u kakvom se stanju nalazi pred Gospodom.

Dogodilo mu se to 21. septembra 1823. godine, dok je bio u molitvi; video je svetlo u sobi, ono je počelo da se pojačava, a onda je ugledao osobu u beloj odori koja je stajala u vazduhu, tj. stopalima nije doticala pod. „Pozva me po imenu i reče da je glasnik Božji i da mu je ime Moroni, da mi Bog ima poveriti posao i da će mi ime biti znano i po dobru i po zlu među svim narodima, plemenima i jezicima, to jest da će se o meni govoriti i dobro, a i zlo u svim narodima“ (str. 5). Dalje piše da mu je rečeno da je sklonjena jedna knjiga, da je zapisana na zlatnim pločama, da sadrži zapise o bivšim stanovnicima ovog kontinenta, i o prostorima na kojima su bili nastanjeni.

Džozef se 1825. godine zaposlio u oblasti Čeneo u Njujorku. Tamo je upoznao Emu Hejl, kojom se oženio 18. januara 1827. godine. Aprila 1829. godine Džozef Smit je, zajedno sa Oliverom Kauderijem, učiteljem iz mesta njegovih roditelja, koji mu je bio kao pisar, počeo da prevodi *Mormonovu knjigu*. *Mormonova knjiga* prvi put je štampana 1830. godine; do sada je izdata na više od 80 jezika (str. 11).

### *Verovanje*

Mormoni veruju u Boga, Večnog Oca, u Njegovog Sina Isusa Hrista i u Svetog Duha. No, prema rečima Petra Petrovića (2005), koji je diplomirao 2002. godine istražujući *da li je Džozef Smit prorok*, iako na prvi pogled deluje da veruju u tradicionalno učenje o Sv. Trojici, postoji drugačije shvatanje samoga Boga. Nai-

me, ono što pripadnike ove verske grupacije izdvaja od svih ostalih verskih zajednica u Srbiji, pa i u svetu, jeste učenje o prirodi Boga.

U knjizi *The Kingdom of the Cults* (Walter, 1997: 222) piše da je teologija mormona politeistička. Proučavajući izvore na kojima zasnivaju svoje učenje, saznajemo da mormoni nisu nikada prihvatili hrišćansku doktrinu o Trojstvu, oni je zapravo izvrću.

Prema učenju ove verske zajednice, Bog je nekada bio čovek koji je živeo na drugoj planeti.<sup>60</sup> Prema učenju osnivača i prvog proroka ove verske grupe, Džozefa Smita, Bog ima telo od mesa i kostiju.<sup>61</sup> On odbacuje ideju da je Bog od večnosti Bog.<sup>62</sup> Isus je duhovni prvorodeni sin Božji u prepostojanju. On je takođe jedini rođeni fizički izdanak Boga putem stvaranja na zemlji. Isus je jedina osoba na zemlji rođena od smrtne majke i od besmrtnog oca, i zato se naziva Jedinorodni Sin.<sup>63</sup> Mormoni uče da svako ko postane njihov član, dobar mormon, ima potencijal u sebi da postane i bog.<sup>64</sup> Uče da postoji mnoštvo bogova,<sup>65</sup> ali i da postoji majka boginja jer je Bog oženjen i ima duhovnu decu.<sup>66</sup> Dakle, iako u prvom članku svog veroispovedanja tvrde da veruju u Boga Oca, Sina i Svetoga Duha, mormonsko poimanje Sv. Trojice razlikuje se od učenja tradicionalnog hrišćanstva. Za mormone, Sv. Trojica su tri zasebna Boga: Otac, Sin i Sveti Duh. „To su tri odvojene individue, fizički različite jedna od druge.“<sup>67</sup>

Mormoni veruju da će ljudi biti kažnjeni samo za svoje sopstvene grehe, a ne za Adamov prestup, ali da će sav ljudski rod biti spasen zahvaljujući Hristovom pomirenju, kao i pokoravanju zako-

<sup>60</sup> Razgovor s Petrom Petrovićem vodila sam 30. 10. 2010. godine u Beogradu. U sledećim fusnotama date su reference na koje se on poziva: *Mormon Doctrine*, p. 321; Joseph Smith, *Times and Seasons*, vol. 5, p. 613–614; Orson Pratt, *Journal of Discourses*, vol. 2, p. 345; Brigham Young, *Journal of Discourses*, vol. 7, p. 333). Dostupno na sajtu: [www.journalofdiscourses.org](http://www.journalofdiscourses.org)

<sup>61</sup> *Nauk i savezi*, 130, 22.

<sup>62</sup> *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, p. 345.

<sup>63</sup> *Gospel Principles*, 64.

<sup>64</sup> *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, p. 345–347, 354. Stoga će oni biti bogovi, jer kraja neće imati; stoga će oni biti od večnosti do večnosti, jer nikada neće prestati da postoje – *Nauk i savezi*, 132, 20.

<sup>65</sup> *Mormon Doctrine*, p. 163, Abraham 4, 3.

<sup>66</sup> *Articles of Faith*, by James Talmage, p. 443; *Mormon Doctrine*, p. 516.

<sup>67</sup> *Articles of Faith*, by James Talmage, p. 35.

nima i obredima Jevanđelja. Osnovni principi Jevanđelja su, prvo, vera u Gospoda Isusa Hrista; drugo, pokajanje; treće, krštenje uranjanjem za oprost greha; četvrto, polaganje ruku za dar Svetoga Duha. Čovek mora biti pozvan od Boga putem proroštva, kao i polaganjem ruku onih koji imaju vlast propovedanja i prisluživanja jevanđeoskih obreda. Veruju u isti poredak koji je postojao u izvornoj crkvi – u apostole, proroke, pastire, učitelje, jevanđeliste, itd., kao i u darove jezika, proroštva, otkrivenja, viđenja, isceljenja, tumačenja jezika, itd. Biblija je reč Božja u meri u kojoj je tačno prevedena, ali isto tako veruju da je i *Mormonova knjiga* reč Božja; veruju i u sve što je Bog otkrio, što otkriva, kao i u to da će tek otkriti mnoge važne stvari koje se odnose na Božje kraljevstvo.

Petar Petrović upućuje na detalje i kaže da mormoni priznaju četiri standardna dela kao izvorna. Ova uključuju i Bibliju, ako je pravilno prevedena.<sup>68</sup> Takođe uključuju i *Mormonovu knjigu*, koju je Džozef Smit proglasio tačnijom od bilo koje knjige na zemlji, i okosnicom religije, kao i da bi se čovek više približio Bogu poštujući njena pravila nego pravila bilo koje druge knjige.<sup>69</sup> Crkva i delo *Učenja i savezi* takođe tretira kao Pismo. To je zbornik novih otkrivenja... „koja se odnose na Crkvu Isusa Hrista kakva je obnovljena ovih poslednjih dana“.<sup>70</sup> *Dragoceni biser* je četvrta knjiga za koju se veruje da je nadahnuta: „Ona objašnjava doktrine i učenja koja su bila izgubljena iz Biblije, i pruža dodatne informacije koje se tiču stvaranja zemlje.“<sup>71</sup> Predsednik crkve se smatra „vidovnjakom, objaviteljem, prevodiocem i prorokom“.<sup>72</sup>

Mormoni ističu neosporno pravo na služenje Svemogućem Bogu prema tome kako im već savest nalaže, i svim ljudima priznaju pravo da poštuju kako, gde i koga god žele. Prihvataju podaništvo kraljevima, predsednicima, vladarima i sudijama, i pokoravanje zakonima, njihovo poštovanje i podržavanje.

Službu obavljaju nedeljom. Večera Gospodnja se svetkuje svake nedelje hlebom i vodom, a ne vinom. Bogosluženje se sastoji iz tri dela. U prvom delu, nakon pričešća sledi kratka poruka koja služi da se vernici ohrabre, ojačaju i ujedno upoznaju sa učenjem

---

<sup>68</sup> *Članci vere* 1, 8.

<sup>69</sup> *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, 194.

<sup>70</sup> *Gospel Principles*, 54.

<sup>71</sup> *Gospel Principles*, 54.

<sup>72</sup> *Učenja i Savezi* 107, 91–92.

crkve. Zatim sledi tzv. nedeljna škola u kojoj se polaznici detaljnije upoznaju sa doktrinom crkve. Na ovom sastanku proučavaju se određeni priručnici koji daju opšti uvod u mormonsku teologiju, tumačenje *Mormonove knjige* i ostalih svetih pisama. Na trećem sastanku žene se odvajaju od muškog članstva. Žene imaju svoju organizaciju i svoje priručnike – uče se mormonskom viđenju žene, dok muškarci raspravljaju o svojim sveštenečkim obavezama i dužnostima. Oni se lično mole i posvećuju izučavanju svetih pisama. Značaj pridaju i posetama drugim vernicima.

Izvori finansiranja su donacije od vernika koji se pridržavaju zakona desetine (ustupanje jedne desetine prihoda). Sem bogoslužbenog prostora, kapela, u kojima se obavljaju nedeljna bogoslužjenja i ostale crkvene aktivnosti, kao što su razni seminari, mormoni poseduju i hramove.

Hramska služba<sup>73</sup> je posebna i nije dostupna javnosti. U mormonski hram mogu ući samo oni članovi koji su pokazali i dokazali svoju vernost: redovno dolazili na bogoslužjenja, podržavali crkvu materijalno redovno uplaćujući desetinu svojih prihoda, kao i posne prihode. Svi članovi koji prema pravilima crkve ispune uslove dobijaju posebnu hramsku propusnicu, bez koje ne mogu ući u hram. U hramu se obavljaju uvodni obredi, obredi darivanja, hramsko venčanje ili pečačenje za svu večnost. Uvodni obredi su pranje, pomazanje, oblačenje garmenata svetog sveštenstva, darivanje novog imena, pa hramsko venčanje, zatim krštenje za pokojnike, potvrda krštenja za pokojnike; zaređenje za pokojnike i sve obrede, kao i za žive. Kako je hramska služba posebna i sveta za mormone, zabranjeno je govoriti o njoj van hrama, te se pripadnici mormonske crkve maksimalno uzdržavaju, naglašava Petar Petrović. Na sajtu<sup>74</sup> piše da ima mnogo aktivnosti koje se odvijaju unutar hrama, ali da vernicima nije dozvoljeno da o detaljima diskutuju čak ni međusobno. Međutim, većina mormona (negde oko 70%) ne ide redovno u svoj hram iako se to od njih očekuje.

---

<sup>73</sup> [http://www.mormondoctrine.net/temple/ceremony\\_main.htm](http://www.mormondoctrine.net/temple/ceremony_main.htm)

<sup>74</sup> Na sajtu su pokrenuta brojna pitanja, ponuđena je literatura i tekstovi bivših članova kojima se detaljno opisuje ceremonija koja se obavlja u hramu. Postoje i video zapisi i audio zapisi koji su pristupačni. [www.mormondoctrine.net/temple/ceremony\\_main.htm](http://www.mormondoctrine.net/temple/ceremony_main.htm) (20. 12. 2010).

O mormonima sam prvo čitala u knjizi *The Kingdom of the Cults* (Walter, 1997: 222) u kojoj se od 179. do 243. stranice opisuje Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana (the Mormons). Na sceni teoloških rasprava u Americi govori se o tačnosti učenja, o proveravanju podataka i naučnim ispitivanjima, arheološkim dokazima. Sve se već događalo pre nego što su mormoni stigli kod nas.

Na hrvatski jezik *Mormonovu knjigu* preveo je Neven Iskra u organizaciji bivšeg košarkaša Krešimira Ćosića, piše Ivan Cvitković (1996: 252) u knjizi *Sociologija religije*. Cvitković naglašava da u učenju mormona ima primesa hrišćanstva, islama, budizma, starogrčkih i starorimskih religija. Kada je reč o stilu života, sociolog prepoznaje da su mormoni aktivni kako u verskom tako i u svetovnom životu. Veruju da trom i lenj čovek ne može biti hrišćanin niti sposoban građanin. Poste svake prve nedelje u mesecu. Zabranjuju uzimanje alkohola, duvana, čaja, kafe i bilo kojih sredstava za razdraživanje živaca. Zabranjuju predbračne seksualne odnose, homoseksualnost, prekomernosti i krajnosti u seksualnom ponašanju. Traže od svojih sledbenika poslušnost. Crkva im propisuje način oblačenja, kakve frizure mogu nositi i koje obrede vršiti.

U početku su propovedali mnogoženstvo, ali su ga se odrekli 1896. godine. Veruju da će se bračna zajednica nastaviti i u drugom životu. Zato se u hramu venčavaju i za zagrobni život, a i razvod braka izbegavaju. Jednom sedmično održavaju porodičnu večeru koju provode u pesmi, molitvi i razgovorima o odnosima u porodici. Ženama je zabranjen sveštenečki poziv. Zagovarali su rasisitički odnos prema crncima; crnci nisu mogli biti sveštenici niti su smeli da ulaze u određene prostorije hramova. Tek od 1978. godine crnac može biti mormonski religijski vođa. Svaki član može neko vreme biti sveštenik. Mormona najviše ima u SAD, gde im je sedište u državi Juta, zatim u Kanadi, Engleskoj, skandinavskim zemljama, Italiji, Švajcarskoj, Nemačkoj itd. U svetu ih ima oko devet i po miliona, predvodi ih oko pedeset hiljada misionara, a *Mormonova knjiga* prevedena je na preko devedeset jezika (Cvitković, 1996: 253; Cvitković, 2005: 296).

## Evandeoska crkva u Srbiji

Za Evandeosku crkvu u Srbiji u Registru nije navedeno sedište osnivača u inostranstvu. Datum osnivanja je 26. 8. 2006. godine, a osnovana je u Novom Sadu, u ulici Kolo srpskih sestara 25. U Registar su upisani sa ulicom Dušana Danilovića 32, Novi Sad. Upisao je Lazar Stojišić, pastir, predsednik Crkvenog odbora iz Beograda. Ideja je bila da se više organizacionih jedinica evandeoskog hrišćanstva registruje pod jednim imenom.

*Osnove veroispovedanja* (2006) iste su kao i za druge evandeoske crkve, zasnivaju se na načelima ranohrišanske crkve, koja su obnovljena u vreme reformacije u XVI veku – Sveto pismo je vrhovni autoritet pri odlučivanju o pitanjima verovanja i življenja. Veruju u jednoga Boga, Oca i Sina i Svetoga Duha, jednako blagodatnog, moćnog Stvoritelja i delotvornog danas kao u vreme apostolsko i kroz istoriju hrišćanske crkve. Polazeći od značaja jedinstva u osnovnim pitanjima hrišćanske vere, te važnosti uzajamnog razumevanja i tolerancije u razlikama, otvoreni su za saradnju sa drugim hrišćanskim crkvama.

Dane Vidović (2005: 305), propovednik Prve baptističke crkve u Beogradu, u zborniku *Vera, znanje, mir*, objašnjava sam naziv *evandeoski hrišćani* i kaže da se ne odnosi na jednu versku zajednicu, već je zbirni naziv za ceo niz protestantskih verskih zajednica koje danas predstavljaju najvitalnije krilo hrišćanstva. Radi se o više protestantskih crkava koje po svojoj istoriji i tradiciji vuku korene iz anabaptističkog krila evropske reformacije i non-konformističkog pokreta britanske reformacije. Tu spadaju Baptistička crkva, Crkva Božija, Crkva Golgota, Crkva Hrista Spasitelja, Evandeoska crkva, Evandeoska crkva vere, Hristova pentekostna crkva, Hristova crkva, Hristova crkva braće, Hrišćanska zajednica, Hrišćanska nazarenska zajednica, Metodistička crkva, Protestantska evandeoska crkva (u svetu poznatija kao Pentekostalna crkva), Skupštine Božje, Slobodna pentekostna crkva. Sve navedene verske zajednice prisutne su u Srbiji, a u svetu ih ima mnogo više i među njima su i evandeoski pokreti unutar tzv. tradicionalnih protestantskih konfesija, kao što su luterani (evangelici), kalvinisti (reformovani) i anglikanci.

Dane Vidović, predstavljajući zajedničko verovanje evanđeoskih hrišćana, poziva se na Džona Stota<sup>75</sup> koji kaže da evanđeoska vera nije neki novi izum niti neka nova vrsta hrišćanstva koju teže da stvore, već originalno, apostolsko, novozačetno hrišćanstvo. Ono nije odstupanje od hrišćanskog pravoverja i nije sinonim za verski fundamentalizam, za šta se ponekad optužuje. Evanđeoski hrišćani naglašavaju značaj Božije reči (Biblije), kao Božije lične objave čoveku, Hristovog krsta i Svetog Duha. Iz ova tri osnovna teološka polazišta potiču sve ostale verske odlike, a u prvom redu, duboka privrženost Svetom pismu koje svakodnevno čitaju i proučavaju, doživljaj Hrista kao ličnog Spasitelja, i insistiranje na stvarnom iskustvu Svetog Duha u događaju duhovnog preporoda i svetom životu posle toga (Vidović, 2005: 302).

Što se tiče broja evanđeoskih hrišćana, u svetu ih ima oko 765 miliona vernika, a rast crkve je 4,5% ili 34 miliona godišnje. Kada piše o pojavi i delovanju evanđeoskih hrišćana u Srbiji, Dane Vidović navodi prvo nazarene (1865), a desetak godina potom i baptiste, dok su ostali došli znatno kasnije, u 20. veku. Procvat evanđeoskog hrišćanstva je bio naročito nakon formiranja Kraljevine SHS i Jugoslavije. U toku ratnih devedesetih godina, većina evanđeoskih hrišćana bila je nesebično angažovana u svim vidovima humanitarnog rada u okviru svojih humanitarnih organizacija, *Hleb života*, *Tavita* i *Ljubi svog bližnjeg*, kojima pribraja i adventističku humanitarnu organizaciju (*Adra*) koja je često uspevala da prođe sa pomoći tamo gde nijedna druga organizacija nije mogla. Blagodeti te pomoći osetili su svi, od prvih izbeglica iz Hrvatske i Bosne, do izbeglica sa Kosova kasnije; od siromašnog lokalnog stanovništva, bolnica, vrtića, staračkih domova, profesora Beogradskog univerziteta... sve do pravoslavnih manastira na Kosovu (Vidović, 2005: 307–309). Međutim, sve te verske zajednice odvojeno su registrovane i teško je govoriti o nekom jedinstvu. Nisu sasvim jasne granice pripadanja evanđeoskom hrišćanstvu. Ako se tu računaju nazareni, onda oni ne pripadaju tom *vitalnom delu* budući da crkva ne raste, a i pitanje adventista koji se tome pribrajaju, čini utisak da su svi hrišćani ujedno i evanđeoski jer je u značenje pojma utkana grčka reč *euangelion* – *radosna vest*, na kome se temelji celokupno hrišćanstvo.

---

<sup>75</sup> JRW Stott, *Evangelical Truth*, Leicester, IVP 1999, 16–17.

## Crkva Hristove ljubavi u Srbiji

Crkva Hristove ljubavi u Srbiji – Krisztus Szeretete Egyház Szerbiában, glavno sedište ima u Republici Mađarskoj, u Budimpešti, u ulici Leiningen 14. Sedište verske organizacije u Srbiji je u Senti, Zoltana Čuke 3. Osnovana je u Mađarskoj i prvi put registrovana 4. novembra 1998. godine u Budimpešti,<sup>76</sup> dok u Srbiji deluje od 13. oktobra 2006. godine.

Verovanje kojim se predstavlja ova verska zajednica iskazano je u molitvi kako za svakodnevni život tako i za vlasti koje imaju moćne pozicije. Stihovima iz Biblije kombinuju se rečenice tako da je iz tog materijala teško izvući samo verovanje. Tako na str. 7, pod naslovom „Pobeda nad strahovima – Bog je sa mnom“ stoji molitva: „Oče, u ime Isusa priznajem i verujem da nijedno oružje načinjeno protiv mene neće biti srećno i svaki jezik koji mi se suprotstavi biće osuđen, jer je to nasledstvo Božjih slugu i pravda njihova od Tebe Gospode“ (Isaija 54, 17). „Verujem da mudrost Božjih Reči u meni stanuje, i zato bez straha živim svoj život. Ja kažem Gospodu: Ti si utočište moje i branioc moj, u Tebe se uzdam. Na svakom mom putu upoznajem Njega i Njegove Reči, tako On ispravlja moje puteve.“ Značenje hodanja u pobedi ljubavi iskazuje se u sledećoj molitvi, koja je parafraza odnosno citiranje biblijskih tekstova: „Moj Nebeski Oče, u ime Isusa zahvaljujem Ti se što je Božja ljubav izlivena u moje srce preko Duha Svetog, Koji mi je dat. Zadržavam i čuvam Tvoje Reči u mom srcu... Nebeski Oče, ja sam Tvoje dete, obavezujem se da hodam u Božjoj ljubavi. Strpljiv sam i dobar sa svakim. Nikad ne zavidim, nisam ljubomoran, ne hvalim se i nisam uobražen i ne veličam sebe. Ne smatram sebe većim no što jesam iz

---

<sup>76</sup> Jim Sanders je osnivač. „Jim Sanders studied the Word of God at 'Christ for the Nations' in Dallas, Texas. In 1978. he began his missionary service in Israel. After leaving Israel, he went to Australia, where he worked as a pastor for nine years. Today his ministry is reaching Eastern Europe, with Hungary being the center and main area of its operation. In Hungary Jim Sanders is serving as the head pastor of the Krisztus Szeretete Egyház (KSzE, Love of Christ Church). He often goes to the country, where nearly five hundred KSzE local churches are active working to reach the unsaved of Hungary. The KSzE also has local churches in Slovakia, Ukraine, Romania (mostly Transylvania), and Serbia.“ <http://www.krisztusszeretete-egyhasz.hu/index.php?content=111> (pristupljeno 29. 11. 2010).



Tvoje milosti... Ne radim nezgrapno. Ne tražim svoju korist, ne privezujem se za svoja prava, niti za svoje puteve, jer nisam sebičan. Nisam nagao, osetljiv, niti uvredljiv. Nisam ljutit. Ne uzimam u obzir prema meni načinjene opake delatnosti i pretrpljene uvrede. Opraštam svakome ko je protiv mene nešto uradio i zaboravljam to. Ne radujem se pretvaranju i nepravdi, radujem se pobedi istine. Sve trpim i u svakoj situaciji sam izdržljiv. Uvek sam gotov o drugima najbolje pretpostaviti i verovati. Nada mi nikad neće izbledeti u bilo kakvoj sam situaciji (1. Kor. 13, 4–8)... Oče, hvala ti što su ljudi blagoslovljeni preko mog života i služenja, kako ja u Tvojim ljubavi i mudrosti hodam... U mom srcu se duboko ukorenila ljubav, i u sigurnosti sam, pošto si Ti sa mnom, i ništa me ne može izdvojiti od ljubavi Božje, koja je u Hristu Isusu Gospodu našem.“

Prema molitvama kojima se predstavljaju i koje koriste za različite ljudske potrebe, možemo zaključiti da je reč o vrsti harizmatiskog pokreta u kome se primećuju elementi autosugestije, kojim se takođe deluje i na fizičko zdravlje vernika.

## Hristova duhovna crkva

Hristova duhovna crkva u Srbiji<sup>77</sup> nije priložila podatak o glavnom sedištu u inostranstvu. Sedište verske zajednice je u Padini, u ulici Andreja Sladkovića 51, međutim sama crkva se nalazi u ulici Horna Dolina br 11. Verska organizacija osnovana je 1919. godine, a deluje u Srbiji od 25. 8. 1950. godine. U Registar je upisano ime glavnog starešine Šandora Pačija i sekretara glavnog starešinstva Pavela Valenta. Reč je o pentekostalnoj zajednici koja je ranije svoje sedište imala u Bačkom Petrovcu, potom u Vrdniku, Gložanu i sada u Padini. Prema popisu (2002) pripadnika Hristove duhovne crkve ima 542. Prema rečima Pavela Valente<sup>78</sup>, u Padini ima 230 vernika, a pored crkve u Padini imaju još 30 mesnih crkava.

Hristova duhovna crkva na svom sajtu daje spisak lokalnih verskih zajednica koje se nalaze u sledećim mestima: Aradac, Bački Petrovac, Belo Blato, Gogovac, Gložan, Hrtkovci, Janošik, Kisač, Kovačica, Kulpin, Lalić, Novi Sad, Padina, Pivnice, Selenča, Silbaš, Šid. Crkva se nalazi u ulici Jovana Cvijića 44, u Novom Sadu, a na sajtu je dato i ime pastora i telefon. Osim različitih redovnih crkvenih aktivnosti, pažnja je posvećena kampovima. Hristova duhovna crkva ima bogato iskustvo u organizovanju dečjih i omladinskih kampova na kojima se proučava Biblija. Svake godine organizuju se kampovi u različitim mestima u Srbiji ili inostranstvu. Deci se na način, u formi aktivnog učestvovanja u izradi ručnih radova, igrama i molitvama, pesmama kojima se slavi Bog, približava vest spasenja i utiče da deca i mladi slede Gospoda i služe u lokalnim zajednicama. Godine 2008. kupili su lokaciju na Fruškoj gori, u naselju Glavica; tu se planira gradnja objekta za decu i omladinu, za kampove i ostale aktivnosti, a već od 2009. koristili su renoviran objekat za smeštaj, s kapacitetom od 20 učesnika. Muzika slavljenja, koja je prikazana i na sajtu, sadrži instrumentalnu pratnju benda.

Načela verovanja i naučavanja Hristove duhovne crkve u Srbiji data su u Odluci koja je doneta 17. septembra 2005. godine. Tekst je u vidu propovedi, sa mnoštvom biblijskih stihova. Preuze-

---

<sup>77</sup> www.hdc.rs

<sup>78</sup> Pavel Valenta objavao je tekst o Hristovoj duhovnoj crkvi u zborniku *Padina: 1806.–2006.* koji je objavljen 2010. godine povodom proslave 200 godina od dolaska Slovaka u Padinu gde danas čine 98% stanovništva.

ću samo delove koji odslikavaju ovu versku zajednicu. U uvodnom delu piše da se pokazala potreba za priručnikom kojim bi bile obuhvaćene osnovne istine naučavanja Hristove Duhovne Crkve, i koji bi ujedno bio podstrek revnijem proučavanju Svetoga pisma, i doprineo da u shvatanju i tumačenju budu jedinstveni. Namera njihovog predstavljanja jeste i ta da pruže uvid svima koji su do sada bili pogrešno obavešteni. Navedeno je 18 tačaka verovanja. Prvo se naglašava da je Biblija data od Boga, da je jedino i nepogrešivo pravilo života i vere, a usmena predanja i tradicije su suvišne i štetne. Što se tiče odnosa prema zakonu, smatraju da je Zakon dat preko Mojsija, a blagodat i istina data je od Isusa Hrista. Zakonom, odnosno njegovim delimičnim izvršavanjem niko neće biti opravdan pred Bogom. Zakon i njegov jaram nisu mogli nositi niti ispuniti ni apostoli niti iko od ljudi, nego je jedini Isus Hristos ispunio zakon sav, On je svršetak zakona. Spasenje čovečanstva dolazi samo kroz Isusa Hrista! samo verom u Njega, bez dela Zakona!

Drugo što je bitno jeste da veruju da postoji Jedan Bog. „Verujemo u jednog, večnog Boga koji živi oduvek, neograničenog u sili, svetog po prirodi, osobinama i ciljevima, i koji poseduje apsolutno, nedeljivo Božanstvo. Ovaj jedini istiniti Bog je otkrio sebe kao otac, kroz njegovog sina, u otkupljenju; i kao duh sveti u ishodenju.“ U ličnom razgovoru su mi objasnili da ne veruju da je Bog trojstvo, te da se razlikuju od recimo pentekostalne zajednice u Beogradu koja se nalazi u Siminoj ulici i ima ime Sveta Trojca.

Veruju da je Bog na početku stvorio nebo i zemlju, da je čovek padom u greh izgubio besmrtnost i nasledio smrtnost, i postao sklon daljem padanju, izgubio i pravo na boravak u mestu blaženosti, u zajednici s Bogom. Spasenje je Božji dar, koji se dobija kroz veru u Isusa Hrista. Vera se očituje u pokajanju, u krštenju, udelu u zajednici i novom životu po Duhu Božjem. Plod spasavajuće vere u Hristu prepoznaje se u privrženosti Hristovoj nauci i životu po Duhu. Pokajanje znači ne samo žalost nad svojim počinjenim gresima, već priznanje i ostavljanje greha, promenu misli, volje i naravi u odnosu na Boga, bližnje i sebe. Nanovorođenje je uslov da bi neko mogao biti u mogućnosti da vidi Božje carstvo i da uđe u njega.

Još jedna razlika je što prilikom krštenja izgovaraju samo *u ime Isusa Hrista*, navodeći stih iz Dela 2: 38. Krštenje u vodi obavlja se jednokratnim zaronjenjem pod vodu, tako da se i krstitelj i

krštenik nalaze u vodi. Krštenjem se svedoči vera u smrt Isusa Hrista na krstu, koju je On dragovoljno podneo za grehe sveta. Njegova prolivena krv jedino je sredstvo otkupljenja iz greha i smrti. Krštenje Svetim Duhom i ognjem znak je govora novih jezika na slavu Božju. Sveti Duh Božjoj deci daje svedočanstvo i pomaže im u molitvama i službi Gospodu Bogu. Posvećenje se sastoji u odricanju svojih telesnih želja i pobeda nad njima, u napredovanju vere i spoznaje Boga i Hrista Isusa u predanju i ispunjenju Sv. Duhom, te u iskrenoj i nesebičnoj službi Bogu i bližnjima. Crkvu – Hristovo telo sačinjavaju svi oni koji su verom u Hrista kršteni i u kojima živi Duh Hristov. Poglavar Crkve je sam Isus Hristos, stoga ona ne može imati drugoga poglavara na zemlji niti na nebu. Večera Gospodnja sa nogopranjem obavlja se po tekstu iz 1. Kor. 11: 23–29.

Veruju da je brak je ustanovljen od Boga sa svrhom rađanja dece, nerazrešiv je, prestaje samo smrću jednog od supružnika; drugi brak nije dozvoljen. Crkveni blagoslov može se obavljati samo nakon izvršene registracije pred državnim vlastima. Prema udovicama i udovcima u zajednici se podrazumeva briga o njima. Odnos prema vlastima podrazumeva poštovanje i pokoravanje ne samo iz straha već i po savesti. U nametnutim sporovima smatraju da imaju slobodu zatražiti pravnu zaštitu od strane državnih vlasti.

Veruju da je „Isus Hrist obećao da će ponovo doći u velikoj slavi i sili. Prilikom Njegovog dolaska uskrsnut će mrtvi u Hristu, dok će svi živi vernici u tren oka biti preobraženi u besmrtno telo... To je prvo uskrsnuće sa kojim nastupa hiljadugodišnja vladavina Isusa Hrista i Njegovih svedoka na zemlji. Hristovo carstvo će biti carstvo mira, pošto će za sve to vreme sotona biti vezan. Nakon hiljadu godina sotona će biti odvezan i pušten iz tamnice svoje i nastaće sveopšte uskrsnuće. I sotona će opet početi da pravi bunu i nemir, varajući i zavodeći narode i nagovaraće ih da ujedinjeni navale na Tabor svetih, ali će na kraju biti poraženi: pašće silni oganj od Boga s neba i sve će ih progutati.“

Veruju u večno nasledstvo: „Zaslugama Isusa Hrista i našom verom u Njega darovan nam je večni život i večno nasledstvo, koje čekaju svi oni koji su u veri dobili Isusovo svedočanstvo i u toj veri pomrli ili u životu dočekali slavni Hristov dolazak“.

## Hrišćanska baptistička crkava

U Registar crkava i verskih zajednica upisan je Savez hrišćanskih baptističkih crkava u Srbiji i oni su naveli glavno sedište u SAD,<sup>79</sup> u 405 N Washington St., Falls church, Virginia 22046, USA. Sedište u Srbiji nalazi se u Vrnjačkoj Banji, u Zelenom bulevaru 30. U Srbiji deluje od 1993. godine. Lice ovlašćeno za zastupanje prilikom upisa u Registar je Čedo Ralević.

Inače, baptističke crkve su samostalne i dobrovoljno se udružuju. Od održanja navodim Svetsku baptističku alijansu, koju sam posetila prilikom boravka u Vašingtonu, BWA (Baptist World Alliance)<sup>80</sup>. Osnovana je 1905. godine. U organizacionoj strukturi sastoji od šest regionalnih udruženja (Asia Pacific Baptist Federation, All Africa Baptist Fellowship, Caribbean Baptist Fellowship, European Baptist Federation, North American Baptist Fellowship, and Union of Baptists in Latin America). Evropska baptistička federacija (EBF)<sup>81</sup> na svom sajtu prikazuje, sa kongresa održanog 2005. godine u Engleskoj, prihvaćene tačke verovanja koje opisuju identitet baptista u 17 tačaka verovanja.

Na sajtu EBF navedene su članice gde se nalaze i podaci za Srbiju i Crnu Goru. U okviru Saveza baptističkih crkava u Srbiji naveden je broj crkava 69 i broj vernika 1.983. Adresa u Beogradu je Danke Savić 33. Predsednik je Ondrej Franka a generalni sekretar Dane Vidović. U drugoj grupi baptista (Union of Evangelical Christians-Baptists of Serbia and Montenegro) predsednik je Čedo Ralević a generalni sekretar Dragiša Armus. Adresa je u Vrnjačkoj Banji, Zeleni Bulevar 30. Broj crkava je 14, a broj vernika 700.<sup>82</sup> Prema popisu stanovništva (2002), u Srbiji pripadnika Hrišćanske baptističke crkve ima 1.572 i pripadnika nezavisne baptističke crkve ima 109.

Prema rečima Daneta Vidovića, Savez baptističkih crkava u Srbiji odbio je da se registruje po novom *Zakonu o crkvama i*

---

<sup>79</sup><http://maps.google.com/maps?q=N+Washington+Falls+church+VA+22046&um=1&ie=UTF-8&sa=N&hl=en&tab=wl>

<sup>80</sup> [www.bwanet.org](http://www.bwanet.org)

<sup>81</sup> [www.ebf.org](http://www.ebf.org)

<sup>82</sup> [www.ebf.org/member-unions/member-info.php?country=38](http://www.ebf.org/member-unions/member-info.php?country=38)

*verskim zajednicama* iz 2006. godine, jer smatra: 1) da taj Zakon krši Ustav i međunarodno zakonodavstvo u oblasti verskih prava i sloboda; 2) da drastično smanjuje ostvareni i dostignuti nivo ljudskih sloboda iz prethodnog zakonodavstva (što se po Ustavu Srbije izričito zabranjuje); 3) da uvodi diskriminaciju na verskoj osnovi time što uvodi više kategorija verskih zajednica i svakoj kategoriji dodeljuje različit nivo prava; 4) da je zakomplikovao proceduru registracije za crkve i verske zajednice kojima je dodeljen niži pravni status; 5) da registracija verske zajednice iz niže pravne kategorije ne garantuje njenu ravnopravnost sa privilegovanim verskim zajednicama, već je stavlja u podređen položaj po pitanju poreza, PDV-a, pristupa medijima, verskog obrazovanja, bankarskog poslovanja, itd.

Dane Vidović, propovednik Hrišćanske baptističke crkve u Beogradu, u želji da dopuni moj tekst o baptistima, u elektronskoj pošti poslao mi je podatke o istorijskom razvoju, podelama i načelima verovanja. Prema njegovim rečima, baptista danas u svetu ima preko 60 miliona odraslih, krštenih članova crkve. Ako se tome dodaju i deca (jer baptisti krste samo odrasle), ovaj broj se udvostručuje, pa se može govoriti o broju od preko 120 miliona baptista u svetu.

Korene baptizma treba tražiti u čitavom nizu verskih događanja u Engleskoj krajem 16. a naročito početkom 17. veka, i delimično u menonitskom pokretu u Holandiji. Pokret je nastao izdvajanjem iz okrilja engleskog *puritanizma*. U početku on se svodio na usmeni kriticizam crkve, ali kako je dobijao sve više pristalica, došlo je do jasnog distanciranja, i na kraju do *separatizma*. Separatisti nisu bili motivisani samo suprotstavljanjem nacionalnoj crkvi, već ih je sve više privlačila ideja o dobrovoljnoj, tzv. *okupljenoj crkvi* po ugledu na prvobitnu hrišćansku zajednicu koju su osnovali Hristos i apostoli. Separatisti nisu sebe smatrali rušiteljima i protivnicima crkve, i nisu prihvatili naziv „separatisti”. Nastojali su da se rasterete stega klerikalizma tadašnje anglikanske crkve i terora svetovnih vladara. Mnogi anglikanski sveštenici pristupili su separatistima. Tako su počeli da se formiraju novi verski pokreti.

Posle *Antiseparatističkog dekreta* (1593) velike grupe separatista otišle su u Lajden, Amsterdam i druga mesta. Bivši anglikanski sveštenik, Džon Smajt (John Smyth, 1570-1612), nakon

višegodišnjeg kolebanja, priklanja se separatistima i priključuje njihovoj „okupljenoj crkvi“. Nakon progonstva Smajtova grupa se našla u Amsterdamu. Pod njegovim vođstvom počela je da zalaže za spontano bogoslužjenje, bez molitvenika i hijerarhijskog klera. U ovoj grupi nalazio se i Tomas Helvis (Thomas Helwys), koji je kasnije bio njihov predvodnik povratka u Englesku i veliki borac za verska prava i slobode.

Za vreme boravka u Holandiji, ova grupa je došla u doticaj s holandskim menonitima koji su negovali praksu krštavanja vernika (odraslih koji lično i javno ispovede svoju veru). To je dodatno uticalo da oni preispitaju svoj stav o krštenju i započnu s praksom krštavanja vernika. Izvorna grčka reč za krštenje glasi *baptizo*, pa odatle i reč baptisti.

Tako je u Holandiji ova grupa engleskih izbeglica, pod vođstvom Smajta i Helvisa, došla do baptističkih uverenja i osnovala prvu baptističku crkvu u izbeglištvu, 1609. god. Dve godine kasnije deo te grupe, pod vođstvom Helvisa, vratio se u Englesku, što se smatra početkom baptističkog pokreta u Engleskoj. Tu su se snažno zalagali za verska prava i slobode i zbog toga iskusili okrutna progonstva.

Ova grupa baptista, koja je nastala pod vođstvom Smajta i Helvisa, nazvana je *generalni baptisti*, zbog njihovog učenja o otkupljenju, po kome je ono zagarantovano svakome ko verom prihvati otkupljujuće delo Isusa Hrista. Godine 1616. u Londonu je osnovana još jedna baptistička crkva koja nije bila u vezi sa Smajtom i Helvisom, već je nastala u krilu manje radikalnih, koji su se mnogo čvršće držali kalvinističkih uverenja o posebnom (engl. *particular*) otkupljenju samo izabranih. Na taj način nastali su tzv. *partikularni baptisti*. Obe grupe, generalni i partikularni baptisti, slagale su se oko pitanja crkve kao „okupljene zajednice“, krštavanja samo vernika i to podronjenjem i zalaganja za verske slobode.

Rodžer Vilijams (1603–1683) bio je puritanski lider; pošto je diplomirao na Kembridžu, otišao je 1631. u Masačusets gde je privukao pažnju dokazujući da, između ostalog, Kolonija treba da plati Indijancima za zemlju koju im je uzela i da omogući potpunu versku slobodu svim stanovnicima. Njegov rad je kasnije doprineo stvaranju velike američke Povelje o pravima. Smatra se da je on

1639. osnovao prvu baptističku crkvu u Novom svetu u mestu Providens, u Roud Ajlendu (Miller, 1992).

Za sledeći korak u razvoju baptističke teologije zaslužan je Vilijam Keri koji je 1792. godine osnovao Posebno baptističko misionarsko društvo. Takođe je značajno ubrzalo razvoj baptizma organizovanje koncepta Nedeljnih škola. Između 1780. i 1810. godine deca su svake nedelje na organizovan i strukturisan način imala poučavanja Svetog pisma. Kasnije je ovaj metod preovladao i među odraslim stanovništvom, i predstavljao je jedan od osnovnih obrazovnih metoda u naredna dva veka. Koncept Nedeljne škole je danas opšteprihvaćeni metod biblijskog poučavanja u svim evanđeoskim crkvama (Bjelajac, 2010: 90).

Iako je baptistički pokret započeo u Holandiji, on se dobrih 200 godina razvijao samo na britanskom ostrvu (u Engleskoj), dok se u središte Evrope ponovo vratio tek u prvoj polovini 19. veka, i to u Nemačku, preko Johana Gerharda Onkena (Johann Gerhard Oncken), koji je nakon svog obraćenja u Engleskoj, s velikim entuzijazmom počeo da propoveda u Hamburgu, gde je 1834. godine osnovana prva baptistička crkva u Nemačkoj. Kasnije je došlo do velike ekspanzije baptizma u Austrougarskoj monarhiji, što je dovelo i do pojave baptista i na teritoriji današnje Srbije.

Prvi baptisti u današnjoj Srbiji verovatno su bili jedan bračni par Mađara iz Novog Sada, Franc Tabori (Tabor) i supruga Marija, koji su se krstili u Bukureštu 1862. godine. Prva crkva u Novm Sadu nastala je kao misijska stanica budimpeštanske crkve, a počela je sa okupljanjem nekoliko bivših nazarena, te su 1875. godine pozvali Mejera da dođe iz Budimpešte i krsti grupu od petšest osoba, a kasnije je kršteno još 20 osoba.

Prvi baptista srpske nacionalnosti bio je Svetozar Barbulović iz Negotina, koga su Francis Harford Makenzi i Čedomilj Mijatović, ugledni srpski ministar i diplomata, poslali u Beč na lečenje, ali i spojili sa baptističkom crkvom u Beču. Barbulović je tamo prihvatio baptističko verovanje i bio kršten 1882. godine. Po završetku bogoslovskih studija u Švajcarskoj, na poziv Makenzija, Barbulović je došao u Beograd gde je propovedao i krštavao. Prvi vernik koga je Barbulović krstio u Beogradu bila je Julka Simonović. Toj grupi, između ostalih, pripadale su i Sofija Sinković i



Marija Štajner, koje je nemački propovednik iz Pešte, Henrik Majer, krstio 1889. god. u Novom Sadu.

Posle Barbulovića crkvu je predvodio propovednik češke nacionalnosti Petar Lehotski, sve do Prvog svetskog rata. Do tog vremena, a i posle rata, u Kraljevini SHS osnovano je više baptističkih crkava, u redovima slovačke, nemačke, srpske, rumunske i mađarske nacionalnosti, pa je 1922. godine formiran Savez baptističkih crkava u Kraljevini SHS. Godine 1939. u Beogradu je osnovana prva Baptistička teološka škola koja je, posle rata, nastavila sa radom u Novom Sadu, a uspostavljeno je i crkveno izdavaštvo.

### *Načela verovanja*

Baptisti čvrsto stoje na osnovnim načelima verovanja protestantske Reformacije iz 16. veka: samo vera, samo milost i samo Sv. pismo („*sola fide*”, „*sola gratia*”, „*sola scriptura*”). Iz njih proističu sva ostala njihova verska načela. Baptisti poštuju simvole vere, ali im ne pridaju dogmatski značaj, već ih smatraju dobrim primerima sporazuma crkve oko važnih pitanja vere; oni se ne smatraju obaveznim temeljima vere i prakse. Ono čemu baptisti pripisuju najveću važnost jeste – lični doživljaj Boga u iskustvu duhovnog preporoda; veruju da se čovek ne rađa kao hrišćanin, već postaje hrišćanin u jednom trenutku svog života, kad se na ozbiljan i promišljen način suoči s Bogom i zatraži da se svojim Duhom useli u njegovo ili njeno srce. To mora biti svestan, zreo, iskren i odgovoran čin. Taj čin predstavlja čovekov odgovor na Božiji poziv upućen svim ljudima u Svetom pismu. Iz tog uvodnog dela Dane Vidović prelazi na prikazivanje načela verovanja:

1. Baptisti veruju da se Bog najpotpunije objavio u ličnosti Isusa Hrista i putem Svetoga pisma. Stoga, postoji samo jedan put do Boga, to je Isus Hristos, koga svako mora da prihvati kao ličnog Spasitelja. Bez te odluke niko ne može da bude spasen, pa tako ni da bude pravi hrišćanin. Odluku da prihvati Isusa Hrista svako mora da donese sam, dobrovoljno, i niko drugi ne može to da učini umesto njega. Istine o Hristu i spasenju Bog je objavio u Svetom pismu, tako da ono predstavlja jedini autoritet za verovanje i ponašanje hrišćanina. Sveto pismo su napisali Duhom Božijim nadahnuti ljudi, stoga ono predstavlja Božiju Reč. Baptisti smatraju da istine u Svetom pismu predstavljaju duhovnu hranu,

pa ga, stoga, treba čitati svakodnevno, sa razumevanjem i u molitvenom duhu, kako bi ono postalo temelj morala i karaktera i oblikovalo poglede na svet.

2. Baptisti veruju da je Bog Stvoritelj, Održitelj i Vladar svega vidljivog i nevidljivoga. On se ljudima objavio u tri lica, kao Bog Otac, Sin i Sveti Duh, objavio se kao Sveta Trojica. Bog je stvorio svet i čoveka po svom obličju.

3. Isus Hristos je jedinorođeni Božiji Sin, potpuno Bog i potpuno čovek (Bogočovek) začet Svetim Duhom i rođen od device Marije. Živeo je bezgrešnim životom i umro mučeničkom smrću, raspinjanjem na krst, kao žrtva za grehe i time od ljudi otklonio Božiji gnev i otvorio vrata otkupljenju od greha i pomirenju s Bogom. Treći dan je vaskrsao, a potom se i vazneo na nebo, gde je zauzeo položaj s desne strane Bogu. On će ponovo doći da sudi živima i mrtvima.

4. Sveti Duh je treća božanska osoba, jednaka u sili, svetosti i mudrosti Bogu Ocu i Sinu. Bog Otac ga je poslao na svet na molbu Boga Sina da bude Branitelj i Pomoćnik onima koji veruju u Isusa Hrista kao svog Spasitelja; a da nevernike uveri u greh, nepravdu i sud.

5. Baptisti veruju da je čovek stvoren kao svet, ali se pobunio protiv Boga i raskinuo zajednicu s njim. Tim prestupom prvog čoveka, svi ljudi postali su grešnici i skloni grehu. Kao takvi, ne mogu da spasu sami sebe i osuđeni su na večnu smrt. Međutim, Bog im je svojom milošću obezbedio izbavljenje od greha i večne smrti, time što je poslao svog Sina, Isusa Hrista, kao posrednika između sebe i ljudi. Hristos je svojom žrtvom ostvario delo spasenja za svakog čoveka koji verom i u pokajanju to delo prihvati.

6. Da bi čovek bio spasen, on mora da doživi duhovni preporod ili novo rođenje, čime počinje da živi novim životom. Duhovni preporod je rezultat delovanja Božijega Duha i Božije Reči u ljudskom srcu. Tim delovanjem čoveku se otvaraju duhovne oči, on postaje svestan svog greha i otuđenosti od Boga. U njemu se rađa spasonosna vera, on počinje da se kaje od greha i obraća Bogu, a Bog mu daruje oproštaj, opravdanje i pomirenje. Preporod je jedinstveni duhovni događaj koji se dešava jednom u životu i utiče da ceo život zadobije novi tok. Baptisti veruju da se čovek ne spasava dobrim delima, već verom za dobra dela. Vera nas

spasava, a dela su dokaz i test vere. Zato su i ona veoma važna i ne smeju se zanemarivati. Tako preporođena osoba je spremna za krštenje. Krštenje je javna i simbolična potvrda duhovnog preporoda koji se odigrao u ljudskom sreću. Baptisti veruju da bez preporoda krštenje nema nikakav duhovni značaj. Svoju duhovnu pripadnost Hristovom telu vernik iskazuje i na simboličan način, učešćem u Večeri Gospodnjoj koja predstavlja zahvalnost za delo spasenja i obnovu zaveta s Bogom i sa zajednicom koja je nova duhovna porodica vernika.

7. Krštenje predstavlja ulaznicu u zajednicu vernika, koja, prema biblijskom učenju, predstavlja (duhovno) Hristovo telo. Zajednica se shvata kao *koinonia*, međusobno deljenje duhovnih i drugih dobara. Zajedništvo se iskazuje na bogoslužjenjima nedeljom i drugim danima kada se crkva okuplja, ali i putem mnogih drugih aktivnosti, druženja, humanih i humanitarnih aktivnosti, itd. Baptističko bogoslužjenje se sastoji od čitanja i tumačenja tekstova iz Svetog pisma, molitava, pesama koje proslavljaju Boga i drugih duhovnih sadržaja. U svakodnevnom životu baptisti su pozvani da redovno proslavljaju Boga, sami i u zajednici s drugima, da čitaju Sveto pismo, mole se, vode radostan i osmišljen život u poniznosti i spremnosti na pomoć drugima.

8. Baptisti smatraju da je verska sloboda i sloboda savesti ljudsko pravo koje nam je dodelio sam Bog stvarajući nas na svoju sliku. Oni se ne povlače iz društvenih tokova, već se u njih uključuju, verujući da predstavljaju duhovno svetlo i sol, čime ljudima ukazuju na Hrista i u društvo unose pozitivne promene.

9. Baptisti veruju da su svi ljudi grešni i izgubljeni pred Bogom, i da im je potrebno spasenje. Zato smatraju da svaki vernik treba o svojoj veri da svedoči i drugima, pre svega svojim preporođenim životom, ali i rečima i tumačenjima Svetog pisma. Baptisti se protive agresivnosti i nametanju svojih verskih stavova, jer to smatraju ugrožavanjem nečije slobode izbora. Zato se njihovo usmeno svedočanstvo svodi na razgovor koji treba da ukaže na prednosti vere iz uverenja nad svakim oblikom nevere, ali i nad formalnom verom koja ne stvara nikakvu promenu u čovekovom životu. Baptisti sebe shvataju delom velike hrišćanske porodice i ne smatraju da imaju monopol na istinu i da se spasenje može ostvariti samo u okviru njihove verske zajednice.

## Hrišćanska nazarenska verska zajednica u Srbiji

Hrišćanska nazarenska verska zajednica u Srbiji ima sediš-  
te u Novom Sadu u ulici Valentina Vodnika 12. U Srbiji deluje od  
1865. godine. Ovlašćeno lice za zastupanje je Hrubrik K. Karlo.

Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, 1426 osoba  
izjasnilo se da su pripadnici Hrišćanske nazarenske zajednice. U  
Novom Sadu ima oko 450 vernika i 16 propovednika.

Branko Bjelajac (2010: 26) smatra da su nazareni, posle  
skoro 140 godina postojanja među Srbima, zreli za ozbiljno prou-  
čavanje sa crkveno-istorijskog, teološkog, kao i sociološkog stano-  
višta. U knjizi o protestantizmu u Srbiji on kaže da su luterani i re-  
formate bili prve protestantske grupacije koje su se pojavile na teri-  
toriji današnje Srbije, i da su oni etnički pripadali uglavnom ne-  
mačkoj, češkoj, slovačkoj i mađarskoj nacionalnoj grupi, dok su na-  
zareni prva protestantska grupa koja je stekla zavidan broj sledbe-  
nika među srpskom populacijom, kao i mađarskom i rumunskom.  
U knjizi o nazarenima istoričar Bojan Aleksov (2010)<sup>83</sup> upućuje nas  
na istorijski period od 1850. do 1914, kada su nazareni počeli da se  
šire među Srbima. Istraživanje neoprotestantskih zajednica u okvi-  
ru projekta *Etnička i socijalna stratifikacija Balkana* (BI SANU)  
započeto je 2008. godine u rumunskim naseljima u centralnom i  
južnom Banatu. Istraživanjem Hrišćanske nazarenske zajednice  
bavi se Aleksandra Đurić-Milovanović (2010). Ona kaže da su Ru-  
muni nazareni manjina manjine u Srbiji, a da su najbrojnije naza-  
renske zajednice u Srbiji – rumunske. Cilj istraživanja bio je da se  
utvrdi na koji način verske manjine vrlo često same biraju autoge-  
toizaciju i isključuju se iz društva (Đurić-Milovanović, 2010: 367).

Ceranić (1970: 43) kaže da su učenja nazarena preneti iz  
Mađarske oko 1871. godine, i to u Vojvodinu. Za vreme Austro-  
Ugarske nazareni su najviše proganjani, vlasti su primenjivale  
najstrože kazne protiv propovednika, a za vreme Prvog svetskog  
rata bili su prisiljavani da nose oružje. Za vreme stare Jugoslavije  
došlo je do opadanja vernika zbog razmimoilaženja oko odnosa  
prema nošenju oružja i učestvovanja na izborima.

---

<sup>83</sup> O nazarenima je pisao Bojan Aleksov: *Nazareni među Srbima, verska  
trvenja u južnoj Ugarskoj i Srbiji od 1850. do 1914*, prevod s engleskog Nenad  
Milanović, Zavod za udžbenike, Beograd 2010.

Kod nazarena ne postoji jedinstvena crkvena organizacija, već je svaka zajednica autonomna u svom radu. Organizaciono je podeljena na starešinstva prema nacionalnosti vernika. Propovedaju laici bez verskih škola, a izdaju jedino pesmarice.

O počecima nazarena i osnivaču Samuelu Frelihu (Samuel H. Froehlich, 1803–1857), koji je rođen u Švajcarskoj i bio sveštenik državne Švajcarske evangeličke protestantske crkve, piše Bjelajac (2010: 28). Kada se Samuel Frelih suprotstavio praksi krštanja dece, zato što je smatrao da osoba prvo mora da poveruje da bi mogla da se krsti, naloženo mu je da napusti svoj položaj i zabranjeno mu je da se bavi sveštenečkim pozivom (1830. godine). Frelih je saradivao sa baptistima iz Britanije. Prema izveštaju iz 1836, osnovao je 14 crkava i krstio 427 članova, koji su ostajali u svojim starim zajednicama, ali su dobijali prefiks „novo“. Frelih je objavio knjigu pod naslovom *O odnosu vernika i državne crkve*. Objavio je 1837. godine i prvo izdanje *Harfe Siona*, nazarenske pesmarice, koju je pripremio birajući pesme koje su koristili baptisti, reformate i luterani.

Širenje nazarena u Vojvodini počelo je prvim krštenicima. Bjelajac (2010: 36) navodi da je to bilo u Subotici 1860-ih godina. Prema predanju među samim nazarenima, zajednica je otpočeta u Novom Sadu, između 1880–1890. godine. Bjelajac kaže (2010: 39) da su se nazareni toliko proširili po Vojvodini, među svim življem i svim etničkim zajednicama, da su tradicionalne crkve u ovom periodu pozivale za zajedničko delovanje protiv nazarena.

Nazareni veruju, prema dokumentu iz 1991. godine pod nazivom Osnovna načela Hrišćanske nazarenske zajednice u SFRJ,<sup>84</sup> koji prenosi Bjelajac (2010: 86), da je Biblija Bogom nadahnutu, da je potpuna i nepogrešiva Reč Božja; da ima jedan Bog kome nema početka niti Mu ima kraja; da je Bog trojstvo – Otac, Sin i Sveti Duh; da je Isus Hristos otelotvoreni Bog. Rodila ga je devica. Živeo je život bez greha. Umro je na krstu među grešnicima i Njegova prolivena krv je otkup za grehe. Veruju u uskrsnuće Hristovo u telu, da se uzneo sa desne strane Oca i da će se lično vratiti na zem-

---

<sup>84</sup> Usvojen na Velikoj bratskoj skupštini 18. maja 1991. godine u Novom Sadu, što je poslednji veliki održani skup. Tim dokumentom ukinuta su prethodno važeća dokumenta i odluke iz 1958. kao i 1966. godine (Bjelajac, 2010: 78 i 89).

lju u sili i slavi. Veruju da svi grešni i izgubljeni očekuju sud Božji, ali Bog ne želi da bilo ko bude izgubljen; da grešnici mogu naći spasenje ako se pokaju pred Bogom i veruju u Isusa Hrista. Veruju da će vera koja spasava doneti plod u obnovljenju Duhom Svetim i Rečju Božjom, bez čega nema spasenja. Veruju u krštenje Duhom Svetim koji daje snagu za pobožni život, te da će spaseni i izgubljeni uskrsnuti, spaseni u večni život, a izgubljeni u večnu propast.

Nazareni krštavaju samo odrasle članove i to potapanjem u vodu onih koji su poverovali u Hrista i koji su od Njega preobraćeni, koji su zaista umrli grehu i iskusili duhovno novo rođenje. Oni praktikuju crkvenu disciplinu da bi se odgovorilo na prisustvo greha u životima članova crkve. Veruju da je velika naredba Gospoda Isusa Hrista jedan poziv svima da prihvate bezrezervnu službu da se pronese objava jevanđelja kroz „ceo svet i svakom stvorenju“ na osnovu stihova iz Biblije – Matej 28: 19–20.

Ono što je posebno navedeno u članu 18 specifično je za nazarensku zajednicu. „Verujemo da sestre u Gospodu nose maramu ili pokrivalo za glavu tokom molitve ili bogoslužjenja kao simbol njihove pokornosti prema Božjoj uredbi prilikom Stvaranja – 1. Kor. 10: 16; 11: 17, 32“ (Bjelajac, 2010: 89).

Bogoslužjenja se obavljaju nedeljom, negde i četvrtkom, u lokalnim zajednicama koje se nazivaju skupštine ili domovi molitve. Trajanje bogoslužjenja zavisi od samog propovednika i razlikuje se od skupštine do skupštine; sastoji se iz čitanja odlomaka iz Biblije, molitava i duhovnih pesama. U bogoslužjenju ne učestvuju žene. Za vreme bogoslužjenja, desna strana molitvenog doma rezervisana je za žene, dok je leva rezervisana za muškarce.

Da bi postala član nazarenske verske zajednice, potrebno je da se osoba krsti. Krštavaju se samo odrasli, uranjanjem u vodu. Nekada je bio rasprostranjen običaj krštavanja na otvorenom prostoru, u reci ili jezeru, zavisno od mogućnosti. Vernici su međusobno veoma povezani i zato jedni drugima služe kao korektiv ponašanja, a takođe postoji i naglašena međuzavisnost i solidarnost vernika. Praktikuju druženje po kućama, ali uglavnom u verskom krugu. Ne odlaze u pozorište, bioskope, na koncerte i žurke. Većina nazarena u svojoj kući ne poseduje televizor, a onaj deo koji gleda televiziju, gleda samo obrazovne i informativne emisije. Alkohol i duvan su isto veoma nepoželjni poroci kod nazarenskih vernika. Priznaju monogamne brakove koji su zasnovani u cilju proširenja

zajednice, i insistira se na rađanju dece. U brak se stupa isključivo sa pripadnikom nazarenske hrišćanske zajednice. Ukoliko dođe do smrti jednog od supružnika, dozvoljava se novi brak. Zabranjeno je da se stupa u novi brak u slučaju razvoda.

Nazareni objavljuju redovno jedino pesmaricu, *Harfu Siona*, ali ništa od verske literature, ni knjige ni časopise. Ne postoje čak ni publikacije o samom životu zajednice. Sva učenja se zasnivaju na Svetom pismu, za čije su ispravno tumačenje zadužene starešine. Interesantno je da pored odbacivanja svake druge verske literature osim Biblije, nazareni odbacuju i svetovnu literaturu.

U odnosu prema vlastima, njihovo je verovanje da su vlasti od Boga postavljene i zato je dužnost zajednice poštovati i pokoravati se vlastima, te moliti se za njih, i to u svemu što nije u suprotnosti sa Hristovom naukom. Što se tiče nošenja oružja, prema Izvodu iz Osnovnih načela Hrišćanske nazarenske zajednice u SFRJ, usvojenih 1991. godine, piše: „Članovi Hrišćanske nazarenske zajednice ne primaju oružje, ali su spremni služiti u Armiji i na po život najtežim i najopasnijim mestima. Vernost, iskrenost i poštovanje jeste sveta dužnost svakog člana zajednice. Ne upotrebljavaju reč zakletva na osnovu izričitih zapovesti Hristovih: 'Dakle neka bude vaša riječ: da, da; ne, ne; a što je više od ovoga, oda zla je'“ (Mat. 5: 37).

Prilikom posete mestu Padina videla sam, čini mi se, najljepšu nazarensku zajednicu u Srbiji. Reč je o Slovacima koji su pripadnici nazarenske zajednice i koji u ovom mestu imaju dugu tradiciju. Meštani su mi rekli da su kod njih nazareni najjači kao verska zajednica, a osim nazarena ima i adventista, i baptista i pentekostalaca i luterana.

Prvi put bila sam u Padini. Stajala sam ispred prelepe Slovačke Evangeličke crkve, koja ima i ugrađene orgulje, i slušala sam kako zvono na zvoniku crkve dugo zvoní. Gledala sam narod kako prolazi uglavnom vraćajući se iz svojih crkava sa nedeljne službe. Zaustavila sam jednog gospodina i zamolila ga da mi kaže gde mogu pronaći ostale verske zajednice u Padini. Ljubazno mi je kazao da su skoro sve tu blizu jedna drugoj i uputio gde treba da idem. Prokomentarisala sam kako u Padini ima puno različitih verskih zajednica i pitala sam ga iz koje se on vraća. Rekao mi je da je on nazaren i dodao: „Ima nas puno, a trebalo bi svi jedno da budemo.“

## Crkva Božja u Srbiji

Crkva Božja u Srbiji, s glavnim sedištem u SAD, 2490 Keith Street, Cleveland TN 37311, poznata je kao Church of God. Osnovana je 1886. godine u Monroe Country, Tennessee, USA. U Srbiji deluje od 16. 3. 1968. godine. Sedište verske organizacije je u Karanovcima.<sup>85</sup> Ovlašćeno lice prilikom upisa bio je Mijajlo Andrejić, starešina. Crkva Božja od marta 2009. godine ima sedište u Sremskoj Mitrovici, u ulici Miloša Obilića 93. Lice ovlašćeno za zastupanje je Miroslav Radovanović, starešina. Prema sedištu izabranog pastira menja se i sedište verske zajednice. Broj pentekostalaca u svetu, kojima pripada i Crkva Božja, iznosi oko 650 miliona.

Branko Bjelajac (2010: 172) navodi da je 1968. godine Pokrajinska organizacija za Srem i Slavoniju KDC (Hristova duhovna crkva) „nogopranih”, donela odluku da se preorganizuju u Crkvu Božiju u SFRJ. Donet je i novi statut i izabran novi predsednik Milosav Radovanović i sekretar Veljko Bogdanović. Crkva Božja u SFRJ je postala međunarodna članica Crkve Božje (Church of God) iz Klivelenda u SAD. Danas u Srbiji ima zajednice u sledećim mestima: Karanovci, Jagodina, Beograd, Bela Crkva, Sremska Mitrovica, Vrdnik, Tovariševo, Kačarevo, Šid, Vajska, Bare.

Prema Statutu Crkve Božje u Srbiji, koji je donet 21. 8. 2006. godine u Beogradu, a potpisao ga je glavni starešina Crkve Božje u Srbiji Mijajlo Andrejić, saznajemo da je reč o duhovnoj evanđeoskoj protestantskoj crkvi koja svoje naučavanje temelji isključivo na Svetom pismu. Sačinjavaju je sve lokalne Crkve Božje na teritoriji Srbije. Nezavisna je i samostalna crkva, ali teži bratskoj saradnji i toleranciji sa drugim crkvama u zemlji i inostranstvu.

U Statutu je navedeno 14 tačaka verovanja:

1. U doslovno i celokupno nadahnuće Svetog pisma.
2. U jednog Boga koji večno postoji u tri božanske osobe, Oca, Sina i Duha svetoga.
3. Da je Isus Hristos jedinorođeni Sin Oca, začet po Duhu Svetome, rođen od Marije Device, da je bio razapet, sahranjen i da je vaskrsnuo iz mrtvih. Da se vazneo na Nebo i da je danas sa desne strane Očeve, kao posrednik.

---

<sup>85</sup> Naselje u opštini Varvarin u Rasinskom okrugu. Karanovci imaju 300 do 400 stanovnika.



4. Da su svi sagrešili i izgubili slavu Božju i da je pokajanje zapovršeno od Boga za svakoga kao uslov za opraštanje greha.

5. Da opravdanje, obnovljenje i nanovorođenje dolazi kroz veru u Hristovu žrtvu.

6. U posvećenje, kao posledicu nanovorođenja, po veri u Hristovu žrtvu – Njegovu prolivenu krv, kroz Reč i po Duhu Svetom.

7. Da je svetost Božje merilo života Njegovog naroda.

8. U krštenje Duhom Svetim, koje dolazi posle očišćenja srca.

9. U govor drugim jezicima, kao što to Duh daje, i da je to početni znak i dokaz krštenja Duhom Svetim.

10. U krštenje vodom podronjenjem, i da svi koji se kaju treba da budu kršteni u ime Oca i Sina i Svetoga Duha.

11. Da je božansko isceljenje pripravljeno za svakog u otkupljenju.

12. U Sveto pričešće i pranje nogu Svetih.

13. U premilenijumski drugi dolazak Isusa Hrista. Prvo, da vaskrsne pravednike i da sebi u visinu podigne Svete koji budu živi. Drugo, da vlada na zemlji hiljadu godina.

14. U vaskrsnuće tela i život večni pravednih i večnu propast zlih. Veruju da je duša večna i da nema smrti do vaskrsenja, da telo i duh ne daju dušu već duša postoji kao poseban entitet, te kad telo umre, duša nastavlja da živi, a pri vaskrsenju dolazi do spajanja sa telom, koje je novo telo.

Osim ovih opštih odredbi, iz kojih se ne vidi specifičnost ove zajednice, navešću značaj govorenja jezika. Naime, ono što je najkarakterističnije jesu duhovni darovi, među kojima je govorenje jezicima samo jedan od njih, zapravo pre svega znak duhovnog krštenja. Duhovno krštenje bitnije je od vodenog, i vernici smatraju da bez njega nema spasenja.

Bogoslužnja i obredi u Crkvi Božjoj organizuju se za decu, omladinu i odrasle članove, a sastoje se od: molitve; pevanja pobožnih pesama; propovedanja reči Božje; svedočanstva o ličnim doživljajima i iskustvima sa Bogom; Sveto pričešće sa službom nogopravanja; molitve za bolesne članove Crkve sa pomazanjem uljem; službi darova Svetog Duha, kao u vreme prve Crkve; rukopolaganja propovednika i starešina za službu; krštenja odraslih osoba u vodi; venčanja; posvećenja dece; dušebrižničkog posećivanja vernika; sahranjivanja; posvećivanja hramova i drugih crkvenih prostora.

Materijalna sredstva za potrebe Crkve Božje pribavljaju se iz: dobrovoljnih priloga i desetka članova Crkve; raznih poklona ili zaveštanja putem testamenta; eventualnog dohotka crkvene imovine, državne pomoći; pomoći drugih crkava iz zemlje i inostranstva, i drugih pravnih ili fizičkih lica, prijatelja Crkve Božje.

Sve službe Crkva vernicima obavlja dobrovoljno. Crkva može imati plaćene službenike sa kojima zasniva radni odnos. Prema državnoj vlasti imaju pozitivan stav u smislu da veruju da je vlast od Boga data te da je treba poštovati i moliti se Bogu za nju.

Stanko Jambrek<sup>86</sup>. u tekstu „Pentekostni pokret, razvoj i teološke karakteristike”, piše o početku ovog pokreta. Na biblijskoj školi „Bethel” u gradu Topeka, u državi Kansas, studenti su pod vođstvom voditelja škole (Charlesa Foxa Parhama), molili za krštenje Duhom Svetim s govorenjem u jezicima kao početnim znakom. Uveče 31. decembra 1900. godine tridesetogodišnja studentkinja Agnes Ozman progovorila je u jezicima. Parham i studenti zaključili su da je dar jezika svetopisamski znak krštenja Duhom Svetim. Parham se 1905. godine odselio u Hjuston (Teksas), gde je otvorio biblijsku školu u kojoj je upoznao učenje crnački propovednik (William J. Seymour) koji je zatim pentekostno učenje počeo da propoveda u jednoj metodističkoj crkvi u Los Anđelesu. Ljudi su dolazili sa svih strana kako bi primili krštenje u Duhu Svetome, a onda su pentekostnu poruku raznosili u svoje tradicionalne crkve. Međutim, njihov entuzijazam nije bio rado prihvaćen u mnogim crkvama, pa su se počeli samostalno okupljati. U periodu 1895–1925. nastale su 38 različitih pentekostnih denominacija u SAD, kao izdanak Pokreta svetosti. Neke denominacije Pokreta svetosti prihvatile su iskustvo krštenja Duhom Svetim te tako postale prve pentekostne denominacije. Među njima su: Pentecostal Holiness Church, Teh Church of God in Christ i Church of God (Cleveland, Tennessee).

---

<sup>86</sup> Dr Stanko Jambrek, Pentekostni pokret, razvoj i teološke karakteristike. Dostupno na sajtu: [www.epc.hr/povijset/pentekostni-pokret.pdf](http://www.epc.hr/povijset/pentekostni-pokret.pdf) (pristupljeno 27. 12. 2010).

## Protestantska hrišćanska zajednica u Srbiji

Protestantska hrišćanska zajednica u Srbiji ima sedište, prijavljeno pri registraciji, u Novom Sadu, u ulici Novaka Radonjića 21. Osnovana je 25. 6. 1991. godine, i od tada deluje u Srbiji. Ovlašćeno lice za zastupanje je Zlatan Vegel iz Sombora. Adresa organizacione jedinice je Milana Toplice 27a, u Somboru.

Osnove verovanja podeljene su u nekoliko poglavlja: Biblija, Bog, stvaranje, čovek, greh, spasenje, poziv od Gospoda, ljudski odgovor, opravdanje verom, rođenje od Boga, usvojenje, dobra dela, crkva, bogoslužnja, članstvo crkve, crkva kao telo Hristovo, odnosi sa drugim crkvama; krštenje, Večera Gospodnja, brak, porodica, državna vlast; hrišćanska sloboda i sloboda savesti. Budući da je tekst obiman, preneću samo delove koje smatram relevantnim za prepoznavanje identiteta ove verske zajednice.

Biblija ili Sveto pismo jedino je, pisano, Božje otkrivenje dato ljudima. Bog je autor Svetog pisma, i nema drugog izvora načela verovanja. Smatraju da autoritet Svetog pisma ne zavisi od svedočenja bilo kog čoveka ili crkve, nego od Boga, koji je sam Istina. Sveto pismo je i uputstvo za svakodnevni život vernika. Bog govori kroz njegovu reč posredstvom Duha Svetog, prosvetljenjem omogućuje ljudima da razumeju Sveto pismo. Božje otkrivenje, koje se sastoji od šezdeset i šest knjiga Staroga i Novoga zaveta, prvi je opštevažeći kanon Svetog pisma. Druge knjige, apokrifi, u njega ne ulaze.

Za sva verovanja navode da su na temelju Svetog pisma. Veruju da je Bog sebe otkrio u tri lica (osobe): Otac, Sin i Sveti Duh. Svakom od ova tri lica pripada jednaka čast, slava i poštovanje kao istinitom Bogu. Sva tri lica Svete Trojice imaju jedno Božanstvo. Ova se lica međusobno razlikuju po svojstvima. Osobito lično svojstvo Oca je nerođenost, Sina – rođenost, Duha Svetog – ishodečnost. Veruju da je trojedini Bog Otac, Sin i Sveti Duh, u početku, za šest dana, po svojoj suverenoj volji stvorio sve tvorevine, uključujući sav biljni i životinjski svet po svojim vrstama. Sve što je stvoreno bilo je savršeno, a čovek je vrhunac Božjeg stvaranja. Čoveku je bila ostavljena sloboda izbora kao put njegovog sazrevanja. Čovek je svojim ličnim neposlušanjem otkrivenoj volji Božjoj postao grešno stvorenje i začetnik grešnih potomaka. Zbog toga su ljudi odvojeni

od Boga i nalaze se pod pravednim Božjim sudom.<sup>87</sup> Oni u sebi nemaju nikakve sposobnosti za obnovu i spasenje mimo Božje milosti. Ipak, svaki čovek dostojan je i vredan hrišćanskog poštovanja i ljubavi, zato što je Božje stvorenje i zato što je Hristos umro za njega.

Što se tiče greha, smatraju da je svaki čovek kriv za svoje grehe, a ne zbog greha prvog čoveka, Adama. Svi gresi su pred Bogom isti, u smislu da za svaki greh sledi kazna. Mesto te kazne jeste pakao, i svi oni koji ne prihvate Božje rešenje završiće u paklu. Pakao nije slika nego istinsko mesto. Veruju da spasenje uključuje otkupljenje celog čoveka – duh, dušu i telo. Čovek se spasava blagodaću, verom u dovršeno delo Gospoda Isusa Hrista. Spasenje se ne može zaslužiti niti sačuvati, ni delimično niti u celini, nikakvom vrlinom ni delatnošću čovečjom, nego se prima ličnom verom u Gospoda Isusa Hrista. U svom najširem smislu spasenje uključuje: poziv od Gospoda, ljudski odgovor kroz pokajanje i prihvatanje Božjeg rešenja, opravdanje verom, rođenje od Boga, usvojenje, posvećenje i proslavljanje. Uloga dobrih dela nije u funkciji spasenja u bilo kom smislu, ona su samo dokaz spasenosti, i rodovi spasenja.

Crkvi pripadaju svi vernici rođeni od Boga, bez obzira na naciju, boju, rasu, stalež i denominaciju. Crkva je samostalna u svom duhovnom i privrednom životu i direktno je povezana sa Hristom, bez posredovanja<sup>88</sup> bilo kakve narodne, državne ili univerzalne (opštesvetske) crkve, ili odgovarajućih starešinstava. Dužnost vernika je da održavaju, izdržavaju i pomažu mesnu crkvu, i da se međusobno ispomažu. Na bogoslužjenjima mnogo koriste muziku i pesme. Veruju da Božja reč menja ljudska srca i da je namenjena svim ljudima, tako da se propoveda na narodnom jeziku. Članstvo je doborovoljno, i pojedinac ima pravo da slobodno istupi iz zajednice. Posle Boga jedina duhovna vlast jeste osnovna crkvena zajednica. Ona odlučuje koga će primiti za svoga člana i ona isključuje osobe koje ne odgovaraju zahtevima evanđelja, piše u pravilniku vere.

U odnosima sa drugim crkvama naglašavaju da je spasenje ponuđeno svima. Pošto nijedna crkva nije prisutna svuda na svetu, nego samo različiti predstavnici Hristove crkve, veruju da je misija

---

<sup>87</sup> Formulacija o grešnosti čovekovog bića identična je formulaciji istog verovanja kod Saveza hrišćanskih baptističkih crkava.

<sup>88</sup> Formulacija o samostalnosti crkve ista je kao kod baptista.

spasenja poverena svim hrišćanima, bez obzira na denominaciju kojoj pripadaju.

Krštenje se obavlja uranjanjem krštenika u vodu, na osnovu njegovog svedočenja. Krstitelj pritom izjavljuje: „Na osnovu svedočenja tvoje vere budi kršten u ime Oca i Sina i Duha Svetoga.“

Večera Gospodnja nije čin spasenja nego prisećanje vernika na to iskustvo. Večera Gospodnja poziva vernike da ispituju sebe, da priznaju i osude greh i propuste u odnosu na sve dužnosti prema Gospodu. Tek potom može se ostvariti zajedništvo sa Hristom i među vernima.

Brak može biti sklopljen samo između jedne žene i jednog muškarca. Nedopustivi su polni odnosi izvan braka. Brak je slika Hristove ljubavi prema crkvi, zato je brak svet, odgovoran, dopustiv jedino među osobama koje su u Gospodu. Nisu dozvoljeni razvodi i ponovo stupanje u brak, oni nisu po Svetom pismu. Veruju da su deca blagoslov Božji i da je dužnost oba roditelja da deca budu vaspitavana u Gospodu, što znači da budu vernici.

U odnosu prema vlastima smatraju da su državne vlasti od Boga postavljene radi mira i ispravnog poretka, te su dužni da joj se pokoravaju. Međutim, veruju da je religija od države odvojena i ne vezuju se ni za nacije, ni za političke organizacije i njihove ideologije. Ipak, svaki vernik ima slobodu da po svojoj savesti i razumevanju Božje volje odredi svoje stavove prema politici, naciji i društvu. Smatraju da je nametanje veroispovedanja i traženje slepe poslušnosti nerazumno, i izjednačava se sa ugrožavanjem slobode savesti.<sup>89</sup>

Protestantska Hrišćanska zajednica u Srbiji ukazala je gos-  
toprimstvo Teološkom fakultetu u Novom Sadu i omogućila njegov dalji rad pod novim imenom. Protestantski teološki fakultet je osnovan početkom 2000-te godine. U periodu 2000–2008. delovao je pod imenom Teološki fakultet – Novi Sad i u okvirima Saveza baptističkih crkava u Srbiji, a od 2008. deluje u okviru Protestantske hrišćanske zajednice u Srbiji i pod imenom Protestantski teološki fakultet (PTF). Osnivači fakulteta su prof. dr Dimitrije i mr Cveta Popadić.

Od početka do danas, na Fakultetu su diplomirala 92 studenta u 146 programa, a trenutno je na Fakultet upisano 268

---

<sup>89</sup> Naglašavanje značaja slobode savesti formulisano je istovetno kao kod baptista.

studenata iz 27 hrišćanskih denominacija, iz šest država (većinom iz zemalja bivše Jugoslavije) i iz 15 etničkih grupa. Vredno je spomenuti da je danas najveći broj diplomaca PTF-a u određenoj vrsti crkvene službe ili je aktivno unutar paracrkvenih organizacija. Dakle, na Fakultetu se školuju potencijalni ključni bogoslužbeni kadrovi iz najšireg spektra hrišćanskih crkava, što ga čini jedinstvenim na Balkanu.

PTF godišnje izdaje svoj *Teološki časopis*, svojevrsni bilten škole u kojem objavljuje radove svojih profesora i studenata. Teološki časopis nema samo teološko-naučni karakter, već i sociološki, jer svojom verskom i etničkom šarolikošću na pravi način oslikava i naše društveno okruženje i samim tim pridonosi izgradnji tolerantnijeg društva uopšte. On ima ulogu da kultiviše teološku misao uzimajući u obzir sve tri hrišćanske provenijencije, razvijajući pritom konstruktivni dijalog između istih. Na taj način dolazi do izražaja i njegova ekumenska dimenzija.

Fakultet objavljuje i druga izdanja, prvenstveno magistarske i doktorske radove svojih studenata, a organizuje i promocije, seminare, tribine i dijaloge o prikladnim biblijsko-teološkim, društveno aktuelnim temama.

## Hristova crkva braće u Republici Srbiji

Hristova crkva braće u Republici Srbiji glavno sedište ima u Bačkom Petrovcu, u ulici Narodne revolucije 23. Na istoj adresi nalazi se i organizaciona jedinica. Osnovana je 17. aprila 1949. godine u Novom Sadu. U Srbiji deluje od 1922. godine. Ovlašćeno lice za zastupanje pri upisu u registar bio je Vladimir Majerski iz Bačkog Petrovca.

Branko Bjelajac (2010: 139) daje kratak prikaz ove zajednice koja je svoje delovanje počela u Engleskoj i Irskoj 1820-ih pod imenom „Plimutska braća“. Najvažnija odlika bratskog pokreta jeste samosvojnost svake pojedinačne lokalne zajednice, posvećenost misijskom radu i primat Svetog pisma. Zajednicama rukovode đakoni i starešine, a princip sveštenstva primenjuje se na sve vernike, pa se uglavnom odbacuje punovremeni rad, mada povremeno zapošljavaju propovednike i biblijske učitelje. Uglavnom služe samo muškarci.

Bratske zajednice, čije je zvanično ime danas *Hristova crkva braće*, su do 1941. godine bili poznati kao „Slobodna braća“. Branko Bjelajac<sup>90</sup> piše o prvoj crkvi koja je u Vojvodini formirana radom u slovačkoj etničkoj zajednici početkom XX veka. Prema podacima iz 1999. bilo je 450 vernika u oko 13 zajednica. A prema dostupnim podacima iz 2003. godine Bratske crkve postoje u sledećim mestima u Srbiji: Bački Petrovac, Subotica, Novi Sad, Kisač, Kulpin, Stara Pazova, Beograd, Ilok, Jabuka, Kovačica, Padina i Sremska Mitrovica.

U dokumentu o veroispovedanju (2007) navodi se skraćena HCB i tekst koji je sličan veroispovedanju koje ima Slobodna crkva Beograd. Polazi se od načela ranohrišćanske crkve, obnovljene u vreme reformacije u XVI veku, da je Sveto pismo vrhovni autoritet kod odlučivanja o pitanjima verovanja i življenja. Naglašavaju da sa tradicionalnim hrišćanskim crkvama dele veru u jednoga Boga, koji je moćan i delotvoran danas kao i u vreme apostola i u toku istorije hrišćanske crkve. Polazeći od značaja jedinstva u os-

---

<sup>90</sup> Branko Bjelajac se poziva na Radovana Samardžića koji je u svojoj knjizi *Religious Communities in Yugoslavia* (Beograd, Jugoslovenska stvarnost, 1981, str. 43) nazvao „The Church of Bretheren in Christ“, odnosno „Crkva braće u Hristu“.

novnim pitanjima hrišćanske vere, te važnosti uzajamnog razumevanja i tolerancije u razlikama, naglašavaju da su otvoreni za saradnju sa drugim hrišćanskim crkvama.

Simbol vere, koji su naveli u prvom licu jednine, glasi: „Verujem u jednoga Boga, Oca, Svedržitelja, Tvorca neba i zemlje i svega što se vidi i ne vidi; i u jedinoga Gospoda Isusa Hrista, Sina Božjeg, Jedinorodnog, od Oca rođenog pre svih vekova; Svetlost od Svetlosti, od Boga istinitog, rođenog, ne stvorenog, jednodušnog sa Ocem, kroz koga je i za koga je sve stvoreno, koji je radi nas ljudi i radi našeg spasenja sišao s nebesa, i uzeo telo, začet od Duha Svetoga i rođen od device Marije, i postao čovek, i koji je raspet za nas u vreme Pontija Pilata, i stradao i umro na krstu i bio pogreben, i koji je vaskrsnuo treći dan po Pismu; i koji se uzneo na nebesa i sedi s desne strane Oca, i koji će opet doći sa slavom da sudi živima i mrtvima čijem carstvu neće biti kraja; i u Duha Svetoga, koji od Oca izlazi, i koji deluje, ukorava i govori narodu Božjem i koji je govorio kroz proroke; i u jednu svetu, vaseljensku i apostolsku Crkvu. Ispovedam jedno krštenje kao obredni čin javnog svedočanstva vere u Isusa Hrista, i pristupanju njegovoj crkvi, te ispunjenju i posvećenju kroz delo Duha Svetoga kojim smo zapečaćeni za dan izbavljenja, i čekam vaskrsenje mrtvih i život večni kao dar Božiji.“

Sudeći po rezultatima internet pretrage, Hristova crkva braće povezana je sa nemačkim govornim područjem (Nemačkom i Austrijom). Na nekoliko sajtova čitamo izveštaje o njihovom radu. Kao vest od jula 2005, na sajtu OASE,<sup>91</sup> stoji da se u Novom Sadu grade bungalovi za decu s Kosova (Freizeitgelände Bethel<sup>92</sup> bei Novi Sad).<sup>93</sup> Na drugom mestu<sup>94</sup> saznajemo, godinu dana kasnije, da je kampus u Fruškoj gori izgrađen. Hrišćanska crkva braće ima dopisnu biblijsku školu (Fernbibelschule Emaus). Pretragom

<sup>91</sup> OASE je dobrotvorna organizacija društva koje se sastoji od deset različitih evangelističkih crkava. Prve kamione pomoći poslali su 1990. godine u Rumuniju, a u poslednjih 15 godina slali su je u Rumuniju, Mađarsku, Rusiju, Ukrajinu, Hrvatsku, Bosnu, Srbiju, Kosovo i Nemačku.

<sup>92</sup> Više o fondaciji Betel (Bodelschwingsche Stiftungen Bethel) čitati na [http://de.wikipedia.org/wiki/Von\\_Bodelschwingsche\\_Stiftungen\\_Bethel](http://de.wikipedia.org/wiki/Von_Bodelschwingsche_Stiftungen_Bethel).

<sup>93</sup> <http://www.oase-online.net/aktuell/2005/2005-06.htm>

<sup>94</sup> Iz izveštaja dobrovoljaca koji su radili na izgradnji, nalazimo i slike kuća: [http://www.bszeo.de/index.php?id=387&tx\\_ttnews\[tt\\_news\]=51&tx\\_ttnews\[backPid\]=389&cHash=51c934c83f](http://www.bszeo.de/index.php?id=387&tx_ttnews[tt_news]=51&tx_ttnews[backPid]=389&cHash=51c934c83f)



imena Vladimira Majerskog saznajemo još za altpietističko udruženje. Godine 1857. skupilo se više hrišćana iz različitih verskih krugova u Virtembergu (Württemberg), na jednu konferenciju, i dogovorili su se da se ujedine, čime je osnovano Altpietističko udruženje (der Altpietistische Gemeinschaftsverband). Vladimir Majerski je 29. maja 2003, na praznik Hristovog uznesenja, na izvesnom misionskom bogoslužju imao izlaganje iz misionskog područja Srbije.<sup>95</sup>

Zanimljiva crtica iz istorije koju prenosi Branko Bjelajac (2010: 144) govori o Džemsu Vajlsu (James W. Wiles), članu britanske slobodne Braće, koji je napustio mesto predavača u srednjoj školi u Birmingemu (King Edward Grammar School), i zajedno sa suprugom Luizom, doselio 1913. godine u Jugoslaviju gde je prihvatio položaj predavača engleskog jezika na Beogradskom univerzitetu. Budući da je bio rat, počeo je da radi kao kapelan pri Crvenom krstu u Srbiji gde je redovno delio Sveta pisma koja mu je obezbeđivalo Britansko i inostrano biblijsko društvo. Godine 1920. napustio je položaj na Univerzitetu u Beogradu i postao sekretar Britanskog i inostranog biblijskog društva za Balkansko poluostrvo gde je radio sve do 1939. godine kada mu je supruga preminula, a on se vratio u Englesku.

U to ratno vreme bilo je veoma mnogo ranjenih, a Biblijsko društvo je slalo na hiljade Novih zaveta i Evanđelja koja su deljena po vojnim bolnicama od strane britanskih lekara i medicinskog osoblja i predstavnika Serbian Relief Fund-a, pomoćne organizacije iz Engleske koja je prikupljala i delila pomoć. „Dolazilo je do izuzetnih obraćenja, uključujući tu i jednog srpskog episkopa, koji je to posvedočio pred publikom od oko 3.000 osoba u Sali univerziteta u Beogradu.“<sup>96</sup> Izveštaj o radu Biblijskog društva za 1928. godinu iznosi podatak da je distribuirano 250.000 delova Svetog pisma, uključujući i 29.000 Svetih pisama na Balkanu, na osnovu čega Bjelajac zaključuje da su agenti Biblijskog društva bili značajno uključeni u stvaranje posebne duhovne klime na Balkanu pa i u Srbiji, pogodne za ubrzan razvoj evanđeoskih crkava (Bjelajac, 2010: 145).

---

<sup>95</sup> Na [http://www.die-apis.de/uploads/media/Gemeinschaft\\_2003-05.pdf](http://www.die-apis.de/uploads/media/Gemeinschaft_2003-05.pdf)

<sup>96</sup> Prema (Bjelajac, 2010: 144). For the Healing of the nations: A Popular Report of the British and Foreign Bible Society for the Year 1915-16, The Bible House, Queen Victoria Street, London, 1916, 51. i 251.

## Slobodna crkva Beograd

Slobodna crkva Beograd svoje glavno sedište i organizacionu jedinicu ima u Beogradu u ulici Dimitrija Tucovića 55, na Zvezdari. Osnovana je 22. 1. 1978. godine u Beogradu; od tog datuma deluje na teritoriji Srbije. Lice ovlašćeno za zastupanje je Dušan Petrović.

Tomislav Branković, u svojoj knjizi *Protestantske zajednice u Jugoslaviji*, piše da je u Jugoslaviji delovao veći broj manjih protestantskih zajednica koje su bile lokalnog karaktera, koje nisu imale organizaciju na nivou Federacije, a često ni u okviru pojedine Republike. „Radilo se o manjim skupovima vernika, najviše duhovnjačko-pentekostalnog ili evanđeoskog usmerenja. Neke od tih verskih zajednica su: Slobodna crkva, Beograd; Hristova crkva, Beograd“ (Branković, 2006: 105) i brojne druge.

Prema rečima Jovana Petrovića, Slobodna Crkva Beograd je registrovana 1978. godine kao prva slobodna (nezavisna) Duhovna crkva u Jugoslaviji. Njen osnivač je još 60-ih godina učestvovao u duhovnom pokretu u kome se zalagao da svaka zajednica bude potpuno nezavisna i samostalna, što nije bilo prihvaćeno u širem krugu ljudi koji su bili saosnivači tog pokreta. „Takav stav je doveo do toga da se osnuje Slobodna crkva Beograd. Osnovna ideja se zasniva na tome da svaka verska zajednica treba da bude potpuno samostalna i da deluje lokalno, a da saraduje sa svim ostalim lokalnim ili globalnim zajednicama. Iskustvo ljudi koji deluju u okviru Slobodne Crkve je da je Bog počeo da obnavlja svoju crkvu sa istim znacima i čudima kao i u Jerusalimskoj Crkvi, kada je Bog prvi put izlio svoj Sveti Duh na 120 ljudi sa obećanim znakom u govoru drugim jezicima kao što im Duh Sveti daje da govore. Verovanje Slobodne crkve je da SVI koji su kršteni Duhom GOVORE u drugim jezicima.“

U osnovi veroispovedanja navodi se naziv Crkva Hristovog evanđelja –skraćeno: CHE. U zasnivanju verovanja polaze od rano-hrišćanske crkve, obnovljene u vreme reformacije u XVI veku, i verovanja da je Sveto pismo vrhovni autoritet pri odlučivanju o pitanjima verovanja i življenja. Ime ove crkve zasniva se na stihu iz Svetog pisma: „A gornji Jerusalem slobodna je, koji je mati svima nama“ (Galatima 4: 26).

## Jehovini svedoci – Hrišćanska verska zajednica

Jehovini svedoci – Hrišćanska verska zajednica ima glavno sedište u USA, 25 Columbia Heights, New York, Brooklyn. Osnovani su u Pittsburghu (Pittsburgh) 1870. u državi Pensilvaniji (Pennsylvania). U početku su se zvali „Istraživači Biblije“, ali su 1931. godine usvojili ime „Jehovini svedoci“. U Srbiji deluju od 9. 09. 1930. godine. Organizaciona jedinica je u Zemunu, Tošin Bunar 58-60. Ovlašćeno lice je Damir Porobić i Daniel Domonji.

Prema popisu stanovništva u Srbiji (2002) broj Jehovinih svedoka koji su se izjasnili je bio 2191. Prema poslednjim statističkim podacima za 2009. godinu koji su navedeni u *Godišnjaku Jehovinih svedoka* (2010: 8) ukupan broj u 236 zemalja koje su izveštavale je, pod rubrikom najveći broj objavitelja, 7 313 173. Podaci za Srbiju koji su objavljeni 2010, a odnose se na 2009. navode da je broj stanovnika 8.118.146, a najveći broj objavitelja je 3.871.

### *Istorijske slike*

Jehovini svedoci pojavili su se zahvaljući delovanju Čarlsa Tejza Rasela (Charles Tase Russell, 1852–1916), po zanimanju trgovca, koji se tokom 1870. godine u Alegeniju, Pensilvanija, priključio grupi za proučavanje Biblije. Uticaj grupe brzo se širio. Pokrenuli su, 1879, časopis *Sionska kula stražara*, danas poznat kao *Kula stražara*. Godine 1884. osnovano je Društvo Sionske kule stražare, kao neprofitabilna korporacija u Pensilvaniji. Predviđeno je da se predsednik korporacije bira jednom godišnje; a za prvog predsednika izabran je Čarls Tejz Rasel. Društvo Kule stražare poprimilo je međunarodni karakter i 1909. bilo premešteno u Bruklin, u Njujorku, gde se i danas nalazi (Milovanović, 2007: 135).

Rasel je izračunao da će Božje kraljevstvo biti osnovano 1914. godine, stupanjem Isusa Hrista na nebeski presto (Branković, 2006: 47). On je umro 1916. godine, a predsednik je postao Džozef Frenklin Raterford, koji je posle rata preuzeo obavezu štampanja literature koristeći dobrovoljne radnike, čime je osigurana konstantna proizvodnja literature. Istraživači Biblije su 1931. godine usvojili ime Jehovini svedoci, a naziv su uzeli iz Biblije: „Vi ste moji svedoci, veli Gospod“ (Isaija 43: 10–12). Raterford je umro 1942. godine, a predsednik udruženja Kule stražare postao je Nejtan Knor. Sledeće godine osnovana je biblijska škola za obučavanje

misionara u stranim zemljama. Udruženje je 1950. godine izdalo prevod Biblije *New World Translation of the Holy Scriptures* (Milovanović, 2007).

O počecima na našim prostorima, u knjižici *Godišnjak Jehovinih svedoka za 2009. godinu*, na 143. stranici piše da je prvi pristalica bio Franc Brand, mladi berberin rođen u Vojvodini. U potrazi za poslom otputovao je u Austriju, gde je upoznao učenje Jehovinih svedoka te je to, po povratku, 1925. godine, nastavio da prenosi drugima.

Prema knjizi *Verske zajednice u Jugoslaviji* (1970: 42) saznajemo da su se godine 1930. osnovali pod imenom „Svetionik“, udruženje istraživača Svetog pisma za Kraljevinu Jugoslaviju, sa sedištem u Mariboru, a 1936. sedišta su preselili u Beograd; tu je već sledeće godine udruženje zabranjeno. U Zagrebu je, onda, 1953. održana osnivačka skupština Kršćanske vjerske zajednice Jehovinih svjedoka u SFRJ, na kojoj je prihvaćen ustav. Sedište je bilo u Beogradu, predsednik je bio Miloš Knežević, a sedište sekretarijata bilo je u Zagrebu. Toma Branković (2006) kaže da su se oni definisali kao deo međunarodnog društva hrišćana poznatog kao Jehovini svedoci, i da su sastavljeni od pripadnika svih nacija, jezika, grupa i rasa. „Jehovini svedoci izvršavaju svoju versku aktivnost pod vođstvom i nadgledanjem vodećeg tela Jehovinih svedoka, koje kontroliše aktivnosti ove verske organizacije širom sveta“ (Branković, 2006: 106).

#### *Verovanja*

Jehovini svedoci, kad govore o svojim verovanjima, polaze, kao i mnogi drugi, od stihova iz Biblije, kojima ih potvrđuju. Ovde navodim taksativno samo verovanja, bez podrške stihova, onako kako su oni sami naveli: „Biblija je Božja reč i istinita je; Bog se zove Jehova; Hrist je Božji Sin i podređen je Bogu; Hrist je bio prvo Božje stvorenje; Hrist je umro na stubu, a ne na krstu; Hrist je dao svoj ljudski život kao otkupninu za poslušne ljude; Hrist je uskrsnuo iz mrtvih kao besmrtna duhovna osoba; Hristova prisutnost je u duhu; Živimo u vremenu kraja; Kraljevstvo pod Hristom vladaće nad Zemljom pravedno i u miru; Zemlja nikada neće biti uništena niti nenastanjena; Bog će ukloniti sadašnji sistem stvari u bici nazvanoj Harmagedon. Ljudi koje Bog priznaje dobiće večni život; Postoji samo jedan put u život; Čovek umire zbog Adamovog greha;

Prilikom smrti ljudska duša prestaje da postoji; pakao je opšti grob čovečanstva; Nada za mrtve je uskrsenje; Samo 144.000 osoba ide na nebo da bi vladali s Hristom; Molitve treba upućivati samo Jehovi preko Hrista; U obožavanju se ne smeju koristiti likovi; Treba se kloniti spiritizma; Satana je nevidljivi vladar sveta; Hrišćanin mora biti odeljen od sveta; Treba slušati sve ljudske zakone koji se ne sukobe s Božjim zakonima; Moramo slušati Božje zakone o moralu; Čovek nije evoluirao već je stvoren; Hrist pruža primer u služenju Bogu, koji treba slediti; Krštenje potpunim podranjanjem u vodu simboliše predanje; Hrišćani rado javno svedoče o biblijskim istinama.“

Prema rečima većine onih s kojima sam razgovarala, oni ne uzimaju Večeru Gospodnju, dakle ne pričešćuju se. Međutim, jednom godišnje, 14. nisan naveče, održava se obred u kome učestvuju samo oni koji imaju svedočanstvo duha da su pomazani. Veliko mnoštvo koje će živeti na Zemlji i neće ići na Nebo ne učestvuje u Večeri Gospodnjoj, oni su samo posmatrači, a uzimaju je oni koji idu na nebo. U nekim gradovima nema niko ko uzima pričešće. Na pitanje ko određuje te osobe, kaže se: to su one koje je Bog odabrao i koje imaju taj osećaj da će da vladaju sa Hristom, i pripadaju tom broju od 144.000. Od toga broja, oko 8.000 na celoj planeti su još na zemlji, od njih. Uglavnom su to stari ljudi koji su rešili mnogo problema i imaju mnogo životnih iskustava, verni su, prokušani i postojani ljudi. Jednom godišnje, u proleće, beskvasni hleb i vino neprovrelo se nude za pričešće – tako mi je ispričao vernik koji živi u selu Petina.

Prema rečima bivšeg vernika Jehovinih svedoka, i zvanično se sve ovo može naći – u knjizi *Memorijal Hristove smrti*. Večera Gospodnja obeležava se, kako je napred rečeno, jednom godišnje, 14. nisan, posle zalaska sunca. Računa se tako što se uzme prvi pun mesec posle prolećne ravnodnevice, što se nekad poklopi sa jevrejskom pashom. Koristi se beskvasni hleb i obično čisto crveno vino, alkoholno. Hleb i vino uzimaju, simbolično, samo kršteni, tj. koji navodno imaju svedočanstvo duha da su pomazani i da pripadaju malom stadu od 144.000 koji uskrsavaju na nebu. Svi ostali su posmatrači koji očekuju zemaljsko uskrsenje kao veliko mnoštvo.

Jehovini svedoci veruju u Svemoćnog Boga Jehovu, Stvoritelja neba i zemlje; da će Zemlja ostati zauvek i da svi ljudi, živi i mrtvi, koji se uklope u Jehovinu nameru, mogu zauvek živeti na

njoj. To nazivaju *dobrom vešću o kraljevstvu*, i kažu da danas tu dobru vest propovedaju na jedan poseban način. On podrazumeva javno propovedanje od kuće do kuće. Uglavnom idu u paru, dvoje po dvoje, s namerom da biblijskim istinama poučavaju ljude koji su spremni da slušaju. Njihova misionarska delatnost u velikim gradovima može se prepoznati i po, kako ih Toma Branković (2006) naziva, stajačima: stoje na prometnom mestu držeći u ruci visoko podignutu *Kulu stražaru*, časopis koji izlazi na velikom broju jezika i u ogromnom tiražu.

Od svih verskih zajednica koje su registrovane i deluju, izgleda da Jehovini svedoci izazivaju najviše otpora i osude javnosti, i to, čini se, upravo zbog ovakvog načina misionarskih delatnosti – koje su prepoznatljivije i po učestalosti i po načinu rada, ali i zbog odbijanja transfuzije krvi.

Jehovini svedoci ne prihvataju transfuzije krvi zbog posebnog tumačenja onoga što Sveto pismo govori o krvi. Od 1961. godine primanje transfuzija krvi razlog je za isključivanje iz organizacije. Tvrde, pri tome, da oni time nikako ne svedoče da žele da umru, već jednostavno traže najbolje lečenje. Neprihvatanje transfuzije objašnjavaju religijskim ali i zdravstvenim razlozima. Zagovaraju beskrvnu hirurgiju i druge vrste lečenja bez krvi, koje su naširoko dostupne, uključujući i našu zemlju.

Za sebe tvrde da nisu sekta, da se nisu odvojili od hrišćanstva, već da imaju ista verovanja kao prvi hrišćani, a da su se u tradicionalno hrišćanstvo vremenom uvukla pogrešna verovanja. Smatraju da njihov vođa nije nikakav čovek, već Isus Hristos. Ne smatraju ni da su kult jer njihovo veroispovedanje je njihov način života, a ne ritualna predanost.

Prema Brierley (1996), Jehovini svedoci ne veruju u Sveto Trojstvo, pa se može postaviti pitanje da li zaista jesu hrišćani. Mirča Elijade (1987) kaže da mnogi protestanti odbijaju da pokrete kao što su Jehovini svedoci i mormoni svrstaju u isti rang sa njima, iako su se oni tokom XIX veka proširili na protestantske zemlje i u sebi zadržali nešto od protestantskog duha u crkvenom životu.

U knjizi *The Kingdom of the Cults*, na stranicama 79–178, data je detaljna slika Jehovinih svedoka u kojoj je posebna pažnja usmerena na učenje koje se menjalo, pa se tim povodom daje komparativni pregled učenja tokom 1960. i savremenih, 1997. Takođe

je razmatran i problem Trojstva, prevod Biblije, način misioniranja (Martin, 1997).

Isidora Milovanović (2007: 138) piše da su, širom sveta, skupštine Jehovinih svedoka organizovane tako da svoje lokalno područje sistematski pokrivaju propovedanjem. Svedoci kontakte s ljudima obično ostvaruju radeći od vrata do vrata. Na svojim skupštinskim sastancima osposobljavaju se za takav rad – za kratku prezentaciju poruke o Božjem Kraljevstvu, uz korišćenje Biblije. Sa sobom nose literaturu, da bi je ostavili ukućanima, vraćaju se da bi pružili dodatne biblijske informacije, vraćaju se i kad ih odbiju, u nadi da će se interesovanje ukućana ipak pojaviti. Na ulici prolaznicima nude časopise, i tako stvaraju prilike za uspostavljanje veza sa velikim brojem osoba.

Budući da je način misionarenja Jehovinih svedoka karakterističan, razgovarala sam o tome sa jednom vernicom koja skoro sedam godina služi kao opšti pionir. Prema njenim rečima, „osobe koje se stavljaju dobrovoljno na raspolaganje, kako bi punovremeno služile u međunarodnom delu propovedanja, provode 70 sati mesečno na terenu – zovu se opšti pioniri. Oni prosečno tri do četiri sata dnevno provedu u službi propovedanja (u zavisnosti od njihovog ličnog rasporeda). Oni taj posao obavljaju dobrovoljno, iz ljubavi prema Bogu i bližnjima. Budući da nemaju novčanu nadoknadu za taj volonterski posao, većina njih ima pored toga i neki svetovni posao, kako bi sami sebe izdržavali i kako ne bi bili na teretu svojoj porodici i društvu. Oni zajedno sa drugim objaviteljima dobre vesti (budući da svi Jehovini svedoci učestvuju više ili manje u ovoj volonterskoj aktivnosti, u zavisnosti od ličnih mogućnosti i okolnosti) vode besplatan kurs Biblije sa zainteresovanim osobama, bez obzira na njihovo versko, nacionalno poreklo i socijalni status. Mnogi su, proučavajući Bibliju putem ovog programa uspeli, primenom biblijskih načela, da vode srećniji i uspešniji porodični život, mnogi su uspeli da se oslobode štetnih navika u vidu poroka i da postanu bolje osobe, a samim tim i korisniji članovi društva.“

„Šta sve uključuje ta volonterska aktivnost? Osim onoga što sam malopre pomenula, takođe kroz taj besplatan kurs Biblije mnoge odrasle osobe su naučile da čitaju i pišu, što znači da mi Jehovini svedoci možemo da se stavimo na raspolaganje da pomognemo osobi koja želi da sazna više iz Biblije, ali je nepismena,

možemo da je naučimo da čita i piše, ako je to njena volja. Takođe, kroz ovaj program besplatnog proučavanja Biblije molimo se zajedno sa osobom za njen duhovni napredak – naravno, opet ako osoba to želi. Još bih nešto veoma važno napomenula u vezi s ovom međunarodnom delatnosti Jehovinih svedoka, a to je da smo mi svesni da mnogi s neodobravanjem gledaju na ovu našu propovedničku delatnost, ali mi to pre svega činimo zato što je Isus Hrist dao tu zapovest svim svojim sledbenicima. On sam je objavljivao dobru vest o kraljevstvu, to su radili i njegovi apostoli, to želimo i mi da nastavimo da radimo, bez obzira na odaziv (Matej 28: 19, 20; 24: 14; Luka 8: 1; Dela apostolska 20: 20).“



## Zavetna crkva Sion

Zavetna crkva Sion<sup>97</sup> glavno sedište u Srbiji ima u mestu Padina, u ulici Horna dolina 10, kako je prijavljeno prilikom upisa u Registar crkava i verskih zajednica. Zavetna crkva Sion osnovana je u Padini 10. 1. 2010. godine, a u Srbiji deluje, kao samostalna frakcija, u sklopu Hristove Duhovne crkve u Beogradu od 1995, a zvanično i administrativno od 2. 3. 2003. godine. Ovlašćeno lice pri registraciji je, starešina crkve, Rev. Martin Širka iz Padine. Ova verska zajednica, dakle, jedna je od frakcija Hristove duhovne crkve. Prilikom posete rekli su mi da su se odvojili radi potrebe mladih članova da Boga slave uz slobodnije muzičko izražavanje.

Reč je o pentekostalnoj zajednici koja svoju doktrinu temelji na učenju Isusa Hrista sa praktičnim učenjem i življenjem, po ugledu na prve hrišćane, koji su kao hrišćani priznati od dana izlivanja Svetoga Duha, na dan pentekosta u Jerusalimu i to sa vidnim znakom, primanja svetoga Duha u govorenju u *Novim jezicima*, čije prisustvo u osobi, manifestuje promenu, misli, reči i života, odnosno *Nov život*. Načela verovanja Zavetne crkve Sion su da je Biblija, Sveto pismo, jedini temelj učenja i verovanja svakog člana njene zajednice; da postoji samo jedan, večni Bog, koji se javio u telu jednorodnoga sina, Isusa Hrista, a u crkvi deluje kroz Duha Svetoga; da su svi ljudi jednaki pred Bogom i svi su u prirodnom fizičkom stavu, grešni, udaljeni od Boga; da se spaseenje postiže kroz veru, koja se vidi kroz dela u izvršavanju zapovesti Isusa Hrista i Njegovih svetih apostola, jer je to Božji dar svakome verujućem u Sina Božijega. U objašnjenju šta znači vera navodi se da vera ima dokaz u novorođenju iz vode i duha, koje obuhvata pokajanje, promenu misli, reči i dela, krštenje sa potpunim poniranjem u vodu, što je znak javnog prihvatanja života po veri i čin sahranjivanja „starog života“ sa ciljem oprostjenja grehova u Ime Isusa Hrista i krštenje Duhom Svetim, odnosno primanje „Novog“, Isusovog Hristovog života u obraćeniku, koji svoje prisustvo manifestuje sa početnim znakom govorenja *Novim jezicima*. Posvećenje znači svesno odricanje od svega što je suprotno

---

<sup>97</sup> [www.sionpadina.org](http://www.sionpadina.org)

volji Božjoj, a što uništava jedinstvo duha, mir među ljudima i telo Hristovo, koje je Crkva. Večera Gospodnja, pričest, pomen je na smrt Spasitelja i zavet Njegove krvi, koju je dobrovoljno prolio za grehe, kao cenu spasenja svih koji Ga prime verujući, uz potpuno praktkovanje čina „Nogopranja“ kao znaka poniznosti i jednakosti svih članova u crkvi (žene peru ženama noge, a muškarci muškarcima). Večeru Gospodnju, pričest, obavljaju svake prve nedelje u mesecu i tada imaju zajedno i službu nogopranja prema reči zapisanoj u Jevandelju po Jovanu, 13. glava. Odnos prema vlastima je pozitivan, u smislu da veruju da je svaka vlast od Boga dana, ali uz naznaku da se treba pokoravati u svemu što nalaže i odobrava Reč Božja. Brak predstavlja prvu Božju instituciju koja je i slika Hrista i Crkve. Brak je neraskidiv. Bračnu zajednicu priznaju samo onu koja je sastavljena od dve osobe različitog pola (muško i žensko), a koji su stupili u brak kao slobodni, devojka ili udovica (ne raspuštenica) i momak ili udovac (ne razveden). Po učenju Isusa Hrista svaki drugi oblik „bračne“ zajednice smatraju preljubom.

U crkvi žene sede odvojeno od muškaraca. Žene glavu pokrivaju maramom i ne nose pantalone. Matrin Širka u elektronskoj pošti napisao mi je objašnjenje:

„Kod nas žene sede posebno zbog mesta Padine i to je samo nastavak tradicije iz matične crkve koja je takođe svoju praksu preuzela iz Tradicionalne evangeličko-luteranske crkve, gde se ta praksa vodi od samoga početka. I ako sede žene posebno, ni u Hristovoj duhovnoj crkvi nije obaveza da žene sede s desne ili sa leve strane, ili da sede po familijarnim, prijateljskim ili nekim njima najpogodnijim izobrima, odnosno gde im najviše odgovara; no, po nekim zajednicama iz praktičnih razloga sede odvojeno muškarci od žena i to u nekim mestima sa leve a u nekim sa desne strane, pa je to prihvaćeno i u zajednici Hristove duhovne crkve, kao funkcionalno dobro rešenje, ali ni tamo nije doktrinarno učenje obuhvatilo način ili mesto sedenja u crkvi.

Marama na glavi jesu deo posvećenja u nekim zajednicama, ali u Zavetnoj crkvi Sion to ne spada u načelo verovanja, već oblik znaka poslušnosti i to pod uslovom da je neka žena pre „obraćenja“ šišala kosu na mušku frizuru, odnosno ima ošišanu, kratku kosu. Ako žena ima dugačku kosu, žensku frizuru, po učenju svetih apostola *Dugačka kosa ženi je data umesto pokrivala,*

žena treba da uvija ili uredno održava svoju kosu, kao znak poslušnosti ili vernosti prema svome mužu.

Oblačenje i žena i muškaraca treba da bude na *stidljiv način*, na način kako ne bi isticali sebe ili svoje telo u prvi plan posvećenja, tako da je za vreme službe u crkvi preporučljivo da se oblačenje praktikuje u skladu sa sredinom u kojoj živimo i radimo, odnosno uglednim i prihvatljivim načinom oblačenja. Svaki hrišćanin bi trebalo da se oblači pristojno, kao znak poštovanja tela sa ciljem poštovanja različitosti u pogledu polova, a pošto se pantalone u većini stanovništva Padine smatraju *muškim odelom*, stoga se preporučuje ženama i devojkama nošenje suknji kao znaka ženskog pola, ali se ova tradicija ne smatra načelom verovanja ukoliko žena svoje oblačenje pa i nošenje pantalona prilagodi sredini u kojoj radi, ide u školu ili studira, odnosno živi, a čija sredina ne polaže značaj ovom delu posvećenja. Odeća treba da pokaže poštovanje različitosti polova i strah Božji prema učenju Isusa Hrista u kojem je opomenuo one koji navode na greh nekoga, rekavši: *A koji sablazni jednog od ovih malih koji veruje mene, bolje bi mu bilo da se obesi kamen vodenični o vratu njegovu i da potone u dubinu morsku... Teško svetu od sablazni! Jer je potrebno da dođu sablazni; ali teško onom čoveku korz kojega dolazi sablazan.* Zato Zavezna crkva Sion u sklopu posvećenja želi obavestiti sledbenike o ovoj opasnosti. Smatramo da svako oblačenje i ponašanje koje ima za cilj zvesti nekoga ili sablazniti da poželi greh u srcu je nesaglediva opasnost pa se stoga svako neprimereno ponašanje, zategnuta odeća, a samim tim i ženske pantalone ili uska suknja ili neki dekolte i izrezi smatraju provokativnom odećom, te se takvo oblačenje smatra vrlo opasnim.“

Bogoslužnja su nedeljom u 10.00 i 18.00 ali i sredom i subotom u 20.00 (19.00 zimi). Služba u crkvi održava se na slovačkom jeziku. Prilikom moje posete bogoslužnju, da bih razumela, propovedali su na srpskom jeziku. Na sajtu<sup>98</sup> imaju prezentaciju na engleskom jeziku u kojoj se vidi način slavljenja i propovedanja. Linkovi na sajtu vode do časopisa *Manna*, Hrišćanskog centra Shalom, Hristove duhovne crkve<sup>99</sup> i upućuju na sajt globalne misije Zavezne crkve (Covenant Church).

---

<sup>98</sup> [www.sionpadina.org](http://www.sionpadina.org); [www.manna.org.rs](http://www.manna.org.rs); [www.hcshalom.com](http://www.hcshalom.com);

<sup>99</sup> [www.hdc.rs](http://www.hdc.rs); [www.covenantchurch.org](http://www.covenantchurch.org)

## Protestantska evanđeoska crkva „Duhovni centar“

Protestantska evanđeoska crkva „Duhovni centar“ iz Leskovca upisana je u Registar crkava i verskih zajednica u Srbiji, koji vodi Ministarstvo vera, 2010. godine. Sedište Protestantske evanđeoske crkve u Leskovcu je u ulici Maksima Gorkog 21. Lice ovlašćeno za zastupanje je ovlašćeni predstavnik Stanko Stanković. U zahtevu za registraciju predali su znatno više potpisa od 100.

Branko Bjelajac (2010: 173) piše da su HPC „velikokršteni“ nastali u Beškoj kao odvojena zajednica od „malokrštenih“. Kupili su zgradu i već 1931. kršteno je 12 odraslih osoba u Dunavu. Novo učenje je zagovarao misionar nemačkog porekla Adam Krizman koji je došao u Bešku iz SAD. Među HPC „velikokrštenim“ 1963. godine počinje da se formira posebna pentekostna zajednica u Leskovcu, kao misijska stanica Beograda. Miodrag Stanković je poslat na rad u Niš i okolne gradove, Kruševac, Lebane i Leskovac. U Leskovcu je 1976. godine postavljen za pastora Zajednice „Svetlo“. Godine 1979. otpočinje sa radom i među romskim stanovništvom.

U časopisu *Religija i tolerancija*, starešinstvo Protestantske evanđeoske crkve (2007) objavilo je tekst o Romima na jugu Srbije i zasnivanju crkve u Leskovcu. Formiranje novog identiteta Roma počelo je pre tridesetak godina, kada je jedna romska porodica počela da uživa gostoprimstvo propovednika Ćirila Mitkovića, što se nastavilo i dolaskom drugog pastora Miodraga i Else Stanković 1975. godine. Romi su bili prihvaćeni, dobili su odgovore na mnoge molitve, uključujući isceljenja od raznih bolesti, pevali su zajedno slaveći Boga u duhu protestantizma, proučavali su Bibliju, i njihov broj je unutar zajednice „Duhovni centar Svetlo“, koji je i formirao Zajednicu Roma – jednako rastao. Tako se na osvećenje objekta crkve u Maksima Gorkog, i otvaranje prve Zajednice Roma, koja je sastavni deo Protestantske evanđeoske crkve „Duhovni centar“, u Leskovcu 21. septembra 1986. godine okupilo preko 200 vernika i predstavnika crkvenog života iz zemlje i inostranstva. Iako pripadaju protestantskom pentekostalnom pokretu, formirali su i registrovali posebnu romsku zajednicu, koja se brzo širi na jugu Srbije i koja je postala predmet i socioloških istraživanja – Dragan Todorović, sociolog iz Niša, piše doktorsku disertaciju uzimajući ovu zajednicu kao uzorak za istraživanje teme: *Protestantizacija Roma jugoistočne Srbije*.

Starešinstvo Protestantske evanđeoske crkve (2007: 174) verovanja ove zajednice prikazuje tako što iznosi tačke verovanja zajedničke s drugim crkvama: od vere u Svetu Trojicu do Nikejskog simbola vere i deset Božjih zapovesti. Osnova joj je Gospodnja molitva, praznuju se Božić, Vaskrs i Duhovi (po julijanskom kalendaru), glavna bogoslužjenja održavaju se nedeljom. Bogoslužjenja se obavljaju na romskom jeziku i na romski način, što se posebno odnosi na muziku koja je ne samo na romskom jeziku pevana već i u tonu romskog melosa. Crkveni hor je veoma aktivan: snimili su četiri muzička albuma i jedan dokumentarni video. Verski život organizovan je i po starosnim grupama i po sekcijama, a karakteristični su i kampovi za mlade i seminari za romske veroučitelje i vođe zajednice, kojih sada ima u različitim krajevima Srbije.

U statutu Protestantske evanđeoske crkve „Duhovni centar“ navedene su odredbe o nazivu i sedištu, o području delovanja, o osnovama ispovedanja vere, o unutrašnjoj organizaciji i imovinskim odnosima, te o pravima i obavezama pripadnika Protestantske evanđeoske crkve „Duhovni centar“.

U članu 7 navedene su osnove veroispovedanja. U zasnivanju svog verskog učenja PEC „Duhovni centar“ polazi od načela ranohrišćanske crkve – obnovljenog u vreme reformacije u XVI veku – da je Sveto pismo vrhovni autoritet kod odlučivanja o pitanjima verovanja i življenja.

U članu 8 piše da sa tradicionalnim hrišćanskim crkvama deli veru u trojedinog Boga, jednako blagodatnog, moćnog i delotvornog danas kao i u vreme apostolsko i kroz istoriju hrišćanske crkve. Posebnost se sastoji u naglašavanju potrebe za stalnim usklađivanjem učenja crkve sa učenjima Svetog pisma, te za stalnim proveravanjem usklađenosti verske prakse i učenja Svetog pisma.

U članu 9 piše da, polazeći od značaja jedinstva u osnovnim pitanjima hrišćanske vere, te važnosti uzajamnog razumevanja i tolerancije u razlikama, PEC „Duhovni centar“ otvoren je za saradnju sa drugim hrišćanskim zajednicama.

Od obreda navodi se da postoji običaj blagosiljanja male dece sa željom da se lepo razvijaju, lepo hrane i idu redovno u školu. Obred prilikom sahrane sastoji se od prigodnog govora i čitanja delova iz Biblije, pri čemu sveštenika prati crkveni hor.

O uticaju crkvenog života na romsku populaciju govorili su na lokalnom nivou pohvalno i više puta gradski oci, ljudi iz školstva

i policije. Evidentno je smanjen kriminal, povećan je stepen tolerancije u međusobnim kontaktima, promene se primećuju i u načinu oblačenja i u ponašanju.

Miodrag Stanković (2007: 171), propovednik Protestantско-еванџелског црквеног у Лесковцу, верске заједнице која је последња уписана у Регистар цркава и верских заједница, 2010. године, пише како је све почело. Том његовом причом и завршавам ово поглавље о црквама и верским заједницама у Србији.

„Сећам се, давно је било када сам молио: *Gospode, daj mi narode u nasledstvo*. Bila је тада стара Југославија, са много народа и народности. За све народе се тада молило. А за Rome? Као да нису били присутни. Памтим дан када ми је Бог указао на Rome, да и они за Њега постоје. Тоба је дана на службу у цркву неко довео младу Ромкињу која није имала више од двадесет година. Није била из града већ из околног села. После службе су њени рођаци тражили да се молим за њу. Питао сам за њену потребу, не знајући да је болесна. Рекли су ми да је глувонема. Застао сам. До тада се нисам сусретао са таквим особама. Setio сам се да је Исус леčio глувонеме. Молио сам се прво за себе: *Bože, šta da radim?* Одговор ми је брзо дошао: *Od pastora zavisi da li će moliti, a od Boga zavisi da li će izlečiti!* Био сам охрабрен! Молио сам се и – чудо се догодило: она је по први пут почела да изговара речи: *Bog, Isus, mama, tata*. Девојка је прочула и сричала прве речи, понављала је оно што је од нас чула! Њени родитељи и рођаци су били пресрећни, тврдили су да је исцељење истинито, да је по први пут проговорила! Убрзо након тога је дошла и прва Ромкиња из Подворца, Севда, са њом је дошла девојчица по имену Naza; Naza је довела своју другаричу Ђаклину, а за њима је дошло још много младих и девојака Рома из лешковачких махала. Долазили су у све већем броју. Тражили су да се молимо за болесне. Старешине цркве су заједно са мном молиле, а Бог је давао одговоре. Убрзо се прочуло да наша црква лећи болесне! Звао ме је шеф државне безбедности и тражио да му кажем како успевам да доведем оvolико Рома у цркву! Рекао сам му да долaze на молитву за исцељење тела и душе, за измирење са Богом! Није му било јасно како може Бог да лећи. Многима то није јасно, али су Роми веровали – и одговор добивали! Роми су народ вере, људи који vole Бога и који искрено жеle да живе за Њега!“ (Stanković 2007: 171).

## Slika religijski drugog

Razmišljanje o verskim zajednicama u Srbiji, i o međusobnom distanciranju jednih od drugih, kao i o distanciranju okruženja prema verskim manjinama, možemo otpočeti podsećanjem na širi kontekst religijskih manjina u Evropi uopšte. Grace Davie, u knjizi *Religija u suvremenoj Evropi* (2005: 29), navodi, u poglavlju „Verske manjine u Evropi“, kao prvu od njih Jevreje – koji su vekovima prisutni i kojih samo u Zapadnoj Evropi ima oko milion. Od ostalih manjinskih vera navodi se islam, po brojnosti najveća populacija druge vere u Evropi: ima ih oko šest miliona, što čini oko 3% zapadnoevropskog stanovništva. Postojanje novih religijskih pokreta u svim evropskim društvima jeste još jedna grupacija manjina koje su postale barometar promena i ekstremne pozicije različitosti. Pitanje tolerancije i uvažavanja različitosti u stalnom je preispitivanju u odnosu na istorijski hod vremena.

Religija i u Srbiji ima sve veći značaj. Posle pedesetogodišnjeg nastojanja da ateizam postane zvanični pogled na svet, situacija se danas promenila, okrenula. Ipak, religioznost je najjača kada je zabranjena, manjinska i progonjena, stoga su manjinske verske zajednice u periodu komunističke ideologije bile prepoznatljive po spremnosti i na odricanja i proganjanja radi očuvanja svoje vere. Danas verske manjine imaju priliku da se integrišu u homogene zajednice, ali i priliku da se distanciraju od pripadnika drugih religija, i na tome formiraju vlastiti identitet. U manjinskim verskim zajednicama očigledno je prisutan strah da ih ne proglase za sektu,

i time žigošu pojmom koji je na svim nivoima doveden u vezu sa najvećim zlom, koje treba iskoreniti. Time su ugrožene manjine – bilo da su nastale kao proizvod nasilja i teritorijalnih odvajanja, kada je većinska crkva i verska zajednica, na globalnom planu, dovedena u položaj manjine na lokalnom planu, bilo da su, dobrovoljnim izborom, umesto većinskog identiteta prihvatile sudbinu manjinskih grupa, putem konverzije. Posebno je prisutna nesigurnost mladih koji potiču iz verski mešoviti brakova jer stoje pred konfliktom lojalnosti (Kuburić, 1996; 1999; 2001a; 2001b).

Bogatstvo religijskog života i stalne promene karakteristika su ovih prostora. Spremnost građana da otvoreno izražavaju svoje stavove i prepoznaju nijanse u vlastitoj religioznosti i odnosu prema drugima, značajan je pomak u odnosu na period skrivene religioznosti i potisnutih negativnih osećanja prema drugima i drugačijima u verskom pogledu. Socijalna distanca prema pripadnicima manjinskih verskih grupa ukazuje zapravo da u društvu postoje različite verske zajednice koje, poput zabranjenih knjiga, imaju svoje čitaoce. Biti odbačen „od sveta“ u hrišćanskoj terminologiji znači biti identifikovan s Isusom Hristom. Tako je verska distanca zapravo u funkciji formiranja jakog verskog identiteta, i snažan podsticaj rasta marginalizovane grupe – naravno, ako je verska tolerancija dovoljno prisutna u datom društvu (što se posebno može pratiti na primeru širenja zajednice Jehovinih svedoka, koji su, i prema našem istraživanju, na dnu skale prihvaćenosti).

Dakle, na različitim područjima iste države, iste veroispovesti nalaze se u većinskom odnosno manjinskom položaju, što ove prostore čini posebno osetljivim, posebno kada imamo na umu povezanost verskog i nacionalnog identiteta, teritorije i dominacije. Osim toga, ne možemo pouzdano tvrditi koliko tačno ima pripadnika bilo koje veroispovesti: konfesionalno izjašnjavanje još uvek ne znači i religioznost. O tome govore i rezultati istraživanja: oni ukazuju na slojevitost ove pojave, naročito to da nije nezavisna od političkih promena i poželjne ideologije. Period ateizacije društva zamenjen je religijskim pripadanjem koje na pravoslavnim prostorima ima ukus *religijskog pripadanja bez verovanja*.

Veoma uzbudljiv deo istraživanja, koji mi je i omogućio pisanje ove knjige, odnosi se na moje odlaske u različite verske zajednice i prisustvovanje bogoslužjenjima. Verske zajednice s čijim



predstavnicima sam razgovarala<sup>100</sup> bile su: Srpska pravoslavna crkva, Rimokatolička crkva, Islamska zajednica, Jevrejska zajednica, Hrišćanska adventistička crkva, Hrišćanska baptistička crkva, Pentekostna crkva, Jehovini svedoci. Pitanja<sup>101</sup> za vođenje razgovora s verskim vođama bila su unapred pripremljena, ali u isto vreme i prilagođena sagovorniku i trenutku razgovora, tako da u ovom radu nećemo samo upoređivati odgovore na ista pitanja, već sagledati specifičnosti iz dobijenog materijala, koje se odnose na sliku o religijski drugom.

Predstavnici pojedinih crkava i verskih zajednica u Srbiji, oni koji su govorili u ime svoje crkve i oni koji su govorili samo u

<sup>100</sup> Istraživanja su započeta 1998. godine, kada sam pripremala knjigu *Vera i sloboda. Verske zajednice u Jugoslaviji*, a kraj mojih poseta i razgovora bio je u Kruševcu 3. oktobra 2010.

<sup>101</sup> Pitanja za intervju sastojala su se od četiri grupe pitanja:

*Podaci o predstavniku verske zajednice*

1. Koliko dugo radi kao sveštenik
2. Da li je profesionalac ili laik
3. Obrazovni profil – gde je stekao teološko obrazovanje

*Podaci o radu crkve*

4. Misionarske aktivnosti (vrste i učestalost)
5. Rast crkve, broj krštenja
6. Stopa napuštanja crkve
7. Koja su najposećenija bogoslužjenja (sedmično, godišnje)
8. Broj vernika na nivou mesne crkve
9. Obrazovni profil vernika
10. Na koje sve načine pomažu ljudima koji imaju problema

*Položaj vernika u društvu*

11. Položaj vernika (crkve) u društvu
12. Kako su prihvaćeni od nevernika
13. Da li imaju problema (u školi, na poslu) zbog religije
14. Da li su u porodici svi vernici

*Slika o sebi i slika o drugim verskim zajednicama*

15. Stav prema sektama
16. Stav prema dominantnoj crkvi
17. Kako sebe procenjuju
18. Stav prema ekumenizmu
19. Stavovi prema sklapanju braka
20. Stavovi crkve prema rukopoloženju žena
21. Šta želi da poruči javnosti (poruka za knjigu)

lično ime, pokazatelj su duhovne klime u Srbiji. Smatram da su njihova mišljenja relevantna upravo po intenzitetu i uticajnosti na opštu populaciju, jer se broj vernika u Srbiji naglo povećao. Izabrala sam nekoliko osoba čija ću mišljenja izneti jer daju jednu širu perspektivu varijacija prema religijski drugom, iz perspektive zvaničnih i nezvaničnih predstavnika crkve.

### **Slika religijski drugog iz perspektive pravoslavlja**

Budući da sam u ovoj knjizi pokušala da predstavim pravoslavlje u XX veku, u kome sam i sama pola veka proživela, a iz priča svojih roditelja i njihovih roditelja, neposredno upoznala, i ovo poglavlje počinjem pričom starijom od jednog veka.

Slika religijski drugog prikazana je u knjizi, koju je nagradila „Matica srpska“, *Nazarenstvo, njegova istorija i suština*, autora Vladimira Dimitrijevića (1894). Autor u prvoj rečenici kaže: „Uz tolike naše bede i nevolje još se i nazarenstvo, kao kakva opaka guba, širi po telu nam narodnom. Ono se uvlači u naš tor kao pravi lupež.“ O načinu borbe protiv širenja nazarena, autor navodi nekoliko mogućnosti. Pre svega ističe potrebu da se nazareni, „ta nemila pojava“ naučno proučavaju te da se otkrije njihova suština, kakav im je karakter, kakve su ustanove i običaji. No, kaže on, „to jedva da je u nas kome i na um palo“. „Štaviše, ima ih mnogo i takovih, koji tvrde da sve to nije baš ni nužno, već da je najbolje sredstvo protiv nazarena – ignorisati ih, prezreti ih sasvim, ne voditi o njima nikakva računa.“ Autor se, međutim, suprotstavlja takvom stavu – to bi bilo isto kao da gledate razbojnika kako uzima nešto vaše, a vi se pravite da ne vidite, zato on poziva da se nazarenstvo spreči u njihovu osvajanju. Upravo zato se i sam, u želji da posluži svojoj Pravoslavnoj crkvi, dao na posao rasvetljavanja istine o nazarenima. Na kraju knjige Dimitrijević poziva sveštenstvo da se ujedini jer se samo udruženim silama, na svim krajevima i pozicijama, može boriti protiv zla koje je okružilo celo telo, te da usamljeno delovanje ništa ne vredi. Dakle, i sveštenici i kaluđeri i bogoslovi pozvani su da, „koji rečju koji perom, krenu na vojnu protiv te novoverske najezde“ (Dimitrijević, 1894: 165). Postojao je strah da protestantizam svojim propovedanjem ne izazove raskole u Pravoslavnoj crkvi jer je među narodom postojalo veliko interesovanje za ovu veru.

Nikolaj Velimirović je omiljeni autor; njegova dela su se krajem osamdesetih i početkom devedesetih štampala u velikim tiražima, te se njihov uticaj u Srbiji znatno proširio. Brojna su dela koja je Velimirović napisao na srpskom, engleskom i nemačkom jeziku. Prva njegova knjiga, objavljena 1911. godine, kada mu je bilo samo 29 godina, bila je *Religija Njegoševa*; doživela je veliki broj izdanja. Reč izdavača iz 1987. godine završava se porukom: „Neka ova knjiga posluži kao putokaz i svetionik na uzburkanoj pučini našeg savremenog života, kompas i orijentacija na putu za svetliju i srećniju budućnost našeg naroda koji je vazda spreman da na pravom putu sledi svoju inteligenciju.“

Mnoge su duhovne poruke koje se mogu komentarisati u delima Nikolaja Velimirovića, no nas interesuje razumevanje religijski drugog. Govoreći o Njegošu i dajući svoje razumevanje viteštva, piše: „Njegošev je život ispunjen borbom protiv nepravde i propovedu pravde... Crnogorci i Turci u glavnome su personifikacija pravde i nepravde; ima, istina, nepravde i među Crnogorcima, kao što ima pravde i među Turcima, no u glavnome, velimo mi, za Njegoša su Crnogorci i Turci – pravda i krivda“ (Velimirović, 1921: 164). Stiče se utisak da je ovo granično područje zadržalo taj gard, kao rana trauma koja postane sastavni deo života i vrlo se teško može prenebregnuti. Nikolaj Velimirović piše: „Od kad postoji Crna Gora kao slovenska zemlja, vazda se u njoj znalo samo za teoriju protivljenja zlu. Ova teorija propovedana je po crkvama s krstom i jevanđeljem, propovedana na saborima pesmom i guslama, propovedali su je stari i mladi, sveti i umni, žene i ljudi. I ova je propoved do takve mere uzdizala duh maloga crnogorskoga plemena, da je ono bilo u stanju da stolicima daje otpora najvećem zlu, koje je arisku evropsku rasu u istoriji zadesilo – osmanskoj svepobednoj moći“ (Velimirović, 1921: 165).

Kada je reč o stavu prema religijski drugom, stavove Nikolaja Velimirovića analizira autor srpsko-engleskog porekla Jovan Byford (2004). On piše da je Nikolaj Velimirović (1882–1956) jedan od najpoznatijih i visokocenjenih srpskih verskih ličnosti u prvoj polovini dvadesetog veka. U ranoj fazi svoje karijere Velimirović je bio progresivan teolog, širokih pogleda, viđen kao liberalna snaga unutar Crkve, i osoba koja je mogla da bude sposobna da Srpsku pravoslavnu crkvu vodi putevima modernog društva. Verovalo se da je anglofil, sa pozitivnim stavovima prema protestan-

tizmu, koje je stekao tokom studiranja u Bernu, Ženevi i Oksfordu. Ali, Vladika Nikolaj bio je protiv modernih ideja.

Lazar Milin, dugogodišnji profesor na Bogoslovskom fakultetu, pisao je: „Rimokatolicizam takođe poseduje – kao i pravoslavlje – one opšte osobine hrišćanskog monoteizma. No pokraj toga, on ima svojih specifičnosti kojima se razlikuje od pravoslavlja i protestantizma. Pre svega, za razliku od protestantizma, i on ostaje na terenu tradicije, svetog predanja, ali nije u kanonima, pa ni u dogmi, onako strogo konzervativan kao pravoslavlje“ (Milin, 1977: 73). Lazar Milin, na kraju svoje knjige *Naučno opravdanje religije, Apologetika, knjiga 5*, pokušava da pomiri ekskluzivizam i ekumenizam: „Ova apologetika ne odiše mržnjom ni prema kome. Nikoga ona ne anatemiše, nikoga ne kleveta, nikoga ne naziva uvredljivim izrazima. Njen pisac je svestan da je ljubav vrhovni zakon Evandjelja i smatra da se o taj zakon u ovoj apologetici ničim nije ogrešio. No, može neki kritičar zapitati: kakva je to ljubav kad se u ovoj knjizi iznose onako crne slike i porazne kritike islama, rimokatolicizma i protestantizma, pa i svih drugih religija osim pravoslavlja? Ovaj prigovor očigledno počiva na pogrešnom shvatanju ljubavi. Ljubav se ne sme shvatiti kao neko maženje, umiljavanje, ulagivanje i zatvaranje očiju pred onim što se protivi evanđelskoj istini. Ljubav i istina ne mogu i ne smeju biti u dva suprotna tabora... Nije to odsustvo ljubavi ako apologetika, između dva suprotna mišljenja, kaže otvoreno koje je od ta dva mišljenja tačno. Pa u tome se i sastoji prava ljubav: ukazati bližnjemu na pogreške“ (Milin, 1993: 409). Ekumenizam kao pokret čiji je cilj da se razjedinjeni hrišćani najpre međusobno upoznaju, zatim zbliže i, najzad, kao krajnji cilj, ujedine, Lazar Milin podržava i smatra da se na kongresima, konferencijama i teološkim dijalozima razmenjuju mišljenja koja, ako su prožeta hrišćanskom ljubavlju, doprinose međusobnom upoznavanju i razumevanju.

Nezadovoljstvo tekstovima Lazara Milina iskazao je Dane Vidović (2005) koji kaže da će hajka protiv evanđeoskih hrišćana i crkava druge polovine 20. veka ostati zapamćena po orkestriranoj kampanji koja je obuhvatala sve sektore društva, crkvu, policiju, vojsku, medije. „Hajka je dobila krila knjigom pravoslavnog apologetičara Lazara Milina, *Crkva i sekte* (1986. god.), a ubrzo se profilisala na tri struje: crkvenu, vojnu i policijsku. Podstaknuti efektom pomenute knjige, kao i potrebom da se reaguje na pojavu

sve većeg broja okultnih i satanističkih grupa, više pravoslavnih pisaca i izdavačkih kuća preduzelo je pisanje i objavljivanje vrlo paušalnih i malicioznih tekstova o evanđeoskim crkvama, ne praveći jasnu razliku čak ni između njih i satanističkih grupa“ (Vidović, 2005: 310).

Slika religijski drugog ima svoje varijacije od naglašene distance do principijelne prihvaćenosti iz dužnosti vere. Brojni autori, profesori teologije ali i bezimena monasi, pisali su s oprezom, ponekad i s osudom. Naravno, uvek je relevantno saznati šta zvanični predstavnici misle i govore o drugim religijama jer je njihov uticaj nesumnjivo najveći. Bitno je saznati šta dominantna verska zajednica misli o drugima i kakvu sliku formira u svesti svojih vernika. Međutim, nije samo zvanični stav ono što odslikava realnost unutar jedne zajednice, i nije samo većinska religija odgovorna za međureligijske odnose. U ovom istraživanju želimo da sagledamo različite odgovore na ista pitanja – odnosa prema drugim religijama i verskim zajednicama, i da prepoznamo opštu klimu međureligijskog dijaloga u Srbiji.

Razgovore sa prof. dr Radovanom Bigovićem vodila sam u nekoliko navrata, slušala sam ga na brojnim konferencijama i tribinama, na predavanjima studentima i na televiziji. Iz obilja toga materijala iznosim samo ono što se odnosi na našu temu i ukratko predstavlja jedan stav koji u SPC ima značajno, mada ne dominantno mesto. Bigović razgovor počinje zapažanjem da svi od pravoslavlja traže zvanični stav, a zvaničnog stava nema, već ima različitih stavova koji su utemeljeni u pravoslavnom predanju.<sup>102</sup> Od tih različitih stavova prisutnih unutar pravoslavne veroispovesti, Radovan Bigović opredelio se za otvorenost i dijalog. Bilo da je reč o odnosu prema drugim verskim zajednicama ili odnosu prema unutrašnjim razlikama, on svojim osmehom i blagim pogledom zastupa stavove Jevanđelja. Prilikom našeg razgovora 13. 10. 2010. u Zemunu, u manastiru Arhangela Gavrila ili, poznatije, u „crkvi kod oca Radovana“, na moje zapažanje da sve češće nailazim na kritičke ekstremno konzervativne stavove unutar crkve, odgovorio je da on

---

<sup>102</sup> Intervju sa Radovanom Bigovićem, 7. 10. 2006, profesorom na Bogoslovskom fakultetu SPC, bivšim dekanom tog fakulteta, koji vodi crkvu u Zemunu, kao i Hrišćanski kulturni centar, nevladinu organizaciju koja, između ostalog, organizuje konferencije posvećene približavanju i upoznavanju drugih.

ima običaj, kad ode u takvu sredinu, da kaže: „Došao sam, braćo, kod vas da se malo opravoslavim.“ Inače, manastir u kom sam imala intervju je, odlukom patrijarha, pretvoren u manastir, u smislu da nije parohijska crkva, iako nema ni monaha ni monahinja u njemu. U manastir je premešten Hrišćanski kulturni centar, u čijem izdanju je objavljena knjiga *Sve religije sveta* (2006), kojom, na još jedan način, potvrđuje svoju orijentaciju otvorenosti pravoslavlja prema drugima, sa pozitivnom slikom o tom religijski drugom i spremnošću na međusobno upoznavanje. Dokaz za to je i promocija knjige Radovana Bigovića *Crkva i društvo* u Osijeku, za dane reformacije 2006. godine, na kojoj sam i sama govorila.

Religijski drugi i percepcija religijski drugog bitan je faktor odnosa prema njemu. Radovan Bigović se pita kako je moguće da u jedinstvenom „slobodnom“ i ujedinjenom svetu koegzistiraju oni koji *drugog* vide kao brata, „ikonu“ Božju, najveću svetinju, kao nužan uslov punoće egzistencije i personalnog identiteta s onima koji *drugog* vide kao pretnju vlastitoj egzistenciji, kao neprijatelja, protivnika, nužno zlo koje se mora trpeti ili tolerisati, ili kao sredstvo za upotrebu i zadovoljavanje sopstvenih potreba i interesa. Bigović smatra da je za ostvarivanje duhovnog jedinstva sveta i Evrope potreban novi etos, zajednički za sve. On smatra da Pravoslavna crkva može da svedoči i služi putem teoloških dijaloga na institucionalizovanom nivou, i u okviru ekumenskog dijaloga. Svaki drugi put bi Pravoslavnu crkvu vodio u izolaciju i u geto, učinio bi je sektom nesposobnom za služenje i doprinos duhovnom preporodu. Međutim, on smatra da je još važniji neinstitutionalizovani dijalog s ateizmom, bezbožnim humanizmom, tehnokratijom, radikalnim individualizmom, hedonizmom, drogom, alkoholizmom, prostitucijom, konzumističkom i tržišnom religijom savremenog „slobodnog“ sveta. Snagu pravoslavlja Bigović vidi u njegovom etosu. Zato pravoslavlje deluje kao liturgijska zajednica, tj. kao Crkva – u tome je njegoa najveća moć. Radovan Bigović se, kada je u pitanju religijski drugi, pita zašto je islam tako popularna i privlačna religija. Samo pitanje bilo mi je dovoljno da razumem da je islam religijski drugi s kojim se pravoslavlje vekovima osećalo gubitnikom.

Aleksandar Đakovac, izvršni direktor Hrišćanskog kulturnog centra, saradnik Radovana Bigovića i koordinator za versku nastavu, dodaje da između hrišćana i muslimana postoji temeljno

neslaganje oko pitanja odnosa države i religije, jer je islam državotvorna religija, a hrišćanstvo se temelji na odvojenosti crkve i države. Đakovac kaže: „Nama vera ne nalaže da stvorimo versku državu. Ono što je kod nas teologija, u islamu je zakonodavstvo. Tamo gde su muslimani većinsko stanovništvo oni žele da imaju versku državu. Problem je u tome što muslimani ne prihvataju državu u kojoj žive kao svoju, i od jednog dela muslimana se poima nemuslimanska država kao nepijateljska.“

Razgovor s Bogoljubom Šijakovićem, sadašnjim ministrom vera u vladi Republike Srbije, vodila sam 24. oktobra 2006. godine u zgradi Bogoslovskog fakulteta u Beogradu, na kome predaje filozofiju. Pre dolaska na fakultet Šijaković je kratko bio i ministar vera u saveznoj vladi (Ministarstvo vera), a došao je sa Filozofskog fakulteta u Nikšiću. On je ujedno i pokretač i urednik časopisa *Philotheos*, koji izlazi od 2001. godine i sadrži tekstove na različitim jezicima iz pera predstavnika različitih verskih zajednica.

Na početku našeg razgovora Bogoljub Šijaković mi je, povodom pitanja o religijski drugom, preporučio knjigu Jozefa Racinger-a, odnosno sada pape Benedikta XVI, *Vjera, istina, tolerancija*, koja je nedavno (2004) prevedena i objavljena u Zagrebu, u kojoj, kaže on, ima vrlo interesantnih i teološki fundiranih razmišljanja o ovim pitanjima. Razlog nalazi u tome što se on kao čovek koji živi na Zapadu mnogo ranije nego mi susreo sa problemima verskog pluralizma u svetu karakterisanom individualističkom ideologijom ljudskih prava. Kako mi, kao hrišćani, na to da odgovorimo? Šijaković i sam razmišlja u tome pravcu: prihvatanje individualističke ideologije ljudskih prava ne bi trebalo da bude u suprotnosti s našim fundamentalnim hrišćanskim uverenjima, tim pre što je pojam ličnosti, kao nosioca ljudskih prava i ljudskog dostojanstva, i istorijski i suštinski gledano – hrišćansko postignuće.

„Pristati na apsolutno važenje individualistički shvaćenih ljudskih prava moglo bi da vodi odbacivanju nekih naših fundamentalnih hrišćanskih uverenja, a to znači odustajanje od hrišćanske kulture u kojoj živimo. Ako se apsolutizuje pravo na razliku, formalna sloboda izbora – ako se u tom smislu prihvati npr. brak istopolnih osoba – onda se neke vrednosti odbacuju. Hrišćanska kultura podrazumeva prihvatanje određenih vrednosti koje su konstituisale evropski (i ne samo evropski) kulturni ambijent. Dakle, ako se prihvatanje nekog stava opravdava formalnim načelom tole-

rancije i ljudskim pravima kao apsolutnom vrednošću, onda je pitanje da li se neko drugi time prinuđuje da odbaci sopstveni stav i prihvati ono što je sa stanovišta tradicionalnih vrednosti u kojima ima uporište upravo neprihvatljivo, a da je istovremeno njegov stav unapred izgubio pravo da bude prihvaćen. Ne vidim razlog da odustanem od svojih hrišćanskih uverenja da bih zadovoljio onog ko smatra da ima pravo na ono što je u suprotnosti s tim uverenjima, i ko dakle hoće da me na neki način prinudi da od svojih uverenja odustanem.“

Na moje pitanje: Da li to znači da se Srpska pravoslavna crkva i Rimokatolička crkva u tom dijalogu približavaju istim stavovima? – Šijaković je odgovorio da po prirodi stvari to i jeste nekako najbliže. A kad je u pitanju eventualna papina poseta Srpskoj pravoslavnoj crkvi, Šijaković smatra da je to kod nas u nedavnoj prošlosti previše politizovano i dramtizovano. „Poglavari dveju crkava su episkopi: papa je episkop Rima, a naš patrijarh episkop Beograda, i njihov susret je takođe susret dva episkopa koji imaju o čemu da razgovaraju.“

Na pitanje šta su za njega sekte, Šijaković daje odgovor koji sam i ranije čula u Ministarstvu vera. Naime, on smatra da se u najvećem broju slučajeva tu ne radi o nekom verskom, religioznom, teološkom pitanju, nego je u frapantno velikom broju slučajeva reč o finansijskom pitanju. U velikom broju slučajeva to su organizacije kroz koje cirkuliše novac u određene svrhe. Kao primer navodi Francusku u kojoj, uprkos tome što su crkva i država strogo odvojene, postoji interministarski savet koji prati delovanje sekti (u kome iz svakog ministarstva postoji po jedan predstavnik). Šijaković je u razgovoru pomenuo da je u *Le monde diplomatique* čitao optužbe na račun Amerike da su sekte trojanski konj Amerike u Evropi.

„To tako kvalifikuju liberalni Francuzi. A Nemačka ne dozvoljava registraciju recimo Jehovinim svedocima, Munovoj sekti, sajentolozima. Sa sajentolozima vode veliki spor, jer ovi – kao jedna uticajna finansijska organizacija – hoće da budu priznati kao verska organizacija da bi bili izuzeti iz finansijske kontrole i poreskog sistema (što je očito u vezi s velikim količinama novca).“

Što se Jehovnih svedoka tiče, Šijaković naglašava da je problem u tome što oni od svojih sledbenika zahtevaju da usvoje načela koja su direktno destruktivna i opasna po život tih sledbenika. Recimo, zabranjuje se transfuzija krvi. On se pita da li čovek



ima pravo da o tome odluči i za sebe, i smatra da ne postoji pravo na autodestrukciju. A kada je reč o deci, smatra da niko nema pravo, pa ni roditelj, da zabrani transfuziju krvi detetu, jer ni roditelj ne vlada životom deteta.

Budući da se u Srbiji vrlo često u medijima govori o religijski drugom koristeći se pojmom „sekta“ u značenju najvećeg zla, koji skoro da nema priliku da govori o sebi, pitala sam sagovornika da li prilikom govora o verskim zajednicama treba pozvati nekog iz te verske zajednice da sam sebe predstavi, ili ga može jednako legitimno predstaviti stručna osoba.

„Mogućnost da sebe predstavi treba da u razumnim okvirima ima svako, a to svako i čini već samim izborom onoga što ga reprezentuje. Ali, ima ono načelo da nije Petar samo ono što Petar kaže da je Petar, nego i ono što kažu Pavle, Jovan, Marko za Petra. Znači: niko nije samo ono što sam za sebe kaže da jeste, nego i ono što drugi za njega kažu da jeste. Prihvatiti da tzv. drugi ima apsolutno pravo na samoodređenje odvodi u izvesni paradoks: ako se prizna apsolutnost drugog – u odnosu na koga je on onda drugi? Biti drugi uvek podrazumeva neku relaciju, jedan odnos koji karakterišu istovremeno identitet i diferencija. A apsolutizovanje drugog (to je postmodernistički manir) odvodi u prekid komunikacije: ako je neko apsolutno drugi, na koji način mi uopšte možemo ući u neki komunikacijski odnos. Naime, sam diskurs se kao polje smisla raspada ako se drugi apsolutizuje. Nešto sasvim drugo je biti drugi kao neki drugi. Ja, u tradicionalnom kontekstu, koji je u stvari izvorno hrišćanski.“

Iz potrebe za konkretizacijom razumevanja religijski drugog razgovor smo usmerili na odnos pravoslavlja prema drugim monoteističkim religijama, i na pitanje religijske distance „nas“ u odnosu na „njih“, budući da nam je kuća na raskršću, na tromeđi, u religijskom smislu. U odgovoru na pitanje odnosa prema islamu, Šijaković naglašava da je naš odnos prema islamu uslovljen i istorijski – naime, tu ne može biti reč samo o dogmatskim pitanjima. Istorijski uslovljen, odnos pravoslavlja i islama na Balkanu opterećen je mnogim faktorima, našim internim i raznim eksternim. Bilo bi razumno i odgovorno da se istorijskih opterećenja oslobađamo bez posredovanja drugih. Što se tiče antisemitizma, Šijaković smatra da ga u srpskom narodu nema – on je i sam, kroz istoriju, takođe pogođen progonima, pogromima i stigmatizacija-

ma, i da treba biti veoma obazriv čak i kad se povodom nekog nemotivisanog grafita govori i o samo nekom elementu antisemitizma. Tu podséca na sve ono što su o nama (Srbima) pisali po svetu, pa pita: „Zar ćemo mi na osnovu toga sve te narode okarakterisati kao rasiste ili naciste?“

U kontekstu „kritike balkanističkog diskursa“, Šijaković (2002) napominje da način predstavljanja drugog određuje onaj ko ima moć. Tada je diskurs o drugom u stvari znanje o drugom, kao produžena moć nad drugim. Zato on smatra da je dužnost intelektualaca da i u ovoj prilici potkopa moć znanja koje je produžena politička moć, da dovede u pitanje takvo znanje i da, po mogućnosti, dovede u pitanje samu političku moć koja odlučujuće određuje način predstavljanja drugog bez njegovog učešća u tome. Intelektualac treba da se odupre diskursu koji sa stanovišta moći hoće da konstruiše upravo takav identitet drugog koji bi onoga ko ima moć da ga tako određuje, oslobodio svake odgovornosti za postupke koje preduzima nad tim drugim. Intelektualac je često posredovan medijima, koji su velika prednost ali često i prepreka istinskoj komunikaciji, i u stanju su da proizvode stav javnosti. Moć medija da utiču na stavove opšte populacije je danas nesumnjiva, kao i na proizvođenje određene, istinite ili konstruisane, slike o drugima. O tome smo imali i posebnu konferenciju posle koje je objavljen zbornik<sup>103</sup>.

Zanimljiv je komentar koji Šijaković daje povodom socijalne distance o pitanju sklapanja braka: „Kada vam neko postavi anketno pitanje: *Da li biste voleli da se vaša kćerka uda za pripadnika ove ili one etničke ili verske grupe?* – onda Vas je on na neki način već postavio u jednu shemu unutar koje možete – ako se koristite slobodom izbora – biti optuženi za političku nekorektnost. Samo pitanje je nekorektno bar utoliko ukoliko namerno previđa da u brak stupaju konkretne ličnosti a ne pripadnici određenih nacionalnih i verskih entiteta. Moj odgovor bio bi da je pri tom ključno pitanje kako se shvata bračna zajednica, da li kao ugovorna interesna zajednica dveju (pravno) apstraktnih individua ili kao zajednica dvoje ljudi koji dele zajedničke kulturne, verske, idejne vrednosti, zajednički pogled na svet. Ako ljudi u braku dele ista uvere-

---

<sup>103</sup> Kuburić, Zorica, Srđan Sremac i Sergej Beuk (2010). *Religijska imaginacija i savremeni mediji*, Novi Sad: CEIR.

nja, onda je manje važno kojim etničkim grupama pripadaju; ali upravo zajednička uverenja su jedan od važnih razloga zbog kojih oni koji stupaju u brak preferiraju osobu iste verske pripadnosti.“

Na kraju razgovora Šijaković daje rezime svoga viđenja odnosa pravoslavlja i drugih na ovim prostorima, u istorijski uslovljenom kontekstu. On smatra da je srpskom narodu mnogo puta kroz istoriju bilo uskraćeno da sam odlučuje o sebi, da je to narod koji je mnogo puta pobijen i popaljen, narod koji nije birao ni Otomansko carstvo, u kom takođe nije bilo slobodnog izbora vera, narod koji nije birao svetske ratove, u kojima je bio biološki pregažen uprkos tome što je birao pravu stranu. I kao paradoks: kako je onda moguće da neko jednako proizvodi teze da postoji epohalna opasnost od toga naroda, a on jedva da ima snage da preživi. Treba razlikovati propagandu i stvarnost, naglašava Šijaković, i ukazuje da je to zapravo tehnologija opravdavanja onoga šta se čini nad tim narodom, a tome pribegava onaj ko ima moć da potire drugog, simbolički i stvarno.

Šijaković u daljem razgovoru ukazuje na problem onih verskih zajednica koje u jednoj hrišćanskoj kulturi slobode i dostojanstva ličnosti nastoje da proizvode zavisne „ličnosti“, koje slepo zastupaju učenje koje vodi potiranju ličnosti, slepom sledbeništvu nametnutih normi ponašanja. Na taj način čovek koji je slepi „vernik“ odustaje od sopstvene ličnosti i njene slobode, čime sebe izuzima iz jedne izvorno hrišćanske kulture. Dakle, pitanje verskih sloboda i promena verskog ubedenja postaje u kulturološkom smislu neprihvatljivo kada ono potire ličnost, što se događa kod verskih zajednica u kojima ljudi gube i kidaju porodične veze, i sebe distanciraju od bližnjih. On smatra da se takva ideologija individualistički shvaćenih i apsolutizovanih ljudskih prava može posmatrati kao epohalna moć koja svoju ideologiju nameće s ciljem razaranja tradicionalnih zajednica (koje on ne shvata u smislu nekog tradicionalizma, nego u smislu institucija koje čuvaju stabilne vrednosti). Ako dođemo na stanovište da su vrednosti potpuno relativne, nastavlja on, i da svako ima pravo da ih interesno uspostavlja, onda sama kategorija vrednosti više ne postoji, jer vrednosti ne postoje ako su potpuno relativizovane. Tako smo završili razgovor koji smatram dragocenim za razumevanje religijski drugog iz perspektive pravoslavlja ali i zvanične državne politike, budući da je Bogoljub Šijaković ujedno i ministar vera u vladi Republike Srbije i profesor filozofije

kako na Bogoslovskom fakultetu u Beogradu tako i na državnom fakultetu u Nikšiću.

Na kraju želim da navedem knjigu *Crkva i društvo* Radovana Bigovića (2000) u kojoj piše da je *drugi* za nas neophodnost, naše drugo ja, uslov naše personalnosti i postojanja jer bez *drugog* nema punoće egzistencije i ličnog identiteta. Bigović naglašava da je suština svakog ljudskog greha upravo u prekidu odnosa sa *dru-gim*, jer tragedija greha nije u kršenju moralnih normi ili običaja već upravo u prekidu odnosa sa *drugim*. On smatra da pokajanje uključuje i poverenje u *drugog*, ma ko on bio i ma kakav bio, jer ni u jednom čoveku nije u potpunosti uništen potencijal za dobro. Kontekst iz kog ovo govori podrazumeva odnos između naroda na prostoru bivše Jugoslavije, koje je istorija postavila na granice različitih civilizacija i suprotstavljenih svetova. Sticajem brojnih okolnosti ovde se dogodilo nacionalno samoljublje i gordost, te svako smatra da će svoj nacionalni identitet ostvariti i sačuvati samo ako se odvoji od druga dva, i ako ih se oslobodi.

Suprotno ovom odnosu poverenja prema religijski drugom, najekstremniju poziciju imaju srpski ziloti. Nedavno (2003) je izašla knjiga pod naslovom *Judin poljubac, apostasija, „Srpske pravoslavne crkve“*. U njoj autori (uvodni deo potpisao Jovan Bugarin) strogo osuđuju svoju crkvu za sve ono što je povezuje s komunizmom, ekumenizmom, molitvom sa jereticima i otpadnicima od pravoslavne vere. Oštra kritika upućena je svima onima koji na bilo koji način doprinose izdaji pravoslavlja; prikazane su brojne fotografije crkvenih velikodostojnika koji su u susretima s „religijski drugim“ upali u „crkvu lukavih“. Naime, oni smatraju da je time što su se ujedinile sve jeresi, sve nehrišćanske religije, obnovljena Vavilonska kula, te da je svaka pojedinačna jeres ili lažna religija neuporedivo manje opasna u odnosu na tu Jednu, opštu religiju svih jeresi i religija. Srpski ziloti su, dakle, malobrojna grupa koja se distancira kako od svoje „otpale braće“ tako i od drugih religija, u želji da se očuva čista pravoslavna vera.

Posmatrajući pravoslavno viđenje religijski drugog uočavamo ukorenjenost u tradicionalnim vrednostima, koje su čvrste i povezane sa slobodom ličnosti. To je još jedan paradoks s kojim se ovde živi, i koji čini opštu klimu elitizma u kojoj se povezuju vera i nacija. Time se čvrsto čuvaju granice *nas* u odnosu na *njih*, ko god oni bili: bilo da su istorijski otomanski Turci ili novi religijski

pokreti, neraskidivost vere i nacije, u smislu da Srbin znači pravoslavac, u funkciji je jačanja identiteta koji je više ugrožen od religijski drugog s kojima se na ovim prostorima zajednički živi. Stoga je religijski drugi stalni izazov i pretnja vlastitom identitetu koji u toj napetosti ostaje budan i izuzetno čvrst, upravo zbog bliskosti religijski drugog pored koga se vekovima opstajalo.

### **Slika religijski drugog iz perspektive katolicizma**

Za razliku od SPC, koja predstavlja dominantnu, nacionalnu, istorijsku i domaću crkvu u Srbiji, sve ostale crkve i verske zajednice imaju svoje sedišta u nekoj drugoj državi, i znatno manji broj vernika na lokalnom nivou. Razgovore sa predstavnicima Rimokatoličke crkve obavila sam u Beogradu, sa nadbiskupom Stanislavom Hočevarem; sestrom Ines; sveštenikom crkve na Banovom brdu; u Novom Sadu sa Tomislavom Žigmanovim i u Subotici sa dr Andrijom Kopilovićem.

Beogradski nadbiskup Stanislav Hočevare<sup>104</sup> naglasio je kako je u naše vreme važno da svi koji traže „istinu u ljubavi i ljubav u istini“, a to su pripadnici svih religija, vode razgovore ili stupaju u dublji dijalog, kako bi mogli svet osloboditi opasnog redukcionizma čovekovog dostojanstva, koji sa sobom donosi praktični i teorijski ateizam. Gde se redukuje čovek, tamo se stvaraju „rupe za rat“. Jasno je, dakle, da bi u tom pogledu od velike koristi bilo omogućiti i ovde susret sa rimskim biskupom, papom Benediktom XVI, jer on predstavlja „srce“ hrišćanstva i svih religija.

U razgovoru sa zvaničnim predstavnicima Rimokatoličke crkve bilo je uočljivo oduševljenje prema svom verskom vođi, prema papi i njegovim nastojanjima da se ostvari dijalog sa pripadnicima drugih vera. Na tom putu dijaloga nalazi se i dr Andrija Kopilović<sup>105</sup>, autor udžbenika za katolički veronauk, član Komisije za versku nastavu i profesor na Katehetskom institutu Subotičke biskupije. Na pitanje da li se oseća kao većina ili kao manjina, njegov odgovor bio je da se oni osećaju kao većina, jer na lokalnom nivou Subotičke biskupije ima više rimokatolika nego drugih, a i na svetском planu. Taj osećaj vidljiv je i u nastojanjima da se pomogne

---

<sup>104</sup> Intervju vođen 2006. godine, tokom više susreta u Beogradu.

<sup>105</sup> Intervju vođen 2006. godine, tokom više susreta u Subotici.

pravoslavnoj crkvi oko pitanja verske nastave, koja, iako u većinskom odnosu, nije tako dobro bila organizovana. Andrija Kopilović se zalaže da se održe dobri odnosi s tradicionalnim crkvama i verskim zajednicama i rado je bio viđen na svim skupovima i konferencijama.

U razgovoru sa Tomislavom Žigmanovim, profesorom pastirske psihologije na Katehetskom institutu Subotičke biskupije, dobila sam predlog da, kada je reč o većini i manjini u Srbiji, pročitam njegov tekst u kome on zaključno implicira stav da je hrišćanski nauk eksplicitan po pitanju imperativa za pozitivnim prihvatanjem drugog, što vredi i za svakovrsne svetovno uspostavljene postojeće manjine. Ukoliko je, pak, drukčije, utoliko taj diskurs nema značajke hršćanskog: „Ove, po mnogo čemu, paradoksalne postavke o 'ljubavi i solidarnosti u svemu i glede svega' s drugima, osobito iz konteksta razumijevanja disperzivnih i isključujućih partikularnih svjetovnih obrazaca, postaje posve 'logičnom' i nadaje se čovjeku kao *suvisla* ukoliko se prihvati sama *bit* kršćanskog nauka, što mora biti značajka onih koji vjeruju. Naime, tada će se zorno vidjeti kako je odnos *ljubavi* najbitniji odnos koji se uspostavlja glede drugoga u kršćanstvu i koji se kao zadaća ima izgraditi prema drugome u individualnoj ravni odnošenja. A kao što je opće poznato, svoj najčuvaniji oblik imperativ kršćanske ljubavi ima u Matejevom evanđelju: 'Ljubi Gospodina Boga svoga svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom pameti svojom!' To je najveća i prva zapovijed. Druga je toj jednaka: 'Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe!' (Mt 22, 37–39). Drugim riječima, kršćanska ljubav kao nalažući i jedino ispravni oblik odnošenja prema drugom u vizuri kršćanske etičke paradigme sažima se u čuvenom 'zlatnom pravilu' kršćanskog morala, koji glasi: 'Sve što želite da ljudi čine vama, činite i vi njima. U tome je sav Zakon i Proroci' (Mt 7, 12). To onda znači radikalni prihvati drugoga – takav djelatni odnos prema drugome kakav se izgrađuje prema samome sebi“ (Žigmanov, 2001).

U razgovoru sa sestrom Ines<sup>106</sup> (Beogradska nadbiskupija, Družba klanateljice krvi Kristove), koju sam mnogo puta susrela na brojnim konferencijama kojima se nastojalo približiti Srpskoj pravoslavnoj crkvi i drugim verskim zajednicama u Srbiji, saznala

---

<sup>106</sup> Razgovore sa sestrom Ines imala sam više puta tokom 2006. godine. Poslednji put sam je videla blizu crkve, imala je osmeh na licu i užurbanost u pozdravljanju, kad je ušla u kombi i krenula na put u Sloveniju.

sam detalje koji nam pomažu da razumemo ulogu katoličke crkve u Srbiji. Pitanje koje sam postavila sestri Ines odnosilo se na moju ličnu dilemu kako da u nastavi o svetskim religijama predstavim druge verske zajednice. Sestra Ines mi je rekla da je najbolje da svaka religija predstavi sebe. Međutim, kada je bilo reči koje verske zajednice mogu same sebe da predstavljaju, ona je to povezala s pitanjem Zakona o verskim zajednicama i problemom registracije verskih zajednica, koje je u Srbiji aktuelno. Postoje brojne verske zajednice koje su podnele zahtev za registraciju, ali je jasno da su sve tradicionalne crkve priznate, i ako žele da se predstavljaju, sestra Ines smatra da je to u redu.

Ono što se katkada drugima zamera, od strane katoličke vere, jeste prozelitizam. Sestra Ines kaže: „To je da neko uz svu mogućnost da se predstavi uvjetuje drugog da prihvati tu religiju, tj. da kad mu učini neko dobro delo traži od njega da prihvati i njegovu versku zajednicu. Takav stav ne čini dobro nikome. Razlika između misije i prozelitizma je u tome što misija jeste da se svaka zajednica predstavi, da svako čini dobro i to joj niko ne brani. Ali, ako se netko predstavlja s velikim obećanjima, ili ponižavanjem drugih zajednica, ili isticanjem kako nisu nešto dobro učinili, ili stavom da se jedino kod njih može naći spasenje, to onda budi nepovjerenje. Mi obično ljude upućujemo da porastu u svojoj vlastitoj veri, da se razvijaju iz svojih vlastitih korena... U slučaju mešovitih obitelji svaki član može ostati u svojoj veri i svojom najboljom tradicijom i praksom obogatiti druge. Ako neko želi iz dubljih osobnih razloga da promijeni svoju dotadašnju versku praksu ili bude primljen u puno zajedništvo (ako je slučaj o pripadniku neke druge kršćanske zajednice), onda ima prvo razdoblje proučavanja i odlučivanja, te ako su njegovi razlozi opravdani, onda biva prihvaćen. Što se tiče djece, u praksi je najčešće da jedan od roditelja, koji je dublji u vjeri uspije djeci više dati, ali ih potstičemo da upoznaju vjeru i drugog roditelja. Ako se dvoje mladih žele venčati u katoličkoj crkvi, onda se i očekuje da druga strana neće braniti da djeca prihvate veru tog roditelja. Ne tražimo da druga strana postane katolička, nego da djeci zajedno osiguraju upoznavanje hrišćanskih vrednosti i katoličke tradicije.“

Da li u molitvama mogu učestvovati vernici drugih crkava i verskih zajednica? Sestra Ines odgovara da u molitvi mogu biti svi prisutni, nema zabrana, ali se sakramentu euharistije može pripus-

titi osoba koja je krštena u Katoličkoj crkvi, a izuzetno, ili u pojedinim slučajevima, i ona koja je krštena u drugoj hrišćanskoj crkvi, kao i da je to uobičajena praksa i drugih hrišćanskih crkava. Uzajamno poštovanje među crkvama uključuje i poštovanje discipline te crkve i s obzirom na svete tajne, koje ona slavi na svoj način. Stoga je važno „približavanje i razumjevanje, sudjelovanje u molitvi, ali i čekanje dok jedna i druga crkva ne dođu do tog stupnja približavanja da mogu zajedno i euharistiju primiti“. Sestra Ines je kao primer navela konferenciju u Novom Sadu i završni susret u Feketiću, gde su bili predstavnici različitih crkava. Budući da sam učestvovala u radu te konferencije, podsetila sam se da su bili predstavnici različitih verskih zajednica, bila su zajednička predavanja, zajedničke molitve, svi su sudelovali, nisu bili pasivni, svaki biskup dao je blagoslov po svome običaju. Sestra Ines konstatuje: „Crkve reformacije imaju svoj susret u Osijeku, u kojem sudjeluju i druge kršćanske zajednice. U svim crkvama nešto se miče, događa se dublje uzajamno upoznavanje, uz dužno poštovanje granica. I dok se ide korak po korak dalje, granice se polako udaljuju i postepeno brišu.“

Na pitanje do koje granice će ići to približavanje, sestra Ines smatra da što su vernici bliži Hristu, to se više približavaju i jedni drugima. Bilo gde da je neka verska zajednica, ona ima svoju strukturu, što neminovno dovodi i do uspostavljanja granica. S druge strane, uvek ostaje mogućnost zajedničke molitve i dobrih dela, ostvarenja jedinstva u različitosti i komplementarnosti. Nije nužno da svi mole i deluju na isti način. Kao što se vernici iste verske zajednice mole na različitim jezicima, te imaju nešto drugačije verske običaje u drugim kulturama, a opet osećaju da ih povezuje jedna verska zajednica, tako i svi hrišćani mogu imati mnogo različitosti, ali opet osećati da ih nešto bitno povezuje u jedno, tj. osoba Isusa Hrista.

Kada je reč o islamu, ona smatra da nije problem drugačija verska praksa: pravi vernici muslimani priznaju i poštuju druge vernike. „Musliman je osoba koja se podvrgava Bogu, te na tom verskom području ne bi trebalo biti problema. Verskih razlika imamo, ali to nam ne smeta. Ono što može postati poteškoća jeste što često puta u islamskoj većini nisu prihvaćeni drugi. Mi želimo da muslimanima omogućimo da svoju vjeru žive i svjedoče u našoj sredini, te očekujemo da i kršćani mogu u islamskim i drugim zemljama da imaju ista prava. Crkva traži poštivanje vjernika



posvuda, ali se jednako zalaže i za prava drugih.“ Na kraju našeg razgovora sestra Ines ukazala je na potrebu da postoje tolerancija i poštovanje drugog, bez prozelitizma. Kada je reč o Jehovinim svedocima, ona kaže da su ljudi ponekad imali loša iskustva s njima, ali to se, naravno, ne odnosi na sve Jehovine svedoke.

Međutim, nezavisno od svih razlika koje postoje između verskih zajednica, sestra Ines smatra da je važno organizovanje susreta, i ukazivanje na ono što se može činiti kako bi svaka zajednica doprinela onim što ima najbolje. Potrebno je poštovanje raznolikosti. Na planu opšteljudskog i na duhovnom planu, potrebna je veća saradnja svih verskih zajednica. Zajedno bi bila uspješnija borba protiv siromaštva, vidljivija solidarnost sa svima potrebnima, i zalaganje za dobre međuljudske odnose, kao i pomoć za humaniju organizaciju u društvu. Spomenula je neke konkretne pokušaje zajedničkog delovanja, kao npr. pomoć deci bez roditelja, posete domovima za hendikepiranu decu, domovima za stare, delovanje bilo preko postojećih institucija, bilo preko malih humanitarnih poduhvata. „Mi na lokalnom planu možemo izgrađivati dobre međureligijske odnose i to je važno jer ima odjeka i na širem području, iako smo svjesni da na svjetskom planu ne možemo rešiti sve probleme.“

Na lokalnom nivou saznajemo o konkretnim problemima s kojima se susreću katolici u Beogradu. Župnik<sup>107</sup> crkve na Banovom brdu u Beogradu, gde se nalazi i ženski samostan, teološki fakultet završio je u Ljubljani i radi 28 godina. Iz razgovora izdvajam samo one delove koji se odnose na sliku o drugim verskim zajednicama. Zanimljivo je navesti da za glavni razlog što vernici retko dolaze na bogoslužjenja on navodi odsutnost navike odlaženja u crkvu – a to se zbiva radi stapanja sa kulturom na ovim prostorima: ni kod pravoslavnog stanovništva ne postoji ta navika. Zanimljivo je da sam u razgovoru sa Andrijom Kopilovićem u Subotici dobila komentar da pravoslavni vernici u Subotici znatno više i češće idu u crkvu jer se ugledaju na katoličke vernike, koji su većinsko stanovništvo, izgleda da se katolički vernici u Beogradu ugledaju na pravoslavne vernike i da je većinski uticaj značajniji.

Što se tiče verske javnosti i verske pripadnosti, župnik kaže da, za razliku od drugih zemalja, u kojima je dominantna rimokato-

---

<sup>107</sup> Razgovor je vođen 1998. godine.

lička crkva, gde je možda i normalno da se bude katolik, to ovde nije slučaj pa je zato vernicima bolje da ćute i da ne kažu nikome, ako ne moraju, da su katolici. Zašto bi čovek na sebe navlačio neugodnosti. Svakako, naglašava župnik, neugodnosti nisu od strane države, već od pojedinaca u narodu, kojima ne odgovara da neko bude nešto drugo osim pravoslavac. Posebnih neugodnosti i problema što se tiče veroispovesti vernici nemaju, osim izrugivanja i ismevanja od drugova, dece u školi, ili kolega na radnom mestu. Na osnovu ovakvog iskustva jasno je da su problemi prisutni kod onih koji u društvu ne pripadaju dominantnoj religiji, i oni se očituju već kod katolika; pitamo se kako je tek onima koji ne pripadaju svet-skoj većini, niti su na lokalnom nivou priznati za tradicionalne crkve i verske zajednice, već su okarakterisani kao sekta.

Kada je reč o sektama, župnik je zauzeo stav da je postojanje sekta odnosno drugih verskih zajednica i crkava prihvatljivo, ali samo dotle dok one ne počnu da ugrožavaju fizičku i psihičku egzistenciju građana. Sve dok sekte deluju tako da ni na koji način ne vrše prisilu ni na koga, i dok se služe opšteprihvaćenim metodama, njihovo je prisustvo u društvu opravdano. Svakako ne odobrava postojanje satanističkih sekta, ali sekte koje ljude vode ka Hristu mogu postojati jer nije toliko bitno na koji će način ljudi da poštuju Boga – važno je da veruju u Njega. Konačno, Bog ima različite načine da svoju decu pozove k sebi.

Što se tiče ekumenizma, on smatra da je poželjan, čak je to i krajnji cilj hrišćanstva. Potrebno je da postoji tolerantan dijalog i približavanje u stavovima u kojima nema većih razlika. On ukazuje na potrebu postojanja ljubavi i zajedništva među hrišćanima jer je Hristos ljubav, pa kako se može propovedati Jevanđelje ljubavi među ljudima, a s druge strane u praksi ispoljavati neku versku netrpeljivost i konkurenciju. Međutim, to ujedinjenje u Hristu i ljubavi Božjoj ima i svoj spoljašnji oblik. Župnik ukazuje da treba da postoji neka institucija koja će ipak sve to da vodi. Isus je to poverio Petru, a njegov naslednik je papa, koji treba da ima svoju svetu stolicu. Svakako, papa nije tu da vlada, već da služi.

Grkokatolici u Beogradu i Novom Sadu nemaju nekih većih problema zbog svoje religije ni na poslu ni u školi. Razlog leži u tome što se oni u većini slučajeva izjašnjavaju kao pravoslavci, što u suštini i jesu, mada obično prećute da je reč o zapadnom pravoslavlju. Oni ne odobravaju postojanje nasilnih i mističnih sekta sa isto-

ka, kao što osuđuju i svaku sektu koja ima veze sa satanizmom i crnom magijom, ili bilo kakvim parapsihološkim pojavama. Dominantnoj crkvi zameraju nedostatak tolerancije i civilizovanog dijaloga sa ostalim verskim zajednicama. Takođe smatraju da se značaj verskih zajednica ne sme marginalizovati samo zbog broja vernika. Kritika je upućena i zbog stalnog potenciranja i izjednačavanja nacije i veroispovesti.

Roman Miz navodi dokument Svete stolice *Sekte ili novi vjerski pokreti*, u kome „kao crvena nit provlači se pitanje i istovremeno zaključak da su sekte – opasnost, ali i izazov“ (Miz, 1999: 58). Ovaj dokument posebnu pažnju poklanja potrebi evangelizacije, katehizacije i edukacije vernika u biblijskim teološkim i ekumenskim pitanjima. Za zakonske zabrane i ograničenja zarad sprečavanja širenja sekta čini se da je već kasno, a možda to ni inače ne bi imalo uspeha. Odmah iza poglavlja „Izazov ili opasnost“, Roman Miz piše o Svedocima Jehove, na 20 stranica, što je najobimnije poglavlje u knjizi i jedino koje je u celosti posvećeno jednoj verskoj zajednici. „Sve više preovladava mišljenje i stav da se Svedoke Jehove ne može smatrati kršćanskom zajednicom, jer njoj nedostaju dva vodeća i osnovna elementa: za njih Isus nije Bog, niti je to Duh Sveti, ne poštuju ni križ, bez obzira da li je oblik križa na kojem je Isus razapet bio upravo onakav kakav se danas tradicionalno prikazuje. Zbog toga ne postoje ni osnove za ekumenski dijalog s njima“ (Miz, 1999: 80–81). Ipak, konstatuje da oni mogu biti primer revnosti u svedočenju svoje vere. „Da su pripadnici drugih zajednica bolje upoznati s Biblijom, Svjedoci Jehove ne bi imali takvih uspjeha. Oni brinu o bolesnicima i pomažu im. Spremni su pružiti svaku pomoć, ali i to je metoda pridobijanja za svoje učenje, jedan oblik prozelitizma“ (Miz, 1999: 81).

Predgovor knjizi Romana Miza *Od Boga do sotone* napisao je Andrija Kopilović koji smatra da na Zapadu nastaju novi religijski pokreti kao alternativa tradicionalnim religijama, dok na evropskom Istoku, gde je godinama vladao tzv. *naučni* materijalizam, oni nastaju kao protest komunističkoj ideologiji. „Svojevrсна ponuda religijskog tržišta je zavodljiva i gladnog čovjeka Istoka lako dovodi u bilo kakvo religiozno opredjeljenje samo da nije više u svijetu ateizma. Pošto ne poznaje religijski fenomen dovoljno sistematski, on se lako opredjeljuje za *prvu* ponudu te tako i na Istoku nastaje multikonfesionalno društvo...“ (Miz, 1999: 6).

## Slika religijski drugog iz perspektive protestantizma

U okviru projekta koji sam organizovala i realizovala 1998. godine, sa studentima sociologije, teologije i sa članovima udruženja za verske slobode, posetili smo verske zajednice širom Srbije i razgovarali s njihovim predstavnicima. U ovom delu prikazaću samo delove koji se odnose na protestantske verske zajednice koje smo posetili u Beogradu, Nišu, Vrnjačkoj Banji, Kragujevcu, Zrenjaninu, Staroj Pazovi, Somboru i Kikindi.<sup>108</sup> Ovim redosledom biće prikazani delovi razgovora. Videćemo kakvu sliku o sebi i kakvu sliku o religijski drugom imaju oni koji pripadaju krugu takozvanih malih verskih zajednica, koje su kod nas nazivane i novovercima, i kojih ima između 1-2% stanovništva. Protestantske zajednice su prisutne skoro u svim gradovima u Srbiji.

U Beogradu razgovore s profesorom klasične filologije Aleksandrom Birvišem, koji govori 18 svetskih jezika, čovekom koji je završio pravoslavnu bogosloviju, radio kao prevodilac u *Politici* i bio propovednik u Baptističkoj crkvi, vodila sam nebrojano puta i neki delovi su objavljeni (Kuburić, 2009b). Predavao je na Adventističkom teološkom fakultetu, a zatim bio dekan na Evandeoskom teološkom fakultetu u Osijeku. Ovde navodim samo pitanja značajna za sliku o drugim verskim zajednicama koje baptisti imaju u Srbiji. Na pitanje šta misli o sektama, dominantnoj crkvi i baptistima, odgovorio je da je načelo da ne govore ni protiv koga, već za Hrista. Jednog propovednika su otpustili zato što je napadao druge verske zajednice, malo-malo pa protiv pravoslavaca, pa protiv adventista. Stav prema dominantnoj crkvi je pozitivan i ne rade protiv nje. Kada je reč o mišljenju o svojoj crkvi, Birviš kaže: „Nismo elitisti, ali smatramo da treba da budemo u svetu ali ne deo sveta.“ Za baptiste je karakteristično da je svaka mesna crkva samostalna. Veoma se zalažu za verske slobode i za krštavanje odraslih. Što se tiče ekumenizma, baptisti nisu nigde članovi ekumenske organizacije, ali sarađuju svugde gde je interes Jevanđelja. Što se tiče sklapanja braka sa pripadnikom druge vere, on kaže da je idealno da

---

<sup>108</sup> Saradnici u ovom delu istraživanja bili su: Goran Deškovski, Marija Lazanovska, Dejan Garić, Bela Đulai, Dejan Mirčeta, Jovica Stojković, Marko Lukić, David Rančić, Zorica Tasić, Dušanka Trojanović, Ivana Đurić, Milan Gugleta, Violeta Sivčev, Dragana Božić i Igor Mitrović.

budu oboje iz zajednice, ali to se ne može uvek ostvariti budući da žena ima više.

Iz razgovora sa dekanom<sup>109</sup> Adventističkog teološkog fakulteta u Beogradu Laslom Galusom saznajemo da je Hrišćanska adventistička crkva u svom odnosu prema drugima imala dva perioda. Prvi, koji je trajao do šezdesetih godina dvadesetog veka, možemo označiti kao ekskluzivistički: isticalo se da su adventisti posebno izabrani narod sa zadatkom da svetu odnese trostruku anđeosku vest iz Otkrivenja 14, 6–12. Teologija ostatka posebno je značajna za ovu versku zajednicu; njome se ukazuje da su oni sedma crkva, crkva poslednjeg vremena, koja se temelji na Dekalogu i proročkom daru. Odnos prema drugima proizlazio je iz odnosa prema sebi. U tome kontekstu drugi su, na svom razvojnem putu – a reč je o tradicionalnim hrišćanskim crkvama – otpali od istinite vere ranog hrišćanstva i biblijskog učenja, dok su protestantske verske zajednice, s kojima oni inače dele zajedničke korene, u procesu reformacije ostale na putu, ne dovedši do kraja povratak na potpunu istinu.

Druga faza<sup>110</sup> u adventističkom odnosu prema drugima, objašnjava adventistički teolog Igor Mitrović,<sup>111</sup> podudara se sa krajem dvadesetog veka. Taj period karakteriše svest o potrebi da adventisti svoje razumevanje sebe kao proročkog pokreta iz Otkrivenja 14. poglavlja uravnoteže sa poniznim priznanjem da su dužni da se i dalje postavljaju kao učenici Biblije, a ne kao nadmeni učitelji svima i svakom, učitelji koji „imaju“ svu istinu. Ova svest nije ništa novo za adventizam, ali je u misionarskom naletu u prvoj polovini dvadesetog veka nekako izbleдела. Zanimljivo je da je upravo Elen Vajt, pisac koji je zasigurno više od bilo koga drugog zaslužna za oblikovanje adventističkog identiteta, uporno ukazivala na dužnost adventista da se preispituju i neprestano iznova poravnavaju sa biblijskim učenjem. Ta otvorenost za produbljivanje

---

<sup>109</sup> Razgovorali smo 11. 12. 2009. godine, u vreme dok je bio dekan Teološkog fakulteta u Beogradu.

<sup>110</sup> Za dalju diskusiju videti izvor: *A search for identity: the development of Seventh-day Adventist beliefs* / George R. Knight. Knight, George R. Hagerstown, MD : Review and Herald Pub. Association, c2000.

<sup>111</sup> Igor Mitrović, profesor na Adventističkom teološkom fakultetu u Beogradu, napisao u elektronskoj pošti 27. 12. 2010.

razumevanja biblijske istine, za pravljenje neophodnih zaokreta u učenju i praksi predstavlja i najzanimljiviju tekovinu adventizma, ali zasigurno i jednu od onih sa kojim se sam adventizam neretko najteže nosi. Naime, adventizam je nastao kao reformski pokret upravo zahvaljujući tome što su njegove vođe Biblijom preispitivale i svoja najuvreženija verovanja, ostavljajući mogućnost da nisu bili u pravu. Takva izrazita samokritičnost je rodila adventni pokret koji je restaurirao neke odavno potisnute biblijske istine, ali koji je pored *samouverenosti* odlikovala i *poniznost*.

Igor Mitrović kaže da Adventistička crkva sebe vidi kao pokret koji treba da posluži ostatku hrišćanskog sveta i svetu u celini objavljujući poslednji božanski poziv na predanje Njemu i odricanje od „vavilonskih“ puteva. Adventisti će reći da je jasno da oni imaju mandat prorečen i opisan u Knjizi Otkrivenja. S druge strane, smatra Mitrović, ta otvorenost prema usvajanju svega što bi donelo *dublje* i *potpunije* poravnavanje sa biblijskim učenjem i praksom, znači da se – potencijalno, i od drugih hrišćanskih tradicija može naučiti nešto što bi bilo u skladu sa biblijskim učenjem, a adventističkoj tradiciji nedostaje, a potrebno joj je da bi je ojačalo i dalo joj neke nove, potrebne dimenzije. Kada bi se to nešto usvojilo, upravo ta specifična adventistička proročka misija i služba svetu obavljala bi se potpunije i kompetentnije.

Prema tome, reći će adventistički teolog, adventizam dvadeset prvog veka ne namerava da prestane da drugim hrišćanima proročki uporno objavljuje božanski poziv na potpunu biblijsku reformu učenja i prakse kako bi se ljudi pripremili za Hristov drugi dolazak. Međutim, među adventistima sazreva svest da poruka koju upućuju drugima dolazi i na njihovu adresu. Saglasno sa tim, raste broj adventista koji uviđaju da dok neka učenja i prakse u hrišćanskom svetu jesu jasno nebiblijski, postoji i mnogo toga što su te tradicije negovale, a biblijski je opravdano, a adventizam ga nema. Samim tim, adventizam bi valjalo da se dobro zamisli ne poziva li ga sam Bog da nauči nešto i od drugih. Mitrović zaključuje: „U meri u kojoj adventisti budu umeli da hodaju tim najtežim *trećim putem* – proročke samouverenosti ali i učeničke poniznosti i spremnosti da se uči od drugih, u toj meri će ostati verni svom obećanju i zadatku: da izbegnu Scile utapanja u nebiblijska, ‘vavilonska’ učenja i prakse drugih hrišćana, i Haribde arogantnog (takode ‘vavilonskog’) odbijanja bilo kakvog suš-

tinskog samopreispitivanja i učenja od bilo koga drugog preko koga živi Bog odluči da adventizmu nešto poruči.“

Iz razgovora sa pastorom Pentekostne crkve u Beogradu saznajemo da je njihovo osećanje prihvaćenosti od strane društva praćeno stavom da drugi mogu toliko objektivno da procenjuju druge koliko poznaju svoju religiju. Budući da je društvo u opštem religijskom neznanju, ono i ne može da ima objektivni stav. Jedan od opšteuvreženih stavova jeste da se na ovim prostorima ne može biti ništa drugo osim onoga što uči srpstvo, a to je – pravoslavac. To je opšte viđenje, mada i tamo postoje intelektualci i mladi ljudi koji misle svojom glavom. Pastor se pita da li je to dovoljno što ih sada niko ne dira, šta bi bilo kada bi neko hteo da postigne nešto, da li bi to mogao učiniti u punom miru i demokratiji. Za sekte smatraju one grupe koje ne uče ispravno nauku Svetog pisma. Stav prema dominantnoj crkvi je pozitivan u tom smislu da se mole za pravoslavno sveštenstvo da bi došlo do probuđenja jer, smatraju oni, sveštenstvo ima ogroman uticaj na ovim prostorima, koji je vrlo malo iskorišćen.

Prema mišljenju predstavnika Slobodne crkve Beograd, duhovničari nisu dobro prihvaćeni u Srbiji. Ističe da je protiv njih vođena hajka u doba Miloševića, da su im bacili eksplozivnu napravu koja im je nanela veliku materijalnu štetu i da vlast do danas nije otkrila počinioca. Ne voli mnogo da razgovara sa novinarima jer su ga uvek prevarili i nisu dobro pisali o njima. U propovedi koju sam slušala prilikom posete Slobodnoj crkvi Beograd, čula sam ovu rečenicu: „Ja nisam protiv drugih, ja vas samo učim kako je pravo.“ On smatra da Crkve ne bi trebalo da smetaju i da brane jedna drugoj u propovedanju Božjeg jevanđelja. U jednom delu propovedi sam zapazila sledeću rečenicu: „Mrzi li neko Jevreje ili ne, ali od njih je vera došla.“ Sličnu sam misao čula od jednog pentekostalca koji je rekao da niko ko je obraćen hrišćanin ne može da mrzi Jevreje jer zasigurno zna da je preko njih spasenje došlo.

Hrišćanska nazarenska zajednica u Zemunu bila je predmet našeg istraživanja u nekoliko navrata. Prilikom ulaska u zgradu primetili smo blindirana vrata, rešetke na prozorima. Problemi su, dakle, i fizički bili vidljivi. Nazareni nemaju neki javni masovni misionarski rad na propovedanju svoje vere. Razlog tome je verovanje u predestinaciju, prema kome u crkvu dolazi onaj koga Bog pozove i odredi. Kada govore o sebi, naglašavaju da su na pravom

putu. Ipak, pomalo sa žaljenjem konstatuju da je učenje o predestinaciji ipak učinilo da se broj vernika smanji. Takođe se naglašava i to da su više okrenuti sebi nego društvu. Ljudi oko njih često ih vide kao verske fanatike, optužuju ih da su protiv države zato što ne nose oružje ili da su ljudi ispranog mozga. Problemi postoje sa dominantnom crkvom, i oni su toga svesni. SPC im pravi probleme svojim tendencioznim izjavama da sekte uništavaju srpski narod, a nazareni se mole Bogu da budu ostavljeni na miru.

U Nišu je bogat verski život i broj različitih protestantskih zajednica je sve veći. Vernici ovih protestantskih zajednica, i njihovi pastori, kažu da su dobro prihvaćeni od onih nevernika koji ih dobro poznaju; međutim, oni koji ih ne poznaju, i ne prihvataju ih. Goran Maksimović (1995), pentekostalac i pastor Evandeoske crkve, u svojoj knjizi *Hrista razapinju, zar ne?* ističe da diskriminaciju malih verskih zajednica ispoljava celokupno društvo ali i Pravoslavna crkva. Dosta negativno utiču i sredstva javnog informisanja jer ih javnosti predstavljaju negativno, optužuju da su sekta, a sekte iznutra razaraju srpski narod. Nije im dopušteno da sami sebe predstavljaju u medijima. Na pitanje šta su za njih sekte, odgovaraju da su to zajednice koje ne veruju u spasenje kroz Isusa Hrista; za njih su Jehovini svedoci, mormoni i razne satanističke sekte – zapravo sekte. Od SPC očekuju da počne da narod uči o Hristu. Ne sviđa im se njihovo mešanje u politiku, kao i mešanje tradicija, paganskog, mističnog, magijskog. Oni smatraju da je SPC klasična nacionalna crkva koja je netolerantna, daleko od hrišćanskog ponašanja generalno gledano – što se, naravno, ne odnosi na sve vernike.

Pastor Baptističke crkve u Vrnjačkoj Banji kaže da je položaj vernika u društvu relativno povoljan, a postoji i izvestan stepen tolerancije u komunikaciji sa dominantnom crkvom. Naravno, kaže on, ovo se odnosi samo na službenu komunikaciju, dok je svakodnevni život otežan pritiscima zbog predrasuda. Baptisti nemaju neka verovanja koja bi ih odvajala od drugih, te je time pritisak umanjnjen, pa su i problemi na koje vernici nailaze manji. Način ishrane, dan koji se svetkuje – ne razlikuje se od verovanja i prakse dominantne crkve i okruženja, te stoga vernici ne nailaze na te probleme, ali ostaje prisutan sindrom „novoverci“.

Pastor Pentekostne crkve u Kragujevcu smatra da je odnos sa dominantnom Pravoslavnom crkvom veoma dobar, čak postoje i zajedničke akcije na suzbijanju sekta. Na brojnim tribinama koje je



organizovala Pravoslavna crkva na temu „Crkva i sekte“, zanimljivo je to što su adventiste i Jehovine svedoke stavljali u negativan kontekst – u nabranjanju zajedno sa satanistima, dok pentekostalce nisu spominjali. Što se tiče odnosa pentekostalci – adventisti, on se može okarakterisati kao „miroljubiva koezistencija“.

Predstavnik Evangeoske crkve u Zrenjaninu smatra da oni nisu sekta, da je dominantna crkva duhovni Vavilon, da često imaju probleme sa okolinom jer je često neprihvatanje – kako od članova porodice, rodbine, tako i kolega, prijatelja. Predstavnik Baptističke crkve u Zrenjaninu takođe smatra da je dominantna crkva duhovni Vavilon. Oni izjavljuju da imaju probleme kao i druge protestantske zajednice u Srbiji.

Jehovini svedoci u Zrenjaninu sebe smatraju jedinom pravom crkvom. Razgovarala sam i sa Jehovinim svedocima u Zemu-nu. Njima je poznat stav tradicionalnih crkava da ih ne priznaju, no oni sebe i ne žele da stave u društvo protestantskih zajednica, i neguju elitistički stav o sebi.

Metodisti u Staroj Pazovi sebe ne smatraju sektom, protiv su običaja pobožnosti kakvo je u tradicionalnoj crkvi, prema njihovom mišljenju, veoma zastupljeno.

Pentekostalci u Somboru su, što se tiče odnosa prema drugim verskim zajednicama, može se reći dosta zatvoreni. Stav prema dominantnoj crkvi je da je ona u neznanju, a odnos prema manjim verskim zajednicama je protkan netrpeljivošću.

Baptisti u Kikindi, prema rečima pastora Orčića, nisu nešto posebno uključeni u politički život i zbivanja tako da ne utiču na razvoj političkih pa i društvenih događaja. Ali, naglašava on, vrlo je izražen problem neprihvatanja vernika od strane nevernika, mada je to najčešće na individualnom planu. Mladi vernici često zapadaju u neželjene situacije i moraju da podnose uvrede i poniženja od svojih bližnjih, drugova ili članova porodice. Hrišćanska baptistička crkva naziva se sektom, kao i veliki broj drugih protestantskih zajednica. Baptisti, međutim, pod sektom podrazumevaju ljude koji su zastranili od Boga, one koji u svom propovedanju nemaju biblijsku osnovu. U svom stavu prema dominantnoj crkvi, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, kao i Rimokatoličkoj crkvi, baptisti ističu prijateljstvo i bratski stav. Spremni su na međusobno uvažavanje sve dok se stav druge strane ne kosi sa biblijskim stavom. Ipak, neprestano isticanje izraza sekta – od dominantnih crkava, kada govore o ma-

njim verskim zajednicama – čini svaku saradnju izuzetno teškom. Mišljenja su da tradicionalne crkve ne poznaju nanovorođenje u biblijskom smislu, te je otuda vrlo teško razgovarati s neobraćenim osobama. Primarni zadatak koji baptisti imaju jeste da govore o biblijskom Bogu. Oni zato svaku priliku koriste da, u kontaktu s ljudima koji ne poznaju Boga, izraze svoju veru i prenesu evanđeoski duh. Biblija, kao jedino pravilo vere, zauzima istaknuto mesto u svedočenju ljudima. Kada je reč o ekumenizmu, smatraju da je duhovno zajedništvo moguće samo tamo gde su obraćeni ljudi.

Pripadnici Hristove pentekostne crkve u Kikindi sebe ne smatraju sektom i odgovaraju da ako su oni sekta, onda su to zasigurno bili i vernici Crkve u vreme apostola. Ako je ono što uče i praktikuju penekostalci fanatično i sektaško, onda je i učenje apostola takvo. Oni samo Jehovine svedoke smatraju sektom – i to zato što idu od kuće do kuće, a ostale verske zajednice ne. Inače, vernici nemaju problema u komunikaciji s nevernicima; možda tek ponekad ruganje. Upoređujući sadašnje vreme i period komunističko-ateističkog režima, kažu da je sada bolje. Nije se nikad dogodilo da neko izgubi posao ili bude izbačen iz škole zbog pripadnosti pentekostnoj crkvi.

Na kraju prenosim reči pastora Pentekostne hrišćanske zajednice iz Novog Sada, koga su neki studenti sociologije pozvali da dođe na naš čas. Tom prilikom na pitanje u vezi sa odnosom sa drugim crkvama on je odgovorio da je njihov prvenstveni vid saradnje s drugim crkvama preko *alfa kursa* koji ima 15 lekcija osnova hrišćanstva. U Sofiji je organizovana konferencija u pravoslavnoj crkvi, ali u Srbiji, zato što ih tretiraju kao sektu, nema nikakvog interesovanja.

Oni veruju da je Bog stvorio čoveka po svojoj slici. Svaka je osoba jedinstvena i svi odražavaju sliku Božju. Tako smatra da jedna crkva sama ne može sliku Božju u potpunosti da odrazi, ali sve zajedno da, odražavaju. Veruju da u nekim stvarima prakse greše, ali se trude da odstupanja od Svetog pisma ne bude. Ne osuđuju druge ako ispovedaju svoju veru na svoj način. Što se tiče ekumenizma oni, budući da nemaju episkopalno uređenje crkve niti crkvenu hijerarhiju, smatraju da ne treba da prihvataju jednog vođu. Ne veruju u hijerarhiju gde se nameće jedna ličnost, koja nameće sve i vodi sve, ali u ekumenizam zajedničke akcije veruju.

## Religijski drugi iz perspektive judaizma

Što se tiče Jevrejske zajednice u Beogradu i Novom Sadu, imala sam više puta prilike da s njima razgovaram o pitanjima njihovog osećanja prihvaćenosti odnosno odbačenosti od sredine u kojoj žive. Čula sam komentare koji ukazuju da se nerado deklariraju o verskoj pripadnosti, da to nikada nije bilo popularno. Čula sam i brojna sećanja na prošlost i stradanja, i nije potrebno previše o tome govoriti. Beogradski rabin veoma je otvoren za saradnju i odaziva se na pozive drugih verskih zajednica da drži predavanja i govori o verovanju Jevreja. Njegova predavanja, ona kojima sam prisustvovala, i njegovi iskazi uvek su bili dobro prihvaćeni i ukazivali na korene monoteizma, koji su zajednički.

Konferencija koju smo imali u Beogradu 2. jula 2009. godine u organizaciji Centra za empirijska istraživanja religije imala je naslov: *Teorijski, metodološki i praktični pristupi religijskoj konverziji*. Tom prilikom govorio je Isak Asiel. Nadahnuto, značajki, iz ugla dobrog poznavanja vlastite religije i njene istorije, kao i znanja antropologije i sociologije, na temu *Konverzija i smisao jevrejskog identiteta*, otpočeo je izlaganje podsećanjem na slučaj oca Danijela. „Dve godine nakon osnivanja države Izrael, 1950. godine, donet je *Zakon o povratku* prema kojem svaki Jevrejin ima pravo da se useli u Izrael. Na osnovu tog zakona, 1958. godine u luci u Haifi iskrcao se karmelićanski monah, otac Danijel, koji je rođen kao Osvald Rufajzen u jevrejskoj porodici koja je živela u Poljskoj. Međutim, izraelske vlasti su mu uskratile pravo useljenja po *Zakonu o povratku* tvrdeći da se ne može biti Jevrejin i katolički sveštenik. Otac Danijel je pokrenuo sudski postupak koji je izgubio. *Zakon o povratku* je dopunjen 1970. godine klauzulom da je Jevrejin osoba čija je majka Jevrejka, ili osoba koja je prešla na judaizam, i koja ne ispoveda drugu veru. Otac Danijel je dobio izraelsko državljanstvo naturalizacijom. Prema Zakonu o povratku, pravo useljenja imaju i osobe kojima je otac Jevrejin i osobe kojima su deda ili baba Jevreji“ (Asiel, 2009: 171). Otac Danijel, Osvald Rufajzen, rođen je 1922. godine u južnoj Poljskoj. Kada su nacisti okupirali Poljsku, sticajem okolnosti i zahvaljujući svom gotovo *arijevskom* izgledu i odičnom znanju nemačkog jezika, predstavio se kao folksdojčער i postao je prevodilac i oficir Gestapoa u mestu Mir. Zahvaljujući položaju, znao je kada će biti

likvidacija geta i uspeo je da organizuje bekstvo nekoliko stotina Jevreja. Bio je priveden, ali je uspeo da pobegne i sakrije se u jedan katolički samostan prurušen u opaticu. Nakon Drugog svet-skog rata prešao je na katolicizam. Krajem pedesetih godina proš-log veka uselio se u Izrael, gde je u Haifi bio starešina karmelićan-skog manastira. Umro je 1998. godine u Haifi. O njegovom životu napisana je i knjiga (Asiel, 2009).

„Preobraćenja nejevreja u judaizam i njihovo uklapanje u jevrejsku zajednicu jeste pojava koja je pratila jevrejski narod to-kom njegove duge istorije. Pisani dokumenti o konverziji, iako ih ima od biblijskih vremena do danas, ne pružaju potpuni uvid u ovaj fenomen. U prirodi istorijskih zapisa je da se oni bave ili zna-čajnim osobama ili grupama i događajima, zanemarujući život i dela običnih ljudi... U svakoj epohi bilo je mnogo više preobraće-nika u judaizam, nego što je to slučaj sa onim preobraćenicima či-ja su imena doprla do nas. Koliko tačno, teško je pretpostaviti. Postoji opšta saglasnost među naučnicima da veliki broj Jevreja u prvom veku u Rimskom carstvu nije bio posledica prirodnog pri-raštaja, nego posledica preobraćenja u judaizam. Sociolozi i isto-ričari smatraju da je u vreme Titovog razaranja Judeje (70. g.) broj Jevreja bio oko 4,5 miliona, što je sačinjavalo osam do deset procenata celokupnog stanovništva Rimskog carstva... Broj od 4,5 miliona dosegnut je ponovo 1840. godine, da bi pre početka nacističkog genocida 1940. godine dosegao 16,5 miliona“ (Asiel, 2009: 189).

Ovo izlaganje, i kasnije objavljen tekst u zborniku, u kome je analitički i sistematično obrađeno pitanje konverzije i identite-ta, Isak Asiel zaključuje da su hrišćanstvo i islam konfesionalne zajednice koje počivaju na posvećenosti određenim verovanjima i religijskoj praksi. Stoga priključivanje ovim zajednicama podra-zumeva na prvom mestu lično posvećenje koje proizlazi iz psihič-ko-duhovnog preobražaja. Jevrejstvo je – prema modelu koji se nudi u traktatu *Jevamot*, gde je *gijur* shvaćen kao rođenje u jev-rejstvu kao srodničkoj grupi; nečija verovanja ili praksa ne odre-đuju da li je ta osoba Jevrejin ili nije. Prema tome, priključivanje jevrejskoj zajednici podrazumeva na prvom mestu preobražaj srodničke matrice kroz simboličko „telesno“ ponovno rođenje.

Kada se govori o religijski drugom iz perspektive judaizma, ne može a da se ne govori o holokaustu. JO Novi Sad organizovala

je seminar o holokaustu u novosadskom hotelu „Sajam“. Iako se slični seminari održavaju u Jad Vašemu u Izraelu, i širom sveta, ovo je prvi ovakav događaj u ovom delu Evrope. Lično sam prisustvovala seminaru na koji su bili pozvani profesori sociologije i istorije, ukupno nas oko 300. O holokaustu je rečeno mnogo sa tačke gledišta filozofa, istoričara, bibliotekara, ličnog iskustva, književnosti, umetnosti. Seminar se završio odlaskom na Kej, gde je održana već tradicionalna komemoracija. Bogoslužjenje je održao rabin Isak Asiel i episkop bački Irinej. Učestvovali su i hor Jevrejske opštine „Hašira“ i hor Srpske pravoslavne crkve „Sveti Georgije“. Kao i svake godine, najdirljiviji trenutak bio je polaganje venaca na spomenik Porodici (Lepuša, 2008).

### **Slika religijski drugog iz perspektive islama**

Predstavnici Islamske zajednice s kojima sam razgovarala bili su beogradski muftija gospodin Hamdija Jusufspahić i njegov sin Muhamed. Bila je to moja prva poseta džamiji u Beogradu. Petak, podne; stavila sam maramu, izula se; muškarci su sasvim napred klanjali džumu. Posle sam primljena u kancelariju i u prijatnoj atmosferi razgovarala o tada aktuelnim pitanjima. Bilo je to 1998. godine. U razgovoru su se preplitali diskursi lokalnog i univerzalnog. I ovde je prisutna, kao kod katolika, dvojna slika osećanja islama: kao svetske religije i većinskog mentaliteta, ali i problem osećanja odbačenosti u sredini u kojoj žive – od većinske religije. Pravoslavnima se zamera što su međusobno nejedinstveni i što jedni drugima prave čini (vračanja), te pravoslavni vernici vrlo često odlaze kod imama da im pomognu – to mi je ličilo na privatnu praksu isceljenja u kojoj se poverenje iskazuje prema islamu kao religiji. Naime, muslimani veruju da Božja reč ima isceliteljsku moć, te da zapis koji se daje može pomoći. Na pitanje o sektama i ovde sam dobila odgovor da im najviše smetaju Jehovini svedoci svojim načinom misionarskih aktivnosti. Razgovarali smo zatim o tome kako se postaje musliman, a posebno sam želela da saznam da li postoji neka mogućnost da se prestane biti musliman, da li ima napuštanja vere, kao što se događa u hrišćanstvu. Na to pitanje

dobila sam kratak i sasvim određen odgovor: svako mora dobro da razmisli kada postaje musliman jer napuštanja vere nema.

Na sajtu Islamske zajednice postavljen je intervju Borislava Soleša, 12. decembra 2008. godine, sa tadašnjim muftijom Hamdijom Jusufspahićem. Iz biografije saznajemo da je muftija rođen u Bugojnu, u Bosni, 1937. godine, a u Beograd je došao 1967. godine, od kada je muftija beogradski i imam Bajrakli džamije. Studirao je teologiju u Kairu, na Univerzitetu Al Azhar („Cveće“). Čitava porodica Jusufspahića školovala se na tom univerzitetu: njegova žena je prvi islamski teolog u bivšoj Jugoslaviji, oba sina završila su fakultet na istom univerzitetu, na njemu i ćerka priprema magistraturu.

U tome intervjuu nalazi se ono što je muftija i meni u razgovoru kazao, pa stoga citiram dva odgovora na pitanje međureligijskih odnosa u Beogradu i kako se postaje musliman. Pitanje koje se odnosi na vehabije ja nisam postavila, ali mi se čini korisnim da citiram odgovor jer ukazuje na odnos prema vlastitim frakcijama.

„Mi smo ovde ponosni što smo na ovim prostorima sačuvali da se ne prolijeva krv za vrijeme srpskog napada na Bosnu i Hercegovinu, ovdje nije prolijevana ni kap krvi, nije ubijen nijedan musliman, nijedan pravoslavni, na nacionalnoj, vjerskoj osnovi. Nijedan dan moja džamija nije bila zatvorena. Moram da vam kažem zašto se nije prolijevala krv ovde: jer smo se ja i patrijarh Pavle dogovorili da se ovdje ne ubija. I dobri smo prijatelji bili sa katolicima i pravoslavnima i sa Jevrejima, evo ovdje je na oko sto metara sedište Jevrejske zajednice, nikada nijedan incident nije bio.“

Na pitanje kako se postaje musliman odgovor je bio: „Došao mi je juče čovjek i pita kako može biti musliman. Pitam: 'Da li vjeruješ da je Bog jedan, je li vjeruješ da je Muhamed Božji poslanik, koga je Bog darivao?' On kaže: 'Da.' 'Je l' vjeruješ da je Bog rođen?' On kaže: 'Ne.' 'Je l' vjeruješ da je ubijen?' Kaže: 'Ne.' Ja kažem da je on već musliman, to ja ne moram da mu kažem. Rekao sam mu da je to njegovo uvjerenje sadašnje, a da sutra napravi molbu da ga primim u Islamsku zajednicu. On je otišao zadovoljan odavde. Ne pravim ja ljude ni muslimanima niti ih patrijarh pravi pravoslavnima, niti ih papa pravi katolicima. Mi vjerujemo da je Bog jedan i da je Bog sve nas stvorio na jedan isti

način. To je čista, možda i jedina prava monoteistička vjera, vjerujemo da je Bog sve stvorio, vjerujemo da su ljudi svi postali od Adama i Eve, odnosno Adama i Eve, vjerujemo da je jedan Bog sve stvorio, vjerujemo u sudnji dan, uglavnom u sve ono u što vjeruju bogoobjavljene vjere, kao i u Boga, anđele, Božje knjige, Božje poslanike... I zabranjeno je što je griješno, naročito je zabranjen terorizam po vjeri, i to strogo. Laže Buš da je islam teroristička vjera, laže ko god to kaže. Po islamu je strogo zabranjeno samoubistvo, a oni ipak idu u smrt s bombama, kao kamikaze. Jer, kaže se u Kur'anu: 'Alah ne voli agresora.' Da je tako, ne bi za pet stotina godina pod Turcima opstali hrišćani. A ostali su i manastiri i crkve i sve; da je suprotno, ne bi imalo nijednog spomenika kulture u Srbiji, Grčkoj, Bugarskoj, Rumuniji, u Bosni, ne bi bilo pravoslavlja nikako jer bi svi bili uništeni... Evropa je naučila toleranciju od nas. Jevreji nisu nigdje mogli da žive nego među muslimanima, sada se samo napada muslimane. Ne valja to. Jedina prava miroljubiva vjera je islam. Nismo mi izmislili ni krstaške ratove, ni inkviziciju, ni Prvi svjetski rat, ni Drugi svjetski rat, ni kolonijalne ratove. Zna se ko je to izmislio i ko je to radio. To nisu muslimani radili, to su hrišćani radili. A znamo da je Bog rekao: 'Ne ubij.' A oni ne poštuju svoje svete knjige i svoje zapise i zapovjedi.“

„Puno se pominju kod nas vehabije. O kakvom se pokretu radi?“ – postavio je pitanje B. Soleš. „Ja tu priču ne znam, ovdje ga ne vidim. To je pokret koji se pojavio za vrijeme vladavine Turaka, oni su bili produžena ruka engleskog Intelidžens servisa, ali ne na ovim prostorima, već u Saudijskoj Arabiji, gdje su naša sveta mjesta. O tome ja uopšte ne želim da govorim, ali mi tvrdimo da na ovom prostoru nema vehabija, nema ni šiija, nema ni ahmedija, nema ni gulamija, tih frakcija nema. Ovdje su svi muslimani jedne škole, sve suniti.“<sup>112</sup>

---

<sup>112</sup> <http://www.islamskazajednica.rs/index.php?topic=3027.0> (pristupljeno 16. 12. 2010).

## Religijski drugi u kontekstu društvenih promena

U Srbiji je verska scena prilično bogata, odnosi su komplikovani. Nije sasvim lako sagledati u celini sve aktere i predstave koje oni imaju jedni o drugima. Slika o religijskom drugom formira se vekovima i prenosi s generacije na generaciju, uvek sa svoja dva aspekta: s obzirom na aktuelna događanja na prostoru na kome žive pojedini pripadnici različitih verskih zajednica i s obzirom na istorijski koncept koji se uvek dešifruje u kontekstu određenog vremena i prostora. Previranja na prostoru Balkana imaju ukus stalnih sukoba, seoba, deoba i međusobnog distanciranja i nepoverenja. Osim toga, zapaža se neka vrsta dvojnog odnosa, teorijskog i praktičnog, koji se pojavljuje kao manje ili više otvoren ili prikriven, zavisno od tradicije naroda. Sukobi domaćeg stanovništva i dolazećih moćnih zavojevača uvek su imali i simboličko prepoznavanje u religijskoj pripadnosti, pa se govor o religijskom drugom ne može potpuno odvojiti od etničkih i nacionalnih obeležja. Prisutan je otpor ali i nepoštovanje principa reciprociteta. Stojković (1996), tako, između ostalog primećuje da pojedine države ne pokazuju spremnost da manjinama omoguće korišćenje manjinskih prava koja oni traže za svoju manjinu u susednim zemljama. Isti problem javlja se i u odnosima različitih religija – postavlja se zahtev za reciprocitetom, ali, budući da su verske zajednice utemeljene u različitim vrednosnim sistemima i različito zahvaćene procesom modernizacije, to neminovno, što usled nacionalnih i političkih razlika, što iz vrednosnih opredeljenja, utiče na dinamiku odnosa u procesu prihvatanja odnosno odbacivanja.

Poznavanje drugih religija i ispravna interpretacija njihovog učenja i njihovih namera postalo je imperativ vremena. U prošlosti ljudi nisu bili skloni da veruju da postoji nešto dobro u drugim religijama. Bilo je uobičajeno da se ono drugo pogrešno interpretira i da se, po principu dečje igre „gluvih telefona“ (kada jedna osoba drugoj prenosi istu priču, a ona trećoj, i tako priča na kraju ne liči na početnu verziju, a svi akteri su ubeđeni da su preneli samo istinu) ili, što je gore, namernih učitavanja netačnih činjenica, o drugome govori loše, da se podvrgava oštroj kritici i da se izaziva strah i drži na distanci. Istorija je puna svedočanstava o međureligijskim konfliktima. Mnogi fragmenti iz prošlosti i danas se, u



svesti mnogih, održavaju kao pretnja drugog, i nepoverenje prema drugačijem.

Ipak, danas, u sferi međureligijskih odnosa i slike koju jedni o drugima imaju pre svega predstavnici verskih zajednica a onda i sami vernici tih verskih zajednica, nailazimo na prisustvo ideje dijaloga i saradnje, pri čemu se međusobna približavanja ostvaruju na sličnostima i dobroj volji za neposrednim upoznavanjem drugoga. Rezultat susreta predstavnika različitih religija omogućava formiranje realnije slike o drugome, ali i smanjenje tenzije neprijateljstva, koja često proizlazi iz straha od drugoga.

Govoreći iz konteksta države koja je menjala svoje ime, teritoriju, stanovništvo i njegovu strukturu po pitanju nacionalnog i verskog pripadanja, usled nemilih sukoba i ratova, mogu primetiti da je verski identitet postao veoma bitan oslonac. Istorijsko pamćenje o sukobima pripadnika različitih verskih tradicija, sliku o drugome održava u formi negativnog i zastrašujućeg. Taj religijski drugi u Srbiji je s jedne strane islam, kao konkurentna religija koju neki pravoslavni vernici smatraju za „bič Božji“, za kaznu za vlastita odstupanja od vere. S druge strane nalaze se takođe inostrane vere koje dolaze sa Zapada, ranije nazivane novoverci, a danas sekte. U nastojanju da se očuva vlastita vera, iz straha da njihovi vernici ne budu prevareni i odvučeni na pogrešan put, verski predstavnici koriste različite metode, među kojima je formiranje negativne slike o drugome i izazivanje straha – dominantan način rada.

Verske vođe kao posrednici znanja kako o vlastitoj religiji tako i o religijama drugih, značajan su faktor formiranja stavova prema drugim crkvama i verskim zajednicama; u odbrani vlastite istine, vlastitih vernika i vlastitih vrednosti, svako sebi daje pravo da formira granice između „nas i njih“. Međutim, savremeni način života omogućio je komunikaciju nesagledivih razmera, i mogućnost svakog pojedinca da formira ličnu sliku o drugome, neposredno. Tako su prenošenja pogrešnih i tendencioznih svedočanstava o drugome postala opasna i po onoga ko ih prenosi. Danas je upravo tako: različiti ljudi se susreću kako u realnom svetu tako i u virtuelnom. Društva sa verski homogenim stanovništvom su sve ređa, a iskorak iz njih opet je moguć i putem savremene tehnologije.

Susreti s religijski drugim odvijaju se i putem upoznavanja svetih spisa svake od religija, posebno monoteističkih: judaizma, hrišćanstva i islama, kao najrasprostranjenijih svetskih religija ko-

jima se učitava mogućnost sukoba, ali i mogućnost saradnje. Naravno da je svakom čoveku stalo do mira i života, što je imperativ i u svakoj religiji, stoga je i saradnja, kao bolja varijanta komunikacije, moguća pre svega ako ona otpočne u svesti svakog vernika formiranjem pozitivne i realne slike o sebi i drugome. Značaj verskih vođa otkriva se upravo u tom edukativnom stavu – koji se taloži tiho i prenosi neposredno. Međutim, neophodno je da, između svake religije koja je u komunikaciji, bude poštovan princip reciprociteta, kao uslov ostvarivanja dobrih odnosa u međureligijskom prostoru. Toga su sve više svesni predstavnici verskih zajednica i na tome insistiraju kada govore o religijski drugom.

## Verska distanca u Vojvodini

Socijalna distanca predstavlja gradaciju poželjnog odstojanja u društvenim kontaktima. Na individualnom i grupnom planu, svako ima svoje mesto značaja, koje mu daje drugi, kao što i on sam u odnosu na druge formira kontinuum poželjne bliskosti ili odstojanja. Od značajnih drugih, koji su uobičajeno članovi porodice, do potpuno udaljenih i nepoželjnih – oko pojedinaca i zajednica kojima oni pripadaju formiraju se koncentrični krugovi na kojima, simbolično, u orbiti, svako ima svoje mesto; pod uticajem iskustva, ličnog, porodičnog, sadašnjeg i prošlog, pod uticajem medija ili ko zna kojim sve putevima uspostavlja se hijerarhija i distanca (Kuburić, 2005b).

Socijalna distanca (Krstić, 1996; Trebješanin, 2004) u psihološkom smislu predstavlja stepen mogućeg povezivanja i saradnje pojedinaca iz različitih grupa, kao i meru psihološke bliskosti ili udaljenosti pojedinca u odnosu na neku tipičnu socijalnu ili etničku grupaciju. Taj stepen bliskosti u odnosima, do kojeg je osoba iz jedne društvene grupe spremna da stupi sa pripadnikom druge, obično manjinske i marginalne, ukazuje i na stepen udaljenosti; on varira od nepristajanja na življenje u istoj državi, preko spremnosti na zajedničko obavljanje posla, pa sve do braka s pripadnikom druge socijalne grupe.

Pojam socijalne distance različito je definisan i mnogo puta proveravan na različitim uzorcima. Bogardus (1925) je socijalnu

distancu definisao kao postojanje različitih stupnjeva razumevanja između grupa. Prema Supeku (1961), reč je o kontinuumu koji ide od intimnih i toplih odnosa preko ravnodušnih do neprijateljskih. U tom smislu, putem ispitivanja socijalne distance stiže se uvid u stepen raslojenosti društva.

Istraživanja etničke distance kod nas imaju dugu tradiciju, posebno u periodu nekadašnje SFRJ. Cilj tih istraživanja bio je da se utvrdi stepen prihvatanja i odbacivanja, odnosno stepen bliskosti i distanciranja pojedinih etničkih grupa i njihovih pripadnika. Navešću neka od ovih istraživanja kako bismo lakše sagledali rezultate koji se odnose na versku distancu.

Dragomir Pantić (1967) istraživao je etničku distancu stanovnika Jugoslavije starijih od 18 godina na uzorku od 2.600 ispitanika. Rezultati su pokazali da 59% ispitanika uopšte ne pokazuje distancu prema pripadnicima drugih nacionalnosti. U pitanjima je ponuđeno osam etničkih grupa (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci, Crnogorci, Albanci, Mađari, Muslimani). Odnosi koji su ispitivani bili su: brak, prijateljstvo, kolega na poslu, pretpostavljeni na poslu, sugrađanin u republici, republički rukovodilac. Najviše distance iskazano je po pitanju braka. Procenat odbacivanja samo je u nekoliko slučajeva bio blizu 50, a najčešće se kretao između 20 i 30, ponekad i ispod 20. Etnička distanca bila je najmanje izražena u Vojvodini, što se objašnjava etničkom heterogenošću. Nešto veće distanciranje uočeno je u Sloveniji, Makedoniji i na Kosovu, što je pripisano jezičkim razlikama. Kada je u pitanju verska pripadnost i etnička distanca, tada su se najmanje distancirali ateisti, pa građani islamske veroispovesti, nešto više katolici i građani pravoslavne veroispovesti.

Rot i Havelka (1973) ispitivali su socijalnu distancu učenika srednjih škola prema: Slovencima, Hrvatima, Makedoncima, Englezima, Bugarima, Austrijancima, Rusima, Nemcima, Amerikancima i crncima. Prihvatanje svih odnosa kvantitativno je označeno brojem sedam, dok je nula označavala odbacivanje svih odnosa i najveći stepen distance. Autori su između ostalog utvrdili da sklonost etničkom distanciranju pozitivno korelira s etnocentrizmom, autoritarnošću, religioznošću, a negativno sa altruističkom vrednosnom orijentacijom.

Đorđe Đurić (1980) ispitivao je socijalnu distancu kod učenika završnih razreda osnovne škole srpske i mađarske nacional-

nosti, prema pripadnicima narodnosti koje žive u Vojvodini. Došao je do rezultata koji pokazuju da mladi iz etnički heterogenih brakova ispoljavaju manju distancu prema nacionalnim grupama kojima pripadaju njihovi roditelji, dok se u pogledu odnosa prema drugima ne razlikuju od mladih koji pripadaju etnički homogenim porodicama.

U istraživanju Dragomira Pantića (1987), na uzorku od 1.000 mladih od 15 do 27 godina sa područja Srbije bez pokrajina, pokazalo se da se najmanja distanca ispoljava prema pripadnicima sopstvene nacionalnosti, što je očekivano: od 20 naroda u odnosu na koje su se izjašnjavali, najprihvaćeniji su Srbi (77%), Jugoslovenci (76%); od naroda koji su živeli u SFRJ najmanje su bili prihvaćeni Albanci (15%) i Romi (18%). Zaključak je bio sledeći: manju distancu pokazuju, bez obzira na koga se odnosi, oni koji se deklarišu kao Jugoslovenci, pripadnici muškog pola, obrazovaniji, mladi koji potiču iz mešovitih brakova, nereligiozni, oni koji imaju intenzivnija poznanstva sa pripadnicima drugih naroda, bolje informisani.

Ljiljana Baćević (2002)<sup>113</sup> daje pregled empirijskih istraživanja u društvenim naukama postavivši kao granicu 1989. godinu, tj. poredeći istraživanja pre ove godine i posle nje; ona opisuje konkretna istraživanja, institucije, kao i dostupnost i način objavljivanja rezultata.

Kriza koja je krenula već 80-ih učinila je da, zbog nedostatka finansija, profesionalni istraživači društvenih problema ne daju pun doprinos razumevanju društvenih problema – njihov rad bio je sveden na nivo dovoljnog opstanka. To je razlog što istraživanja koja navodim nisu međusobno uporediva (imala su različite metodologije), ali je, ipak, svako za sebe dragoceno.

U istraživanju sprovedenom 1989. godine na uzorku od 5.000 mladih od 15 do 27 godina na teritoriji SFRJ (Baćević, 1990), etnička distanca takođe je merena preko spremnosti za stupanje u bračni odnos. Od ukupnog broja ispitanika, 53% nije ispoljilo distancu, što znači da nije odbacilo pripadnike bilo koje navedene nacije, s tim što su ovim procentom obuhvaćeni i neodlučni. Distanciranje je pojačano kod pripadnika pojedinih etničkih grupa, a veću uzajamnu bliskost pokazivali su pripadnici nacija slovenskog

---

<sup>113</sup> [www.cee-socialscience.net](http://www.cee-socialscience.net) (26. 4. 2002).

porekla. Takođe je bilo uočljivo delovanje situacionih činilaca u uzajamnom distanciranju onih nacija koje su bile u sukobu.

Dragoljub Pantić (1991) je 1990. godine uradio istraživanje na uzorku od preko 4.000 građana SFRJ starijih od 18 godina; ponovo je distanca merena preko odgovora na pitanja o spremnosti stupanja u brak sa pripadnikom Srba, Hrvata, Slovenaca, Makedonaca, Crnogoraca, Albanaca, Mađara, Muslimana i onih koji se deklariraju kao Jugosloveni. Potpuno odsustvo distance prema bilo kome od navedenih ispoljilo je 28% ispitanika. U odnosu na istraživanje iz 1967. godine, procenat se, dakle, smanjio za duplo (sa 59% na 28%).

Bora Kuzmanović (1994) piše o socijalnoj distanci prema pojedinim nacijama na uzorku građana Srbije i Crne Gore; rezultati pokazuju postojanje velike distance prema Albancima, a povećane prema Hrvatima i Slovencima – što se može tumačiti delovanjem faktora vezanih za aktuelnu društvenu situaciju.

Istraživanje determinanti nacionalnih sukoba u Jugoslaviji, i njihove veze sa promenama društvenog karaktera, sprovedeno je 1993. godine na uzorku od 1.500 ispitanika (Golubović, Kuzmanović i Vasović, 1995). Od ispitanika je traženo da sa liste od dvadeset grupa označe one grupe čije pripadnike ne bi želeli za sugrađane u svojoj domovini. Od svih navedenih grupa, fašisti se odbacuju najviše (86%), zatim HIV-pozitivni, narkomani, homoseksualci i alkoholičari (70% i 60%). Etnička distanca prema Albancima bila je 58%, a prema Muslimanima 53%, što ukazuje na svu složenost društvenih odnosa i njihovu promenljivost u odnosu na aktuelna dešavanja. I u ovom istraživanju obrazovaniji su bili i tolerantniji.

Lela Milošević<sup>114</sup> ispitala je društvenu udaljenost Srba od pripadnika drugih naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa u jugoistočnoj Srbiji u okviru projekta *Kulturni i etnički odnosi na Balkanu – mogućnosti regionalne i evropske integracije* (2002–2004). Postavljena su tri osnovna zadatka: utvrditi kolika je spremnost većinskog stanovništva za određene vrste odnosa sa pripadnicima drugih naroda, nacionalnih manjina i etničkih grupa; utvrditi kako većinski, srpski narod vidi pripadnike drugih naroda, koliko je ta slika pozitivna odnosno negativna, i utvrditi kakva je veza

---

<sup>114</sup> www.komunikacija.org.rs (pristupljeno 18. 12. 2010).

između pripisanih osobina i prihvaćenosti odnosa sa njihovim pripadnicima.

Dragan Todorović (2007) u knjizi *Društvena udaljenost od Roma. Etničko-religijski okvir*, koja je njegova prerađena i dopunjena magistarska teza, polazi od šireg konteksta razumevanja ovog problema ukazujući da su religijski, konfesionalno i kulturno mešovite sredine realnost savremenog sveta ali i njegova budućnost. Pojedinačno gledano, etnički sastav zemalja u našem okruženju različit je, i to ne samo s obzirom na grupe koje čine pretežni deo stanovništva već s obzirom na njihov broj i srazmeru udela, tako da se mogu razlikovati dva osnovna tipa etničke strukture: homogena i heterogena. Homogenu etničku strukturu, sa dominantnim učešćem jedne etničke grupe imaju Grčka (98% Grka), Albanija (95% Albanaca), Rumunija (89,5% Rumuna). Sa izraženom heterogenom etničkom strukturom odlikuju se BiH, Makedonija, Hrvatska, Srbija i Crna Gora. U Srbiji oko 14% građana pripada nacionalnim manjinama, po čemu se Srbija svrstava u red zajednica sa najvišim procentom manjinskog stanovništva u regionu. A Romi su *par excellence* primer naroda „prebogatog“ manjinskim iskustvom, i to iskustvom višestrukog manjinstva.

Dragan Koković i Žolt Lazar u tekstu *Nacionalni identitet, etnička distanca i vrednosni sistemi građana Vojvodine* (2006) prikazuju rezultate empirijskog istraživanja multikulturalnosti koje je sprovedeno u periodu od 2002. – 2005. Između ostalog oni pišu: „Opšte je mesto da su religija i nacija glavni elementi u oblikovanju kulture i ličnosti. Na religiju, kao snabdevača identiteta, različito se gledalo, zavisno od tradicije i konteksta u kome se ona razvijala. Međutim, nema sumnje da je tokom dugog vremenskog perioda religijski identitet bio ili ključni elemenat u određivanju etničkog identiteta, ili je sam prerastao u primarni identitet, potiskujući ostale elemente entiteta u drugi plan“ (Koković i Žolt, 2005: 118). Na kraju ovog teksta čitamo: „Utvrdili smo da je nacionalna pripadnost značajna samo u slučaju distribucije univerzalnih vrednosti i u tom smislu opredeljivanja ispitanika mogu se smatrati i odrazom kulturnih obrazaca karakterističnih za određene nacionalne, odnosno etničke zajednice. Međutim, u izjašnjavanju za sve tri grupe vrednosti konfesionalna opredeljenost se javlja kao statistički značajna, što je podatak od posebnog značaja, jer pokazuje da *religija – uz pol, starost, obrazovanje i radni status – postaje konstantan*

*činilac u procesu usvajanja vrednosti*“ (Koković i Žolt, 2005: 149). Autori zaključuju da je religija, posle pada komunističke ideologije, preuzela prazan prostor u sistemu vrednosti, ali u sklopu jednog šireg procesa povratka tradiciji i tradicionalnim agensima socijalizacije.

Uvid u istraživanja socijalne distance pokazuje da je najveća pažnja posvećena etničkoj distanci, dok odnos prema pripadnicima pojedinih veroispovesti i verska distanca nisu bili predmet istraživanja. Budući da je interesovanje za religiju, konfesionalna pripadnost, pa i sama religioznost, postala jedan od značajnih vidova grupe identifikacije, urađeno je nekoliko istraživanja u tom smeru. Centar za empirijska istraživanja religije sproveo je istraživanje na uzorku učenika srednjih škola u Srbiji (Joksimović i Kuburić, 2002). Socijalna distanca prema pripadnicima pojedinih verskih zajednica ispitivana je po ugledu na Bogardusovu skalu socijalne distance gde je od ispitanika traženo da navedu veroispovest sa čijim pripadnikom ne bi želeli da imaju određene kontakte ili odnose.

Podaci o odnosu mladih prema pripadnicima pojedinih verskih zajednica pokazuju da je najmanja distanca prema pravoslavnima. Naime, 98% uopšte ne pokazuje distancu, dok samo 2% ispoljava neki vid distanciranja prema pravoslavnim vernicima. Inače, u uzorku preovlađuju ispitanici pravoslavne veroispovesti (85%), ali ovo govori i to da pripadnike pravoslavne veroispovesti prihvataju i mladi drugačije konfesionalne pripadnosti. Najveći je stepen distanciranja prema pripadnicima islama i ateistima, koje 58% (ateiste 57%) ispitanika ne prihvata bar po jednom kriterijumu, dok 42% (43%) ne ispoljava distancu. (I druga istraživanja pokazuju slične tendencije – Baćević, 1990; Popović, 2001.) Jevreje u svim odnosima prihvata 62% mladih, protestante 65% mladih, pripadnike istočnjačkih religija prihvata 68%, dok 71% ispitanika katolike prihvata u svim ulogama. Nespremnost za stupanje u brak sa pripadnicima različitih veroispovesti ispoljava se na sledeći način: sa muslimanima brak ne bi sklopilo 22% ispitanika, sa ateistima 17%, sa Jevrejima 13%, sa protestantima 12%, sa katolicima 11% i sa pripadnicima istočnjačkih religija 10% ispitanika.

Dobijeni podaci, prema navedenom istraživanju (Joksimović i Kuburić, 2002), takođe pokazuju da je većina ispitanih srednjoškolaca u priličnoj meri otvorena i tolerantna, mada ima i onih



koji pokazuju nepoverenje prema pripadnicima drugih konfesija, i koji streme verskoj homogenosti. Podatak da 90% ispitanika prihvata tvrdnju da svako ima pravo da bira kojoj će verskoj zajednici da se priključi i u šta će da veruje, kao i da 84% mladih smatra da ljudi treba da imaju jednaka prava bez obzira na versku pripadnost, upućuje na zaključak da se većina ispitanih srednjoškolaca zalaže za verska prava i slobode. Međutim, kada je reč o kontaktu sa pripadnicima drugih vera, izvestan broj mladih pokazuje nepoverenje i nespремnost za život u verski heterogenoj sredini. Svaki četvrti ispitanik (26%) smatra da se čovek može osećati sigurno samo ako živi u sredini u kojoj većinu čine pripadnici njegove nacije, 21% se sa ovim delimično slaže, blago neslaganje pokazuje 17% mladih, a 36% se uopšte ne slaže s ovakvim stavom. Korelacije između prihvatanja ove tvrdnje i pojedinih obeležja ispitanika pokazuju da verski homogenoj sredini više teže mladići, uvereni vernici (koji prihvataju sve što njihova religija uči), mladi koji su odrasli na selu. Bojazan od verski heterogene sredine manje je izražena kod mladih iz verski i nacionalno mešovitih porodica i kod onih koji imaju prijatelje druge vere (Kuburić, 2003), što se može pripisati njihovom pozitivnom ličnom iskustvu iz kontakta sa pripadnicima druge veroispovesti.

Našu dalju pažnju usmerićemo na istraživanja o socijalnoj distanci i odnosu prema pripadnicima različitih verskih zajednica usredsređena na dva specifična regiona, Vojvodinu i jugozapadnu Srbiju. Istraživanja Odseka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, na kojima se zasniva ovaj deo knjige, rađena su krajem 2002. godine i ponovljena 2005. i 2009. godine, sa, kada je reč o verskoj distanci, istim pitanjima. Prikazaću i rezultate istraživanja etničkih odnosa u jugozapadnoj Srbiji gde je etnička struktura stanovništva znatno drugačija. Istraživanje je rađeno 2008. i 2009. godine. Osim međusobnih stavova Srba i Bošnjaka, ispitivani su i njihovi stavovi prema drugim etničkim grupama. Dakle, bila sam deo i jednog i drugog istraživačkog tima, a statističku obradu radila sam u SPSS programu. Budući da sam u oblasti sociologije religije i socijalne psihologije svoja prethodna istraživanja bazirala na teorijskim osnovama Ronerove (Kuburić, 1989) teorije socijalizacije, istražujući odnos između prihvaćenosti i odbaćenosti dece u porodici, ovo je bio prirodni nastavak mojih naučnih interesovanja da dimenziju prihvaćenost-odbaćenost primenim na oblast religije.

## Kakvo mesto religijski drugom daju građani Vojvodine

Istraživanje Odseka za sociologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu obuhvatilo je punoletne građane Vojvodine. Prvi uzorak brojao je 1.253 ispitanika; istraživanje je ponovljeno 2005. godine na uzorku od 350 ispitanika, a treće istraživanje rađeno je 2009. godine i obuhvatilo je 610 ispitanika.

Za našu temu o verskim zajednicama i distanci u Srbiji značajno je istražiti stepen prihvaćenosti i odbačenosti. Zato smo ispitanicima ponudili mogućnost da na skali Likertovog tipa<sup>115</sup> odrede stepen poželjnosti odnosa u različitim ulogama pripadnika devet verskih zajednica.<sup>116</sup> Gledano u celini, može se uspostaviti određena hijerarhija poželjnosti pojedinih veroispovesti u određenim ulogama koja je povezana i s brojem pripadnika tih veroispovesti, pa se rezultati moraju posmatrati kontekstualno.

Istraživanje socijalne distance na opštoj populaciji stanovnika u Vojvodini, gde je tradicionalno prisutno dobro funkcionisanje različitih i brojnih verskih zajednica, ukazuje da u svesti stanovništva postoji sasvim mapirana slika drugih verskih zajednica, i njihovo mesto u društvenoj strukturi. Ta slika drugoga – koja određuje poželjnost tog drugog za različite društvene uloge – odslikava vrlo često i samu realnost.

Uobičajeno je da se testiranje etničke distance ispoljava najviše na pitanju izbora bračnog druga, kada se bliski emotivni odnos, koji podrazumeva ljubav kao najvišu vrednost, ukrsti s etničkom pripadnošću druge osobe. Međutim, kada je u pitanju istraživanje verske distance, smatram da je potrebno razlikovati distancu prema pripadnicima druge vere po pitanju braka od drugih uloga. Budući da verske zajednice ne preporučuju brak s osobom druge veroispovesti, ovo pitanje postaje predmet različitih tumačenja. Zato smatram da je poželjnost drugog u ulozi komšije – neutralnije polje testiranja distance.

---

<sup>115</sup> Ispitanici su se opredeljivali za stepen poželjnosti-nepoželjnosti ponudjenog odnosa s pripadnicima različitih verskih zajednica (5 – da, vrlo rado; 4 – da, nemam ništa protiv; 3 – svejedno mi je; 2 – radije ne; 1 – ne, nikako).

<sup>116</sup> Odnos prema: pravoslavcima, katolicima, protestantima, muslimanima, Jevrejima, adventistima, nazarenima, Jehovinim svedocima i ateistima.

### Rezultati istraživanja

Reprezentativnim uzorkom obuhvaćeno je 73% pravoslavnih ispitanika, 16% katolika, 6% ateista, 1% neverujućih, 1% luterana, i manje od po 1% evangelika, grkokatolika, adventista, baptista, nazarena, pentekostalaca, Jehovinih svedoka, muslimana i pripadnika judaizma. U sledećoj tabeli prikazane su aritmetičke sredine i standardne devijacije prema hijerarhiji najvažnijih uloga.

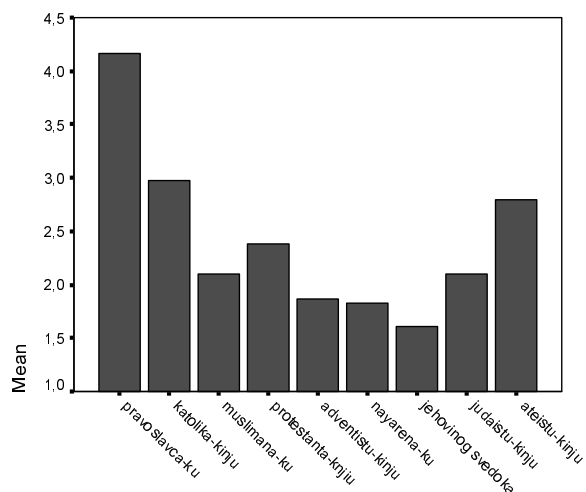
Uloga – veroispovest	M	SD
Predsednik države – pravoslavni	4.28	.91
Bračni drug – pravoslavni	4.16	.95
Nastavnik – pravoslavni	3.81	.88
Komšija – pravoslavni	3.80	.86
Šef – pravoslavni	3.79	.90
Poslovni partner – pravoslavni	3.78	.86
Komšija – katolik	3.35	.87
Poslovni partner – katolik	3.31	.89
Poslovni partner – musliman	3.31	1.00
Nastavnik – katolik	3.25	.93
Komšija – ateista	3.19	.90
Šef – musliman	3.19	1.04
Šef – katolik	3.17	.94
Nastavnik – ateista	3.13	.99
Poslovni partner – adventista	3.07	1.07
Komšija – protestant	3.05	.92
Komšija – musliman	3.01	.98
Nastavnik – protestant	2.93	.97
Šef – adventista	2.91	1.09
Komšija – judaista	2.89	1.01
Predsednik države – Jehovin svedok	1.74	.99
Bračni drug – Jehovin svedok	1.61	.89

Računajući aritmetičke sredine (M) i standardne devijacije (SD) na reprezentativnom uzorku od 1.253 ispitanika, dolazimo do saznanja o tome koje su uloge za građane Vojvodine najznačajnije, i u kojoj su meri pojedine veroispovesti poželjne da se nađu u datim ulogama. (Za sve odgovore je: minimum 1; maksimum 5.) Deskrip-

ativnom statistikom od šest ponuđenih uloga i devet veroispovesti moguće je dobiti 54 aritmetičke sredine (M i SD). Prikazaćemo, ilustracije radi, samo one uloge koje imaju najveću aritmetičku sredinu, i veroispovesti koje su poželjne u toj ulozi, i najmanju. Na taj način stičemo sliku o značajnosti pojedinih uloga i poželjnosti pojedinih veroispovesti. Prema rezultatima istraživanja, od šest ponuđenih uloga, najznačajnija za građane Vojvodine jeste uloga predsednika države, zatim bračnog druga, nastavnika, šefa, komšije i na kraju poslovnog partnera. Kada je u pitanju verska pripadnost osobe koja je obavlja, najviše prihvaćeni vernici u tim ulogama su po pravilu pravoslavci, potom katolici, pa muslimani, a najviše odbačeni, od ponuđenih osam verskih zajednica, jesu Jehovini svedoci.

Poželjnost pripadnika navedenih verskih zajednica u ulozi bračnog druga prikazano je na sledećem grafikonu. Prema aritmetičkim sredinama, najpoželjniji je bračni drug pravoslavne veroispovesti, potom katoličke, pa ateista i protestant, a najmanje su poželjni Jehovini svedoci.

*Poželjnost za bračnog druga pripadnika sledećih veroispovesti*



O mestu značajnog religijski drugog možemo detaljnije saznati ako pogledamo procenete onih kojima je verska pripadnost u datoj ulozi više ili manje važna – od potpunog odbacivanja do potpunog prihvatanja. Sada slede tabele na kojima su prikazani procenti za sve uloge i sve ispitivane veroispovesti. Prema *Tabeli 1*.

vidimo da je najvažnija uloga predsednik države i najveća želja da bude pravoslavne veroispovesti. Ako gledamo ekstremne stavove, vidimo da je 54% ispitanika vrlo rado spremno da predsednik bude pravoslavne vere, dok je 12% za ateistu i 6% bi želelo da na tom mestu bude katolik. Gledano s druge strane, apsolutno ne bi želelo da vidi Jehovinom svedoka reklo je 56% ispitanika. Ni nazareni nisu u boljoj poziciji jer ih 51% ne bi prihvatilo u toj ulozi. Samo 1% ispitanika bi prihvatilo i Jehovinom svedoka i nazarena za predsednika države. S druge strane, samo 1% ne bi prihvatilo pravoslavnog.

Tabela 1. – Da li biste želeli za **predsednika države**

	pravoslavnog	katolika	ateistu	protestanta	muslimana	Jevreja	adventistu	nazarena	Jehovinom svedoka
apsolutno ne	1%	31%	26%	40%	44%	44%	50%	51%	56%
radije ne	1%	18%	14%	19%	22%	20%	22%	22%	21%
indiferentan	21%	27%	30%	27%	23%	25%	21%	20%	17%
da ništa protiv	23%	18%	18%	12%	9%	9%	6%	6%	5%
da, vrlo rado	54%	6%	12%	2%	2%	2%	2%	1%	1%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Prema tabeli 1, ako spojimo po dve kategorije (ne, nikako i radije ne; nemam ništa protiv i da, vrlo rado), za predsednika države samo 2% odbija pravoslavnog, 40% ateistu, 50% odbija katolika, skoro 60% ne želi protestante, 64% ne želi Jevreje, 68% muslimane, 72% adventiste, 73% nazarene i 76% Jehovine svedoke za predsednika države. Samo 6% ispitanika nema ništa protiv da Jehovin svedok bude predsednik države. Značajno je primetiti da su ateisti danas najviše odbačeni po pitanju uloge predsednika države. Ta istrošena ideologija prethodnog režima ima više protivnika nego pristalica. Najmanje indiferentnih ima po pitanju predsednika i najmanje ih ima kada je u pitanju pripadnik Jehovinih svedoka. Tu su stavovi jasniji. Kako je uloga udaljenija od važnosti tako je i broj onih koji su indiferentni veći. Intenzitet stava, dakle, jači je što je uloga važnija i što je stepen prihvatanja odnosno odbacivanja veći.

Tabela 2. – Da li biste želeli za **bračnog druga**

	pravoslavnog	katolika	ateistu	protestanta	muslimana	Jevreja	adventistu	nazarena	Jehovinog svedoka
apsolutno ne	1%	11%	15%	17%	22%	20%	28%	30%	38%
radije ne	2%	15%	11%	17%	24%	25%	33%	32%	35%
indiferentan	23%	30%	37%	40%	33%	39%	27%	27%	20%
da ništa protiv	26%	32%	26%	21%	17%	13%	9%	9%	5%
da, vrlo rado	48%	13%	10%	5%	5%	2%	3%	2%	2%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Tabela 2 prikazuje stavove ispitanika po pitanju uloge bračnog druga i verske pripadnosti. Jasno je da je to hijerarhijski bitna uloga za lični život pojedinca. U našem slučaju bračni drug izaziva manje ekstremne stavove nego predsednik države. U ulozi bračnog druga skoro polovina populacije vidi vrlo rado pripadnika pravoslavne vere. Budući da je 73% ispitanika pravoslavne vere, a 74% odgovorilo da bi vrlo rado i rado za bračnog druga prihvatili pravoslavnog, sasvim je jasno da bi pravoslavne prihvatili i pripadnici drugih veroispovesti. O tome ko koliko prihvata koju veroispovest u različitim ulogama videćemo ukrštanjem varijabli.

Redosled religijski drugog na kontinuumu udaljenosti od centra kad je o bračnoj vezi reč, tolerantniji je nego za predsednika države. Postoji, dakle, više spremnosti da se religijski drugi prihvati u intimni krug odnosa nego da bude predsednik države. Brak sa pravoslavnim vernikom ne bi želelo samo 3% ispitanika, 26% ne bi želelo ateistu, 26% ne želi katolika, 34% ne želi protestanta, 45% Jevreje, 46% muslimane, 61% adventiste, 62% nazarene i 73% Jehovine svedoke. Samo 7% ispitanika želelo bi da sklopi brak s pripadnikom verske zajednice Jehovini svedoci.

Blisko porodičnoj funkciji socijalizacije nalazi se i uloga nastavnika. Jasno je da je po pitanju veronauke svako u Srbiji izabrao da mu decu poučava nastavnik iste vere, no ovde nije reč o nastavniku verske nastve, već o bilo kom drugom predmetu. Važnost verske pripadnosti nastavnika zanimljivo je posmatrati i sa aspekta bivšeg režima u kome je ateistički pogled na svet bio naučni pogled

na svet koji je potirao bilo koju veru. Danas je paradigma odnosa na strani verujućih. Samo 8% ispitanika u ulozi nastavnika vrlo rado bi video ateistu, 24% nema ništa protiv, a 16% ne i apsolutno ne želi ateistu u ulozi nastavnika. No, skoro polovina ispitanika kaže da im je svejedno koje je vere koji nastavnik. Druga polovina ispitanika raspodelila se na dva bloka, u kome je jači onaj koji odbacuje druge nego što ih prihvata. U Novom Sadu diplomirala je jedna studentkinja koja je Jehovin svedok. Gde god je konkurisala za radno mesto profesora, bila je odbijena. Pretpostavljam da je razlog tome što živi u malom mestu, i budući da ide od kuće do kuće svedočeci svoju veru svojim sugrađanima, dobro je poznata.

*Tabela 3. – Da li biste želeli za **nastavnika***

	pravoslavnog	katolika	ateistu	protestanta	muslimana	Jevreja	adventistu	nazarena	Jehovinog svedoka
apsolutno ne	1%	6%	9%	12%	15%	19%	23%	24%	33%
radije ne	1%	6%	7%	10%	12%	13%	15%	16%	16%
indiferentan	43%	52%	52%	54%	50%	48%	44%	44%	38%
da ništa protiv	27%	27%	24%	20%	19%	16%	14%	13%	11%
da, vrlo rado	29%	9%	8%	4%	4%	4%	4%	3%	2%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Sećanja na period socijalističkog uređenja države i režim u kome vernici nisu mogli da budu prosvetni radnici ukazuju da je do promene došlo ali ne sasvim, društva u tranziciji utvrdila su svoje pozicije na pola puta. Zajedno s veronaukom, posle Drugog svet-skog rata iz škole su izašli svi oni koji su religiju stavljali ispred naučnog pogleda na svet. Danas, s uvođenjem konfesionalne verske nastave, religija je u funkciji duhovnog vođstva ali i verske distance. Odnos prema drugim verskim zajednicama formira se i u obrazovnom sistemu, u direktnom odnosu veroučitelja i učenika. Za posao nastavnika pravoslavci su nepoželjni samo za 2% ispitanika, katolici za 12%, ateisti za 16%, protestanti za 22%, muslimani za 27%, pripadnici judaizma za 32%, adventisti za 38%, nazareni za 40% i Jehovini svedoci skoro za 50% ispitanika.





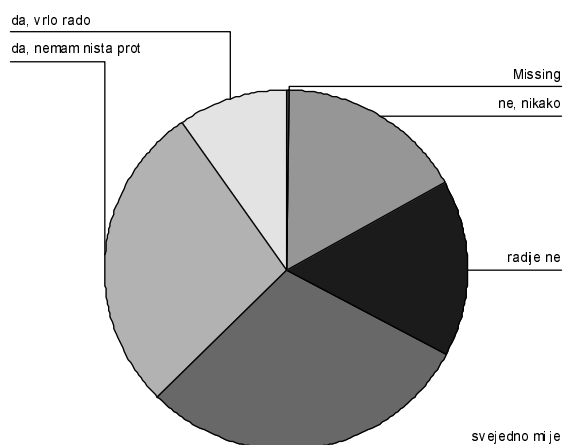
Tabela 6. – Da li biste želeli za **poslovnog partnera**

	pravoslavnog	katolika	ateistu	protestanta	muslimana	Jevreja	adventistu	nazarena	Jehovinog svedoka
apsolutno ne	1%	5%	8%	9%	12%	16%	19%	20%	27%
radije ne	1%	4%	5%	7%	8%	9%	10%	10%	11%
indiferentan	45%	54%	55%	56%	53%	53%	49%	50%	45%
da ništa protiv	27%	28%	25%	2%	22%	18%	18%	16%	14%
da, vrlo rado	26%	9%	7%	5%	6%	4%	4%	3%	3%
	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

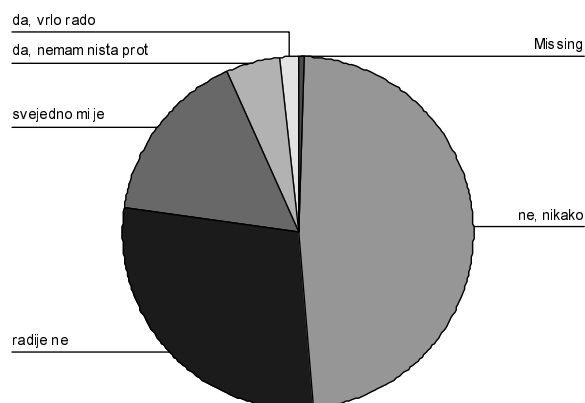
Poslovni partner je uloga u kojoj je svako dobrodošao, posebno ako je poštena i vredna osoba. No, ako pitamo i o verskoj pripadnosti, onda pretpostavljamo da ona utiče i na poslovnu etiku, pa je verovatno i zato za ovu ulogu najmanja distanca.

Iz celog uzorka sada izdvajamo samo pitanje odnosa prema katolicima i nazarenima i u ulozi bračnog druga. Upoređićemo stav prema katolicima i nazarenima zato što su oni paradigma religijski drugog u Vojvodini, onog rivalskog drugog i marginalnog drugog.

Da li biste želeli katolika/kinju za bračnog druga?



## Da li biste želeli nazarena/ku za bračnoga druga?



Posebno je važno, kada je u pitanju izbor bračnog druga, naglasiti da svaka verska zajednica preporučuje sklapanje brakova unutar iste vere, te ovaj rezultat može indirektno označavati samo broj vernika koji pripadaju pojedinoj veri i koji žele da unutar svoje zajednice pronađu verskog druga, ali i stepen tolerancije prema različitosti u verskom pripadanju, i davanje mogućnosti da ljubav prevlada verske zabrane, koje u sekularizovanom društvu i nisu predstavljale posebno značajan momenat.

Međutim, od najužeg međuljudskog odnosa koji je intimna zajednica dvoje ljudi koji žele čitav život, a ponekad i čitavu večnost da provedu zajedno, pa sve do zajedničke države i mogućnosti da se u njoj nađu različito verujući ljudi, uočava se kontinuum bliskosti–udaljenosti. Od centra moći i prihvaćenosti, postepeno se udaljavaju i rasplinjuju relativno male verske zajednice koje ne pripadaju sasvim društvu u kome žive, i u njega ne mogu da se potpuno ravnopravno integrišu – što zbog vlastite želje da sebi naprave oazu drugačijeg života, što zbog odbacivanja drugih.

Iz mnoštva podataka koje je ovo istraživanje pružilo, izdvajam još jednu mogućnost sagledavanja religijski drugog; reč je o ulozi komšije. Aritmetičke sredine i standardne devijacije, prikazane u tabeli, ukazuju na redosled veroispovesti poželjnog komšije za uzorak ispitanika građana Vojvodine. Distanca i nije tako velika, ali ona se povećava u nijansama koje možemo predstaviti na kon-

tinuumu prihvaćenost–odbačenost religijski drugog. Dominantno pravoslavno stanovništvo, kome se pridružuju druge veroispovesti u manje ili više istom stavu prema religijski drugom, nalazi se na poziciji moći da kreira atmosferu prihvatanja ili odbacivanja. Religijski drugi poželjni u ulozi komšije su: katolici, ateisti, protestanti; manje poželjni su: muslimani, Jevreji, adventisti, nazareni i najmanje Jehovini svedoci.

*Tabela 7. – Poželjnost religijski drugog u ulozi komšije (N=broj ispitanika; M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija)*

<i>Da li biste želeli za komšiju:</i>	N	M	SD	St. gr.
pravoslavca/ku	1251	3.7954	.8577	2.425E-02
katolika/kinju	1249	3.3523	.8693	2.460E-02
muslimana/ku	1249	3.0136	.9776	2.766E-02
protestanta/kinju	1248	3.0529	.9239	2.615E-02
adventistu/kinju	1247	2.7963	1.0402	2.946E-02
nazarena/ku	1246	2.7657	1.0511	2.978E-02
Jehovinog svedoka	1247	2.5517	1.1184	3.167E-02
judaistu/kinju	1248	2.8966	1.0067	2.850E-02
ateistu/kinju	1249	3.1922	.9013	2.550E-02

Prema rezultatima prikazanim u *tabeli 7* jasno je da je religijski drugi od dominantno prisutnog pravoslavlja, najprihvaćeniji katolik, pa protestant, a onda musliman i Jevreji. Aritmetičke sredine su iznad proseka i za adventiste i za nazarene.

### **Kakvo mesto sebi a kakvo religijski drugom daju vernici**

Posmatrajući rezultate istraživanja prema opštoj populaciji građana Vojvodine, dobijamo podatke o celini društva. Reprezentativni uzorak je tako i formiran – da predstavlja građane Vojvodine. Međutim, unutar verskih zajednica i pripadnika različitih veroispovesti postoje razlike u stavovima prema sebi i prema drugima. Kada spojimo po dve kategorije slaganja i odbijanja, dobijamo mogućnost upoređivanja intenziteta prihvatanja i odbacivanja kako sebe i pripadnika svoje vere, tako i drugih. Tu takođe uočavamo da varira i broj ravnodušnih. Koliko pravoslavnih prihvata i odbacuje pravoslavne, koliko katolika prihvata i odbacuje katolike, koliko ateista prihvata i odbacuje ateiste?

Dakle, od onih koji su se deklarirali da su pravoslavne veroispovesti (N=896), manje od 1% (0,7%) ne bi želelo da sklopi brak s pripadnikom svoje vere, 14% je ravnodušno po pitanju verske pripadnosti, a 85% želi da sklopi brak s pripadnikom svoje, pravoslavne vere. Katolici (N=192) na pitanje da li bi želeli da sklope brak s pripadnikom katoličke vere, odgovorili su tako da je 3% njih reklo ne, radije ne; 30% je ravnodušno po pitanju verske pripadnosti, a 67% katolika želi da sklopi brak s pripadnikom katoličke veroispovesti. Zanimljivo je pogledati šta kažu ateisti jer je njih po broju ispitanika u uzorku bilo 74 koji su odgovorili na ovo pitanje. Procenat ateista koji ne žele da sklope brak s ateistom je 4%, ravnodušnih ima 31% i najviše je onih ateista koji žele brak s ateistom – njih je 65%.

Neverujući u našem uzorku najbrojniji su u stavu da im je svejedno koje je ko vere čak i kada je u pitanju sklapanje braka; tako misli njih 63%. Bilo koja veroispovest da je bila u kombinaciji, broj onih kojima je to svejedno bio je isti. Ipak, niko od neverujućih nije kazao da nikako ne želi da sklopi brak s pravoslavnim, ali je i među njima bilo onih (31%) koji ne bi želeli brak s pripadnikom islama, adventista, nazarena, dok je 50% njih odbacilo Jehovine svedoke.

Sledeće što bi bilo zanimljivo kao odnos prema drugome jeste koliko bi pravoslavnih stupilo u brak s pripadnikom katoličke veroispovesti, a koliko bi katolika stupilo u brak s pripadnikom pravoslavne veroispovesti. Odgovor je da je 30% pravoslavnih i 49% katoličkih vernika spremno, makar deklarativno, da stupa u brak s pripadnikom one druge vere. Pretpostavljam da to što je među katolicima veći broj onih koji su spremni na verski mešoviti brak nego među pravoslavcima, ukazuje više na položaj većinskog i dominantnog stanovništva nego na veću versku isključivost pravoslavnih.

Ako bismo uporedili pripadnike tradicionalnih crkava u odnosu prema Jehovinim svedocima, primetili bismo da je u proseku samo 4% njih spremno na brak s pripadnikom verske zajednice Jehovini svedoci. Ako izdvojimo protestante (luteransko-reformatorska i slovačka evangelistička), 10% njih je otvoreno prema Jehovinim svedocima. Značajna razlika prisutna je i kod neverujućih: 12% njih je spremno da prihvati brak s Jehovinim svedokom. Ateisti u istom procentu kao i pravoslavni vernici (4%) prihvataju Jehovine svedoke u ulozi bračnog druga.

Još jedna zanimljivost u odnosima jeste razlika između pravoslavnih i katolika prema ateistima. U odnosu na pitanje o braku, 31% pravoslavnih spremno je da stupi u brak s ateistom, a katolika 26%. To da je ateizam bio bliži pravoslavnim vernicima poznato je i iz istorije, ali ovde se potvrđuje da je to i deo privatnog života a ne samo političkih kretanja. Odnos prema ateizmu pravoslavaca i katolika možemo prepoznati i u pitanju koje veroispovesti treba da bude predsednik države. Odgovor ukazuje da 27% pravoslavnih vernika ne želi ateistu za predsednika države, dok 44% katolika ne želi ateistu za predsednika države. Još jednom je, dakle, potvrđena veća distanca katolika prema ateizmu nego pravoslavnih vernika.

Nazareni u Vojvodini su paradigma protestantizma koji se nije nacionalno koncentrisao (Kuburić, 1999; Bjelajac, 2003). Odnos prema nazarenima ima svoju tradiciju više od sto godina, zato želim da prikazem distancu prema njima pravoslavnih, katolika, protestanata i ateista, i to samo kroz odgovor na pitanje: *Da li biste nazarena želeli za komšiju?*

Tabela 8. – Da li biste nazarena želeli za **komšiju**

	pravoslavni	katolici	ateisti	protestanti
apsolutno ne	20%	7%	20%	0%
radije ne	13%	7%	7%	13%
indiferentan	49%	61%	54%	48%
da ništa protiv	14%	22%	16%	29%
da, vrlo rado	4%	3%	3%	10%
	100%	100%	100%	100%

Prema tabeli 8 jasno je da su nazareni najviše prihvaćeni od protestanata (kalvinisti i luterani), jer skoro 40% njih želi da nazarena ima za komšiju, i niko od njih nije ih potpuno odbacio. Katolici u Vojvodini imaju manju distancu prema nazarenima nego pravoslavni i ateisti.

Ako na osnovu uzorka istraživanja zaključujemo o populaciji, reći ćemo da je polovina stanovništva u Vojvodini indiferentna kad je o verskoj pripadnosti njihovih komšija reč, tj. nebitno je da li su oni nazareni ili nešto drugo. Radije ne i svakako ne nazareni kao komšije, reklo je 30% građana Vojvodine. I, na kraju, 20% njih spremno je vrlo rado i, konačno, nemaju ništa protiv da im komšija bude nazaren.

Ako se zapitamo i o nacionalnoj pripadnosti onih koji su spremni da prihvate komšije koji su nazareni, budući da je nacionalni i verski identitet prilično blizak u Srbiji, vidimo da je spremno da prihvati nazarene za komšiju: od Mađara 26%; od Crnogoraca 22%; od Hrvata 21%; Jugoslovena 20% i od Srba 18%. S druge strane gledano, oni koji ih unutar nacionalnih grupa odbacuju su: 12% Mađari; 22% Jugosloveni; 32% Hrvati; 33% Srbi i 37% Crnogorci koji žive u Vojvodini.

Mnoga se pitanja nameću i otvaraju kao nove mogućnosti analiziranja i razumevanja odnosa prihvaćenosti i odbačenosti zahvaljujući ovom istraživanju. Po principu uzimanja uzorka, a zbog nemogućnosti da se istraživanje uradi na celoj populaciji, navešću još odnos prema muslimanima i nacionalnoj pripadnosti onih koji su iskazali svoj stav prema njima kao komšijama. Nijanse su prisutne u ovom smislu: muslimani su u Vojvodini prihvaćeni u ulozi komšije od 38% Hrvata; 30% Mađara; 25% Srba; 25% Crnogoraca; 25% Jugoslovena. S druge strane, odbacuje ih 34% Crnogoraca; 23% Srba; 11% Jugoslovena; 9% Hrvata i 6% Mađara. Ostali su indiferentni o ovom pitanju. Što se tiče drugih nacionalnosti u Vojvodini, zbog malog broja ispitanika u uzorku, nisu mogli biti predmet posebne obrade.

### **Konfesionalno izjašnjavanje i religioznost**

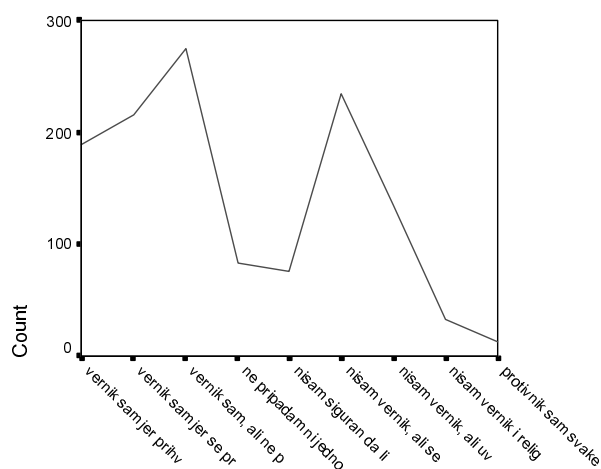
Pitanje koje ostaje nerazrešeno, nakon ovog istraživanja, jeste da li je odnos većinske verske zajednice i manjinskih zapravo ono što čini distancu među njima ili je reč o tipu religioznosti, koji ima manje ili više ekskluzivistički odnos i u kome su njeni pripadnici, nezavisno od konteksta, uvek distancirani od drugih. Odgovor na ovo pitanje mogao bi se dobiti komparativnom studijom. Poruka dominantne religije jeste poruka monopola u prostoru u kome želi da se oseća kao kod kuće. Ako ovo prihvatimo, odmah se nameće i drugo pitanje: Na koji način verske vođe, sveštenici i profesori na teološkim fakultetima čuvaju svoje vernike od verskog zavodjenja, od prozelitizma i prevera? Ako se pitamo o stepenu religioznosti građana Vojvodine koji su iskazali svoj stav prema religijski drugom, dolazimo do sledećih odgovora koje su dali na pitanje:

### Kakav je vaš lični odnos prema religiji?

- vernik sam, jer prihvatam sve što moja vera uči – 15,1%
- vernik sam, jer se pridržavam svih običaja moje vere – 17,2%
- vernik sam, ali ne prihvatam sve što moja vera uči – 21,9%
- ne pripadam nijednoj veri (crkvi), ali verujem u Boga – 6,6%
- nisam siguran da li sam religiozan ili ne – 6,0%
- nisam vernik, ali se pridržavam verskih običaja – 18,7%
- nisam vernik, ali uvažavam religijska ubedeđenja drugog – 10,8%
- nisam vernik i religija me ne zanima – 2,6%
- protivnik sam svake religije – 1,0%

Kada ove procenete prikažemo grafikonom, dobijamo sasvim jasnu sliku podeljenosti stavova prema religiji koji se grupišu u dve distribucije odgovora, na verujuće i one koji ne veruju.

Religioznost građana Vojvodine 2002.



Kakav je vaš lični odnos prema religiji:

U prvoj grupi religioznost se iskazuje na različite načine, od kojih dominira, možemo slobodno reći u pravoslavnoj veroispovesti, kritički odnos prema svojoj crkvi, kao i to da vernici ne prihvataju sve što njihova vera uči (22%). Drugi po brojnosti su obredni vernici, koji svoju religioznost više iskazuju obredom, više u ponašanju nego u teoriji. Naravno, tu su i vernici skloni dogmatskom mišljenju i prihvatanju svega onog što vera propisuje, što ne isključuje deklarativni karakter ovog stava. Na kraju, izvestan broj verni-

ka (7%) veruje u Boga iako ne pripada, ili ne želi da se vezuje za neku određenu versku zajednicu. „Verovanje bez pripadanja“ u Zapadnoj Evropi je, pak, sve više pravilo nego izuzetak jer je mnogo Evropljana prestalo pripadati svojim religijskim institucijama u bilo kakvom smislu, ali za sada nisu napustili mnoge od svojih duboko usađenih religijskih opredeljenja i stavova (Davie, 2005: 24).

U grupi neverujućih nalazi se 18% onih koji nisu vernici ali se pridržavaju verskih običaja svoga naroda. Spoljašnja forma ponekad zavara pa se učini da je i ovde reč o vernicima; međutim, u religijskoj samoidentifikaciji oni za sebe kažu da nisu vernici. Ima neverujućih koji uvažavaju versku pripadnost drugih (11%), onih koje religija ne zanima (3%) i onih koji su protivnici svake religije (1%). Zanimljivo je uočiti da je 13,5% muškaraca u odnosu na 2% žena u kategoriji onih koji nisu vernici i religija ih ne zanima. Takođe, među protivnicima svake religije ima znatno više muškaraca (1,9%) nego žena (0,2%) (Kuburić i Stojković, 2004).

Ako spojimo kategorije religioznosti onih koji prihvataju sve što njihova vera uči, onih koji se pridržavaju običaja svoje vere i selektivnih vernika, zaključujemo da je 60,8% ispitanika u Vojvodini religiozno. I druga istraživanja (Radisavljević-Čiparizović, 2002) ukazuju da je procenat religioznih u Srbiji oko 60%. (Pošto je reč o pretežno pravoslavnim vernicima, navodim, poređenja radi, istraživanje javnog mnjenja koje je rađeno u Grčkoj, u oblasti Atine, Pireja i okoline, u oktobru 1979. godine, i ponovljeno u maju 1980. godine: utvrđeno je da je otprilike 60% stanovnika religiozno i da ide u crkvu, često ili retko – Mandzaridis, 2004.)

U istraživanju ponovljenom 2009, na uzorku od 610 ispitanika, na pitanje ličnog odnosa prema religiji dobili smo veoma slične odgovore, ali s tendencijom iskazivanja otvorenijih stavova i manjom sklonošću ka neutralnoj poziciji.

*Kakav je vaš lični odnos prema religiji?*

1. vernik sam, jer prihvatam sve što moja vera (crkva) uči – 17%
2. vernik sam, jer se pridržavam svih običaja moje vere – 22%
3. vernik sam, ali ne prihvatam sve što moja vera uči – 24%
4. ne pripadam nijednoj veri (crkvi), ali verujem u Boga – 7%
5. nisam siguran da li sam religiozan ili ne – 5%
6. nisam vernik, ali se pridržavam verskih običaja – 13%
7. nisam vernik, ali uvažavam religijska ubeđenja drugog – 7%
8. nisam vernik i religija me ne zanima – 4%
9. protivnik sam svake religije – 2%



## Odnos prema religiji – poređenje podataka iz 2002. i 2009.

Stav prema religiji	2002	2009
Verujući	15%	17%
Obredni	17%	22%
Kritički	22%	24%
Individualni	7%	7%
Nesigurni	6%	5%
Dvolični	19%	13%
Tolerantni neverujući	11%	7%
Nezainteresovani	3%	4%
Protivnički	1%	2%

Promene od 2002. do 2009. u odnosu prema religiji ukazuju da su stavovi građana postali jasniji, da se povećao broj vernika, i to u svim tipovima religioznosti, da je broj individualnih vernika ostao isti, kao i onih koji veruju u Boga, ali ne pripadaju nijednoj verskoj zajednici. Smanjio se broj neverujućih koji se ponašaju kao vernici, koje smo nazvali kobajagi-vernici. Broj tolerantnih protivnika religije smanjio se a povećao broj onih koji su nezainteresovani i protivnici svake religije. Dakle, na dimenziji odnosa prema religiji, na jednom se kraju nalaze oni koji veruju i pripadaju nekoj verskoj zajednici; u sredini su oni koji veruju ali ne pripadaju, kao prelazni oblik distanciranja od institucije, a zadržavanja odnosa poverenja prema Bogu (u tom neutralnom odnosu nalaze se oni koji su nesigurni i koji nisu ni za ni protiv religije). Drugi kraj dimenzije odnosa prema religiji obuhvata tolerantan odnos prema religiji iako sami nisu verujući, preko nezainteresovanih do agresivnih protivnika svake religije. Iz ovoga sledi da se odnos prema religiji najbolje može pratiti putem, recimo, skale koja nije crno-bela, već se rasprostire u nijansama složenih odnosa, koji imaju i svoju unutrašnju dinamiku.

Dakle, ako bismo pokušali da na osnovu empirijske građe napravimo diferencijaciju religioznosti, rekli bismo da se ona iskazuje u formi obrednog, dogmatskog i kritičkog stava; ovi stavovi se manje ili više raslojavaju postavljeni u odnos prema crkvi ili prema Bogu. Osobe koje nisu sigurne da li su religiozne ili ne, usled agnostičkog stava ili iz psihološke ambivalentnosti, ponekad se nazivaju pokolebanim vernicima. Međutim, danas je više prisutan pokoleban ateistički stav jer se „naučni pogled na svet“ sve više zamenjuje

teističkim ali i panteističkim. Preovladavanje religioznosti u godinama tranzicije društva značajan je faktor njegove integracije i homogenizacije. U ovome se kontekstu onda postavlja i pitanje odnosa prema drugim religijama i prema vernicima koji su pripadnici drugih verskih zajednica, koji nisu „mi“.

Upoređujući razlike između pravoslavaca i katolika u Vojvodini u odnosu na sve ispitivane varijable, o čemu sada ne želim da pišem opširno već samo informativno – da posluži kao uvod u metodologiju obrade podataka za prikaz istraživanja prostora jugozapadne Srbije odnosno etničkih odnosa. Podaci novog istraživanja o distanci, rađenog 2009. godine u Vojvodini, na uzorku od 610 ispitanika, daju nam generalnu sliku sadašnjeg trenutka međuver-skih odnosa u Vojvodini. Prema diskriminantnoj analizi, u uzorku je bilo 398 ispitanika pravoslavne veroispovesti i 111 katoličke, možemo zaključiti da u Vojvodini katolici zauzimaju nešto ekstremniju poziciju distanciranja od pravoslavnih, što pokazuju centroidi ispitivanih grupa. Razlike između pravoslavnih i katoličkih vernika su najviše ispoljene u poželjnosti da bračni drug, kao i predsednik države, budu njihove veroispovesti. Za predsednika države takođe ne bi želeli pripadnika protestantske vere ni islamske veroispovesti.

## Socijalna distanca u jugozapadnoj Srbiji

Knjiga koja je objavljena posle prve faze istraživanja, *Istraživanje etničkih odnosa u jugozapadnoj Srbiji. Prijepolje, Priboj, Sjenica i Novi Pazar*, koju su priredili Slobodan Martinović i Sanela Rovčanin (2009)<sup>117</sup>, daje uvid u način istraživanja – od uputstava anketarima, preko varijabli, istraživačkih postupaka i instrumenata kojima se istraživalo. Istraživanje je rađeno od oktobra 2008. do marta 2009. godine, u opštinama Novi Pazar, Prijepolje, Priboj i Sjenica. Broj ispitanika je 600, od čega je 352 pripadnika bošnjačke i 233 pripadnika srpske nacionalnosti.

Rezultati koji su objavljeni mogu se svesti na zaključak da u opštinama Prijepolje, Priboj, Sjenica i Novi Pazar postoji evidentna etnička distanca između dve najbrojnije etničke grupe: Srba i Bošnjaka. Društveni odnos prema kome je najviše iskazana distanca jeste brak. „Pripadnici srpskog naroda više prihvataju da stupe u brak sa pripadnikom bošnjačkog naroda, nego Bošnjaci sa pripadnicima srpskog naroda.“ (Martinović i Rovčanin, 2009: 138) Bilo je ponuđeno devet odnosa:

---

<sup>117</sup> Istraživanje etničkih odnosa u jugozapadnoj Srbiji (Prijepolje, Priboj, Sjenica i Novi Pazar) jedna je od aktivnosti sprovedenih u okviru projekta *Poboljšanje dobre vladavine i razvoj civilnog društva u Jugozapadnoj Srbiji*, podržanog od MATRA programa Ministarstva inostranih poslova vlade Holandije, a uradila ga je nevladina organizacija Argument iz Prijepolja, u saradnji s nevladinim organizacijama Ženska inicijativa iz Priboja, Forum žena iz Prijepolja, Flores iz Sjenice i Urban In i Sandžački odbor za ljudska prava iz Novog Pazara.

1. Da posećuje moju zemlju kao turista,
2. Da stalno živi u mojoj zemlji (RS)
3. Da stanuje u mom susedstvu, u istoj zgradi ili ulici
4. Da bude nastavnik u školi u mom mestu
5. Da mi bude šef na poslu
6. Da ima rukovodeći položaj u mojoj zemlji
7. Da se družim sa njim (njom) kao sa prijateljem
8. Da moja sestra (brat) stupi u brak sa njim (njom)
9. Da stupim u brak sa njim (njom)

U istraživanju su bila postavljena pitanja odnosa prema 18 etničkih grupa: Albanci, Amerikanci, Bugari, Crnogorci, Hrvati, Holandani, Kinezi, Mađari, Makedonci, Bošnjaci, Nemci, Romi, Rumuni, Rusi, Slovaci, Slovenci, Srbi, Vlasi.

Najviše se prihvataju Bošnjaci, Crnogorci i Srbi. Pošto su ispitanici bili Srbi i Bošnjaci, u procentu koji odgovara zadnjem popisu stanovništva, može se zaključiti da je svako glasao za pripadnike svog naroda. Prihvatanje Crnogoraca se može objasniti tako što veći deo srpskog naroda doživljava Crnogorce kao pripadnike svog naroda, a Bošnjaci iskazuju veći stepen prisnosti prema Crnogorcima nego prema Srbima.

Prema rezultatima od ponuđenih odnosa koji se najviše prihvataju su: *da posećuje moju zemlju kao turista, da stalno živi u mojoj zemlji*. Odnosi koji se najviše odbacuju su: *da moja sestra-brat stupi u brak sa njim-njom* i *da stupim u brak sa njim-njom*. Analizom dobijenih podataka može se zaključiti da je stepen etničke distance najniži u Sjenici, zatim u Priboju, Prijepolju, a najviši u Novom Pazaru (Martinović i Rovčanin, 2009: 138).

Rezultati istraživanja koji se odnose na razlike između pripadnika bošnjačke i srpske nacionalnosti, s osvrtom na međureligijski dijalog u regionu, ovde se sada prvi put objavljuju.

U ovom istraživanju, najvažnija uloga kojoj ispitanici daju važnost u razumevanju međusobne bliskosti jeste, dakle, brak, pri čemu se veća važnost za stupanje u brak s pripadnikom druge nacije i vere pridaje sestri ili bratu nego sebi samome. Dakle, razlikama je najviše doprinelo pitanje: Da li ste spremni da vaša sestra ili brat stupe u brak sa pripadnikom druge nacije? Svakako, ovde je važno naglasiti da je nedostatak u upitniku to što nije razgraničio razlike između brata i sestre, jer se i tu pojavljuju različiti stavovi. Potom ide pitanje vlastitog braka i poželjnosti druge vere i nacije za taj

odnos. I u drugim istraživanjima brak je bio najzaštićeniji odnos, ali ovde je novina u tome što se pokazalo da je brak najvažnija uloga, a sestra najzaštićenija osoba – ona se posebno čuva od stupanja u brak s pripadnikom druge vere, i to u islamu. Od ostalih uloga važnost se najviše pridaje susedima, komšijama, zatim nastavniku, pa šefu na poslu, pa prijateljima; na kraju su turisti, za čiju se nacionalnu i versku pripadnost mnogo ne pita.

U pokušaju da saznam o kojim se pitanjima najviše razlikuju stavovi Srba i Bošnjaka, uradila sam diskriminantnu analizu, čime smo dobili hijerarhiju etničkih grupa do čije bliskosti, odnosno odstojanja je ispitanicima stalo. Naime, na početku stoje oni koji doprinose razlikama – što je u skladu s poznatim principom: prijatelj mog prijatelja je i moj prijatelj, ili: prijatelj mog neprijatelja i moj je neprijatelj. Za ovaj region, hijerarhija doprinosa razlikama izgleda ovako: Bošnjak; Srbin; Rus; Vlah; Crnogorac; Albanac; Rumun; Bugarin; Kinezi; Mađar; Slovak; Nemač; Makedonac; Amerikanac; Holandani; Rom; Hrvat; Slovenac.

Prema rezultatima dobijenim putem diskriminantne analize, razlikama između Srba i Bošnjaka najviše doprinose razlike prema različitim nacijama i njihovoj verskoj pripadnosti. Drugim rečima, Srbi se osećaju bliskim s Rusima i Crnogorcima, dok je odnos Bošnjaka bliži s Albancima. Razlike prema ostalim nacijama postepeno se smanjuju kada su u pitanju narodi kao sto su: Slovaci, Nemci, Makedonci, Amerikanci, Holandani, Romi i Hrvati; najmanje se razlikuju u odnosu prema Slovencima.

Međusobna bliskost i distanca Srba i Bošnjaka skoro je simetrična: koliko su u kojoj ulozi prihvaćeni Srbi od Bošnjaka, toliko su i Bošnjaci prihvaćeni od Srba. Naime, 15% Srba i 15% Bošnjaka nema ništa protiv da njihova sestra ili brat stupe u bračni odnos s pripadnikom Srba odnosno Bošnjaka. Za vlastiti verski mešoviti brak spremno je 17% ispitanika. Na rukovodećem položaju polovina ispitanika radije vidi pripadnika svoje nacije, dok su sve ostale uloge prihvatljive za 70 do 90 posto ispitanika. Dakle, kada je reč o međusobnim odnosima Srba i Bošnjaka, ostalo je 10% onih koji ih ne žele niti u ulozi turiste.

Kada je reč o drugim nacijama, koje uglavnom ne žive na ovim prostorima, možemo ih grupisati u nekoliko kategorija, kao što su: zemlje bivše SFRJ, evropske države i nacije, velike sile, susedne države, itd. Generalno gledano, ima ljudi koji su naklonjeni

zemljama *bivše SFRJ*, i onih koji imaju gard prema njima; zatim, onih otvorenih ka *Evropi* (Holandanima, Nemicima), onih sa posebnim odnosom prema *velikim silama* poput SAD, Rusije i Kine, kao i onih naklonjenih *komšijskim zemljama* (Bugarskoj, Rumunji, Mađarskoj).

Pitanje koje se odnosi na Albance kontroverzno je: može se odnositi na to kako je uzimaju kao susednu zemlju ili kroz to kako vide problem s Kosovom, ali i religijski – mada je poznato da ima i Albanaca pravoslavaca i Albanaca katolika, ali to upitnikom nismo bili u stanju da razlikujemo. Najviše ljudi *brak* uzima za najbliži odnos (ili pak smatra tu osobu druge nacije izuzetkom, za koji treba da zahvali svom dobrom izboru i umeću procene). Primetila sam da se među ispitanicima mogu primetiti pojedinci koji uvek hoće da budu *prijatelji* i oni koji neće nikakve kontakte druge vrste.

Srbi znatno više nego Bošnjaci prihvataju navedene nacije, koje su sada poređane po tome koliko su u ulogama koje su navedene prihvaćene. U svim ulogama od Srba su prihvaćeni prvo Rusi, pa Crnogorci (osim u ulozi šefa), Makedonci, Bugari, Slovaci, Rumuni, Mađari, Kinezi, potom Holandani, a onda Amerikanci s rasponom od 25% do 89%. Raspon prihvaćenosti Amerikanaca ide od uloge za brak (gde je kod Bošnjaka 24%) do turiste (93%). Naravno, uvek je brak kategorija u kojoj su Srbi spremniji za verski i nacionalno mešoviti brak. Srbi više prihvataju Rome iako su odgovori o pitanju braka identični i za Srbe i za Bošnjake. Samo 6% ispitanika spremno je da stupi u brak s Romom/Romkinjom, a 81% ih prihvata za turistu.

Veća bliskost Bošnjaka s Albancima pokazuje se u tome što su oni u svim kategorijama više prihvaćeni, a raspon ide od 25% onih koji bi stupili u brak s Albancem / Albankom, pa do 89% onih koji bi ih prihvatili kao turiste, što je u ovom istraživanju najprihvaćenija uloga. Posle Albanaca su Amerikanci, pa onda Hrvati oni koje Bošnjaci prihvataju više nego Srbi.

Što se tiče Crnogoraca, oni su srpski miljenici, ali ih i Bošnjaci rado prihvataju. Najveći broj Bošnjaka (93%) bi se isključivo oženilo / udalo za pripadnika iste nacije i vere, dok u slučaju stupanja u brak s pripadnikom / pripadnicom druge nacije, Crnogorci stoje na prvom mestu poželjnosti (36%). Nemci su takođe više prihvaćeni od Bošnjaka, i to u svih devet uloga. Ipak, procenat onih koji bi stupili u brak s Nemcem skoro je isti i kod Srba.

Kao zaključak istraživanja može se reći da je poželjno da brak i vlast ostanu u rukama vlastite nacije. Kada je reč o razlikama između Srba i Bošnjaka, ekstremniju poziciju zauzimaju Bošnjaci jer je 9% Bošnjaka zaokružilo samo svoju naciju u svim ulogama, dok je kod Srba to učinilo 6%. Među Srbima je 6% zaokružilo sve nacije za sve uloge, dok je među Bošnjacima to učinio samo 1%. Međutim, značajno je napomenuti da je bilo znatno više nacija koje pripadaju hrišćanskoj religiji, te su Srbi imali i više mogućnosti da budu pozitivni prema njima, kao i da je u upitniku nedostajalo pitanje odnosa prema Turcima i arapskom svetu.

### **Međureligijski dijalog i tolerancija**

Rezultati istraživanja etničkih odnosa u jugozapadnoj Srbiji prikazani su na okruglom stolu u Prijepolju, koji je održan u sredu, 31. marta 2010. godine. Okruglom stolu prisustvovalo je preko 80 učesnika, među kojima su bili predstavnici triju religijskih zajednica, zatim predstavnici lokalnih uprava i nevladinih organizacija iz svih 6 opština iz jugozapadne Srbije, kao i predstavnici obrazovnih institucija i medija. Posebno je značajno to što je među učesnicima bila i grupa od dvadesetak srednjoškolaca, predstavnika Omladinskog parlamenta, što je dalo poseban kvalitet okruglom stolu: mladi su svojim dolaskom i aktivnim učešćem pokazali da je međureligijski dijalog i za njih itekako interesantna tema. Mladi su bili u prilici ne samo da čuju kako razmišljaju i kako svoj doprinos međureligijskom dijalogu daju njihove starije kolege nego su i sami aktivno doprineli vrlo živoj i konstruktivnoj diskusiji.

Okrugli sto otvorio je Slobodan Martinović; on je pozdravio goste, pre svega predstavnike verskih zajednica, i naglasio da se prvi put na ovakvim skupovima nalazi predstavnik katoličke crkve. Okrugli sto je potom pozdravio Željko Danilović, predstavnik IKV Pax Christi Holandija, koji je rekao da se divno oseća što vidi tako veliki broj ljudi. On je iskazao nadu da će spoj mladosti i iskustva uroditi plodom u zajedničkom nastojanju da se radi na unapređenju međureligijskog i međuetničkog dijaloga. Nada se, dalje, da će se zajednički otići još jedan korak dalje u tome pogledu (što se i ostvarilo). Bert Van der Linde, savetnik na projektu, pozdravio je skup i pozvao na diskusiju – nakon prikazivanja rezultata.

Slika o religijski drugom faktor je koji utiče na saradnju ili formiranje distance prema tom drugom. Različite grupe i njihovo međusobno razumevanje, kao i hijerarhija moći – to je bio predmet istraživanja. Odnosi mogu poći od intimnih i toplih i doći do ravnodušnih i neprijateljskih. Dakle, postoje dve dimenzije: jedno su naša osećanja: koliko volimo ili ne volimo, a drugo je moć; koliko smo spremni da onaj religijski drugi bude neko ko ima moć – bilo na lokalnom nivou ili generalno. Disciplina i kontrola – kao dimenzija preko koje se ispitivalo međusobno razumevanje različitih religija i nacija, svakako ima uticaja i na emotivnu dimenziju osećanja prihvaćenosti i odbačenosti. I u toj dimenziji pojavljuju se dve paralelne sfere: ona koja otkriva vlastito osećanje prihvaćenosti i odbačenosti od nekog drugog, ali i kao vlastita spremnost da se prihvati neko ko je religijski drugi.

Prema rezultatima istraživanja, koji su predstavljeni samo ukratko, i više kao poziv na dijalog, etnička distanca na ovim je prostorima uslovljena religijskim razlikama. U Vojvodini je verski pluralizam znatno naglašeniji usled brojnosti različitih verskih zajednica, ali svuda postoji centar u kome najviše šanse za društvene uloge i bliske odnose imaju najbrojnije verske zajednice, a postepeno se udaljavaju od moći i ljubavi manjinske grupe, od kojih se neki nalaze na samoj margini društva.

Istraživanje bliskosti i udaljenosti znači utvrđivanje šta je to što u stavovima razdvaja pravoslavne od muslimana: ko su čiji prijatelji i na koje države se gleda s naklonošću; kome se više veruje, kojim se nacijama radije približavaju, a od kojih se distanciraju. Priču o drugim nacijama i njihovom prihvatanju ili odbacivanju važno je uporediti i s pitanjem koliko su ispitanicima navedene i istraživane nacije poznate: da li se zna iz ličnog iskustva, tj. poznaje li se neko od drugih, ili veći broj drugih, ili je sve samo simbolički govor o nečemu drugom.

Posle prikazivanja rezultata istraživanja reč su imali predstavnici verskih zajednica. Prvo je govorio predstavnik katoličke, potom, pravoslavne pa islamske zajednice, a onda su saradnici na projektu prikazali svoje „male“ aktivnosti.

Predstavnik Rimokatoličke crkve govorio je o karakteru svoje crkve, koja je univerzalna i nadnacionalna, te je i sam upućen na internacionalnost. Ukazao je na specifičnosti područja bivše Jugoslavije, na kašnjenje formi razvoja pa i na kašnjenje u rađanju



nacionalnih država. Osim toga, ovde su česte promene državnih režima, pa i imena država, što je uticalo na to da religija postane ono što održava identitet ljudi. Pozvao je na negovanje bitnih zajedničkih potreba, na osećanja ljudskosti i solidarnosti, što se bazira na osećaju stvorenosti. Osim toga, hrišćani su pozvani da vole čoveka, on je kapital sam po sebi. Pozvao je na poštovanje ljudskih prava, ukazao na proces globalizacije koji je stvorio veze koje su neizbežive. Moral je postavio u prvi plan, založio se za poštovanje granica, i za ljubav kao najviše načelo.

Predstavnik Srpske pravoslavne crkve izrazio je zadovoljstvo što može da čuje predstavnike katoličke crkve i islamske zajednice. Izlaganje je otpočeo Hristovim zapovestima o ljubavi prema Bogu, a zatim sebi i bližnjima, koje su vertikala i horizontala – one čine hrišćanina, a to se ogleda u simbolu krsta. Ljubav tek kroz obe dimenzije čini krst. Takođe je citirao stihove iz Svetog pisma koji svedoče o jednakosti svih ljudi. Ljudska iskušenja su, dodao je, izazov za sve religije – izazov da se pomogne čoveku. Doprinos ovom društvu može se dati isticanjem sličnosti među nama, a ne naglašavanjem razlika.

Predstavnik islamske zajednice je stihovima iz Kur'ana, poslednje sure, pozdravio prisutne u ime Islamske zajednice. Uputio je molitvu za mir, ljubav među ljudima i spasenje čovečanstva od propasti koja mu pretila. Toleranciju je definisao kao ključno pitanje, koje stoji na početku, još od Kaina i Avelja, kao i problem pretenzija na neograničenu moć. Pravila tolerantnog ponašanja i života na jasan način su izrečena u svim svetim spisima, a upućena su svim ljudima na zemlji. Bog je hteo da budemo različiti i da se međusobno upoznajemo. Razlog je to za povezivanje a ne svađe i sukobe. Međutim, u ličnom iskustvu imam ima iskustvo izdaje od pripadnika vlastite vere, što je podelio s prisutnima na skupu, čime je izazvao predstavnike islamske zajednice druge grupe, i pokrenuo diskusiju u kojoj su se međusobno osuđivali. Dakle, primerom je pokazao kako izgleda unutarreligijska i unutaretnička netolerancija. Propise objavljene u svetim knjigama krše i oni koji ih tumače, predstavnici samih vera; na kraju je zatražio pomoć od organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava. (Konkretno, reč je o njegovoj magistarskoj diplomi koju je stekao na Univerzitetu u Novom Pazaru, a koju mu tamo nisu hteli izdati; diploma mu je potrebna radi nastavka doktorskih studija.) Inače, zanimljivo je bilo i to što je

kazao da njegov rad s horom, koji je bio sastavljen od verski i nacionalno mešovite grupe pevača, nije bio s odobravanjem prihvaćen – u verskoj zajednici više se insistiralo na održavanju homogene strukture. (Na slične primere naišla sam i u razgovorima sa drugim pevačkim grupama – mnoge su bile odbačene od svoje verske zajednice zato što su za članove primali i pripadnike drugih verskih zajednica.)

U daljem radu okruglog stola partneri na projektu predstavili su svoje aktivnosti. Iz Novog Pazara, o radu je govorila kolegica; ona je prisutnima predočila da su u okviru projekta posetili verske objekte u Novom Pazaru, posle čega su organizovali debatu u kojoj su učestvovali predstavnici verskih zajednica. Debatu je pratila televizija i brojni mediji, što ukazuje na važnost teme za ovo područje. Mladi su govorili o iskustvima života u multietničkoj sredini, o tome šta je to što čini život bogatijim, i šta je to što nas spaja. Mladi, rečeno je tamo a pokazano i na ovom skupu, ne znaju dovoljno o religijama drugih, te su sada imali priliku da čuju, što omogućuje i međuverški dijalog, i deluje na prevladavanje predrasuda, koje često nastaju usled nepoznavanja drugih.

Sjenica je opština u kojoj ima najviše tolerancije, ali postoje i opasnosti; one vrebaju najčešće iz medija i neodgovornog političkog marketinga. Pomenut je u tom smislu književni susret s Muhamedom Abdagićem, književnikom koji je ne svojom krivicom bio disident, sam morao da štampa svoje rukopise. Ideja multikulturalnosti, saglasili su se svi, najznačajnija je tema. Ukazano je na značaj intelektualne elite. Na kraju prikaza prvog dana skupa treba pomenuti još jednu bitnu činjenicu: bilo je i učesnika iz okolnih država. Drugog dana na okruglom stolu govorilo se o književnosti, o tome da ona može biti i sredstvo i blokada za interreligijski dijalog.

Ženska inicijativa iz Priboja, bavila se, dodatno, temom *Učinimo život bogatijim*. Inspiracija za ovu aktivnost proizišla je iz istraživanja u kome se pokazalo da je brak mesto najvećeg distanciranja. Oni su zato organizovali seminar, debatu, i televizijsku emisiju koja je to snimila. U debati su učestvovali dve ekipe učenika srednjoškolskog uzrasta, koje su navodile argumente za i protiv verski mešovitih brakova. Debatu je prethodio jednodnevni seminar, u kome su učenici pripremljeni za temu, sama debata trajala je 18 minuta, i prikazana je na Televiziji Priboj. Kampanja koja

je usledila imala je za cilj da se podstakne dijalog između predstavnika verskih zajednica o zajedničkim problemima kao što su narkomanija, nasilje, problemi mladih.

Forum žena (TV Forum) iz Prijepolja je svoju „malu“ aktivnost realizovao pod nazivom *Međureligijski dijalog i mladi*. Produkcija TV Forum 2010. je emisija koja je trajala 25 minuta. U emisiji se pošlo od stava da postoji potreba za dijalogom i tolerancijom svih naroda. Počelo se od antičkog perioda, predstavljeni su tekstovi iz Biblije i Kur'ana, stiglo se do savremenih termina koji se odnose na toleranciju i identitet; prikazano je, zatim, kako se u svim verskim tradicijama i učenjima može pronaći dobra poruka za međusobno poštovanje i dijalog. Emisija ima i edukativni karakter: prikazani su dokumenti kao što je Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, proglašena 1981. godine, kojom se zalaže za ukidanje svih oblika diskriminacije i netolerancije na osnovu veroispovesti i verskog uverenja. U emisiji je učestvovalo četvoro mladih ljudi, srednjoškolaca, jedna teološkinja i jedan profesor islamske pedagogije. Bio je organizovan i okrugli sto na kome su učesnici takođe bili mladi iz Kancelarije za mlade Prijepolje.

U diskusiji koja je usledila posle svih predstavljanja, pokrenuta su brojna pitanja: kakav je odnos religije i nacije; koliko možemo biti zadovoljni verskom nastavom u školi... Čuo se predlog da se uči i o drugim religijama, jer su ljudi ovde više upućeni jedni na druge, a ne znaju čak ni kako se treba ponašati u kojoj situaciji. Moguće da distanciranje jednih od drugih proizlazi i iz neznanja kako da se ponašaju u pojedinim situacijama. Ovaj predlog značajan je zato što se od veronauke došlo do potrebe posedovanja religijske kulture.

Poddele unutar verskih zajednica takođe su bile predmet razgovora, a brojna pitanja uvek su upućivana predstavnicima tih zajednica. Zaključeno je da su opterećenja iz prošlosti nešto što stoji kao barijera međusobnoj saradnji. Manjinski narodi se plaše. Ukazano je na značaj principa reciprociteta i potrebe za ravnopravnošću. Nekoliko učesnika u diskusiji naglasilo je da su potrebni zajednički naponi radi poboljšanja kvaliteta života i unapređenja moralnog ponašanja. Takođe se ukazalo na ekološke probleme, i na potrebu zajedničkog delovanja da se čovečanstvo sačuva od propasti. A to se može postići ako se izgrađuje poverenje, a ne da se svađa i sukobljava.

Na kraju su predstavnici verskih zajednica odgovarali na pitanja postavljena u toku diskusije. Predstavnik SPC ukazao je da se u zajedničkom životu najbolje uči ako uče jedni od drugih. Svoju uznemirenost iskazao je rečima koje se odnose na žrtve: rekao je da s poštovanjem treba govoriti o svim žrtvama, a ne samo o svojim. O formiranju Hrvatske pravoslavne crkve govorio je povezujući to sa NDH. Predstavnik katoličke crkve naglasio je razliku između religije i vere. Religija je javna stvar, i državu zanima na kojoj se osnovi ljudi udružuju. Vera je pitanje savesti, i to je privatna stvar.

Svi su bili zadovoljni organizacijom, i to su javno iskazali. Naglasak je bio na međusobnoj toleranciji i međusobnom uvažavanju. Svi predstavnici verskih zajednica ukazali su na univerzalni karakter svojih religija. O odnosu crkve i države predložili su partnerski odnos. Učesnici su naglasili da postoji velika potreba za organizacijom ovakvih i sličnih aktivnosti, jer se samo kroz konstruktivan i permanentan dijalog mogu kreirati preduslovi za skladno i kvalitetno zajedničko življenje.

### **Izgradnja međusobnog poverenja**

Šta je to što omogućava svakodnevni život ljudi na jednom prostoru? Da li je potrebno da imaju školu, crkvu, zdravstvenu ustanovu? Koji su to neophodni elementi opstanka? Da li je ekonomska sfera i bogatstvo presudno, ili je to možda naučna sfera, obrazovna, ili pak verska? Ne ulazeći u vrednovanje pojedinih ustanova, želim da naglasim da iznad svega toga, i u bilo kojim uslovima, stoji nešto što se zove međusobno poverenje – to je u temelju svih drugih odnosa. Kada se sklapa brak, i taj odnos je bez poverenja nezamisliv. Osim ove dijade emocionalnosti, iz koje i nastaje porodica i na kojoj se temelji društvena reprodukcija, i svaka druga grupa kao svoj integrativni faktor ima odnos poverenja. Poverenje je presudno i u religiji; ono je usmereno pre svega prema Bogu: bez vere nema ni verske zajednice.

„Poverenje podrazumeva instinktivno, bespogovorno verovanje u nešto. Pouzdanje podrazumeva svesno poverenje za koje postoje dobri razlozi, definitivni dokazi ili prošlo iskustvo. Pouzdanje je više stvar mozga, više je sračunato i zasniva se pre na

očekivanju nego na poverenju. S druge strane, poverenje može da bude, a neretko i jeste, instinktivno, ono nema strategiju i slobodno se pruža, ono je nešto poput ljubavi. Prisustvo ili odsustvo poverenja može da načini snažne razlike u našem životu“ (Gibb, 1978: 14).

Erik Erikson (1963; 1976) naglašava da emotivni razvoj traje tokom celog života. Ljudski razvitak čini niz progresivnih rešavanja sukoba između potreba i društvenih zahteva. U svakoj fazi osoba razrešava specifičnu krizu, tek potom može da uznapreduje do sledećeg skupa problema. Poverenje se na individualnom planu formira u prvoj godini života i to je ujedno prva faza emotivnog razvoja prema Eriksonu. Osećanje poverenja obuhvata pozitivan stav jedinke prema sebi i prema drugim ljudima, a u ovoj razvojnoj fazi prepoznaje se u dobrom snu i odsustvu uznemirenosti i kad majka nije u vidokrugu deteta. Jerotić (1991; 1994) u uspešno prepoznatom poverenju opaža i zametke vere. Druga faza je faza sticanja autonomije, potom ide faza sticanja inicijative, faza usvajanja odgovornosti, faza formiranja identiteta, pa faza intimnosti, reprodukcije i integriteta.

„Ovih osam faza započinje fazom poverenja, naspram nepoverenja, još u vreme ranog detinjstva. Da bi se pojavio ego identitet, dete mora da razvije osećaj poverenja u sebe i u svet. Takvo poverenje zasniva se na osećaju da postoje ljudi u detetovom svetu na koje ono može računati za utehu i brigu... Ako se ne obraća pažnja na detetove potrebe, dete neće razvijati osećaj poverenja i osećanje da je svet sigurno mesto za život“ (Zigler, Stevenson, 1993: 50).

Pitanje poverenja, po teoriji Abrahama Maslova (1982: 148) jeste primarno jer je, u hijerarhiji motiva, potreba za sigurnošću jača od potrebe za ljubavlju. Osećanje poverenja u druge, kao i samopouzdanje, najbitniji su preduslovi mentalnog zdravlja. Poverenje možemo smatrati temeljnim i za društvene odnose i društveni razvoj. Ako je moguće paralelno posmatrati razvoj pojedinca i razvoj društva, poverenje je ono bez čega se ne može graditi nijedna zajednica, od bračne do državne.

Poverenje je nešto što se uči. Osnovno poverenje, koje se stiče u prvoj godini života, temelj je razvoja ličnosti i njenog odnosa prema širim društvenim zbivanjima. U toj fazi iskustvo je jedini metod učenja, tačnije – iskustvo sa roditeljima i njihovom

sposobnošću da odgovore na potrebe deteta. Poverenje razvija čitav niz karakteristika ličnosti, koje se uobličavaju iskustvom i postaju mentalno uvrežene. One uobličuju ličnost kao i spoznaju iskustva, njeno promišljanje i prenos s emotivnog u racionalni, katkada i verbalni izraz (Kuburić, 2009).

Uzajamno poverenje neophodan je uslov za slobodu govora. Atmosfera u kojoj možemo da uspostavimo ravnotežu i vodimo slobodne razgovore predstavlja atmosferu poverenja. Štaviše, empirijsko istraživanje ukazuje na preciznu prirodu takve atmosfere. Poverenje u Boga čini suštinu svake religije, a to poverenje može se izgraditi jedino putem međusobnih odnosa, ili je ono to koje uobličava odnose među ljudima. Poverenje se izgrađuje postepeno; lako može da nestane i teško ga je ponovo steći.

Balkan je odvajkada poprište brojnih društvenih sukobljavanja, i to je nešto što traje već vekovima. Posledice tih nereda su pobeđe i porazi, sećanja i osvete. Kako da opišemo početak novog veka na Balkanu kad je o međusobnom poverenju među narodima reč? Da li je uopšte moguće ponuditi jedinstvenu sliku ili postoje varijacije? Ko je u središtu, i gde je uopšte središte događaja na Balkanu? Prema relevantnim istraživanjima, posle 90-ih godina prošlog veka jasno je da je religija ponovo zadobila čelnu poziciju – stepen religioznosti veoma se povećao, pre svega u smislu konfesionalne pripadnosti, a kad je o stepenu poverenja u institucije državnih sistema reč, na prvom mestu našle su se verske zajednice (Kuburić, Z. i A. Kuburić, 2010).

Predstave o religijski drugom na Zapadnom Balkanu, prema rezultatima istraživanja iz 2006. godine, jasno ukazuju i na položaj religije u pluralističkim društvima (Christian Moe, 2008: 9). „Drugi“ se većinom odnosi na ljude koji pripadaju religiji koja u datom društvu nije dominantna religija, što znači religija sa kojom se manje-više identifikuje narod koji u toj sredini preovlađuje. Religija je, tako, značajan činilac etničkog identiteta katoličkih Hrvata, pravoslavnih Srba i muslimanskih Bošnjaka, koji su svi Južni Sloveni i svi govore gotovo istim jezikom. Albanski etnos, s druge strane, definisan je potpuno različitim, tj. albanskim jezikom. U slučaju Albanaca, dakle, religija ne predstavlja niti faktor jedinstva niti različitosti – reč je o multireligijskom narodu. Ova studija o „religijski drugom“ (Moe, 2008) nastajala je istovremeno s početkom istraživanja *Balkan Monitor-a*, tako da možemo

da uporedimo rezultate vezane za problem distance i poverenja. Da li postoji ikakva veza između predstava o drukčijim religijama i poverenja u druge? (Kuburić, Kuburić, 2010).

Slika o religijski drugom formirala se vekovima i prenosi-la s generacije na generaciju, bazirana na ličnom iskustvu i prenetom pamćenju, istorijskim podacima, ali i interpretirana u svetlu savremenih događanja. Balkan je prostor na kome su evidentni konflikti, migracije, podele, međusobno distanciranje i nepoverenje isto kao i srdačnost, otvorenost i spremnost za saradnju (Kuburić, 2008: 194).

Socijalni kapital je povezan sa dimenzijom poverenja. Za društva u kojima preovlađuju odnosi poverenja kažemo da imaju socijalni kapital, tj. da su bogata društva. Bitno je primetiti da nije isto ljudski kapital i socijalni kapital. Ljudski kapital utemeljuje se u obrazovanju, to je akumulacija znanja koje imaju stručnjaci. Međutim, socijalni kapital odnosi se upravo na stepen poverenja među ljudima, i ne nalazi se u kognitivnoj već u emotivnoj i akcionoj komponenti. U svim grupama imamo aktivne i pasivne članove, a socijalnom kapitalu doprinose samo aktivni članovi.

Pojam *socijalni kapital* prvi put je upotrebljen 1916. godine, u izveštaju o seoskim školama američke savezne države Zapadna Virdžinija, u značenju onoga što omogućava svakodnevni život ljudi, njihovo međusobno povezivanje – upravo ono dovodi do akumulacije socijalnog kapitala. Ono što čini socijalni kapital jesu: mreže, norme i poverenje, tj. poverenje možemo nazvati indikatorom socijalnog kapitala. Drugim rečima, socijalni kapital zavisi od faktora kao što su nivo poverenja i poštovanje normi u ponašanju; one stoje u međusobnoj korelaciji. Socijalni kapital nije statična kategorija, on se menja u zavisnosti od konteksta vremena i mesta.

Ono što se u literaturi može pronaći jeste ideja da se socijalni kapital održava preko sistema reciprociteta. Na primer, potrebno je u socijalnim odnosima održavati međusobne posete, uzvraćati usluge i održavati prijateljstva preko sistema reciprocnosti. Ako se zajednica održava na račun jednih, dolazi do disbalansa, što takvu zajednicu urušava. Kao digresiju navodim primer disbalansa u jugoslovenskom društvu: ono jeste predstavljalo bogatstvo u različitosti, ali je tu bilo očigledno stalno ulaganje razvijenih u nerazvijene delove, i neravnopravnost. Prema Burdijeu, jedina razlika između socijalnog, s jedne strane, i ekonomskog i kultur-

nog kapitala, sa druge, odnosi se na recipročnost u poštovanju normi – koja je kod socijalnog kapitala nešto rizičnija nego u slučaju druge dve vrste kapitala (Bourdieu, 1985: 254).

U literaturi koja se bavi socijalnim kapitalom ističe se ideja o značaju udruživanja ljudi na različitim nivoima, te da se na porodično udruživanje nadovezuju mogućnosti koje pružaju: obrazovni sistem, verske zajednice, nevladina udruženja i dr., kako bi se pojedinac oslobodio ograničenja socijalne grupe u kojoj je rođen.

Značajno je navesti i stanovište Fukujame, koji ima knjigu upravo o poverenju – *Trust* (1995). Fukujama razlikuje četiri tipa socijabilnosti (društvenost ili udruživanje). Prvi tip socijabilnosti, *porodična socijabilnost*, otelevljuje se kroz porodične odnose; drugi tip nastaje na osnovu dobrovoljnog udruživanja – *spontana socijabilnost*, dok je treći tip *državna socijabilnost*, neka vrsta kvazi-forme jer podrazumeva državnu intervenciju. *Anomična društvenost* je stanje bez ikakvog socijalnog kapitala. Socijalni kapital obuhvata sve modalitete društvenosti osim četvrte, anomične situacije. Dakle, Fukujama ukazuje na ključne aktere: porodicu, zajednicu i državu. Iz porodičnog okvira počinje izgradnja „uzajamnog poverenja“ tako što kod članova utemeljuje verovanje da će svi ostali pripadnici zajednice poštovati norme. Fukujama ukazuje da se gomilanje socijalnog kapitala odvija u obliku koncentričnih krugova – od porodice, preko zajednice, do države.

Proces izgradnje socijalnog kapitala ili, bolje rečeno, odnosa poverenja, takođe je vrlo značajan. Fukujama smatra da u tome ključnu ulogu imaju kulturni mehanizmi kakvi su religija, tradicija, običaji. Proces izgradnje poverenja nije voljan i nije racionalne prirode, on nastaje u toku ranog socijalizacijskog perioda – navikavanjem na norme zajednice (Fukujama, 1997: 36–37).

Fukujama smatra da su, u istoriji razvoja SAD, ključnu ulogu kod religijskih grupa imale kohezija grupe i solidarnost u poslovnim aktivnostima. Ovo dalje znači da je u protestantskoj Americi kapitalizam izgrađen na socijalnom kapitalu, a ne samo na štedljivosti, tj. na protestantskoj etici, kako je ukazivao i Veber.



## Zaključak

Ako imam pravo da na kraju ove knjige kažem nešto i o sebi, reći ću najpre da sam ovu knjigu pisala dugo, akumulirajući vlastitu prošlost, živeći u svemu onome o čemu sam pisala. Izbor teme – verske zajednice i njihovi međusobni odnosi – nije plod slučaja, već razmišljanja o životu i onome što sam videla i čula. To što sam izabrala da posebno prikažem Kruševac i Dvoransku parohiju, takođe nije stvar slučaja. Ja sam rođena u Kruševcu, tamo sam odrasla i započela svoje obrazovanje, u Kruševačkoj gimnaziji. Moj duhovni život, tj. versko pripadanje upisano je u knjigu krštenih u Dvoranskoj parohiji, budući da je tamo rođen moj otac.

Živo se sećam i sela svoje majke, sela Jablanica, takođe blizu Kruševca, s druge strane reke Rasine, na kojoj sam provodila skoro sve letnje raspuste. Sećam se svih sabora na koje smo išli, i crkava oko kojih su sabori organizovani, i manastira Naupare. U to vreme to je bilo više u funkciji susretanja simpatija i prvih ljubavi, i nije imalo nikakve veze s religijom. Uživala sam da gledam kako ljudi igraju u kolu u čijem centru svira živa muzika, virtuozni harmonikaši sa dugmetarama, koje je pratio ritam kontrabasa.

Posebno pamtim rođenje svog brata od ujaka, 1964. godine, koje sam gledala svojim očima, slučajno se našavši na pragu stare kuće u kojoj je ujna bila sama i, u pokušaju da ustane iz kreveta, porodila se. Učinilo mi se to tako lako i prirodno. Moja ujna još uvek može da posvedoči kako je to bilo, kako je rodila sinove u staroj kući pored bunara, na zemljanom podu. Imala sam običaj da sedim na pragu te kuće, ispred koje je bila stara kajsija. U njenoj hladovini često su se igrali crni pas sa belim šapama, koga sam jako volela jer me je redovno pratio na putu do Kruševca, i crno-bela mačka, koja je imala običaj da noću uđe kroz prozor i legne u moj krevet kraj mojih nogu. Oni su bili moje omiljeno društvo jer su umeli tako lepo da se igraju u dvorištu. Znala sam da su pas i mačka paradigma sukoba. Međutim, ovi moji ljubimci kao da su to pretvorili u međusobnu svakodnevnu zabavu, opstajući u istom domaćinstvu čitav svoj život.

Slike detinjstva iz rodnog sela mog oca, Dvorane, nisu brojne jer je majka mog oca umrla kada je on imao samo 5 godina, a deda se nije ponovo ženio, i mene kao dete nije imao tamo ko da čuva. Tamo su me samo krstili, bez mog znanja i sećanja, neposredno posle rođenja. U Dvorane sam odlazila uglavnom kada se nešto događalo: na porodičnu slavu za Arandelovdan i kada bi neko umro. Sećam se dedine smrti. I to je bilo nekako prirodno, bez mnogo emocija. Deda je bio star (rođen 1902) i pred smrt je pozvao svoju decu da se pozdrave i da im nešto kaže. Moj otac, a i mi s njim, došli smo iz grada kolima, ali nešto smo kasnili, zbog oćevog posla. Deda je pitao: „Gde si dosad, samo tebe čekam da se oprostimo.“ Moj otac ga je pitao: „Pa je l' baš mora da se oprostimo?“ Pozdravili su se kao da on ide na neki put. Deda je rekao svima šta je imao, posebno oko organizacije sahrane, okrenuo se prema zidu i umro. Strina je upalila sveću. Bilo je to 1976. godine. Sećam se da smo nosili krst, išli u koloni i međusobno pričali, čak smo se i smejali nekim trenutnim dogodovštinama. Deda je inače bio vernik, čitao je Sveto pismo intenzivno i redovno. Meni je dao poruku da biti vernik nije lak put, da to ne može svako, ali da se na kraju isplati.

O tom putu, i putevima drugih koji vode ka Bogu, pisala sam i u ovoj knjizi. Prethodne knjige imale su više analitički karakter. Ovde sam se trudila da sintetički i komparativno prikazem verski život u Srbiji, ne zaboravljajući društveni kontekst i istorijska kretanja. Osim uvida u dokumentaciju i analize rezultata različitih istraživanja, a ponajviše vlastitih, posetila sam skoro sve verske zajednice, prisustvovala nebrojano puta bogosluženjima, snimala obrede, i razgovarala sa vernicima i njihovim vođama. Osim verske elite, koja uvek daje ton verskoj klimi, pitali smo za mišljenje i obične ljude, građane, mlade, tj. predstavnike svih uzrasnih i obrazovnih nivoa, jer se često zaboravlja na glas običnog čoveka, a on zapravo i predstavlja suštinu života, realnost bez posmatrača.

Zaključak koji proizlazi iz ovog istraživanja jeste da je u Srbiji došlo do značajnih promena ne samo u političkom pogledu već i u međureligijskim odnosima. Religija je postala značajan čini-lac stabilizacije i oslonca i individualnog i grupnog identiteta. Od 2006. godine, kada je donet Zakon o crkvama i verskim zajednicama, kao i Pravilnik o registrovanju, u Registar crkava i verskih zajednica, koji vodi Ministarstvo vera Republike Srbije, zvanično su upisane 24 verske zajednice. Prema poslednjem popisu zabeleženo

je 68 različitih kategorija veroispovesti, kada se pogleda kako su se građani izjašnjavali o svom verskom opredeljenju; međutim, za 40 veroispovesti broj pripadnika bio je ispod 100 vernika, pa je to možda jedan od razloga što neke još nisu registrovane.

Pitamo se kako regulisati status onih malih verskih grupa koje nisu dostigle članstvo od 100 vernika, ali i pitanje privatnosti verskog opredeljenja tih 100 potpisnika u svakoj registrovanoj konfesionalnoj zajednici. Istina, 23. oktobra 2008. godine donet je Zakon o zaštiti podataka o ličnosti. U njegovim osnovnim odredbama piše da je cilj ovog zakona da, u vezi s obradom podataka o ličnosti, svakom fizičkom licu obezbedi ostvarivanje i zaštitu prava na privatnost, uz ostala prava i slobode. Zakon se ne primenjuje na obradu podataka koji su dostupni svakome, i objavljeni u javnim glasilima i publikacijama, ili pristupačni u arhivama, muzejima i drugim sličnim organizacijama, kao ni na podatke koje lice, sposobno da se samo stara o svojim interesima, objavi o sebi (*Službeni glasnik RS*, br. 97/2008, 104/2009).

Kada je reč o mogućim izmenama zakona, možda bi mudrije bilo upisivati samo imena zvaničnih predstavnika, a vernike, posebno u zajednicama koje primaju samo odrasle članove, po priznanju vere, zaštititi od mogućih zloupotreba. Reči Isusa Hrista u Jevanđelju po Mateju 18: 20 glase: „Još vam kažem zaista: ako se dva od vas slože na zemlji u čemu mu drago, za što se uzmore, daće im otac moj koji je na nebesima. Jer gde su dva ili tri sabrani u ime moje onde sam ja među njima.“

Od registrovanih verskih zajednica odvojeno su prikazane tradicionalne crkve i verske zajednice od konfesionalnih verskih zajednica. U okviru prikazivanja verskih zajednica dala sam kratke fragmente iz istorije, kratak pregled verovanja, obreda i praznika, kao i socioloških istraživanja tih verskih zajednica, i radove autora koji su u našoj sredini o njima pisali. Najviše pažnje posvetila sam Srpskoj pravoslavnoj crkvi. Analizu verskog života u Dvoranskoj parohiji prikazala sam u kratkom prikazu podataka za XX vek, kao i za prvu dekadu XXI veka. Obratila sam pažnju na socio-demografske karakteristike ovog regiona. Posebno mi se dopadaju intervjui koje sam vodila neposredno pred završetak rada na ovoj knjizi, sa popadijom Radom iz sela Dvorana i sveštenikom Dragićem iz Kruševca. Oboje su bili otkriće za mene, paradigma verskog života pravoslavnih u Srbiji: lepota iskrenosti i jednostavnosti u onome što se

ne vidi, u tihom i istrajnom radu, u ponosu i patnji, u dilemama pred izazovom vremena i potrebi da se ništa ne menja.

Hrišćanske tradicionalne crkve, Rimokatolička i protestantske, sa bogatom istorijom reformacije, nacionalnim razlikama i različitim vremenima nastajanja, veliki su izazov za istraživača, gotovo nesavladiv teren za mali ljudski pogled. Ipak, ponudila sam koliko se moglo, čini mi se dovoljno da pre svega moji studenti steknu orijentaciju za buduća istraživanja.

Od šesnaest konfesionalnih zajednica koje sam prikazala u skladu sa stepenom svojih saznanja i dostupnosti materijala, najviše pažnje posvetila sam pre svega prvoregistrovanoj konfesionalnoj zajednici, Hrišćanskoj adventističkoj crkvi. Kriterijum bi mogao biti i: ona je najrasprostranjenija, najbrojnija u našoj sredini danas; u proteklom periodu tranzicije u Srbiji ona je najviše privukla pažnje incidentima, i kao verska zajednica kondenzovala je u sistem verovanja i stila života brojne zajedničke elemente ostalih religija, prihvatajući mnogošta iz tradicije judaizma, hrišćanstva, protestantizma, i dodajući vlastitu specifičnost eshatoloških učenja. Hrišćanska adventistička crkva, koja u Srbiji postoji celih sto godina, samo je deo svetskog pokreta za buđenje sveta u iščekivanju njegovog kraja. Sve ovo silno podseća na priču o proroku Joni koji je propovedao da će grad Ninevija biti uništen, a zapravo je pozivao na pokajanje i spasenje. Prorok Jona je uspeo, adventisti veruju da će i njima to poći za rukom.

Na istom putu propovedanja Jevanđelja svetu stoje i druge hrišćanske zajednice, baptisti i pentekostalci, sa brojnim drugačijim nazivima svojih lokalnih zajednica; u svakoj od njih mogu se uočiti zajednička verovanja, dok su neznatne razlike, koje su se u određenim istorijskim okolnostima pojavile, uticale da se one rasloje i put nastave pod drugim imenom. Brojni reformatori unutar hrišćanstva imali su najbolju nameru – želeli moralni preporod svoje crkve – a dogodilo se nerazumevanje i sukob sa institucijom.

Na kraju dela knjige o verskim zajednicama nalazi se priča o začetku crkve u Leskovcu, čiji su vernici Romi. Dirljiva priča o isceljenju devojke za čije zdravlje se molio pastor, snažan je uticaj imala na Rome koji su, postajući pentekostalci, menjali svoj stil života, svoje ponašanje i svoj status u lokalnoj zajednici; proces njihovog obraćenja već je predmet jedne doktorske disertacije.

Romi su narod prema kojima skoro podjednaku distancu imaju svi drugi. Prema istraživanju etničke distance, Romi su na margini društvenih odnosa. Kada smo ispitivali verske zajednice, od ponuđenih devet veroispovesti, na margini su se našli Jehovini svedoci. Tako se krug iz centra, u kome se uvek nalazi većinski narod i većinska verska zajednica, širi na one manje u centru, do onih na ivicama, skrajnutih i nepriznatih.

Socijalnu distancu, tj. udaljenost od drugih, prikazala sam oslanjajući se na podatke empirijskih istraživanja u Vojvodini i jugozapadnoj Srbiji. Nije moguće upoređivati te rezultate jer svako područje ima svoje specifičnosti. Upravo zato sam izabrala da u knjizi predstavim jednu nacionalno i verski homogenu sredinu iz Rasinskog okruga, prikazujući verski život i odnose u Kruševcu i selima koja su oko njega. Druga sredina koju sam prikazala putem istraživanja jeste Vojvodina, posve drugačija od ostalih, primer multikonfesionalnosti. Potpuno je drugačija atmosfera u Prijepolju, Sjenici, Priboju i Novom Pazaru. Tamo su dva naroda i dve vere u prilici da dele isti prostor i grade svoje, drugačije odnose sa okolnim narodima i državama.

Od pojedinačnih slučajeva odbacivanja pripadnika pojedinih verskih zajednica, opredelila sam se za svoje najranije sećanje, koje zapravo i jeste pokrenulo kako osećanje empatije tako i naučnu radoznalost. Dogodilo se to početkom mog školovanja (1962): u prvi razred bila je upisana devojčica koja je brzo postala zapažena – subotom nije dolazila u školu i nije jela školsku užinu zbog svinjske masti; zbog toga što su njeni roditelji adventisti, nije bila dobrodošla među drugom decom. Njena verska pripadnost učinila je da joj život postane noćna mora, jer je subotom, tj. već od petka uveče, bila u crkvi sa svojim roditeljima; nedeljom trčala od vrata do vrata svojih školskih drugova tražeći da sazna šta ima za domaći zadatak, a svakog ponedeljka doživljavala poniženje od nastavnika i poraz pred učenicima. Niko od dece nije joj davao informacije o tome šta ima za domaći zadatak, da li po dogovoru s nastavnicom ili samoinicijativnim odbacivanjem, tek – ona je na nastavu dolazila nespremna. Zbog nemogućnosti njenih roditelja da na radnom mestu dobiju slobodnu subotu, i teškog života, posle nekoliko godina iselili su se – prvo u Francusku, a zatim u Sjedinjene Američke Države. Pri kraju mog osnovnog obrazovanja ponovo sam se susrela s adventistima, s porodicom koja je došla sa Kosova. Imali su

troje dece i svi su bili učenici u osnovnoj školi „Nada Popović“ u Kruševcu, u koju sam išla. Ubrzo smo ih svi prepoznavali; i oni su zbog istih problema otišli u Ameriku. Iz ove perspektive izgleda mi da sam već tada počela da radim svoju doktorsku disertaciju, ni sama ne znajući za to. Pitanja koja sam sebi postavljala bila su, otprilike: Koliko su ta deca bila srećna? Kako je moguće da neko bude srećan, a u isto vreme odbačen od svoje okoline? Zašto nisu imali pravo da budu drugačiji? Zašto su morali da odu, i da li je bolje otići, ili ostati i živeti uporno po svome, ili pak odustati i biti kao drugi, ako je ikako moguće?

Da bih saznala kako je biti pripadnik manjinske vere, uradila sam komparativnu studiju porodičnog života pravoslavnog stanovništva u poređenju sa protestantskim (Kuburić, 1995). Srbi koji su prihvatili protestantizam bili su najbrojniji među adventistima, stoga je uzorkom bilo obuhvaćeno preko 500 adventista u Srbiji i Crnoj Gori, među kojima je bilo predstavnika prve generacije adventista, preobraćenika, ali i njihovih potomaka. Svi oni govorili su o tome kako je biti pripadnik manjinske vere. Ono što pokazuju rezultati jeste da religioznost različitog stila života, u odnosu na okruženje, daje snažnu integrativnu moć. Budući tako povezani među sobom, smatraju da su u svet poslani da misionarskim delatnostima šire „trostruku anđeosku vest“, da propovedaju o blizini Hristovog dolaska, s naglašavanjem subote i trezvenog načina života. Međutim, u psihološkom biću mladih prisutna je patnja zbog raskoraka između visokih standarda i osećanja grešnosti ljudske prirode. Tome se pridružuje i sociološki problem međuljudskih odnosa na nivou verskih institucija, odnosa crkve i sekte, odnosa pravovernog i jeretičkog, izdajničkog i sličnog etiketiranja. Uz to, i oni sami unutar sebe dele se na one koji su „rođeni u crkvi“ i „one koji su došli iz sveta“, u smislu nasleđenog verskog identiteta i prihvaćenog na osnovu preobraćenja, napuštanja religije svojih roditelja.

Moja intelektualna radoznalost bila je usmerena na istraživanje uticaja porodice na mentalno zdravlje adolescenata, na proces socijalizacije i religijsku transmisiju. Tokom empirijskih istraživanja upoznala sam veliki broj verskih zajednica i nailazila na one koji su mislili po principu „ko nije protiv vas, s vama je“, ali i na one koji su mislili da oni koji nisu s njima – jesu protiv njih.

Religijske manjine prepoznatljive su po jasnom identitetu, i po tome se odvajaju od drugih. Ipak, nijedna od njih nije bila toliko

prepoznatljiva i toliko „manjinska“ kao što su adventisti. Budući slični judaizmu, kao odraz u ogledalu, zbog negovanja „proročkog dara“ u svojoj sredini, subote, koja im je u samom imenu kao primarno obeležje i čekanja Mesije, adventisti sedmog dana nigde nisu bili naročito dobrodošli, kao što nisu bili ni oni na koje su se ugledali. Birali su zanimanja koja su im omogućavala veću nezavisnost, da bi mogli da svetkuju subotu; birali su i društvo zbog specifičnog stila života vezanog za način ishrane, oblačenja, verovanja. Tako su nastajale oaze socijalnih grupa koje su se ukorenjivale više u vremenu nego na teritoriji, u zajedništvu koje je imalo utoliko jaču integrativnu moć ukoliko je okruženje bilo neprijateljskije raspoloženo.

Možemo se pitati zašto su adventisti bili najnapadanija verska zajednica u Srbiji. Moguće je da su napadi na adventiste poruka otpora protiv globalizacije, koja se u ovoj zajednici prepoznaje po nacionalno mešovitom sastavu vernika, ili zbog isticanja misionarskih aktivnosti kojima pridobijaju vernike iz drugih verskih zajednica, ili zbog velikog broja vernika koji su pre nacionalnog stavili verski identitet, ili pak što sami adventisti u svojim očekivanjima „progonstva“ i skorog Hristovog dolaska, u samim napadima zapravo samo prepoznaju „znake poslednjeg vremena“, te time jača integrativna moć njihove religije.

Možda je odbacivanje adventista povezano s njihovim pozitivnim stavom prema Jevrejima, i sve češćim očekivanjima da će se svet podeliti na one koji svetkuju nedelju i one koji svetkuju subotu. Ta povezanost s judaizmom prepoznaje se i po tome što su brojni Jevreji, ranije, u Srbiji bili njeni vernici i zato što su, čak i u Beogradu, neki adventisti, danas, bili spremniji da se izjašnjavaju kao Jevreji jer im je tako bilo jednostavnije da objasne zašto traže slobodnu subotu. Ova zainteresovanost adventista za Jevreje datira još iz 1848. godine, kada je jedna adventistkinja iz Filadelfije otišla u Palestinu, u Tel Aviv, da propoveda Hrista i drži subotu. Richard Elofer, direktor Centra za jevrejsko-adventističko prijateljstvo (Worldwide Jewish Friendship Center) i predsednik Izraelske misije iz Izraela, posetio je Beograd u sedmici jevrejsko-adventističkog prijateljstva i, zajedno s rabinom Isakom Asielom iz Beograda, 27. septembra 2005. držao predavanja adventističkim vernicima.

Dakle, adventizam je oduvek manjina koja je povezivana ili sa jevrejstvom, ili sa komunizmom (npr. u periodu kada su politič-

ka previranja uvodila ateistički pogled na svet pravoslavnim vernicima su adventisti ličili na komuniste jer nisu ljubili ikone, nisu umeli da se prekrste). Kada je vladavina propisanog i poželjnog ateizma izgubila moć marginalizovanja religioznih, na scenu je stupilo rivalstvo verujućih. Tradicionalne crkve, u svojstvu domaćina, stavile su manjinske verske zajednice u podstanarski položaj.

Međutim, nešto je počelo da se menja. Promene su uočljive pre svega kod mladih. Pre četrdeset godina deca su pristajala da bojkotuju učenike, i dešavalo se, npr. u Zrenjaninu, da 400 dece ne govori s učenicom čiji su roditelji bili adventisti. Danas ipak možemo govoriti o novoj paradigmi odnosa, o čemu svedoči primer učenice srednje tehničke škole za dizajn iz Beograda. U školi nisu znali da je adventista iako su primetili da je nešto drugačija od drugih učenika. Jedna druga učenica želela je, iz ljubomore, da je poniži, da se niko ne bi družio s njom, i pred svima je govorila da je ona u sektu. Međutim, učenici su je uzeli u zaštitu i još više se zbližili s njom govoreći da je njima važno kakva je ona, a posebno su voleli njenu veselost, i još radije odlazili u njenu kuću. Na kraju je i devojka koja ju je etiketirala kao pripadnika sekte molila da joj oprost i tražila od nje pomoć kad ju je otac alkoholičar isterao iz kuće. Adventisti su, dakle, s jedne strane odbačeni ali, s druge, cenjeni i prihvaćeni kao pošteni i vedri; adventistkinje su često tražene da rade u kući zbog poverenja koje se ima u njihovu moralnost.

Na slične primere i iskustva nailazila sam i u drugim verskim zajednicama. Međutim, u ovoj knjizi radila sam po principima egzemplarnog uvođenja u empirijsku građu i najviše pažnje posvetila dominantnoj crkvi i verskoj zajednici s komparativnim prikazivanjem, u manjem obimu, svih registrovanih crkava i verskih zajednica. Na sajtu izdavača biće prikazani radovi studenata koji će nastaviti s posećivanjem lokalnih crkava i verskih zajednica.

Pitanje međusobnog poverenja istih i različitih ključno je za razumevanje odnosa. Budući da je reč o emotivnom utočištu, lako je i manipulirati tim osećanjima, i lako je – putem glasina, manipulacija, medija, i ko zna kojim sve putevima – razoriti tu integrativnu snagu međuljudskih odnosa, pocepati je po šavovima šivenim univerzalnim vrednostima, rastočiti na lokalne, parcijalne, prolazne, trenutne, a sve iz straha za vlastiti opstanak. Tako se tkalo i rasturalo, živelo i umiralo na ovim prostorima. Uprkos svemu, najviše je lepog i pozitivnog; da nije tako, ni života više ne bi bilo.



## Literatura

- Aleksov, Bojan (2010). *Nazareni među Srbima, verska trvenja u južnoj Ugarskoj i Srbiji od 1850. do 1914*, prevod s engleskog Nenad Milanović, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Anonimni autori (2004). Judin poljubac, apostasija „Srpske pravoslavne crkve“, Svetogorska pravoslavna misija i Svetovaznesenjski manastir ESFIGMEN.
- Asiel, Isak (2009). Konverzija i smisao jevrejskog identiteta. u: Kuburić, Zorica i Sremac, S. prir. *Konverzija i kontekst, teorijski, metodološki i praktični pristupi religijskoj konverziji*. Novi Sad: CEIR.
- Balta, Pol i dr. (2006). *Sve religije sveta, za sve ljude u svim vremenima*, Beograd: Hrišćanski kulturni centar i Kompanija Novosti.
- Bahtijarević, Štefica (1969). *Rasprostranjenost religioznosti na području zagrebačke regije*, Zagreb.
- Bahtijarević, Štefica (1975). *Religijsko pripadanje u uvjetima sekularizacije društva*, Zagreb: Narodno sveučilište grada Zagreba.
- Bahtijarević Štefica (1988). Psihička struktura i razvoj religioznosti, *Religija i društvo*, Zbornik radova, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 98–107.
- Barišić, Srđan (2005). Međureligijski dijalog u lokalnoj sredini: primer Beograda. *Sociologija*, Vol. XLVII, no 3: 257–280.
- Barišić, Srđan (2007). Prilog upoznavanju protestantskih verskih zajednica, *Religija i tolerancija*, br. 7, 121–134.
- Benc, Ernst (1991). *Duh i život istočne crkve*, Sarajevo: Svjetlost.
- Bernard, Luis i dr. (prir.) (1979). *Svijet islama, vjera, narodi, kultura*, Beograd: Jugoslovenska revija i Vuk Karadžić.
- Bešić, Miloš i Đukanović Borislav, (2000). *Bogovi i ljudi. Religioznost u Crnoj Gori*. Podgorica: CID i SOCEN.
- Beznjuk, Dimitrij K. (2004). *Uvod u sociologiju religije*, Beograd: Institut za političke studije.
- Bigović, Radovan (2009). *The Orthodox Church in 21st Century*, Beograd: Fondacija Konrad Adenauer.
- Bigović, Radovan (prir.) (1995). *Pravoslavna teologija*, zbornik studija i članaka, Beograd: Bogoslovski fakultet.

- Bigović, Radovan (2000). *Crkva i društvo*, Beograd: Hilendarski fond pri Bogoslovskom fakultetu SPC.
- Bjelajac, Branko (2001). *Protestants and Evangelicals in Serbia until 1945*, Beograd: B. Bjelajac.
- Bjelajac, Branko (2002). Manjinske verske zajednice: incidenti u 2001. godini, u: Kuburić, Zorica (prir.). *Religija, veronauka, tolerancija*, Novi Sad: CEIR.
- Bjelajac, Branko (2003). *Protestantizam u Srbiji: prilozi za istoriju reformacijskog nasleđa u Srbiji*, I deo, Beograd: Alfa i Omega.
- Bjelajac, Branko (2005). Napadi na manjinske verske zajednice tokom 2002. i 2003. godine u Srbiji, *Religija i tolerancija*, 3: 170–179.
- Bjelajac, Branko (2010). *Protestantizam u Srbiji: prilozi za istoriju reformacijskog nasleđa u Srbiji*, II deo, Beograd: Soteria.
- Blagojević, Mirko (1996). Religijske promene, desekularizacija i nacionalizam, u: *Religija, crkva, nacija*, Niš: JUNIR, 218–221.
- Blagojević, Mirko (2005). *Religija i crkva u transformacijama društva: sociološko-istorijska analiza religijske situacije u srpsko-crnogorskom i ruskom (post)komunističkom društvu*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“.
- Blagojević, Mirko (2006). Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracije u Evropu, *Filozofija i društvo*, 1: 95–113.
- Bogardus, E. (1925). Measuring Social Distance, *Sociology and Social Research*, No 9 (March), pp. 299–308.
- Branković, Tomislav (2004). Starokatolička crkva u Jugoslaviji, *Religija i tolerancija*, 2: 97–108.
- Branković, Tomislav (2006). *Protestantske zajednice u Jugoslaviji 1945–1991*. Niš: JUNIR i Beograd: Signature.
- Bremer, Tomas (2010). Religioznost u današnjoj Rusiji, povodom jednog novijeg sociološkog istraživanja, u: Đorđević, D. i Jovanović, M. (ur.) *Mogućnosti i dometi socijalnog učenja pravoslavlja i pravoslavne crkve*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung i Niš: JUNIR.
- Brija, Jovan (1999). *Rečnik pravoslavne teologije*, Beograd: Bogoslovski fakultet SPC.
- Bruce, McConkie (1966). *Mormon Doctrine*, Salt Lake City: Deseret Book Company.
- Bulović, Irinej (2004). Srpska pravoslavna crkva, mediji i demokratija, u: Đorđević, Dragoljub (prir.): *Crkve, verske zajednice, mediji i demokratija*, Novi Sad: Novosadska novinarska škola.
- Byford, J. (2004). *From «Traitor» to «Saint», Bishop Nikolaj Velimirović in Sebian Public Memory*, The Hebrew University of Jerusalem, The Vidal Sassoon international Center for the Study of Antisemitism – SICSA.
- Čedvik, Oven (1986). *Istorija reformacije*, Novi Sad: Dobra vest.
- Čovečanstvo u potrazi za Bogom (1999). Beograd: Jehovini svedoci – Hrišćanska verska zajednica.

- Ceranić, Ivan (1970). Konfesionadne zajednice u SFR Jugoslaviji, u: *Verske zajednice u Jugoslaviji*, Zagreb: NIP „Binoza“, 7–44.
- Cvitković, Ivan (1996). *Sociologija religije*, Sarajevo: Univerzitetska knjiga.
- Cvitković, Ivan (2005). *Rječnik religijskih pojmova* (drugo, dopunjeno i prošireno izdanje), Sarajevo: DES.
- Cvitković, Ivan (2007). Katolicizam, u: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bodanović, Beograd: Zavod za udžbenike, 226–227.
- Davie, Grace (2005). *Religija u suvremenoj Europi: mutacija sjećanja*, Zagreb: Golden marketing i Tehnička knjiga.
- Denny, F. M. (1992). Džihad, u: *Enciklopedija živih religija*, Beograd: Nolit.
- Dimitrijević, Vladimir (1894). *Nazarenstvo, njegova istorija i suština*, Novi Sad: Srpska manastirska štamparija.
- Dimitrijević, Vladimir (prir.) (2002). *Pravoslavna crkva i rimokatolicizam, od dogmatike do asketike*, Gornji Milanovac: Lio.
- Doctrines of Salvation*, by President Joseph Fielding Smith, compiled by Bruce R McConkie: *Volume 1*, 1954; *Volume 2*, 1955; *Volume 3*, Deseret Book Company, Salt Lake City, 1956.
- Dragoljović, Dragoljub (1982). *Bogomilstvo na Balkanu i u Maloj Aziji II. Bogomilstvo na pravoslavnom istoku*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, Balkanološki institut.
- Dubnov, Simon (1988). *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- Đorđević D., Todorović D. i Mitorović Lj. (prir.) (2007). *Islam na balkanskoj vetrometini*, Niš: JUNIR.
- Đorđević, D., Todorović, D. i Mitrović, Lj. (2007). *Islam at the Balkans in the Past, Today and in the Future*, Niš: JUNIR.
- Đorđević, Dragoljub (1990). *O religiji i ateizmu, Prilozi sociologiji religije*, Niš: Gradina i Stručna knjiga.
- Đorđević, Dragoljub (2007). Pravoslavlje, u: *Sociološki rečnik*, priredili Aljoša Mimica, Marija Bodanović, Beograd: Zavod za udžbenike, 436–437.
- Đorđević, Dragoljub (prir.) (2010). *Mogućnosti i dometi socijalnog učenja pravoslavlja i pravoslavne crkve*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Đorđević, Dragoljub B. (prir.) (1994). *Povratak svetog?* Niš: Gradina.
- Đorđević, Dragoljub B. (1987). *Studenti i religija: erozija konvencionalne vezanosti studenata za religijsko i crkveno*, Niš: Zbivanja.
- Đorđević, Dragoljub B. (1990). *O religiji i ateizmu: prilozi sociologiji religije*, Niš: Gradina, Beograd: Stručna knjiga.
- Đorđević, Dragoljub B. (2005). Religije i veroispovesti nacionalnih manjina u Srbiji, *Sociologija*, 3: 193–212.
- Đorđević, Dragoljub B. (prir.) (2003). *Roma Religious Culture*, Niš: YSSSR, YURoma Center, Punta.

- Đorđević, Dragoljub B. (ur.) (2007). *Muke sa svetim: izazovi sociologije religije*, Niš: NKC.
- Đurić, Đ. i Franceško, M. (1994). Socijalno-psihološki aspekti kulturnog i etničkog identiteta mladih, u: Đurić, Đorđe (prir.). *Ličnost u višekulturnom društvu*, Novi Sad: Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Đurić, Đorđe (1994). *Ličnost u višekulturnom društvu*, Novi Sad: Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.
- Đurić-Milovanović, Aleksandra (2010). Multikulturalizam i religijski pluralizam: Rumuni nazareni kao manjina manjine u Vojvodini, *Religija i tolerancija*, 14: 357–374.
- Eliade, Mircea (ed.) (1987). *The Encyclopedia of Religion*, New York: MacMillan, London: Collier MacMillan.
- Elijade, Mirča (1991). *Istorija verovanja i religijskih ideja*, Beograd: Prosveta.
- Elijade, Mirča i Kuliano, Joan P. (1996). *Vodič kroz svetske religije*, Beograd: Narodna knjiga i Alfa.
- Elznar, Alan (1997). *Božija zemlja: Hrišćanstvo u Americi*, Beograd: Naša borba.
- Enciklopedija pravoslavlja* (2002). Beograd: Savremena administracija.
- Falk, N. O. (1992). Žene, status i uloga u svetskim religijama, u: *Enciklopedija živih religija*, Beograd: Nolit.
- Flere, Sergej (1977). Konfesionalna i religiozna identifikacija Vojvodana, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*. 62: 85–100.
- Gajić, Zoran (2002). Crkva i sekta, u: Simonović-Kuburić, Zorica (prir.). *Dijalog i dogma, odnos kritičkog i dogmatskog mišljenja*, Novi Sad: CEIR.
- Gams, Andrija (1988). Pogovor. u: Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- Gasparini, Evel (2002). Slavic Religion, u: *Britannica*. Deluxe Encyclopedia.
- Glušac, Vaso (1992). *Istina o bogomilima: istorijska rasprava*, Beograd: Književne novine.
- Godišnjak Jehovinih svedoka* (2008). Beograd: Jehovini svedoci – Hrišćanska verska zajednica.
- Golubović, Z., B. Kuzmanović i M. Vasović (1995). *Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju i „Filip Višnjić“.
- Gospel Principles* (2009). Salt Lake City: The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints.
- Hamilton, Malcolm (2001). *The sociology of religion: theoretical and comparative perspectives*, 2nd. ed., London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Hamilton, Malcolm (2003). *Sociologija religije*, Beograd: Clio.
- Holm, Nils G. (ed.) (1997). *The Familiar and the Unfamiliar in the World Religions*, Åbo Akademi University Press, Åbo.
- Hopko, Tomas (1997). *Pravoslavna vera*, Kragujevac: Kalenić.

- Howarth, R.B. (ed.) (2002). *Religious Education, Europe and Young People*, EAWRE..
- Hunter, Milton (1950). *First Council of the Seventy*, Gospel through the Ages, Deseret Book Company, Salt Lake City.
- Ilić, V. (2002). *Prevladavanje prošlosti u Vojvodini*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
- Ilić, V. i S. Cvejić (1997). *Nacionalizam u Vojvodini*, Zrenjanin: Gradska narodna biblioteka „Žarko Zrenjanin“.
- Jacobs, D. R. (1992). Preobraćenje, u: *Enciklopedija živih religija*, Beograd: Nolit.
- James, W. (1990). *Raznolikosti religioznog iskustva*, Zagreb: Naprijed.
- Jaspers, Karl (2000). *Filozofska vera*, Beograd: Plato.
- Jevtić, Atanasije (1996). *Zagrljaj svetova*, Srbinje : Simvol.
- Jevtić, Atanasije (2001). *Duhovnost Pravoslavlja*, Beograd : Hrast.
- Jevtić, Atanasije (2006). *Eklisiologija sv. Apostola Pavla*, prevod sa grčkog: Maksim Vasiljević, Vrnjci – Trebinje : Manastir Tvrdoš, Bratstvo Sv. Simeona Mirotočivog.
- Jehova's Witnesses – Raith in Action* (2010). Part 1: Out of Darkness-On DVD, Brookllyn: Watchtower Bible and Tract Society of New York, USA
- Jehovini svedoci – ko su oni?: u šta veruju?* (2010). Beograd: Jehovini svedoci – hrišćanska verska zajednica.
- Jovanović, Slobodan (1991). *Primeri političke sociologije, Engleska, Francuska, Nemačka, 1815–1914*, Beograd: BIGZ, Jugoslavijapublik, Srpska književna zadruga.
- Joksimović, Snežana (prir.) (2003). *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Joksimović, Snežana i Kuburić, Zorica (2002). Verska tolerancija i distanca, u: Kuburić, Zorica (prir.). *Religija, veronauka, tolerancija*, Novi Sad: CEIR.
- Joksimović, Snežana i Kuburić, Zorica (2004). Mladi i verska tolerancija, *Religija i tolerancija*, 1:17–30.
- Jusufović, Muna (1999). Žena u islamu, u: Savić, Svenka (prir.). *Feministička teologija*, zbornik referata sa međunarodne konferencije „Feministička teologija: od teorije u praksu“, Novi Sad, 6–7. 11. 1998, 177–179.
- Kalezić, Dimitrije (1992). *Krsne slave u Srba*, Beograd: IP Neven i Agencija JRJ.
- Katalin, Reti (1999). Uloga žena u Reformatskoj crkvi, u: Savić, Svenka (prir.). *Feministička teologija*, Novi Sad: Futura publikacije, 148–150.
- Knechtle, Emilio (1980). *Hristos naš život, trideset propovedi za evangelizaciju 1980/81*, Beograd: HAC.
- Knechtle, Emilio i Sohlman, Charles (1981). *Spremni za Hristov slavni dolazak*, Beograd: HAC.

- Koković, Dragan i Žolt, Lazar (2006). Nacionalni identitet, etnička distanca i vrednosni sistemi građana Vojvodine. u: Tripković, Milan (prir.) *Multikulturalna Vojvodina u evropskim integracijama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kolarić, Juraj (1985). *Pravoslavlje*, Zagreb: Veritas.
- Kostić, Zdravko (1991). *Legende Rasine, Ribarske reke i zapadnog pomoravlja*, Kruševac: Narodna biblioteka.
- Krstić, Dragan (1996). *Psihološki rečnik*, treće dopunjeno izdanje, Beograd: Savremena administracija.
- Kuburić, Zorica (1989). *Odnos između prihvaćenosti djece u obitelji i psihijatrijskih smetnji u adolescentnoj dobi*. Magistarska teza. Zagreb: Medicinski fakultet.
- Kuburić, Zorica (1995). *Slika o sebi adolescenata u protestantskoj porodici*, doktorska disertacija, Beograd: Filozofski fakultet.
- Kuburić, Zorica (1996). Dve predstave boga u religijskom iskustvu, *Gledišta*, 3-4: 127-162.
- Kuburić, Zorica (1996). Teenager's Family and his Religion, *Facta universitatis*, 1/3: 295-300.
- Kuburić, Zorica (1997). Rasprostranjenost i položaj protestantizma na Balkanu, u: Đurović, Bogdan. *Etno-religijski odnosi na Balkanu*, Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica (1998a). Image of God in Religious Experience, *Facta Universitatis. Philosophy and Sociology*, Vol. 1, no. 5: 471-484.
- Kuburić, Zorica (1998b). Sociopsihološke karakteristike i sistem vrednosti mladih na selu, *Sociološki pregled*, 2: 185-203.
- Kuburić, Zorica (1998c). Teološki fakulteti u Jugoslaviji, u: *Od Liceja do savremenog univerziteta i univerziteta budućnosti*, Univerzitet u Kragujevcu, Kragujevac, 17. i 18. decembar 1998.
- Kuburić, Zorica (1999a). *Vera i sloboda. Verske zajednice u Jugoslaviji*, Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica (1999b). Hrišćanstvo i psihičko zdravlje vernika, u: Kuburić, Z. i Vukomanović, M. *Hrišćanstvo, društvo, politika*, Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica (2000a). Pravoslavna religioznost u XX veku, primer Dvoranske parohije, u: *Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu*, Niš: JUNIR, 94-102.
- Kuburić, Zorica (2000b). Verske zajednice u Jugoslaviji i njihovi međusobni odnosi, *Sociologija*, 1: 25-42.
- Kuburić, Zorica (2001a). Razvoj adventizma na Balkanu i regionalna saradnja, u: Vukomanović M. (prir.). *Religije Balkana, susreti i prožimanja*. Beograd: BOŠ.
- Kuburić, Zorica (2001b). Većina-manjina i versko polje, u: *Vere manjina i manjinske vere*, Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica (2001c) Pravoslavna religioznost u Srbiji u 20. veku (primer Dvoranske parohije). u: Đorđević, Dragoljub i Todorović, Dragan (prir.) *Dve hiljade godina hrišćanstva na Balkanu*. Niš: Zograf.

- Kuburić, Zorica (2002). Veronauka kao deo reforme obrazovanja, u: Kuburić, Z. (prir.). *Religija, veronauka, tolerancija*, Novi Sad: CEIR.
- Kuburić, Zorica (2003). Život u verski homogenoj ili heterogenoj sredini, u: Šafer, J., Maksić S. i Joksimović, S. (prir.). *Uvažavanje različitosti i obrazovanje*, Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Kuburić, Zorica (2005a). Religious and National Identity in Proces of Globalization of Serbia, u: *Religion and Globalization*, Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica (2005b). Verska tolerancija i socijalna distanca u Vojvodini, u: *Religija u multikulturnom društvu*, Novi Sad: Filozofski fakultet i Beograd: Sociološko društvo Srbije.
- Kuburić, Zorica (2006a). Crkve i verske zajednice u Srbiji i Crnoj Gori, u: Subotić, Ljiljana (prir.). *Susret kultura*, zbornik radova, IV međunarodni interdisciplinarni simpozijum, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Kuburić, Zorica (2006b). Uloga žene u verskom pokretu, *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, Vol. XXXI, 623–640.
- Kuburić, Zorica (2006c). Integrativna funkcija religije i granice konfesionalnog razdvajanja, u: Tripković, Milan (prir.). *Socijalni kapital i društvena integracija*, Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za sociologiju, 233–242.
- Kuburić, Zorica (2006d). Naučno proučavanje religije i verska tolerancija, *Religija i tolerancija*, 6: 33–40.
- Kuburić, Zorica (2006e). Religion in Serbia and Montenegro, u: *Worldmark Encyclopedia of Religious Practices. Vol. 3*, SAD: The Gale Group. 307–312.
- Kuburić, Zorica (2006f). Verske zajednice u Srbiji i verska distanca, *Religija i tolerancija*, 5: 53–70.
- Kuburić, Zorica (2007). *Religija, porodica i mladi* (drugo izdanje), Novi Sad: CEIR i Beograd: Čigoja štampa.
- Kuburić, Zorica (2008). The Role of Religion in Identity Formation and Social Distancing in the Balkans, u: Žigmanov, T. (ed.). *Divided God and Intercultural Dialog*, Ljubljana: Dijaški dom Ivana Cankarja (DIC) i KUD Pozitiv.
- Kuburić, Zorica (2009a). Slika o Bogu u stavovima opšte populacije na Balkanu, *Religija i tolerancija*, 11: 25–44.
- Kuburić, Zorica (2009b). Obraćanje u religiju koja ti progovori. u: Kuburić, Zorica i Sremac, S. prir. *Konverzija i kontekst, teorijski, metodološki i praktični pristupi religijskoj konverziji*. Novi Sad: CEIR.
- Kuburić, Zorica (2009c). Brak i porodica u judaizmu, islamu i hrišćanstvu, *Porodični razgovori*, 1: 16–20.
- Kuburić, Z. Sremac, S. i S. Beuk (2010). *Religijska imaginacija i savremeni mediji*, Novi Sad: CEIR.

- Kuburić, Zorica i saradnici (2001). *Sociologija, udžbenik za srednje škole*, Zemun: Nijansa.
- Kuburić, Zorica i saradnici (2002). *Dijalog i dogma, odnos između kritičkog i dogmatskog mišljenja*, Novi Sad: CEIR.
- Kuburić, Zorica i Dačić, Snežana (2004). *Metodika verske nastave*, Novi Sad: CEIR. Beograd: Čigoja štampa.
- Kuburić, Zorica (2004a). Is Conversion Result of Church Missionary work or proselytism? Todorović, Dragan (ed.) *Evangelization conversion, Proselytism*. Niš: JUNIR.
- Kuburić, Zorica i Stojković, Nenad (2004b). Religijski self u transformaciji, društvene promene i religioznost građana Vojvodine, *Sociološki pregled*, 1–2: 321–342.
- Kuburić, Zorica i Kuburić, Ana (2004). Slika o sebi između svetovnog i duhovnog identiteta, *Religija i tolerancija*, 2: 17–36.
- Kuburić, Zorica i Moe, Kristian (2006). *Religion and Pluralism in Education*, Novi Sad: CEIR.
- Kuburić, Zorica i Kuburić-Borović, Marija (2010). Messages from Pilgrims of Taizé, u: *Pilgrimages, Cult Places and Religious Tourism*, ed. by D. Radisavljević-Čiparizović, Niš: JUNIR
- Kuburić, Zorica i Zuković, Slađana (2010). *Verska nastava u školi*, Novi Sad: CEIR i Savez pedagoških društava Vojvodine.
- Kurtić, Tane (2008). Protestantska Evangeoska crkva „Zajednica Roma“ u Leskovcu, *Leskovački zbornik*, XLVIII:351–58.
- Kuzmanović, Bora i saradnici (1993). *Studentski protest 92*, Beograd: Institut za psihologiju.
- Kwiran, M. (eds.) (1996). *Dialog der Religionen im Unterricht*, Comenius Institut, Münster.
- Lepuša, Ljiljana (2009). Seminar o holokaustu, *Religija i tolerancija*, 11: 187–188.
- Lorenc, Borislav (1937; 1940). *Psihologija i filozofija religije*, Beograd: Geca Kon.
- Mačković, S. i Žigmanov, Tomislav (2009). Hrvatska starokatolička crkva, u: *Leksikon podunavskih Hrvata – Bunjevaca i Šokaca*, H, IX, Subotica: Hrvatsko akademsko društvo, 135–140.
- Majendorf, Jovan (1998). *Pravoslavna crkva juče i danas*, Beograd: Bogoslovski fakultet SPC.
- Maksimović, Goran (1995). *Hrista razapinju, zar ne?* Niš:
- Malcolm, Bull and Keith, Lockhart (1989). *Seeking a Sanctuary: Seventh-day Adventism and the American Dream*, San Francisco: Harper & Row.
- Malony, H. N. (1992). Religijsko iskustvo, u: *Enciklopedija živih religija*, Beograd: Nolit.
- Mandzaridis, Georgije I. (2004). *Sociologija hrišćanstva*, Beograd: Hrišćanski kulturni centar.
- Martinović, Slobodan i Rovčanin, Anela (2009). *Istraživanje etničkih odnosa u jugozapadnoj Srbiji (Prije polje, Priboj, Sjenica i Novi*



- Pazar*): u okviru projekta *Poboljšanje dobre vladavine, razvoj civilnog društva u jugozapadnoj Srbiji*, Prijepolje: Centar za istraživanje u politici Argument; Holandija: IKV Pax Christi.
- Midić, Ignjatije (2001). *Crkveni slovar* (pravoslavni katihizis za prvi razred osnovne škole), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Midić, Ignjatije (2003). *Pravoslavni katihizis* (priručnik za nastavnike osnovnih i srednjih škola), Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Milin, Lazar (1986). *Naučno opravdanje religije, Apologetika*, knjiga 6, Crkva i sekte, Beograd: Eparhija žička.
- Milin, Lazar (1993). *Naučno opravdanje religije, Apologetika*, knjiga 5. Natprirodno otkrivena religija, Šid: Grafosrem.
- Miller, G. (1002). Baptistička crkva. u: *Enciklopedija živih religija*. Beograd: Nolit.
- Milovanović, Isidora (1999). Jehovini svedoci – međunarodna verska zajednica, *Religija i tolerancija* 7: 135–143.
- Mirković, Lazar (prir.) (1965). *Pravoslavna liturgika*, Beograd: Sveti arhijerejski sinod SPC.
- Miz, Roman (1999). *Od Boga do Sotone. Slobodne crkve, sljedbe i kultovi*, Subotica: Katolički institut za kulturu, povijest i duhovnost „Ivan Antunović“.
- Miz, Roman (2001). *Kršćanski istok: prošlost i sadašnjost*, Veternik: LDIJ i Novi Sad: Grkokatolička parohija sv. Ap. Petra i Pavla.
- Miz, Roman (2001). *Uvod u teologiju ekumenizma*, Veternik: LDIJ i Novi Sad: Grkokatolička parohija sv. Ap. Petra i Pavla.
- Miz, Roman (2002). *Religijska slika Evrope*, Novi Sad: MBM-plas.
- Mojzeš, Paula (1962). *Metodizam: kratka istorija Metodističke crkve*, Novi Sad: Metodistička crkva u FNRJ.
- Nauk i savezi, Dragoceni biser* (2001). Germany: Crkva Isusa Hrista svetaca poslednjih dana.
- Nedeljković, Mile (1991). *Slava u Srba*, Beograd: Vuk Karadžić.
- Nelson, J. R. (1992). Crkva, u: *Enciklopedija živih religija*, Beograd, Nolit.
- Nenezić Ljubica. (2000). *Hram Sveti Ilija u Dvoranu 1880–2000*, Dvorane: Odbor za obeležavanje jubileja.
- Nenezić, Ljubica. (1997). *Hram Sveta nedelja u Petini*, Petina: Odbor za izgradnju hrama.
- Novaković, Dragan (1997). Humanitarni rad verskih zajednica u kontekstu rešavanja jugoslovenske krize, u: Đurović, B. (prir.). *Etno-religijski odnosi na Balkanu*, Niš: JUNIR, 57–74.
- Novaković, Dragan (2003). *Verske zajednice na razmeđu vekova. Položaj verskih zajednica na jugoslovenskim prostorima od Berlinskog kongresa do Prvog svetskog rata*, Beograd: Institut za političke studije.
- Obolensky, Dmitri (1948). *The Bogomils: A Study in Balkan Neo-Manichaes*, Cambridge University Press: Cambridge.

- Palik-Kunčak, Ana (1999). Žena u Evangeličko-metodističkoj crkvi, u: Savić, Svenka (prir.). *Feministička teologija*, zbornik referata sa međunarodne konferencije „Feministička teologija: od teorije u praksu“, Novi Sad, 6–7. 11. 1998, 134–135.
- Pantić, Dragomir J. (1967). *Etnička distanca u SFRJ* (izveštaji i studije, sveska 2), Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, Dragomir J. (1977). Obim i intenzitet religioznosti u Vojvodini, *Zbornik za društvene nauke Matice srpske*, 62: 101–122.
- Pantić, Dragomir J. (1981). Struktura interesovanja, *Psihologija*, 1–2: 29–44, Beograd: Savez društava psihologa SR Srbije.
- Pantić, Dragomir J. (1981). *Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji*, Beograd: Izdavački centar SSO Srbije.
- Pantić, Dragomir J. (1982). Društvena udaljenost, u: *Sociološki leksikon*, Beograd: Savremena administracija.
- Pantić, Dragomir J. (1986). Odnos mladih prema (inter)nacionalnom: zatvorenost–otvorenost prema svetlu, u: S. Mihailović i drugi. *Omladina 1986 – sondaža javnog mnjenja*, Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije i Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje IDN.
- Pantić, Dragomir J. (1987). *Nacionalna svest mladih u Srbiji bez SAP*, Beograd.
- Pantić, Dragomir J. (1988). *Klasična i svetovna religioznost*, Beograd: Institut društvenih nauka i Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje.
- Pantić, Dragomir J. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, Dragomir J. (1991). Nacionalna distanca građana Jugoslavije, u: Lj. Baćević i drugi. *Jugoslavija na kriznoj prekretnici*, Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pantić, Dragomir, (1993). Promene religioznosti građana Srbije, *Sociološki pregled*, 1–4: 177–204.
- Pavićević, Vuko (1970). *Sociologija religije: sa elementima filozofije religije*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Pavićević, Vuko (1988). *Sociologija religije*, Beograd: BIGZ.
- Petrović, Petar (2005). *Mormonska zagonetka*, Niš: Punta.
- Poljak, Vladimir (1984). *Didaktika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Popis stanovništva: Stanovništvo, Verispovest* (1993). Beograd: Savezni zavod za statistiku.
- Popović, Novak (2001). *Da li smo tolerantni. Anketno istraživanje o pitanjima i problemima tolerancije u Srbiji i Crnoj Gori*, Beograd: Jugoslovensko udruženje za verske slobode.
- Probudi se!* Beograd (Milorada Mitrovića 4): Hrišćanska verska zajednica Jehovinih svedoka (novembar 2007 – januar 2010).

- Puljiz, Vlado (1977). *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu.
- Radić, Radmila (2002). *Država i verske zajednice 1945–1970. Drugi deo: 1954–1970*, Beograd: INIS.
- Radisavljević-Čiparizović, Dragana (2002). Religija i svakodnevni život: vezanost ljudi za religiju i crkvu u Srbiji krajem devedesetih, u: Bolčić, Silvano i Milić Anđelka (prir.). *Srbija krajem milenijuma: razaranje društva, promene i svakodnevni život*, Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 215–248.
- Radulović, Milan (2006). *Crkva i država u svetlu zakona o crkvama i verskim zajednicama*, Beograd: Službeni glasnik.
- Katalin, Reti (1999). Uloga žene u reformatskoj crkvi, u: Savić, Svenka (prir.). *Feministička teologija*, zbornik referata sa međunarodne konferencije „Feministička teologija: od teorije u praksu“, Novi Sad, 6–7. 11. 1998, 148–150.
- Rot, Nikola i Nenad Havelka (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*, Beograd: Institut za psihologiju i Institut društvenih nauka.
- Sadžakov, Slobodan (2006). *Novozavetni moral*, Novi Sad: Katedra za filozofiju Filozofskog fakulteta.
- Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku*, Beograd, 4. 3. 2003.
- Savić, Svenka (1999). Zajedništvo u Kisaču, u: Savić, Svenka (prir.). *Feministička teologija*, zbornik referata sa međunarodne konferencije „Feministička teologija: od teorije u praksu“, Novi Sad, 6–7. 11. 1998, 142–143.
- Schultze, H. (ed.) (2003). *Religious Diversity at Home in Various Countries – The Response: Dialogue*, EAWRE.
- SDA Encyclopedia* (1976). Washington: Review and Herald Publishing Association.
- Sinha, Rajesh (1998). After 115 yrs, a village celebrates wedding of a girl it did not kill, *The Indian Express*, May 10.
- Slijepčević, Đoko (1991). *Istorija Srpske pravoslavne crkve*, III, Beograd: BIZG.
- Službeni glasnik RS*, br. 97/2008, 104/2009.
- Smith, Joseph *History of the Church*, preuzeto sa zvaničnog sajta mormona <http://lds.org/scriptures/pgp/js-h/>
- Spahić-Šiljak, Zilka i Kuburić, Zorica (2009). Porodica i religija. u: Spahić-Šiljak, Zilka i Abrazović, Dino (prir.) *Monoteističko troglasje – uvod u judaizam, krišćanstvo i islam*. Sarajevo: Rabic.
- Spahić-Šiljak, Zilka i Abrazović, Dino (prir.) (2009). *Monoteističko troglasje – uvod u judaizam, krišćanstvo i islam*. Sarajevo: Rabic.
- Statistički godišnjak Jugoslavije* (1996). Beograd.
- Stepanov, Radivoj i Valentina Sokolovska (2005). Verska tolerancija Džona Loka i naša bliska iskustva, u: Tripković, Milan (prir.). *Religija u*

- multikulturalnom društvu*, Novi Sad: Filozofski fakultet i Beograd: Sociološko društvo Srbije.
- Stanković, Miodrag (2007). Romi – nasledstvo od Gospoda, *Religija i tolerancija*, 7: 171–172.
- Starešinstvo Protestantske evanđeoske crkve (2007). Dvadeset godina Zajednice Roma u Leskovcu, *Religija i tolerancija*, 7: 171–172.
- Stojković, Momir (1996). Istorijski razvoj zaštite manjina i savremena međunarodna aktuelnost manjinskog pitanja u balkanskim odnosima, u: Macura, M. i Stanovčić V. (ur.). *Položaj manjina u Saveznoj Republici Jugoslaviji*, zbornik radova sa naučnog skupa održanog 11, 12. i 13. januara 1995, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Stražarska kula: glasnik Jehovinog Kraljevstva* (2010). Zemun (Tošin bunar 58): Jehovini svedoci, 1. januar 2010; 1. februar 2010.
- Summary of Findings* (2008). Insights and Perceptions: Voices of the Balkans. Gallup Balkan Monitor in partnership with the European Fund for the Balkans. www.balkan-monitor.eu
- Supek, Rudi (1961). *Ispitivanje javnog mnjenja*, Zagreb: Naprijed.
- Svedočanstvo proroka Džozefa Smita* (1997). Crkve Isusa Hrista svetaca poslednjih dana.
- Sveto pismo Staroga i Novoga zaveta* (1966). Beograd: Britansko i inostrano biblijsko društvo.
- Šalom, Davor (2003). Diskusija, u: Bašić, Goran i Silvio Devetak (prir.). *Demokratija i religija*, izbor tekstova i diskusija sa okruglog stola „Doprinos verskih zajednica u SR Jugoslaviji pomirenju, poštovanju različitosti, demokratiji, ljudskim pravima, zaštiti manjina, saradnji i stabilnosti u Jugoistočnoj Evropi“, Beograd: Centar za istraživanje etniciteta, ISCOMET i ECERS.
- Šijaković, Bogoljub (2002). *Pred licem drugog: fuga u ogledima*, Beograd: Službeni list SRJ; Nikšić: Jasen.
- Šijaković, Bogoljub (prir.) (2007). *Srpska teologija u dvadesetom veku – istraživački problemi i rezultati*, zbornik radova naučnog skupa, Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet.
- Šmeman, Aleksandar (1994). *Za život sveta: svetotajinska filosofija života* (drugo izdanje), Beograd: Logos; Ortodos i Nikšić: Jasen.
- Šušljic, Milan (2004). *Bićete mi svedoci: prilozi za istoriju Hrišćanske adventističke crkve na području Jugoistočne Evrope*, Beograd: Preporod.
- Šušnjić, Đuro (1995). *Znati i verovati*, Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro (1998). *Religija I*. Pojam, struktura, funkcije, Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro (1998). *Religija II*. Značenja, teorije, preplitanja, susreti, Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro (1999). *Metodologija, kritika nauke*, Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić, Đuro (2005). *Žetva značenja*, Beograd: Čigoja štampa.
- Šta Biblija zaista naučava?* (2006). Beograd: Jehovini svedoci – hrišćanska verska zajednica.

- Štitković, Ejub (2004). *Duhovna strana Amerike*, Niš: JUNIR i Beograd: Medijska knjižara Krug.
- Štefković, Mirko. ANTERFILE1. Priopćenje za javnost s XXV. plenarnog zasjedanja MBK sv. Ćirila i Metoda.
- Talmage, James (1984). *Articles of Faith*, Salt Lake City: Deseret Book Company,
- Tanasković, Darko (2008). *Islam, dogma i život*, Beograd: Srpska književna zadruga.
- Teachings of Presidents of the Church: *Teachings of the Prophet Joseph Smith*, Salt Lake City, The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 2007.
- The Secrets of Longevity, *National Geographic*, November 2005.
- Todorović, Dragan (2010). Romi i protestantizam u jugoistočnoj Srbiji, *Romološke studije* 9–10: 47–59.
- Trebješanin, Ž. (2004). *Rečnik psihologije*, treće pregledano izdanje, Beograd: Stubovi kulture.
- Tripković, Milan (prir.) (2005). *Religija u multikulturnom društvu*, Novi Sad: Filozofski fakultet i Beograd: Sociološko društvo Srbije.
- Turčinović, Josip (1973). *Katolička crkva u južnoslavenskim zemljama*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Veber, Maks (1989). *Protestantska etika i duh kapitalizma* (drugo izdanje), Sarajevo: „Veselin Masleša“ i Svjetlost.
- Veber, Maks (1997) *Sabrani spisi o sociologiji religije*, tom 3. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Sojanovića.
- Verske zajednice u FNRJ* (1953). Beograd: Institut za državnu bezbednost.
- Verske zajednice u Republici Srbiji* (1997). Beograd: Ministarstvo vera Republike Srbije.
- Vidović, Dane (2001). Zakon s predumišljajem, u: Bjelajac, Branko i Dane Vidović, *Udar na verske slobode*, zbornik tekstova o položaju protestantskih višenacionalnih verskih manjina u Srbiji, Beograd: Alfa i Omega, 42–56.
- Vidović, Dane (2005). Društvo i evanđeosko hrišćanstvo u Srbiji. u: Sitarski, Milan i Vučinić, Marinko (prir.) *Vera – znanje – mir*. Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Vlahović, Petar (1972). *Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Vranić-Mitrić, Maja i Dragomir Janković (2010). Srpska pravoslavna crkva i dobrotvorni rad, u: Đorđević, Dragoljub (prir.). *Mogućnosti i dometi socijalnog učenja pravoslavlja i pravoslavne crkve*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung.
- Vrcan, Srđan (2001). *Vjera u vrtlozima tranzicije*, Split: Glas Dalmacije – revija Dalmatinske akcije.
- Vukomanović, M. i Vučinić, M. (prir.) (2001). *Religije Balkana: susreti i prožimanja*, Beograd: BOŠ.
- Vukomanović, M. i Vučinić, M. (prir.) (2003). *Religijski dijalog: drama razumevanja*, Beograd: BOŠ.

- Vukomanović, M. i Vučinić, M. (prir.) (2001). *Interreligijski dijalog kao vid pomirenja u Jugoistočnoj Evropi*, Beograd: BOŠ.
- Vukomanović, Milan (2004). *Religija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Vukomanović, Milan (2007). Islam, u: Mimica, Bogdanović (prir.). *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 203–204.
- Vukomanović, Milan (2007). Judaizam, u: Mimica, Bogdanović (prir.). *Sociološki rečnik*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 220.
- Zakon o crkvama i verskim zajednicama* (2006). Beograd: Službeni glasnik.
- Žarković, Slobodan (1945). *Uvod u Sociologiju religije*, Beograd: Štamparija Privredni pregled.
- Žigmanov, Tomislav (2001). Fenomenologijska struktura kršćanskog govora o manjinama (radnja prezentirana na VIII godišnjoj međunarodnoj konferenciji Jugoslavenskog udruženja za naučno istraživanje religije JUNIR, pod nazivom *Vere manjina i manjinske vere*, koja je održana u Nišu 29–30. lipnja 2001, a objavljena u istoimenom Zborniku JUNIR-a, Niš, 21–30.
- Žigmanov, Tomislav (2004). O Ekumenskoj povelji ovdje i sada, *Religija i tolerancija*, 1: 31–46.
- Žigmanov, Tomislav (2004). Ćutnje i slutnje Onostranog, *Religija i tolerancija*, 2: 155–159.
- Zlatković-Winter, Jelena (1988). Židovi na području Jugoslavenskih zemalja. u. Dubnov, *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.